R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K

DANES-PICTA.COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

DANES-PICTA.COM

Colour Chart #13

Centimetres Inches

Blue Cyan Green Yellow Red

Magenta White 3/Color Black

FINANSE WOJENNE

FINANSE WOJENNE

NIEMCY, FRANCJA, ANGLJA, STANY ZJEDNOCZONE

PRZEZ

EDMUNDA STATKIEWICZA

Z PRZEDMOWĄ

ZYGMUNTA JASTRZĘBSKIEGO

BIBLJOTEKA RADZIECHOWSKA

NAKŁADEM S-KI AKC.

POLSKA SKŁADNICA POMOCY SZKOLNYCH

WARSZAWA 1923

32w1 : 355.64(33)

Biblioteka Wojsk. Akad. Pol.
47244/2
(im. F. Dzierżyńskiej)

WŁ. ŁAZARSKI, WARSZAWA.

PRZEDMOWA

Ze wszystkich zjawisk ekonomicznych, związanych z Wielką Wojną, wysunęło się na czoło zagadnienie kredytu państwowego, a mianowicie niedoceniana przedtem właściwość jego dowolnej, prawie bezgranicznej ekspansji. Przed wojną — która, zdaniem wszystkich ekonomistów, nie mogłaby trwać długo ze względu na szybkie wyczerpanie się środków i zasobów stron wojujących — wierzono w decydującą rolę złota przy finansowaniu operacyj wojennych. Ta myśl przewodnia skłoniła rząd niemiecki do utworzenia nietykalnego zapasu wojennego w Szpandawie, uwydatniła się w skrzętnem gromadzeniu przez Banque de France wielkich zapasów żółtego kruszcu, jak również w konsekwentnem dążeniu rządu angielskiego do kontrolowania źródeł produkcji złota w Australji i Południowej Afryce. Rzeczywistość wykazała złudność tych przesłanek: uruchomienie miljonowych armji, właściwie uzbrojonych narodów, wymagało tak wielkich środków, że wszystkie widome zapasy złota stały się jawnie niewystarczalnemi dla prowadzenia nowoczesnej wojny. Nie wpłynęło to, niestety, na skrócenie przebiegu wojny, — gdyż znalazł się środek, który spełnił to

zadanie lepiej, niż złoto. Elastyczność kredytu w nowoczesnych państwach kapitalistycznych okazała się prawie nieograniczoną i wszędzie wykorzystano tę właściwość do ostatecznych możliwości. Przy jednoczesnem ograniczeniu produkcji, a raczej skierowaniu jej przedewszystkiem do celów, związanych ściśle z wojną, sztucznie zwiększano zdolność nabywczą państwa, nie troszcząc się o konsekwencje. Z niesłychaną lekkomyślnością wierzono, że rachunek kosztów wojennych, wyrażony w cyfrach prawie astronomicznych, zapłaci pokonany przeciwnik, — nie zdając sobie sprawy, że wyczerpanie wszelkich zasobów jednako ogarnia wszystkie państwa wojujące i że każdy nowy miesiąc wojny wciąga ludzkość w otchłań nędzy i głodu. Zadłużenie w jego najrozmaitszych formach rosło z lawinową szybkością przy jednoczesnem, coraz intensywniejszem marnowaniu wartości, jakiego przykładu nie było i nie mogło być w dziejach. Przy końcu więc wojny znajdujemy z jednej strony nagromadzenie dętych, na żadnem realnem zabezpieczeniu nie opartych zobowiązań,— zaś z drugiej strony, dzięki wydatkowaniu zasobów, gromadzonych w ciągu wielu lat, widzimy zubożenie wszystkich jednostek gospodarczych, wciągniętych w wir wojny.

Nad wyjściem z tej sytuacji boryka się Europa od końca 1918 roku. I chociaż dzisiaj nie ulega już wątpliwości, że rozwiązanie leży we wzmożonej

produkcji, w stworzeniu nanowo wielkich zasobów wartości — to jednak nie znaleziono dotychczas formuły, któraby pozwoliła uwolnić się od ciężaru olbrzymich kredytów w różnej formie, jak: miljardowe emisje pieniędzy papierowych, zadłużenia państwowe i zobowiązania odszkodowawcze. Każde z państw idzie inną drogą, koncepcja znalezienia drogi wyjścia na podłożu międzynarodowem dotychczas nie dojrzała.

W „Finansach Wojennych" znajdujemy pierwszą w Polsce próbę zobrazowania tych niesłychanych trudności finansowych, z jakiemi walczyły w ciągu czterech z górą lat główne państwa wojujące, — jak również ujęcie różnych powojennych prób i metod odzyskania względnej równowagi gospodarczej i rozwiązania zagadnień zobowiązań kredytowych w poszczególnych państwach. Koncentrując fakty i dane cyfrowe, rozproszone w czasopismach fachowych i licznych pracach specjalnych, — książka ta jest niezbędna dla każdego, kto zastanawia się nad rozwiązaniem problematów skarbowych chwili obecnej.

W czasie wojny Polska nie stanowiła samoistnej jednostki gospodarczej i zjawiska inflacji kredytu u nas nie mogły mieć miejsca. Natomiast wyniszczenie i zubożenie kraju, wskutek bezwzględnej polityki państw zaborczych, dosięgło rozmiarów wyższych, niż w wielu państwach wojujących. Odruchowa akcja odbudowy, jaka znamionuje pierwsze

lata istnienia Państwa Polskiego, jakkolwiek zdrowa i słuszna, — czerpać musiała środki prawie wyłącznie z coraz bardziej zwiększającej się emisji papierowej, powodując nieuniknione fatalne następstwa inflacji. Obecnie Państwo Polskie w zabagnieniu finansów dorównało, a nawet prześcignęło wiele państw wojujących — i ma przed sobą do rozwiązania zagadnienia zbliżone do tych, jakie wysuwają się na czoło trudności gospodarczych państw zachodnich, w pierwszej linji: opanowanie nadmiernie rozdętych form kredytu państwowego.

W książce niniejszej znajdzie czytelnik wskazówki, które pomogą do łatwiejszego orjentowania w naszej sytuacji i mogą ułatwić znalezienie prawidłowych metod zaradczych.

Zygmunt Jastrzębski

W pracy niniejszej korzystałem z następujących wydanictw:

a) czasopism:

The Economist
The Statist
The Board of Trade Journal
Statistical Abstract of the United States
Congressional Records

L'Economiste Français
L'Economiste Européen
Revue de Science et de Législation Financières
Recueil Mensuel de l'Institut International du Commerce
Bulletin de Statistique

Bank-Archiv
Die Bank
Finanz-Archiv
Weltwirtschaftliches Archiv
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik

b) książek:

J. Laurence Laughlin: „Credit of the Nations"
A. W. Kirkaldy: „British Finance during and after the War"
„Annual Reports of the Director of the U. S. Mint"
J. M. Keynes: „The Economic Consequences of the Peace"
G. Cassel: „Memorandum on the Worlds Monetary Problems"
„Annual Reports of the Comptroller of the Currency"
P. D. Cravath: „The Reparation Problem"

Materjały Konferencji Brukselskiej

Georges Bonnet: „Les Finances de la France"
Georges Lachapelle: „Nos Finances pendant la Guerre"
Charles Rist: „Les Finances de Guerre de l'Allemagne"
Alfred Mawas: „Le Système Monétaire et le Change Anglais depuis la Guerre"

Gaston Jèze: Les Finances de Guerre de l'Angleterre"
Marcel Marion: „Histoire Financière de la France"
Saint-Maurice: „Histoire Générale des Sociétés de Crédit"
Pierre des Essars: „Les Banques d'Emission"
G. François: „Les Banques d'Emission"
„Comptes Rendu des opérations de la Banque de France"
Louis Pommier: „La Banque de France et l'Etat"
Marcel Gillier: „Le Renouvellement du Privilège de la Banque de France"
Edgard Allix: „Traité Elémentaire de Science des Finances et de Législation Financière Française"
Lucien Bocquet: „L'Impot sur le Revenu"
J. Caillaux: „Les Impots en France"
Yves Guyot et Arthur Raffalovich: „Inflation et Déflation"
J. M. Keynes: „Nouvelles Considérations sur les Consequences de la Paix"
Otto H. Kahn: „Les Etats-Unis et les Grands Problèmes Financiers".

Robert Liefmann: „Die Geldvermehrung im Weltkriege und die Beseitigung ihrer Folgen"
Erwin Respondek: „Steuer und Anleihepolitik in Frankreich während des Krieges"
Heinrich Dietzel: „Englische und Preussische Steuerveranlagung"
Dr. H. Lüttke: „Valuta und Waltwährung"
Dr. Moriz Dub: „Katastrophenhausse und Geldentwertung"
Hanna Neustätter: „Schwedische Währung während des Weltkrieges"
Dr. Friedrich Bendixen: „Geld und Kapital"

Sprawozdania Warszawskiego Komitetu Giełdowego.

Większość wymienionych wydawnictw była umyślnie dla niniejszej pracy łaskawie sprowadzona przez Pana Ministra Zygmunta Jastrzębskiego; dużą życzliwość i pomoc w korzystaniu z podręczników okazali mi również: p. Henryk Kołodziejczyk, kierownik Bibljoteki Sejmowej i p. Stanisław Kruczkowski, bibljotekarz Wyższej Szkoły Handlowej.

SPIS ROZDZIAŁÓW

I. NIEMCY

Str.

1. Przygotowania przedwojenne 1
2. Rynek pieniężny podczas wojny 15
3. Pożyczki wojenne 35
4. Budżety i podatki wojenne 47
5. Polityka pieniężna w krajach okupowanych 55
6. Ogólna sytuacja powojenna 67
7. Budżety i podatki powojenne 74
8. Odszkodowania 85

II. FRANCJA

1. Sytuacja przedwojenna 95
2. Rynek pieniężny podczas wojny 111
3. Pożyczki wojenne 134
4. Budżety i podatki w czasie wojny 143
5. Stan powojenny 150
6. System podatkowy Francji 162

III. ANGLJA

1. Stan przedwojenny 177
2. Rynek pieniężny podczas wojny 186
3. Pożyczki wojenne 209
4. Budżety i podatki wojenne 222
5. Stan powojenny 230

IV. STANY ZJEDNOCZONE

1. Stan przedwojenny 247
2. Życzliwa neutralność 278
3. Wojenna polityka Stanów Zjednoczonych 293
4. Okres powojenny 307

NIEMCY

I. PRZYGOTOWANIA PRZEDWOJENNE

Reichsbank. — Banki Akcyjne. — Udoskonalenie systemu bankowego. — Rezerwy banków akcyjnych. — Rezerwy Reichsbanku. — Wehrbeitrag. — Rezerwy wojenne. — Wojenne ustawy finansowe.

Reichsbank.

Sprawnie działający aparat bankowy porównać można z prawidłowo funkcjonującym systemem krwionośnym organizmu ludzkiego. Wielkie banki akcyjne, za pomocą szeroko rozrzuconej sieci swych oddziałów, ściągają ze wszystkich zakątków kraju bezużytecznie spoczywające oszczędności, by je natychmiast temi samemi kanałami rozprowadzić po organizmie gospodarczym, budząc inicjatywę, ożywiając energję, pobudzając siłę i przedsiębiorczość. Aparat to niesłychanie wrażliwy i wysubtelniony, reagujący natychmiast na każde wstrząśnienie, czy to polityczne, czy też gospodarcze. Koroną całego aparatu, jego sercem jest bank emisyjny, troskliwie czuwający nad obiegiem pieniężnym kraju i regulujący działalność kredytową banków akcyjnych.

Niemiecki centralny bank emisyjny, Reichsbank, powołany został do życia ustawą z dnia 14-go marca 1875 roku. Pierwotny kapitał jego wynosił 120 miljonów marek w 40.000 akcyj po trzy tysiące marek każda. Rozporządzeniem z dnia 7-go czerwca 1899 roku kapitał banku podniesiony został o 60 miljonów marek przez wypuszczenie 60.000 akcyj 1000-markowych. Jakkolwiek kapitał jest całkowicie prywatny, to jednak akcjonarjusze wywierają nader skromny wpływ na kierownictwo banku. Naczelną władzę Reichsbanku przedstawia Kuratorjum, którego pre-

zesem jest kanclerz państwa, drugim członkiem zwykle minister skarbu, zaś trzej inni członkowie mianowani są przez Bundesrat. Kanclerz posiada w kierownictwie Banku władzę faktycznie nieograniczoną; w pewnym momencie zakazał Bankowi przyjmowania papierów rosyjskich jako gwarancję, wciągając w ten sposób Bank do polityki rządu. Bezpośredni zarząd Banku znajduje się w rękach dyrekcji, składającej się z prezesa, wiceprezesa i kilku członków, którą mianował dożywotnie cesarz na przedstawienie Bundesratu. Akcjonarjusze wybierają ze swego grona tylko komisję — Central-Ausschuss — która post factum zapoznaje się z działalnością Banku; coprawda, 3-ch przedstawicieli komisji bierze udział w posiedzeniach dyrekcji, lecz tylko z głosem doradczym.

Najważniejszym, aczkolwiek nie wyłącznym, przywilejem Reichsbanku jest prawo emisji banknotów. W chwili powstania Reichsbanku przywilej ten posiadało jeszcze kilkanaście innych banków, które jednak stopniowo cedowały swe prawa emisyjne Reichsbankowi, emitującemu faktycznie około 95% ogólnej sumy będących w obiegu w Niemczech banknotów. Przed ostatnią wojną prawo emisji utrzymywały jeszcze banki: Bayerische Notenbank, Säcksische Bank, Württembergische Bank i Badische Bank.

Prawo emisji Reichsbanku opierało się na zasadzie, by przynajmniej $^1/_3$ część wypuszczonych banknotów miała gotówkowe pokrycie, zwane „Barvorrat". Pozostałe $^2/_3$ części winny być pokryte zdyskontowanemi przez Bank wekslami, z terminem najdłużej trzymiesięcznym (§ 17 statutu).

Poza kardynalną zasadą pokrycia emisji w $^1/_3$ przez „Barvorrat", istniało jeszcze przed wojną pewne maximum emisji, którego przekroczenie, jakkolwiek dozwolone

przez statut, pociągało za sobą opłatę podatku skarbowego, wynoszącego 5% od przewyżki wypuszczonych banknotów. Ostatnie przedwojenne maximum emisji nie było określone sumą stałą, lecz uzależnione od sumy gotówkowego pokrycia — i wynosiło tyle, ile przedstawiał w danej chwili „Barvorrat" plus 550 miljonów. Reichsbank, nie chcąc krępować kredytów handlowych, często przekraczał ustawową normę emisji, opłacając wspomniany podatek skarbowy, dochodzący niekiedy do kilkuset tysięcy marek w ciągu jednego roku.

Pod „Barvorrat", czyli pokryciem gotówkowem, rozumiano przedewszystkiem t. zw. „Metallvorrat" (pokrycie metalowe), składające się ze złota oraz srebrnych i niklowych monet niemieckich (kursfähiges deutsches Geld); prócz pokrycia metalowego, do „Barvorrat" zaliczano również certyfikaty kas państwowych czyli „Reichskassenscheine".

Certyfikaty te wypuszczone były pierwotnie w r. 1874 w sumie 120 miljonów marek celem ściągnięcia z rynku różnych pieniędzy papierowych, kursujących w Niemczech po wojnie 1870 — 71 roku. Druga emisja Reichskassenscheine była uchwalona 3-go lipca 1913 r. celem zwiększenia skarbu wojennego Niemiec (w Spandau) o nowe 120 miljonów marek.

Reichskassenscheine były wypuszczane ostatnio w odcinkach po 5 i po 10 marek; poprzednio kursowały również odcinki 20-to i 50-cio markowe, lecz zostały wycofane w r. 1906 wobec wypuszczenia przez Reichsbank banknotów 20-to i 50-cio markowych.

Reichskassenscheine nie miały przymusowego obiegu, ponieważ jednak mogły być wymieniane na złoto w Centralnej Kasie Państwowej i były przyjmowane obowiązkowo przez wszystkie kasy rządowe, przeto kursowały narówni z banknotami Reichsbanku.

Banki akcyjne.

Poza bankiem emisyjnym, niemiecki rynek pieniężny opiera się na poważnej ilości banków akcyjnych, których ilość stale wzrasta. Według danych „Der Deutsche Oekonomist“ z 23-go Sierpnia 1913 roku, liczba banków i kapitały ich wzrastały, jak następuje:

	liczba banków	kapitał w miljonach
w r. 1885	71	723,9
1890	92	1054,3
1895	94	1134,8
1900	118	1959,5
1905	137	2223,6
1910	165	2784,3
1912	166	2963,1

Znaczniejszy był przyrost sumy wkładów w bankach akcyjnych: w r. 1890 ogólna suma „cudzych kapitałów“ wynosiła 1.291 miljonów, zaś w r. 1912 — 9.436 miljonów marek.

Prof. Ad. Weber z Wrocławia podaje następujące ugrupowania banków niemieckich:

1. Grupa Deutsche Bank obejmowała w 1913 roku 25 banków z łącznym kapitałem 1077 miljonów marek;
2. Grupa Disconto-Gesellschaft obejmowała 15 banków z kapitałem 718 miljonów marek;
3. Grupa Dresdner Bank — 9 banków z kapitałem 354 miljonów marek;
4. Grupa Bank für Handel u. Industrie — 5 banków z kapitałem 268 miljonów marek;
5. Grupa Schaafhausenscher Bank-Verein — 4 banki z kapitałem 220 miljonów marek.

Związek (Interessengemeinschaft) między bankami każdej grupy był mniej lub więcej ścisły, poczynając od luźnych stosunków, zwykłych między bankami zaprzyjaźnionemi, aż do całkowitej kontroli akcyj jednego z banków grupy przez bank kierowniczy.

Charakterystyczną cechą niemieckich banków była specjalizacja w dziedzinie kredytów przemysłowych. I tak: Disconto-Gesellschaft znajdowało się w ścisłym kontakcie z przedsiębiorstwami transportowemi, Dresdner Bank interesował się przedewszystkiem przemysłami chemicznym i włóknistym, Schaafhausensche Bank-Verein związał się z przemysłem górniczym. Koncentrując swą akcję na pewnej grupie przemysłowej, banki niemieckie mogły zapewnić sobie dominujący wpływ w wybranej dziedzinie. Kestner w broszurze „Organisationszwang" podaje kilka przykładów tego wielkiego wpływu banków na przemysł, między innemi fakt zmuszenia fabryki „Phoenix" do przyłączenia się do trustu stalowego. Grupa banków, a w szczególności Schaafhausenscher Bank-Verein, przy pomocy domu bankowego Sal. Oppenheim jr., związanego ze swej strony z Disconto-Gesellschaft, skupiła tyle akcyj fabryki „Phoenix", że okazała się w większości na walnem zgromadzeniu; jednocześnie inne fabryki, pod wpływem banków, uprzedziły „Phoenix", że ograniczą dostawę półfabrykatów, zaś syndykat węglowy zagroził pozbawieniem „Phoenix'a" ulg wywozowych; wszystko to było pretekstem, którym zasłaniając się, ogólne zebranie, wbrew radom dyrekcji, zadecydowało przyłączenie się fabryki do trustu.

Coprawda, specjalizacja w kredytach przemysłowych nie ochroniła całkowicie banków niemieckich od błędów, spotykanych gdzieindziej w bankach o różnorodnej klijenteli, mianowicie od udzielania kredytów przez różne banki jednym i tym samym klijentom. Skutkiem tego, przy bankructwie reńskiej firmy G. Terlinden poniosło straty 14 banków niemieckich, w r. 1909 przy bankructwie przedsiębiorstwa leśnego, Julius Brühl & Valentin, padło ofiarą 12 banków, wśród nich Deutsche Bank, to samo miało miejsce przy bankructwie hamburskiej firmy Haller, Söhle & Co.

Udoskonalenie systemu bankowego.

Przedwojenna sytuacja finansowa Niemiec posiadała wyraźne znamiona pogotowia wojennego. Nie ulega wątpliwości, że leaderzy niemieckiego świata bankowego wiedzieli, że wojna się zbliża i byli o jej możliwości uprzedzeni na kilka miesięcy przed faktycznem rozpoczęciem kroków wojennych.

Finansowe przygotowania do wojny wyraziły się, między innemi, w usilnem dążeniu do wzmocnienia banków niemieckich i możliwego uniezależnienia ich od kredytów zagranicznych. Chodziło przedewszystkiem o skłonienie banków do utrzymywania większych rezerw, aby — w wypadku jakichś wstrząśnień politycznych lub gospodarczych — mogły przez pewien czas przetrwać o własnych siłach, nie uciekając się natychmiast do pomocy centralnego banku emisyjnego.

Jak wspomnieliśmy wyżej, zdolność emisyjna Reichsbanku ograniczona była warunkiem posiadania pokrycia przynajmniej w $^1/_3$ części wypuszczonych banknotów. Różnicę między tą ilością not, którą Bank — przy posiadanem w danej chwili pokryciu — maksymalnie miałby prawo wypuścić, a tą ilością, która potrzebna jest dla obrotów normalnie pracującego rynku pieniężnego, nazwijmy „marżą emisyjną". Im większą jest ta marża, tem większą pomoc okazać może bank emisyjny w razie kryzysu pieniężnego; gdy marża jednak się zmniejsza i stosunek pokrycia do emisji dochodzi już do granicy jednej trzeciej, Reichsbank zatrzymać musi wszelkie nowe kredyty bankom i, co ważniejsza, w razie wybuchu w tym momencie wojny, byłby pozbawiony możności udzielenia jakiejkolwiek poważniejszej pomocy kredytowej rządowi.

Dwukrotnie już w ciągu bieżącego stulecia zdolność emisyjna Reichsbanku kurczyła się do granic, budzących poważne obawy sfer finansowych: pierwszy raz, gdy w roku 1901, wskutek kryzysu wewnętrznego, rezerwy

Reichsbanku obniżyły się do 50% sumy banknotów w obiegu,—zaś drugi raz, gdy po ostrym kryzysie amerykańskim w 1907 r., spadły aż do 40%. W razie wybuchu wojny w r. 1907, Bank byłby w stanie, działając w granicach ustawy, zwiększyć swą emisję zaledwie o 500 miljonów marek.

Niemcy doskonale rozumieli wypływające stąd niebezpieczeństwo i konieczność nadania bankowi centralnemu większej elastyczności w dziedzinie emisyjnej. To też wszystko, co prawodawca mógł w tej dziedzinie uczynić, było zrobione. Liczne ustawy udoskonaliły w okresie 1907—1910 r. system pieniężny i bankowy; Reichsbank przeprowadził energiczną kampanję w celu rozwinięcia obrotu czekowego.

Lecz sprawa Agadiru w r. 1911 wystawiła na nową próbę niemiecki system bankowy. Próba wypadła niepomyślnie: wykazała wielką zależność banków niemieckich od kredytów zagranicznych, w szczególności od Francji i Anglji, oraz niezdolność zaspokojenia przez banki zwiększonego wycofywania wkładów bez natychmiastowej pomocy Reichsbanku. Wskutek cofnięcia kredytów przez banki zagraniczne i wzmocnionego przez to nacisku ze strony banków prywatnych na Reichsbank, rezerwy tegoż spadły we wrześniu 1911 r. do 45% ogólnej ilości znajdujących się w obiegu banknotów. Gdyby doszło wtedy do wojny, Reichsbank mógłby ustawowo wypuścić nowych banknotów zaledwie na 800 miljonów, — podczas gdy, według najskromniejszych obliczeń, na pokrycie pierwszych wydatków mobilizacyjnych rząd zażądaćby musiał najmniej dwa i pół miljarda marek.

Rezerwy banków akcyjnych.

To też po przejściu kryzysu (w lutym 1912 r.) prezes Reichsbanku, p. Havenstein, zwołał wybitniejszych dyrektorów banków berlińskich dla naradzenia się nad sposobami wzmocnienia samodzielności banków akcyjnych. Największe niebezpieczeństwo upatrywano w zakorzenionej zasadzie

utrzymywania przez banki zbyt niskich rezerw, wynoszących w większości banków nie więcej niż 7% ogólnej sumy zobowiązań.

Zalecenia konferencji u p. Havensteina nie były opublikowane; zato inny członek dyrekcji Reichsbanku, von Lumm, podjął się przedstawienia i uzasadnienia proponowanych przez konferencję reform w „Bank-Archiv", oficjalnym organie banków niemieckich. Artykuł ten, uważany za oficjalny wyraz życzeń rządu, kończył się słowami: „Nie zapominajmy, że płynność kredytów gospodarczych i samowystarczalność banków w okresie przesileń jest, obok uzbrojeń, najlepszą gwarancją powodzenia wojny. Zbytnio przyzwyczailiśmy się do lekceważenia tej zasady podczas długiego okresu pokoju... lecz wydarzenia ubiegłych lat wykazały, jak ewentualność wojny może niespodziewanie stać się aktualną. Ze zdwojoną uwagą i wysiłkiem przystąpić należy do pracy nad wojennem przygotowaniem naszych finansów".

Wezwanie było jasne. Nie mniej symptomatyczne były komentarze, podawane przez inny organ fachowy, „Die Bank", w specjalnym artykule, informującym o wysiłkach reformacyjnych Reichsbanku. Organ ten przypomniał anegdotę, która krążyła w swoim czasie w sferach bankowych: cesarz, podczas kryzysu marokańskiego, konferował z kilku wybitniejszymi bankierami, pragnąc zorjentować się, czy rynek byłby zdolny „sfinansować" wojnę z wielkiemi mocarstwami. Niezdecydowane odpowiedzi mówiły raczej „nie", niż „tak". Wilhelm II-gi, niezadowolony, miał wtedy oświadczyć: „Następnym razem, gdy postawię wam, panowie, to pytanie, oczekiwać będę bardziej jasnej odpowiedzi". Można bezwątpienia, dodał autor artykułu w „Die Bank", uważać wysiłki prezydenta Reichsbanku za przygotowania do bardziej zadawalającej cesarza odpowiedzi.

Mimo zaleceń p. Havensteina, banki nie spieszyły się

z wprowadzeniem żądanych reform. Pod jednym jednak względem życzenia ich zbiegały się z zaleceniami prezesa Reichsbanku: zależność od kredytów zagranicznych leżała im na sercu i banki chętnie rozwinęły natychmiastową akcję, aby się od nich uwolnić. To też już w 1912 r. zrobiono poważny w tym kierunku postęp. „Disconto-Gesellschaft" w swem sprawozdaniu rocznem pisało: „Wielkie instytucje finansowe zarzuciły pożyczki w obcych bankach na krótkie terminy, korygując przez to rozpowszechnioną zagranicą opinję, jakoby Niemcy nie mogły obyć się bez obcych kapitałów dla zaspokojenia potrzeb swego rynku"

Był to pierwszy sukces Reichsbanku. Drugie żądanie, aby banki stworzyły poważniejsze własne rezerwy, spotykało się ciągle z trudnościami; było to bowiem równoznaczne ze zmniejszeniem operacyj, mniej intensywnem wyzyskaniem wkładów, ukróceniem zysków. To też, jakkolwiek p. Havenstein groził interwencją legislatywną, banki ograniczały się długo do dyskutowania i bezpłodnego nicowania rządowych zaleceń. Po kongresie w Monachjum utworzyły się w większych miastach kartele bankowe celem ujednostajnienia akcji kredytowej banków akcyjnych — lecz sprawa rezerw, leżąca dyrekcji Reichsbanku jak najbardziej na sercu, i wtedy nie posunęła się naprzód. Na wiosnę 1914 roku średni stosunek rezerw do zobowiązań w wielkich bankach berlińskich nie przekraczał $5^1/_2\%$; nie ulegało wątpliwości, że — w razie poważniejszego wstrząsu na rynku pieniężnym — banki natychmiast oprzeć się będą musiały o rezerwy banku emisyjnego.

Prezes Dyrekcji Reichsbanku stracił w końcu cierpliwość. Dnia 16 czerwca 1914 r. zwołał na naradę przedstawicieli większych banków, a już następnego dnia opublikowanem zostało w formie obowiązującej zalecenie, aby banki w przeciągu 2-ch lat podniosły swe rezerwy do 10%. Było to już jednak w przededniu wojny.

Rezerwy Reichsbanku.

Zachęcając banki do bardziej oględnego szafowania kredytami, Reichsbank jednocześnie zajął się poważnie zwiększeniem swych własnych rezerw. Lecz powiększenie, w krótkim czasie, rezerw wielkiego banku nie jest rzeczą łatwą; złoto, które bank zdoła nagromadzić, wysypuje mu się z powrotem, jak piasek poprzez palce dziecka, gdy ściska dłoń, aby go zatrzymać. Sytuacja Niemiec pod tym względem nie należała do szczęśliwych: były one częściej dłużnikiem niż wierzycielem w handlu międzynarodowym, otrzymywały też mniej złota, niż go wysyłały. Pomimo znacznych wysiłków, zapasy złota Reichsbanku od r. 1895 do 1910 pozostawały prawie bez zmiany, podczas gdy jego francuski rywal zwiększył w tym czasie swe rezerwy o cały miljard.

Aby zapewnić sobie w tych warunkach przypływ złota, trzeba było zdobyć się na pewne poświęcenie. Poświęcenia te zawsze były kosztowne, lecz nigdy nie były tak dotkliwe, jak w roku 1913, gdy Bank poniósł na zakupach złota ćwierć miljona marek strat. Coprawda, zakupy te były znaczne: wyniosły one w 1913 roku 324 miljony marek, podczas gdy w r. 1911 dały zaledwie połowę tej sumy (178 miljonów). Tak usilne zakupywanie złota zwróciło uwagę zagranicy: znany finansista angielki, Sir Edward H. Holden, w odczycie, wygłoszonym na początku 1914 r., nie bez pewnej ironji upatrywał w tych kosztownych zakupach dowód wielkiej energji charakteru niemieckiego. Mówca podkreślał, że Reichsbank powiększał swe złote rezerwy w okresie, gdy kursy walut obcych nie dosięgały w żadnej chwili „punktu wpływu złota“ [1], że powiększenie to dokonywało się wbrew „prawom naturalnym“ ekonomji politycznej—i mogło być objaśnione

[1] Czyli że kurs marki niemieckiej na rynkach obcych nie przewyższał parytetu złotego o tyle, aby przewyżka ta mogła pokryć koszt transportu i asekuracji złota, sprowadzanego do Niemiec.

jedynie dążeniem do rozszerzenia podstawy, niezbędnej dla wielkiej emisji banknotów na wypadek wybuchu wojny.

Złoto zagraniczne nie jest jedynem źródłem, z którego czerpać może bank emisyjny; dużą ilość złota można zebrać i na rynku wewnętrznym. Niemcy rozporządzały obfitym zapasem złota w monetach; było ich w obiegu na 2.000 czy nawet 2.200 miljonów marek; część tej sumy w każdej chwili mogła być z rynku ściągnięta, pod warunkiem jednak, by operacje te dokonywane były nader ostrożnie i nie wywołały premji na złoto wewnątrz kraju. Dla ułatwienia sobie tej akcji dyrekcja Reichsbanku postarała się o przeprowadzenie pewnej modyfikacji w ustawie banku emisyjnego.

Aż do 1906 roku prawo niemieckie pozwalało na emitowanie przez Reichsbank banknotów w odcinkach najmniej 100-markowych, wszelkie zaś wypłaty poniżej tej sumy dokonywane być musiały w monecie brzęczącej. W roku 1906, dla ułatwienia Reichsbankowi akcji gromadzenia złota, Reichstag zezwolił na wypuszczenie not w drobniejszych odcinkach, a mianowicie 20-to i 50-cio markowych. Jakkolwiek rząd ograniczył wtedy emisję drobnych banknotów do sumy 300 miljonów marek, to i w tych granicach oddały one sprawie gromadzenia złota duże usługi. Gdy jednak po kryzysie bałkańskim rozwinęła się w Niemczech tezauryzacja złota i Reichsbank stracił w ciągu 2-ch miesięcy większą ilość kruszcu, niż z wielkim trudem zdołał ściągnąć w ciągu całego ubiegłego roku — Reichstag zniósł całkowicie (w styczniu 1913 r.) krępującą Reichsbank ustawę i zezwolił na emitowanie drobnych banknotów bez ograniczenia.

W tym samym czasie Reichsbank zwrócił się z dyskretnem wezwaniem do przemysłowców i kupców niemieckich o pomoc w akcji zwiększenia zapasów złota Banku. Chodziło o to, aby sfery przemysłowo-handlowe

w obrotach pieniężnych posługiwały się, w miarę możności, pieniędzmi papierowemi, odsyłając złoto do Reichsbanku lub innych wielkich banków akcyjnych. Krup i Thyssen, dwa olbrzymy przemysłu niemieckiego, płacili oddawna swym robotnikom drobnemi banknotami: po wezwaniu Reichsbanku izby handlowe zachęcać poczęły swych członków do naśladowania wspomnianych fabryk; izba handlowa w Düsseldorfie wyraźnie zaznaczyła, że idzie tu o wzmocnienia pogotowia wojennego Niemiec; „Deutscher Handelstag", niemiecki zjazd handlowy, poparł apel izb handlowych; kupcy berlińscy zwrócili się do banków z propozycją dokonywania wszelkich wypłat w banknotach. W maju 1913 r. p. prezes Havenstein, poruszony tak widoczną gorliwością, uważał za wskazane wyrazić publicznie swe podziękowanie przemysłowcom i kupcom za ich poparcie w polityce pieniężnej. Niezależnie od poczynań instytucji prywatnych, ściąganiem złota zajęły się również kasy rządowe: jeszcze w styczniu 1913 roku kasy kolejowe otrzymały polecenie podejmowania z Reichsbanku złota jedynie w minimalnych ilościach; w kwietniu kasy pocztowe poczęły wypłacać niemal wyłącznie banknotami i pieniędzmi srebrnemi; wypłata pensyj wszystkim funkcjonarjuszom państwowym była dokonywana w ten sam sposób.

Dzięki tym zbiorowym wysiłkom, zapasy kruszcowe Reichsbanku podniosły się na 31-go grudnia 1913 roku do 1.446 miljonów, czyli o 400 miljonów więcej, niż w roku 1911. Że zaś ilość banknotów w obiegu w ciągu tych 2-ch lat powiększyła się bardzo nieznacznie, przeto „marża emisyjna" — zamiast 800 miljonów, jak w roku 1911 — wynosiła już teraz dwa miljardy marek.

Przewidywano, że sytuacja będzie się poprawiała jeszcze w 1914 roku, gdyż bilanse z końca roku wykazywały zwykle względne osłabienie rezerw i zwiększenie

emisji. W samej rzeczy, ostatni pokojowy bilans Reichsbanku, z dnia 23-go lipca 1914 roku, przeszedł wszelkie oczekiwania: rezerwy wynosiły 1.691 miljonów marek (w czem 1.357 w złocie), zaś ilość banknotów w obiegu zaledwie 1.890 miljonów, zatem marża emisyjna wynosiła 3.378 miljonów marek! 90% banknotów było pokryte—nigdy dotychczas stosunek rezerw do emisji nie wyrażał się w tak wysokiej cyfrze. W ciągu 2-ch lat stworzono wielką rezerwę wojenną: Niemcy pod względem pieniężnym gotowe były na wszelką ewentualność.

Wehrbeitrag.

W kwietniu 1913 roku parlament uchwalił plan nowych zbrojeń i na pokrycie związanych z tem kosztów rząd przeprowadził szereg ustaw podatkowych. Dwie z nich szczególnie miały wzmocnić skarb państwa: pierwsza—to „Wehrbeitrag", jednorazowa danina wojenna w sumie jednego miljarda marek, druga — „Vermögenszuwachssteuer" — podatek od przyrostu majątku. „Wehrbeitrag" miano płacić od majątku nieruchomego i od dochodu; podatek był progresywny, przyczem od majątku wynosił: od 0,15% przy wartości majątku 10.000 marek do 1,5% przy wartości majątku 5 miljonów; podatek od dochodu zaczynał się od 1% przy dochodzie ponad 5.000 marek, dochodząc do 8% przy dochodzie ponad pół miljona. Płatności miały być rozłożone na trzy raty i dokonywane w 1914, 1915 i 1916 roku. Z pierwszej raty skarb otrzymał na wiosnę 1914 roku około 300 miljonów marek.

Rezerwy wojenne.

Wśród ustaw o nowych podatkach wprowadzono dwie, mające z całością planu podatkowego nieco oddalony związek. Archaiczny ich charakter wywołał nawet w Niemczech pewne zdziwienie. Ustawy te miały na celu: pierwsza—podwoić słynny skarb wojenny w Spandau, druga — stworzyć specjalną srebrną rezerwę wojenną, w sumie 120 miljonów marek.

Skarb w Spandau, będący przedmiotem dowcipnych uwag cudzoziemskich finansistów, przedstawiał wartość 120 miljonów marek w złocie, pochodzących głównie z francuskich odszkodowań wojennych. Fundusz ten pozostawał pod zarządem kanclerza i komisji długów wojennych—i mógł być użyty wyłącznie na cele mobilizacji. Na zasadzie aktu z 3-go lipca 1913 roku, skarb w Spandau miał być podwojony drogą sprzedaży bonów skarbowych na złoto. Do chwili wybuchu wojny uzyskano tą drogą około 84 miljonów marek w złocie, częściowo przez sprzedaż bonów zagranicą, częściowo zaś przez ściągnięcie złota z obiegu wewnętrznego. Skarbu w Spandau nie zamierzano, w razie wojny, wydatkować bezpośrednio na przewidziane cele,—lecz miał on być, w potrzebnym momencie, włączony do rezerw metalowych Reichsbanku i, dzięki temu, w trzykrotnie zwiększonej wartości banknotów, użyty na cele wojenne.

Wojenne ustawy finansowe.

Obok akcji gromadzenia złota, czy to w kasach Reichsbanku, czy też w specjalnych skarbcach wojennych, jednocześnie omawiano i przygotowywano różne projekty praw, które winny były być ogłoszone w chwili wybuchu wojny. O prawach tych dyskutowano już na kongresie banków w 1907 r. i w komisji dla reformy banków w 1908 r. W roku 1909 p. Ressier, prezydent Hansabund i Związku Banków i Bankierów, naszkicował w małej pracy, zatytułowanej „Finanzielle Kriegsbereitschaft und Kriegsführung“, szczegółowy program środków, które należałoby przedsięwziąć na wypadek wojny. Program jego był w znacznej części później zrealizowany.

II. RYNEK PIENIĘŻNY PODCZAS WOJNY

Pierwsze objawy wojny. — Moratorjum. — Pierwsze wojenne bilanse Reichsbanku. — Rozszerzenie podstawy emisji Reichsbanku. — Darlehnskassenscheine. — Kriegsbanks. — Banki akcyjne. — Drobne pieniądze. — Spadek marki. — Rezerwy złote. — Ograniczenia przywozowe i dewizowe. — Sprzedaż walorów zagranicznych. — Pożyczki zagraniczne.

Pierwsze objawy wojny.

Jak w innych krajach, tak i w Niemczech, pierwsze objawy niepokoju wobec zbliżającej się wojny poczęła zdradzać giełda. Po zamordowaniu arcyksięcia Ferdynanda w Serajewie 28-go czerwca 1914 roku, rynek berliński, początkowo pod wpływem Wiednia, odczuwać zaczął pewne trudności kredytowe. Podaż akcji na giełdzie zwiększyła się znacznie. 23-go lipca, gdy wyjaśniło się, że zlokalizowanie zatargu austro-serbskiego jest już niemożliwe, giełdę berlińską ogarnęła panika. W ciągu dwóch dni kursy akcji spadły o 6 do 20%, od 29-go tranzakcje robiono już tylko za gotówkę, zaś 31-go wszelkie operacje giełdowe zostały zawieszone i giełdę zamknięto [1]. Banki odroczyły regulację za tranzakcje lipcowe; aby nie dopuścić do masowej podaży akcji przez posiadaczy, potrzebujących chwilowo gotówki, Reichsbank ogłosił swą gotowość udzielania pożyczek pod zastaw akcyj, przekazując później ten dział kredytu kasom pożyczkowym.

Jednocześnie z paniką na giełdzie zaczęło się masowe wycofywanie wkładów z banków i tezauryzacja złota,

[1] Tranzakcje, lecz tylko za gotówkę, wznowiono dopiero w listopadzie 1915 r.

Biblioteka Wojsk. Akad. Polit. im. F. Dzierżyńskiego
BIBLJOTEKA RADZIECKA

a nawet drobnej monety brzęczącej. W ciągu jednego dnia 3-go sierpnia berlińskie banki depozytowe straciły przeszło 920 miljonów wkładów. Monety srebrne, bite na podstawie ustawy z lipca 1913 r., a przechowywane dotychczas w skarbcu Reichsbanku, zostały wypuszczone teraz w sumie 6 miljonów; drugą podobną sumę w monecie brzeczącej oddał rząd do dyspozycji banków akcyjnych. Nie wystarczyło to jednak: Reichsbank wydał w okresie od 23-go lipca do 7-go października około 324 miljonów drobnej monety.

Ponieważ banki prywatne powstrzymały wypłaty złotem, u okienek Reichsbanku zbierały się sznury osób, żądających wymiany banknotów. W ciągu tygodnia od 23-go do 31-go lipca Bank wypłacił przeszło 100 miljonów złotem. W dniu 1-ym sierpnia Reichsbank ogłosił na ulicach Berlina odezwę, zwracającą uwagę, że noty jego są już od 1909 roku prawnym znakiem płatniczym, równie dobrym jak złoto, że więc bezcelowem jest żądanie zamiany banknotów na metal. Po południu tegoż dnia zamiana banknotów została przez Reichsbank wstrzymana.

Natychmiast po zawieszeniu wymiany banknotów, w sprzedaży detalicznej poczęto robić różnicę między zapłatą w złocie i w banknotach. Władze próbowały interwenjować; gubernator wojenny Berlina zagroził wszystkim kupcom, odmawiającym przyjmowania zapłaty w banknotach, karą konfiskaty towaru. Na to kupcy odpowiedzieli podwyższeniem cen, które gubernator napróżno starał się utrzymać w określonych przez siebie granicach.

Moratorjum.

Niemcy chlubią się, że—dzięki przewidzianym i w porę zastosowanym udogodnieniem kredytowym—udało się im uniknąć ogłoszenia moratorjum, które wprowadzić musiała u siebie zarówno Anglja, jak i Francja. Rzeczywiście, generalne moratorjum dla wszystkich terminowych płatności w Niemczech

wprowadzone nie zostało — jakkolwiek Bundesrat, na zasadzie otrzymanych pełnomocnictw, wydał szereg przepisów, dotyczących częściowych ulg w regulacji terminowych zobowiązań. Ulgi te obejmowały przedewszystkiem miejscowości, okupowane chwilowo przez wojska nieprzyjacielskie, jak Alzacja i Prusy Wschodnie; nie mogli również być pociągani do odpowiedzialności za długi wojskowi, do czasu pozostawania na służbie czynnej. Pozatem specjalna ustawa upoważniała sądy do badania każdego poszczególnego wypadku, w którym dłużnik zwróci się o odroczenie terminu płatności, i o orzekanie przychylne, o ile sytuacja finansowa dłużnika usprawiedliwiała to żądanie i o ile nie odbijało się to nieproporcjonalnie szkodliwie na interesach wierzyciela. Dnia 6-go sierpnia termin płatności weksli w ogólności był odroczony na 30 dni i później częściowo prolongowany aż do dnia 17-go maja 1915 roku.

Pierwsze wojenne bilanse Reichsbanku.

Z chwilą wręczenia austryjackiego ultimatum Serbji, Reichsbank pełnić począł przewidziane dlań funkcje banku wojennego.

Jak już wspomnieliśmy, w dniu 1-ym sierpnia Bank zawiesił wymianę banknotów na złoto. Zrobił to narazie na własną odpowiedzialność — krok ten jednak potwierdzony został ustawą w dniu 4-ym sierpnia. Zatrzymawszy w ten sposób odpływ złota, Reichsbank usilnie starać się począł o zwiększenie swych rezerw kruszcowych. Dzięki przeniesieniu skarbu wojennego ze Spandau i przyłączeniu go do zapasów Reichsbanku, bilans tegoż na 7-go sierpnia wykazuje powiększenie rezerw złotych do 1477 miljonów. Od tego czasu na skutek silnej i nieustannej propagandy za pomocą dzienników i kościołów, starano się zapewnić Reichsbankowi stały dopływ złota, wycofywanego z obiegu i składanego z pobudek patrjotycznych przez szeroką publiczność.

Rezerwy srebrne Reichsbanku zmniejszyły się w dniu 15-go sierpnia 1914 r. z 300 na 80 miljonów i zmniejszały się w dalszym ciągu i po tej dacie.

W tym samym czasie ilość banknotów znacznie się zwiększyła. Pierwszy nowy miljard wypuszczono w tygodniu od 23-go do 31-go lipca, drugi — w tygodniu następnym.

Główne pozycje bilansu Reichsbanku w ciągu pierwszych dwóch miesięcy wojny zmieniały się, jak następuje (w miljonach marek):

	Rezerwy mieszane	Rezerwy złote	Banknoty w obiegu	Pokrycie	Portfel	Wkłady à vista
23-go Lipca	1.691	1.357	1.891	93%	751	944
31-go „	1.528	1.253	2.909	54%	2.081	1.258
7-go Sierpnia	1.595	1.477	3.897	41%	3.737	1.879
15-go „	1.590	1.508	3.881	40%	4.426	2.551
23-go „	1.596	1.529	4.000	40%	4.616	2.619
31-go „	1.607	1.556	4.234	36%	4.750	2.441
7-go Września	1.619	1.580	4.138	38%	4.679	2.418
15-go „	1.659	1.620	4.253	40%	4.660	2.494
23-go „	1.704	1.675	3.982	42%	4.712	2.709
30-go „	1.730	1.716	4.491	38%	4.755	2.350 [1]

Zwiększenie emisji znajduje objaśnienie we wzroście portfelu wekslowego. Do połowy sierpnia Reichsbank, dla utrzymania płynności kredytowej banków, zdyskonto-

---

[1] Do końca 1915 roku:

	Rezerwy złote	Banknoty	Wkłady
na 31.XII.14	2.093	5.046	1.757
31.III.15	2.338	5.624	4.037
30.VI.15	2.388	5.840	1.799
30.IX.15	2.419	6.158	4.416
31.XII.15	2.445	6.918	2.359

Pokrycie złote na 31-go grudnia 1915 r. składało się:
ze złotych monet niemieckich . . 2.045.341.000 marek
ze sztab i złotych monet obcych 399.844.000 „

wał weksli prywatnych na 2.229 miljonów, wypuszczając na część tej sumy nowe banknoty. Zwiększenie rubryki wkładów tłumaczy się przedewszystkiem zapisaniem na ten rachunek sum, pochodzących z dyskonta weksli bankowych oraz sum, przedstawionych przez Bank do dyspozycji rządu, a chwilowo pozostających na rachunku wkładów. Dyskonto weksli prywatnych przez Reichsbank dosięgło maximum w połowie sierpnia; od tego czasu poczęło się zmniejszać, ustępując pierwszeństwa bonom skarbowym, zapełniającym coraz większą część portfelu. Stopa procentowa Reichsbanku podniesioną była 31-go lipca z 4-ch do 5% i następnego dnia do 6%; na tej wysokości pozostała do końca grudnia, poczem była znów zniżona do 5% i tak utrzymaną została już do końca wojny.

Szczegóły wojennego programu finansowego Niemiec stały się dostępne szerszemu ogółowi dopiero 4-go sierpnia, gdy pośpiesznie zwołany Reichstag uchwalił bez dyskusji szereg finansowych ustaw wyjątkowych, przez rząd przedłożonych.

Rozszerzenie podstawy emisji Reichsbanku.

Najważniejszemi z nich były te, które miały umożliwić Reichsbankowi zwiększenie emisji banknotów do rozmiarów, pokrywających zapotrzebowanie rządu podczas wojny i jednocześnie zabezpieczających dalszą płynność kredytów gospodarczych.

Przedewszystkiem więc w punkcie 1-ym ustawy „o modyfikacji prawa bankowego“ uchylony został, krępujący działalność emisyjną, 5%-wy podadek od wszystkich banknotów, wypuszczonych ponad zastrzeżony ustawą przedwojenną limit.

Główną jednak zasadę emisji, a więc obowiązek posiadania pokrycia przynajmniej w $^1/_3$ znajdujących się w obiegu banknotów, chciano za wszelką cenę utrzymać. Pokrycie to, jak wspomnieliśmy wyżej, obejmowało za-

pasy kruszcowe i certyfikaty kas skarbowych. O powiększeniu rezerw kruszcowych w tem tempie, jakiego wymagała zwiększająca się emisja, nie mogło być mowy; nie leżało również w zamiarach rządu emitowanie znacznej ilości nowych Reichskassenscheine [1]. Dla utrzymania warunku $^1/_3$ pokrycia znaleziono inne wyjście przez rozszerzenie określenia „Barvorrat“ i włączenie do rezerw, gwarantujących banknoty, obok „Metalvorrat“ i Reichskassenscheine, jeszcze drugiego papierowego zabezpieczenia w postaci Darlehnskassenscheine.

Ustawa o wypuszczeniu 1.500 miljonów marek w notach kas pożyczkowych i o zaliczeniu tych not do pokrycia emisji Reichsbanku, narówni ze złotem i certyfikatami kas skarbowych, jest najbardziej oryginalną kreacją niemieckiej wojennej polityki pieniężnej — jakkolwiek w poważnych kołach finansowych angielskich i francuskich uważaną jest za sprytnie pomyślany „bluff“, stwarzający fikcję ustawowego pokrycia, a w rzeczywistości wprowadzający — obok banknotów Reichsbanku i certyfikatów kas skarbowych—jeszcze trzeci rodzaj papierowego pieniądza, wymagającego, narówni z banknotami, dodatkowego metalowego pokrycia.

Darlehnskassenscheine.

Darlehnskassenscheine wypuszczano już w Prusach kilkakrotnie: w 1848, 1866 i 1870 roku. Lecz ilość emitowanych wówczas przez kasy pożyczkowe not była dość nieznaczna — podczas gdy teraz już pierwsza emisja miała wynieść półtora miljarda marek, zaś w listopadzie 1914 roku przystąpiono do drugiej emisji not na taką samą sumę,

[1] Podczas wojny ilość Reichskassenscheine została podniesiona z 240 do 360 miljonów marek przez wypuszczenie, na zasadzie prawa z dnia 22.III.15, 10-markowych certyfikatów. Było to jednak prowizorjum. do czasu wypuszczenia przez Reichsbank 10-markowych banknotów, tem samem prawem uchwalonych.

poczem nastąpiły dalsze emisje[1] — jakkolwiek odnośne akty nie były już publikowane.

Noty kas pożyczkowych były wypuszczane w odcinkach 1, 2, 5, 10, 20 i 50-cio markowych; nie miały one przymusowego obiegu, lecz były przyjmowane al pari przez wszystkie kasy państwowe i komunalne. Ponieważ noty dawały Reichsbankowi prawo emitowania potrójnej ilości banknotów, przeto Bank zabierał całą emisję kas pożyczkowych do swego skarbca, dając wzamian kasom dla operacji pożyczkowych swe własne banknoty. Część zatrzymanych not (szczególniej drobne odcinki) Reichsbank wypuszczał na rynek według swego uznania.

Kas pożyczkowych utworzono początkowo 91, liczbę ich powiększono w następstwie do 99. Na czele każdej z kas postawiono zarząd lokalny z jednym, mianowanym przez kanclerza, przedstawicielem rządu; w Berlinie otworzono centralną dyrekcję kas. Ogólną kontrolę nad działalnością Darlehnskassen powierzono Reichsbankowi.

Działalność Darlehnskassen polegała na udzielaniu wchodzącym w skład Rzeszy krajom oraz miastom, gminom i osobom prywatnym kredytów, zabezpieczonych papierami państwowemi i prywatnemi, krajowemi i zagranicznemi, o stałem i o niestałem oprocentowaniu. Pożyczki udzielane były do wysokości 40 — 75% notowań giełdowych tych papierów w dniu 25-ym lipca 1914 roku; udzielane były na termin 3-miesięczny i po upływie tego terminu mogły być prolongowane. Prócz papierów procentowych, kasy przyjmowały jako zabezpieczenie pożyczek również i towary.

Zyski kas pożyczkowych tworzyć miały fundusz re-

[1] Wiadomo, że w r. 1916 było w obiegu not na sumę 3,4 miljardów, w 1917 — 7,8 miljardów, w 1918 — 15,6 miljardów marek. Prócz tego, znaczna ilość not znajdowała się zawsze w skarbcu Reichsbanku.

zerwowy na stopniowe wycofywanie not po ukończeniu wojny.

Powołanie do życia kas pożyczkowych poważnie odciążyło Reichsbank i przyczyniło się wiele do ożywienia drobnego przemysłu i handlu. Działalność kredytową Reichsbanku krępował przepis, pozwalający na dyskonto, w granicach $^2/_3$ emisji banknotów, jedynie ściśle handlowych obligów z trzema a najmniej dwoma podpisami; kasy pożyczkowe natomiast interesowały się mniej solidnością obligów, zadawalając się przedstawianą przez dłużników gwarancją rzeczową.

Obok państwowych kas pożyczkowych powołano do życia podobne instytucje miejskie—„städtische Darlehnskassen". Organizacje i osoby zainteresowane zbierały między sobą pewien fundusz gwarancyjny, do którego municypalitety dodawały zazwyczaj podwójną sumę. Z zebranego w ten sposób kapitału udzielano pożyczki drobnym sprzedawcom i rzemieślnikom na takie gwarancje, na jakie nie mogły być udzielane pożyczki przez kasy pożyczkowe państwowe. Stopa procentowa miejskich kas była wyższa, niż w kasach państwowych; zobowiązania dłużników mogły być redyskontowane przez städtische Darlehnskassen bezpośrednio w Reichsbanku.

Kriegsbanks.

Obok Reichsbanku, udzielającego kredytów bankom i wielkim firmom, obok Darlehnskassen, zaopatrujących w gotówkę posiadaczy akcji oraz kupców i drobnych przemysłowców — w wojennym programie kredytowym finansistów niemieckich przewidziany był jeszcze nowy typ banków—Kriegskreditbanks. Zadaniem tych banków było wydawanie pożyczek pod zastaw towaru w składach dłużnika lub zgoła bez żadnej realnej gwarancji, jedynie za zobowiązaniem osobistem, żyrowanem przez dwie poważne osoby.

Kriegsbanki nie posiadały charakteru urzędowego; po-

wstawały w całych Niemczech i operowały kapitałem, zebranym przeważnie ze źródeł prywatnych i wynoszącym nieraz niewielkie sumy, a nieraz dochodzącym do kilkunastu miljonów marek. W Berlinie Kriegskreditbank powstał 15-go sierpnia 1914 r. dzięki wysiłkom Deutsche Bank i Dresdner Bank, z kapitałem 18 miljonów marek; w innych miastach powstawały banki mniejsze, z udziałem państwa, jak w Saksonji, lub miasta, jak we Frankfurcie. Zarząd Kriegsbanków spoczywał całkowicie w rękach osób, które swym kapitałem przyczyniły się do ich powstawania. Reichsbank redyskontował weksle Kriegsbanków do sumy, przewyższającej 4-ro lub 5-cio krotnie wpłacony kapitał.

Banki akcyjne.

Polityka banków akcyjnych w pierwszych dniach wojny nie była bez zarzutu. Jakkolwiek Reichsbank oświadczył się z gotowością redyskontowania weksli, banki nietylko powstrzymywały otwieranie nowych kredytów, lecz nader niechętnie prolongowały terminy udzielonych już pożyczek.

Na zatrzymanie kredytów wyrzekał kierownik wydawnictwa finansowego „Plutus“, p. Jerzy Bernhard. „Banki straciły głowę—pisał—czy to z obawy o przyszłość, czy wskutek unieruchomienia swych funduszów w pożyczkach długoterminowych, banki zatrzymały niemal całkowicie dyskonto weksli, odmawiały udzielenia już przyobiecanych pożyczek, cofały kredyty, które regularnie stałym klijentom w pewnych terminach były otwierane“.

Niektóre banki niemieckie nadużywały sytuację, wypożyczając klijentom sumy na nadzwyczajnie wysoki procent. W październiku 1914 r. „Die Bank“ pisał: „Oprócz odsetek, wynoszących obecnie 7%, banki wymagają niejednokrotnie opłaty dodatkowej prowizji 1% za kwartał, co czyni ogółem 11% w stosunku rocznym; koszty te dochodzą niekiedy do 12 a nawet 13%“.

Od listopada 1914 roku sytuacja gotówkowa banków znacznie się poprawiła. Stopniowy powrót wkładów pozwalał zaspakajać żądania kredytów, — żądania coprawda coraz słabnące. Według sprawozdania Disconto-Gesellschaft, rachunki bieżące w jego berlińskich oddziałach, w porównaniu ze stanem na 15-go lipca, spadły w połowie sierpnia do 88%, lecz już 31-go tegoż miesiąca podniosły się do 95%, a na 15-go września przekroczyły nawet cyfry lipcowe. W końcu 1914 roku ogólna suma wkładów w bankach berlińskich była o jakieś 100 miljonów niższa, niż w grudniu 1913 roku,—w kilka zaś miesięcy później banki były już w kłopocie, co robić z rosnącemi wciąż wkładami.

Drobne pieniądze.

Niemcy nie uniknęły powszechnego w początkach wojny braku drobnych monet. Pieniądze metalowe zniknęły z rynku dość prędko, szczególniej gdy przetapianie monet srebrnych stało się w pewnym okresie czasu operacją nader korzystną. Dla zastąpienia znikających z rynku monet nowemi, mniej wartościowemi monetami, wybito krążki żelazne po 5 i 10 fenigów (na sumę 26 miljonów do 11-go maja 1916 r.) i krążki aluminjowe 1-fenigowe (23-go listopada 1919 r.); prócz tego bito monety cynkowe i miedziane.

Niezależnie od brzęczącej monety zdawkowej i not kas pożyczkowych, niektóre miasta niemieckie wypuściły drobne pieniądze papierowe o lokalnym obiegu. Przed samem zawieszeniem broni również niektóre kupony pożyczek wojennych chwilowo otrzymały prawo przymusowego obiegu.

Spadek marki.

Spadek marki rozpoczął się od pierwszych dni wojny, w przeciwieństwie do franka i funta, które nietylko nie spadły, lecz podniosły się powyżej parytetu na niektórych giełdach neutralnych. Później, gdy już waluty wszystkich państw wojujących poczęły spadać, marka niemiecka prześcignęła w spadku nietylko franki i funty, ale nawet i liry włoskie.

Próbę objaśnienia tego zjawiska znajdujemy w mowie ministra Helffericha z dnia 10-go marca 1915 roku:

„Spadek kursu jest rezultatem jedynie pewnych technicznych warunków naszego handlu międzynarodowego... Nasz przywóz składa się głównie z produktów żywnościowych, kupowanych za gotówkę lub za weksle krótkoterminowe — podczas gdy wywóz opiera się na fabrykatach, płaconych przez zagranicę w zobowiązaniach długoterminowych... Nie możemy więc podczas wojny wyrównywać naszych długów należnościami... Co ważniejsza, nasz przywóz wzrósł więcej niż wywóz, który jest ograniczony niewielu dostępnemi rynkami międzynarodowemi... Równowaga bilansu płatniczego może być osiągnięta jedynie przez wywóz złota, lecz uważamy, że w chwili obecnej utrzymanie poważnej rezerwy złotej wewnątrz kraju jest zadaniem donioślejszem, niż poprawa kursu marki zagranicą".

W pierwszych tygodniach wojny uwidocznił się poważny wpływ kredytów krótkoterminowych na kształtowanie się kursów walut obcych. W czasach pokoju kredyty te były najdogodniejszą formą przelewania gotówki z rynków bardziej w nią obfitujących na rynki biedniejsze. Mówiliśmy wyżej o wysiłkach, czynionych przez banki niemieckie, w celu uniezależnienia się od kredytów zagranicznych. Rzecz prosta, że uniezależnienie to nie mogło być kompletne. Na 15 dni przed rozpoczęciem kroków wojennych kursy na Londyn i Paryż zaczęły się podnosić, dochodząc do 20.620 marek za funt i 82.2 fenigów za frank; natomiast spadł kurs rubli i koron austryjackich, rubla do 204 (par. 216) marek za 100 rubli, korony do 82 (par. 85) marek za 100 koron.

We wrześniu, gdy neutralni proponowali Londynowi regulację w markach papierowych z różnicą 20%, kursu tego nie przyjęto. W dniu 11-ym listopada „Frankfurter Zeitung" podał następujące kursy:

czeki na Holandję	187,24	przy par.	170
funty w złocie	22,20	„ „	20,43
franki szwajcarskie	88,7	„ „	80

Od następnego dnia, 12-go listopada, ogłaszanie kursów walut obcych zostało zabronione.

Niemcy specjalnie dbali o rynek szwajcarski, dokąd wysyłali węgiel, cukier i produkty mineralne wzamian za mleko, ser, czekoladę, owoce i t. p. W listopadzie 1916 roku wysłano do Szwajcarji 10 miljonów marek w złocie dla podtrzymania kursu, który, mimo to, spadł o 31%. Niemcy uzależniły wtedy dalsze transporty węgla od udzielenia pożyczki: nie wywarła ona jednak poważnego wpływu na kurs marki, który w początku lipca 1917 roku wykazywał 45,3% spadku.

W Skandynawji podtrzymywano kurs marki wywozem produktów chemicznych — kurs, mimo to, w końcu trzeciego roku wojny spadł o 45—47%.

W Holandji Niemcy sprzedawały usilnie rosyjskie i amerykańskie papiery publiczne, prócz tego wysyłały węgiel i inne produkty; kurs w lipcu 1917 roku wykazał 43,2% zniżki.

Stany Zjednoczone przysyłały Niemcom w pierwszych latach wojny znaczne partje towarów przez porty neutralne, za co Niemcy usiłowały płacić wywozem przedewszystkiem produktów chemicznych oraz odprzedażą amerykańskich akcyj kolejowych i przemysłowych. Prócz tego, udało się Niemcom sprzedać w Stanach pewną ilość swej 5%-wej pożyczki wojennej, oferowywanej w grudniu 1915 roku po 202½ dolara za 1000 marek. Ostatnie przed przystąpieniem Stanów do wojny, notowania marki w New-Yorku 28-go marca 1917 roku podawały kurs marki na 69.50 centów za cztery marki niemieckie (par. 93.32).

Rezerwy złote.

Mimo niechęci do uszczuplania swych rezerw złotych, Reichsbank od pierwszych dni wojny począł wysyłać złoto dla częściowego pokrycia zakupów wojennych Niemiec. Do połowy 1916 roku wysłano 570 miljonów marek w złocie, głównie do Skandynawji, Holandji, Danji i Szwajcarji.

Niektórzy z finansistów niemieckich zarzucali Reichsbankowi zbytnią ostrożność w dysponowaniu złotem dla podtrzymania kursu marki w krajach neutralnych. Zdaniem ich, utrzymanie tego kursu na wysokim poziomie miałoby większe znaczenie, niż psychologiczny efekt przechowywania wielkiej rezerwy kruszcowej w skarbcach bankowych.

Reichsbank jednak trzymał się wiernie zasady gromadzenia wielkich rezerw metalowych wewnątrz kraju. Polityka jego pod tym względem była następująca: wysyłać w miarę niezbędnej potrzeby złoto zagranicę, lecz nigdy w takiej ilości, by trzeba było zmniejszyć sumę rezerw wewnętrznych; przeciwnie, starać się, aby wykazywały one stale pewien, choćby nieznaczny, przyrost. Udawało się to Bankowi w przeciągu trzech lat.

Po raz pierwszy rezerwy Reichsbanku wykazały zmniejszenie na 23-go czerwca 1917 roku, gdy—wskutek wysłania złota do Holandji — spadły o 76 miljonów w porównaniu z 15-ym czerwca tegoż roku. Prasa starała się wtedy zatuszować to pierwsze załamanie się linji złotej Reichsbanku. Nowe jednak zmniejszenie, tym razem o przeszło 50 miljonów, przyniósł bilans na 23-go lipca, wykazując 2.402 miljony złota wobec maximum 2.533 miljonów na 15-go czerwca 1917 roku.

Dotychczas apelowano do narodu o ofiary w złocie dla podtrzymywania kursu marki. W roku 1917 rozpoczęto kampanję w celu zdobycia pereł i djamentów. Rezultaty tej kampanji nie są nam znane — wiadome jest natomiast, że i po lipcu 1917 roku wywóz złota nie ustał. Rezerwy Reichsbanku mozolnie podnosiły się do 2.409 miljonów do 15-go sierpnia, by—wskutek nowego wywozu zagranicę,—zmniejszyć się w ciągu następnego tygodnia o 64 miljony. W dniu 23-im sierpnia wynosiły one 2.345 miljonów, poczem do 15-go września wzrosły

znów o trzy miljony. W kilka dni później złoto rosyjskie, wpłacone na zasadzie traktatu w Brześciu Litewskim, podniosło rezerwy niemieckie do 2.447 miljonów w dniu 23-go września, do 2.547—7-go października i do 2.550 miljonów—15-go listopada 1917 roku. Od tej jednak daty stan rzeczy radykalnie się zmienia: poczyna się nagłe i znaczne zmniejszanie rezerw[1].

Ograniczenia przywozowe i dewizowe.

Wysyłkę złota dla częściowego wyrównania bilansu płatniczego traktowano jako ostateczność. Na zmniejszenie deficytu starano się przedewszystkiem wpłynąć drogą bezpośredniego oddziaływania na obrót towarowy z zagranicą.

Ponieważ zwiększenie wywozu zdawało się niemożliwe, zwrócono więc uwagę wyłącznie w kierunku ograniczenia przywozu. Już od początku wojny pewne ograniczenia zostały pośrednio wprowadzone w związku z uprzywilejowaniem niektórych stowarzyszeń wojennych, monopolizujących handel różnorodnemi artykułami spożywczemi. Ustawowe ograniczenie przywozu zaprowadzone zostało przez ogłoszenie 25-go lutego 1916 roku listy towarów, nie pierwszej potrzeby (entbehrlich), głównie przedmiotów zbytku, których przywóz został wzbroniony. W połowie stycznia 1917 roku zabroniony został wszelki przywóz, o ile nie uzyskano za każdym razem zezwolenia komisarza państwowego dla spraw przywozu i wywozu.

Innym środkiem poprawy kursu marki miała być kontrola niemieckich operacyj dewizowych z zagranicą—próba całkiem nowa w ekonomji politycznej, z różnem powodzeniem w następstwie imitowana przez inne państwa, w ich liczbie i przez Polskę. Kontrola polegała na skoncentrowaniu operacyj z walutami obcemi w rękach kilku-

[1] W końcu 1917 roku rezerwy wynosiły 2.406 miljonów
„ 1918 „ „ „ 2.262 „
„ 1919 „ „ „ 1.100 „

nastu banków pod kierownictwem dyrekcji Reichsbanku, który wyrósł na faktycznego dyktatora walutowego.

Artykuł 3-ci ustawy z dnia 28-go stycznia 1916 roku wprowadzał „Centralę Dewiz", do której musieli się zwracać wszyscy, ktokolwiek miał jakie operacje pieniężne z zagranicą. Centrala obejmowała, próch Reichsbanku, 26 banków prywatnych (13 berlińskich, 9 frankfurckich i 4 hamburskie). Wszystkie polecenia kupna lub sprzedaży walut obcych, wynikające z operacyj handlowych, winny były być kierowane do jednego z banków Centrali. Jeżeli bank, który otrzymał zlecenie, nie był w możności sam go wykonać, wówczas przekazywał je giełdzie berlińskiej, gdzie specjalna komisja zajmowała się pokrywaniem zgłoszonych zapotrzebowań i ustanawiała kurs tranzakcji. Każdy, ktokolwiek prowadziłby operacje walutowe poza Centralą, podlegał znacznej karze pieniężnej i więzieniu do lat dwóch.

Od 9-go lutego 1917 roku ograniczenia dewizowe zostały wzmocnione przez rozciągnięcie kontroli Centrali Dewiz również i na osoby prywatne. Chodziło o zapobieżenie ucieczce zagranicę kapitałów, które w formie czeków, banknotów, weksli, akcyj były wywożone przez osoby prywatne i zagranicą zmieniane na wartości obce.

W dniu 1-ym września 1917 roku kanclerz wydał rozporządzenie, żądające zadeklarowania przez firmy handlowe i osoby prywatne wszelkich środków płatniczych na zagranicę. Wydane jednocześnie prawo upoważniało kanclerza do zarekwirowania zadeklarowanych walut obcych, uznanych za potrzebne.

W r. 1917 i 1918 robiono poważne próby interwencji na giełdach szwajcarskiej, amsterdamskiej i stokholmskiej. Szczególną uwagę zwrócono na Zurych, gdzie od października 1917 do stycznia 1918 roku Reichsbank skupywał marki, na rachunek Centrali Dewiz, za po-

średnictwem czterech wielkich banków zurychskich. Zakupy sięgały od 3-ch do 4-ch miljonów marek dziennie i podniosły rzeczywiście kurs dość wysoko, z 60-ciu do 90-ciu franków za 100 marek. Lecz walka była trudna; w Szwajcarji była zbyt wielka ilość not i weksli niemieckich, kupionych taniej; posiadacze ich nie omieszkali skorzystać z wysokiego kursu i chętnie wyzbywali się marek. W styczniu 1918 r. Reichsbank, wyczerpany ofiarami, zawiesił chwilowo interwencję.

Sprzedaż walorów zagranicznych.

Operowanie akcjami przedsiębiorstw zagranicznych, czy to w formie sprzedaży na rynkach obcych, czy też przez użycie ich na zabezpieczenie otrzymywanych w walucie obcej kredytów, grało poważną rolę w polityce dewizowej państw wojujących. Zainicjowała ten system Angja, za jej przykładem poszła wkrótce Francja. Niemcy ociągały się z użyciem tego środka, rezerwując go sobie na ostatnią chwilę. „Każdy dzień, który upływa bez uciekania się do naruszenia tych cennych rezerw, napawa mię radością“, mówił radca finansowy Bastian na początku 1917 roku na konferencji w sprawie polityki finansowej Niemiec.

Jak wielkie były te rezerwy, trudno ściśle określić. Powszechnie za najbardziej wiarogodną uchodzi cyfra, podana w 1915 roku przez Sartoriusa von Waltershausen: 20 do 25 miljardów marek. Ściśle mówiąc, cyfra ta przedstawia nie wartość dających się zrealizować akcyj zagranicznych, lecz raczej ogólną wartość niemieckich przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych zagranicą.

Znajdujący się w rękach kapitalistów niemieckich portfel walorów zagranicznych nie cały nadawał się do zużytkowania w ewentualnej akcji podtrzymywania kursu marki zagranicą. Wydzielić zeń należało walory krajów zaprzyjaźnionych lub okupowanych przez Niemcy, a więc przedewszystkiem Austrji, potem Turcji, Bułgarji i Ru-

munji. Tę część portfelu obliczają na około 5 miljardów marek.

Druga część, bardzo trudna do zrealizowania podczas wojny, obejmowała walory krajów nieprzyjacielskich, które nawet częściowo zdeponowane były w bankach tych krajów. Wartość akcyj tej grupy obliczają na 7 do 8 miljardów, w tem samych akcyj rosyjskich na 5 miljardów.

Pozostawały zatem, jako nadające się całkowicie do realizacji, jedynie walory państw neutralnych: Skandynawji, Szwajcarji, Holandji, Ameryki Południowej oraz Japonji (ostatniemi robiono przez cały czas wojny tranzakcje bez ograniczeń). Wartość walorów tej grupy oceniano na 7 do 8 miljardów.

Część walorów zagranicznych była już sprzedana podczas wojny, drogą tranzakcyj prywatnych. Pierwotnie rząd sam wielokrotnie zachęcał do sprzedaży obcych akcyj; hasło „fremde Effekten heraus“ było mot d'ordre, powtarzanem we wszystkich dziennikach. Wartość tych tranzakcyj obliczają na 3 miliardy marek. Okazało się jednak, że sprzedaże prywatne nie wywierały należytego wpływu na kształtowanie się kursów; wielu kapitalistów korzystało z popularnego hasła, by w formie nie podlegającej kontroli, przesunąć część swego majątku poza granice Niemiec.

Rząd przeto postanowił sam ująć w ręce dysponowanie pozostałemi walorami. 25-go sierpnia 1916 roku zarządzone zostało obowiązkowe zadeklarowanie wszystkich walorów obcych, będących własnością obywateli niemieckich i przechowywanych, bądź to w Niemczech, bądź zagranicą. Kanclerzowi przyznanem zostało jednocześnie prawo wypożyczania zadeklarowanych walorów, z zastrzeżeniem zwrotu nie później, jak po upływie trzech lat po ukończeniu wojny. Za wypożyczenie państwo miało płacić $^1/_5$ część rocznego dochodu z akcyj, nie-

mniej jednak, jak 1% jej nominalnej wartości. Na żądanie właściciela wypożyczonego waloru, państwo obowiązało się do odkupienia go w każdej chwili według kursu tej giełdy zagranicznej, na której dana akcja głównie była notowana.

Rząd zaczął korzystać z przyznanego ustawą prawa w czerwcu 1917 roku, gdy zażądał zdeponowania wybranych akcyj szwedzkich, duńskich i szwajcarskich.

Pożyczki zagraniczne.

Celem tych zarządzeń było stworzenie gwarancji dla pożyczek, o które rząd zabiegał zagranicą.

Akcja pożyczkowa zagranicą prowadzona była z trzech jednocześnie stron: przez poszczególne wielkie firmy przemysłowe i handlowe, przez banki i nakoniec przez rząd. Przemysłowcy niemieccy, szczególniej ci, którzy pracowali na zaspokojenie potrzeb armji, zachęcani byli przez rząd do możliwego wyskiwania indywidualnych kredytów, czy to u zagranicznych swych dostawców, czy też w bankach krajów neutralnych. Jedną z poważniejszych takich pożyczek był kredyt, uzyskany przez metalowców niemieckich od szwedzkich eksporterów żelaza, w szczególności od T-wa „Grängesberg", na sumę około 120 miljonów koron szwedzkich.

Wielkie banki niemieckie również z powodzeniem zabiegały o długoterminowe kredyty zagranicą. Według oficjalnej deklaracji przedstawiciela rządu, suma uzyskanych przez banki w końcu 1918 r. zagranicznych kredytów, wynosiła około 2-ch miljardów marek. Terminy spłat oznaczono na 6 do 12 miesięcy po ukończeniu wojny.

Rząd ze swej strony również starał się o poważniejsze kredyty zagranicą, nie zatrzymując się w razie potrzeby przed wywarciem pewnego nacisku na rządy krajów neutralnych. W szczególności starały się Niemcy wyzyskać swe dotychczasowe stanowisko głównych dostawców żelaza i węgla sąsiadom holenderskim i szwajcarskim, aby

zapewnić sobie w tych krajach większe kredyty towarowe. Znaną jest umowa towarowa ze Szwajcarją z dnia 31-go lipca 1917 r., dla wykonania której stworzono w Szwajcarji specjalną spółkę akcyjną „Centrale Suisse du Charbon". Spółka, której akcje subskrybowały głównie szwajcarskie firmy węglowe, miała sobie powierzoną repartycję węgla, sprowadzanego z Niemiec w ilości najmniej 74.000 tonn miesięcznie. Za każdą tonnę ponad tę ilość Spółka zapewniała firmom niemieckim kredyty towarowe, wzrastające w miarę wzrostu ilości przywożonego węgla, od 30 do 100 franków za tonnę. Dla wykorzystania tych kredytów importerzy niemieccy wystawiali, za pośrednictwem „Zentral-Einkauf-Gesellschaft", 3-miesięczne zobowiązania, które były żyrowane przez jeden z banków niemieckich i przesyłane „Centrale Suisse du Charbon"; Spółka dyskontowała otrzymane zobowiązania w bankach szwajcarskich i wypłacała z tego pokrycie należności szwajcarskim eksporterom artykułów żywnościowych do Niemiec. Ogólną gwarancję tych kredytów dał rząd niemiecki w niemieckich 4%-wych obligacjach hipotecznych (za obligacje te zapłacił rząd bankom hypotecznym 4%-wą pożyczką wojenną plus ½% bonifikaty rocznie). Od udzielonego kredytu Szwajcarja liczyła 6% rocznie plus ¼% prowizji kwartalnie. Wysokość kredytu faktycznie udzielonego wyraziła się w sumie 155 miljonów franków szwajcarskich[1].

Holandja, na zasadzie układu z października 1917 r., zobowiązała się do zakupienia pewnej ilości 5-letnich

---

[1] „Gazeta Frankfurcka" podała w 1919 i 1920 roku następujące ciekawe szczegóły o powojennych tranzakcjach handlowo-finansowych Niemiec:

1. Kredyt, udzielony przez Szwecję niemieckim przemysłowcom metalurgicznym, przejęty został w 1920 roku przez firmę holenderską William Müller & Co. w Amsterdamie.

niemieckich bonów skarbowych wzamian za umożliwienie przywozu żelaza z Niemiec.

O jakichkolwiek kredytach u sprzymierzeńców Niemiec nie można było myśleć. Naodwrót — wszyscy trzej niemieccy aljanci czerpali obficie z magazynów i z kieszeni swego potężnego sojusznika. Oprócz kredytów prywatnych, udzielanych przez przemysłowców i banki niemieckie, rząd niemiecki udzielił rządom sprzymierzonym podczas wojny następujące kredyty:

	w bonach skarbowych	w materjale wojennym	w gotówce
Turcji	2.741 mil.	718 mil.	915 mil.
Bułgarji	134 „	862 „	820 „
Austrji.	3.660 „	— „	233 „

2. Norwegja zawarła w sierpniu 1919 r. układ z Niemcami odnośnie pokrycia za dostarczone 10.000 ton tłuszczów i 750.000 ton śledzi solonych. Na sumę pokrycia 80 miljonów koron Niemcy wydały zobowiązania skarbowe, wyrażone w koronach norweskich i żyrowane przez Reichsbank, z terminem 1-go grudnia 1919 i 1-go marca 1920 roku, z prawem prolongaty na 6 miesięcy. Jako gwarancję Niemcy musieli dać: 1⁰, złoto w sztabach lub monetach norweskich do sumy 20 miljonów koron, 2⁰, gwarancję 8-miu banków niemieckich (Deutsche Bank, Disconto, Dresdner, Darmstätter, Commerzbank, Mendelssohn & Co., Warburg & Co., Norddeutsche Bank) na 30 miljonów koron. Złoto miało być zwolnione po zapłaceniu 25% sumy tranzakcji, zaś gwarancje banków cofnięte po pokryciu 75%.
3. Rząd holenderski w 1920 r. miał udzielić Niemcom kredytu na sumę 200 miljonów florenów, z czego 140 miljonów stanowićmiało t. zw. „revolving credit“ (automatycznie wznawiany w miarę pokrycia).
4. Z inicjatywy banku Warburg & Co. powstać miało w Niemczech stowarzyszenie gwarancyjne, „Deutsche-Waren-Treuhand-Aktien-Gesellschaft“, na które przemysłowcy niemieccy cedować mieli tytuł własności surowców, otrzymanych na kredyt z zagranicy, do czasu, dopóki wytworzonymi w fabrykach swych produktami nie zapłaciliby należności za otrzymany surowiec.

III. POŻYCZKI WOJENNE

Schatzanweisungen.—Reichsschatzanweisungen.—Reichsanleihen.—Przygotowania do subskrypcji.—Nagromadzenie kapitałów.—Lokata w bonach krótkoterminowych.—Pożyczki długoterminowe.—Sprzedaż zagranicą.

Rząd niemiecki emitował podczas wojny:

a) bony skarbowe (Schatzwechseln, Schatzanweisungen);
b) obligacje skarbowe (Reichsschatzanweisungen);
c) pożyczki państwowe (Reichsanleihen).

Bony skarbowe emitowano i przed wojną. Podczas wojny były one dyskontowane przez Reichsbank, początkowo po 5%, następnie po $4\frac{1}{2}\%$, i cedowane bankom, kasom oszczędnościowym, kooperatywom kredytowym i wprost wielkim przedsiębiorstwom przemysłowym i handlowym — jako dogodna lokata dla rezerw kasowych tych przedsiębiorstw. **Schatzanweisungen.**

Początkowo wypuszczano bony głównie celem przygotowania rynku do emisji pożyczek długoterminowych. Ostatnie były wypuszczane perjodycznie, dwa razy do roku, wciągając każdorazowo wielką ilość bonów do sum subskrybcyjnych; po każdej subskrypcji, a więc w kwietniu i październiku, ilość bonów w obiegu kurczyła się bardzo poważnie, aby znów stopniowo wzrosnąć do wielkich sum w przededniu nowej pożyczki, w marcu i wrześniu. Z czasem jednak ilość wypuszczonych bonów zwiększyła się tak znacznie, że wpływ emisji pożyczek długoterminowych na ilość bo-

nów zaledwie był dostrzegalny. Ilość bonów w obiegu wynosiła:

na 31-go lipca	1914	365	miljonów	marek
30-go września	„	2.662	„	„
15-go października	„	927	„	„
31-go marca	1915	7.218	„	„
23-go kwietnia	„	2.872	„	„
23-go września	„	9.691	„	„
23-go października	„	3.422	„	„
23-go marca	1916	10.404	„	„
22-go kwietnia	„	4.454	„	„
23-go września	„	12.766	„	„
23-go października	„	7.951	„	„
23-go marca	1917	19.855	„	„
23-go kwietnia	„	13.841	„	„
23-go września	„	27.200	„	„
31-go października	„	22.679	„	„
23-go marca	1918	38.971	„	„
23-go kwietnia	„	31.435	„	„
23-go września	„	49.414	„	„
7-go października	„	45.263	„	„

Reichsschatzanweisungen.

Obligacje skarbowe wypuszczano przy każdej pożyczce długoterminowej, z wyjątkiem trzeciej. Przy pierwszej pożyczce emitowano obligacje na sumę jednego miljarda, przy następnych — suma emisji była nieograniczona.

Pierwszą emisję obligacji wypuszczono we wrześniu 1914 r. na 5%, po cenie emisyjnej 97.50 za sto. Spłata—serjami przez losowanie od 1918 do 1920 roku.

Drugą—wypuszczono w marcu 1915 r., również na 5%, po cenie 98.50. Spłata—w terminie nieco odglejszym, od 1921 do 1922 roku.

Trzecią emisję wypuszczono w marcu 1916 r. z niższem oprocentowaniem — 4½%, zniżono też i cenę emisyjną na 95 za sto. Terminy spłat drogą losowania były rozłożone na 10 lat, od 1923 do 1932 r. Posiadacze wy-

losowanych obligacji mieli prawo zamiany ich na nowe, również 4½%-we, płatne ostatecznie 1-go lipca 1932 r. Na identycznych warunkach wypuszczono czwartą emisję obligacji we wrześniu 1916 r.

Następne emisje były wypuszczane na warunkach bardziej skomplikowanych, jednakowych dla wszystkich ostatnich emisji: obligacje były 4½%-we, cena emisyjna—98, począwszy od 1918 r. pewna część obligacji, bliżej nieoznaczona, miała być wylosowywana dwa razy do roku i spłacana po 110 marek za sto. Od 1-go lipca 1927 r. obligacje mogły być albo wykupione przez rząd według parytetu, albo zamienione na nowe obligacje, lecz już 4%-we, z tem, że znów pewna ich ilość miała być dwa razy do roku wylosowywana i spłacana po 115 marek za sto. W dziesięć lat później obligacje mogły znów być albo spłacane po sto albo konwertowane na nowe obligacje, tym razem już 3½%-we, wylosowywane i spłacane po 120 marek za sto aż do r. 1967, w którym winny być spłacone ostatecznie.

Ogólna ilość wszystkich obligacji wynosiła na 31-go grudnia 1918 roku:

5%-wych	2.320	miljonów marek
4½%-wych.	8.887	„ „
razem . . .	11.207	miljonów marek

z tej sumy:

2.320	miljonów płatnych od 1919 do 1923 r.
2.700	„ „ „ 1923 „ 1932 r.
6.200	„ amortyzowanych corocznie.

Warunki emisji wojennych pożyczek państwowych były mniej zmienne, niż warunki emisji obligacji. Stopa procentowa od pierwszej do ostatniej pożyczki była jednakowa — 5%. Wszystkiego emitowano 9 pożyczek w terminach następujących:

Reichsanleihen.

I-sza	w drugiej połowie	września	1914 r.
II-ga	„ „	marca	1915 r.
III-cia	„ „	września	„
IV-ta	„ „	marca	1916 r.
V-ta	„ „	września	„
VI-ta	„ „	marca	1917 r.
VII-ma	„ „	września	„
VIII-ma	„ „	marca	1918 r.
IX-ta	„ „	września	„

Termin trwania emisji był dla pierwszych czterech pożyczek 3-tygodniowy, dla następnych — 4-tygodniowy; termin subskrypcji ostatniej pożyczki był ponadto przedłużony jeszcze o 15 dni.

Cena emisyjna pożyczek zmieniała się nieznacznie i wynosiła:

dla pierwszej pożyczki	97.50	za sto
drugiej „	98.50	„
trzeciej „	99.—	„
czwartej „	98.50	„
piątej do dziewiątej „	98.—	„

Suma subskrypcji żadnej z pożyczek nie była ograniczoną. Z subskrypcji uzyskano (łącznie z Reichsschatzanweisungen):

pierwszej pożyczki	4.460	miljonów	marek
drugiej „	9.060	„	„
trzeciej „	12.101	„	„
czwartej „	10.712	„	„
piątej „	10.652	„	„
szóstej „	12.978	„	„
siódmej „	12.457	„	„
ósmej „	14.766	„	„
dziewiątej „	10.433	„	„

Przygotowania do subskrypcji. Aby zapewnić powodzenie operacjom kredytowym rządu wewnątrz kraju, przygotowywano dla nich grunt według następującego planu:

1-o. Ułatwiano nagromadzenie w normalnych rezerwoarach oszczędnościowych kapitałów płynnych, które stan wojny wciąż zwiększał i odnawiał.

2-o. Zamieniano je stopniowo na krótkoterminowe obligi rządowe, przedstawiające dogodną lokatę zarówno dla banku, jak i dla prywatnego kapitalisty.

3-o. Co sześć miesięcy wypompowywano z obiegu część krótkoterminowych obligów przez emisje pożyczek długoterminowych.

Nagromadzanie kapitałów.

Obfitość kapitałów, pozostających do dyspozycji rynku pieniężnego, była charakterystyczną cechą sytuacji ekonomicznej Niemiec od końca 1914 roku.

Uderzający przykład tego stanu dają rachunki niemieckich kas oszczędnościowych. Podczas gdy przed wojną przewyżka nowych wkładów w ciągu roku nad sumą wypłat kas nie przenosiła 500—600 miljonów, to w ciągu tylko ostatnich pięciu miesięcy 1914 roku przewyżka wpłat nad wypłatami dała 800 miljonów, następny rok dał przewyżki wkładów na 3 i pół miljarda, to samo miało miejsce w r. 1916, w 1917 roku przewyżka wkładów wyniosła 4 miljardy 300 miljonów, zaś w 1918 roku— 6 miljardów. Poważny wzrost depozytów wykazały również kooperatywy kredytowe (Kreditgenosschaften), posiadające własnych kapitałów 568 miljonów i obsługujące dwa i pół miljona członków. Kasy Reiffeisenowskie miały depozytów w końcu 1913 r. 79 miljonów marek, w końcu 1915 — 172, w 1916 — 256, 1917 — 429 miljonów marek. Pruskie Kasy Centralne miały wkładów w końcu 1913 r. 91 miljonów, zaś w końcu 1917 r.—826 miljonów.

Banki akcyjne wykazują niemniejszy wzrost wkładów. Pomimo stopniowego zmniejszania stopy procentowej do 2-ch, a nawet do $1\frac{1}{2}\%$, wkłady siedmiu wielkich banków berlińskich wynosiły:

w końcu 1913 r.	4.307	miljonów marek
1914 r.	5.058	„ „
1915 r.	6.573	„ „
1916 r.	9.046	„ „
1917 r.	14.771	„ „
1918 r.	19.126	„ „

Aby zachować rynek pieniężny dla emisji państwowych, zawieszone zostały całkowicie emisje rządów krajowych i instytucji komunalnych. Poszczególne kraje i municypalitety zmuszone były do korzystania wyłącznie z kredytów w kasach pożyczkowych, bez prawa uciekania się bezpośrednio do wolnych kapitałów prywatnych.

Lokata w bonach krótkoterminowych.

Jak wspomnieliśmy, przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe lokowały część swych rezerw kasowych w bonach krótkoterminowych. Znaczna też ilość bonów znajdowała się w skarbcach banków, a w szczególności w Reichsbanku; stosunek sumy zdyskontowanych bonów skarbowych do ogólnej sumy portfelu wekslowego dosięgał: dla Reichsbanku $^{9}/_{10}$, dla innych banków—65%.

Emisja bonów podczas wojny wzrastała: od jednego miljarda marek miesięcznie w końcu 1914 roku do 3½ miljardów miesięcznie w 1917/18 r. Te wielkie sumy obligów skarbowych ułatwiały później znakomicie emisje pożyczek długoterminowych. Terminy bonów były przeważnie tak obliczone, aby odpowiadały terminom subskrypcji pożyczek, terminom zawsze z góry wiadomym. Dzięki temu banki, w terminie subskrypcji, wprost zamieniały życzącym sobie tego klijentom bony skarbowe na odpowiednią sumę obligacji pożyczkowych. Bony, których terminy nie odpowiadały terminowi subskrypcji, mogły być dyskontowane w Reichsbanku i tam też natychmiast zamieniane na pożyczkę.

Bilanse Reichsbanku w okresie każdej subskrypcji

uwidoczniały regularnie ten proces. Suma portfelu zwykle przed terminem subskrypcji szybko wzrastała wskutek dyskontowania przez banki bonów skarbowych — i o takąż sumę wzrastały wkłady banków; w dniu otwarcia subskrypcji wkłady te były natychmiast przelewane na rachunek skarbu — a że rachunek skarbu w bilansach Reichsbanku objęty jest tą samą ogólną rubryką wkładów, przeto wzrost portfelu szedł zarówno przed, jak i podczas subskrypcji, równomiernie ze zwiększeniem pozycji wkładów w Reichsbanku. Z drugiej strony, gdy skarb, w terminach płatności bonów, przelewał ze swego rachunku sumy, potrzebne na ich wykupienie, wtedy sumy wkładów i portfelu jednocześnie się zmniejszały.

Pożyczki niemieckie były faktycznie konwersją długu krótkoterminowego na długoterminowy. Ilość nowych pieniędzy, ściąganych z rynku przy każdej subskrypcji, przedstawiała zazwyczaj zaledwie $^1/_3$ lub $^1/_4$ ogólnej sumy pożyczki.

Pożyczki długoterminowe.

Powodzenie długoterminowych pożyczek wojennych w Niemczech objaśnia się w znacznej mierze ułatwieniami technicznemi w subskrybowaniu pożyczek i intensywną propagandą patrjotyczną.

Dla zachęcenia do nabywania pożyczek używano wszelkich możliwych środków propagandy: artykuły w dziennikach, odczyty, wykłady w szkołach, kazania, wezwania wybitnych generałów, depesze cesarza i ministrów, manifestacje symboliczne, ogłaszanie poważniejszych subskrypcji wielkich firm i osób z rodziny panującej, każdy sukces wojskowy, zręcznie zestawione grafiki—wszystko to było wyzyskiwane dla ułatwienia powodzenia akcji pożyczkowej.

W fabrykach, biurach i urzędach wywierano presję na robotników i urzędników, aby kupowali pożyczkę. Ułatwiano im kupno przez wypłacanie specjalnych na

ten cel awansów, strącanych z pensji w ciągu dłuższego okresu czasu. Kasy oszczędnościowe wypuściły specjalne „wojenne karty oszczędnościowe“ po 2, 3 i 10 marek, które umożliwiały zbieranie, na zakup obligacji pożyczki, najdrobniejszych nawet sum w szkołach, fabrykach, obozach, koszarach.

Rezultatem tej propagandy było przyciągnięcie do subskrypcji olbrzymiej ilości średnio i mało zamożnych obywateli. Niemcy, ze zwykłą swą skrupulatnością, szczegółowo obliczyli ilość subskrybentów przy każdej pożyczce, rozbijając to obliczenie na grupy według wysokości subskrybowanych sum. Podajemy tylko ogólne obliczenia:

I-szą	pożyczkę	subskrybowało	1.177.235	osób
II-gą	„	„	2.691.060	„
III-cią	„	„	3.966.418	„
IV-tą	„	„	5.279.645	„
V-tą	„	„	3.809.976	„
VI-tą	„	„	6.762.082	„
VII-mą	„	„	5.213.300	„
VIII-mą	„	„	6.510.278	„
IX-tą	„	„	2.717 657	„

Z ogólnej ilości subskrybentów przypadało przy każdej pożyczce około 90% na subskrybentów najdrobniejszych (do 2000 marek). Następna grupa (od 2 — 10.000) dawała około 7% subskrybentów.

Ilość subskrybentów według grup była w odwrotnym stosunku do sumy subskrybowanej przez poszczególne grupy: najliczniejsza grupa subskrybentów drobnych (do 2.000 marek) dawała zaledwie około 15% sumy każdej pożyczki, podczas gdy grupa najpoważniejszych subskrybentów (ponad 100.000 marek), obejmująca nie więcej jak 2 promille ogólnej ich liczby, dawała jednak 30 — 50% sumy subskrypcji.

Przechodząc do technicznych ułatwień subskrypcji, pod-

kreślić należy daleko idące współdziałanie w tym kierunku ze strony banków, kas pożyczkowych, kooperatyw kredytowych.

Powodzenie akcji pożyczkowej zależy w znacznej mierze od możności spieniężenia, w razie potrzeby, obligu rządowego bez straty. Aby więc stworzyć rynek dla tych obligów rząd polecił biurom pocztowym przyjmować, na równi z gotówką, kupony pożyczek wojennych na sumę poniżej 150 marek, począwszy od dnia 21-go miesiąca, poprzedzającego termin opłaty danego kuponu. Dalej rząd upoważnił urzędy podatkowe do przyjmowania w pożyczkach wojennych opłaty podatku wojennego. Również rząd kilkakrotnie zapewniał, że likwidowane po wojnie zapasy materjałów wojennych będą mogły być nabywane za obligacje pożyczkowe. Najważniejszem jednak udogodnieniem było, że Reichsbank zobowiązał się odkupywać pożyczkę po kursie emisyjnym od każdego subskrybenta na sumę, nie przekraczającą 1000 marek jednorazowo. Pozatem drogą specjalnej emisji obligacji skarbowych, rozebranej całkowicie przez banki, stworzono kapitał interwencyjny, w sumie 400 miljonów marek, dla utrzymywania kursów giełdowych pożyczki na należytej wysokości.

Dla ułatwienia subskrypcji, kasy oszczędnościowe, na wezwanie Reichsbanku, zrzekły się przysługującego im na zasadzie statutu prawa wypłacania swym klijentom wymówionych wkładów dopiero po upływie pewnego czasu (wynoszącego od 3-tygodni do 6-ciu miesięcy, zależnie od wysokości wycofywanego wkładu) i wypłacały niezwłocznie wszelkie sumy, o ile te przeznaczane były na subskrybowanie pożyczek państwowych. Aby umożliwić wypłaty kasom, rozporządzającym niewielkiemi rezerwami, banki i Darlehnskassen zapewniły kasom oszczędnościowym odpowiednie kredyty. Dzięki temu, za

pośrednictwem kas subskrybowano ogółem około ¼ wszystkich pożyczek państwowych, a mianowicie:

I-ej	pożyczki	883 miljony
II-ej	„	1.977 „
III-ej	„	2.877 „
IV-ej	„	2.727 „
V-ej	„	2.567 „
VI-ej	„	3.202 „
VII-ej	„	3.199 „
VIII-ej	„	3.778 „
IX-ej	„	3.302 „

Kooperatywy kredytowe poszły za przykładem kas oszczędnościowych i, począwszy od drugiej pożyczki, zrezygnowały z przysługującego im prawa zwłoki w wypłacie wkładów. Związane z tem kredyty kooperatywy otrzymywały z Dresdner Banku, Preussische Central Darlehnskassen i Kriegsdarlehnskassen. Ogółem za pośrednictwem kooperatyw kredytowych subskrybowano:

II-ej	pożyczki	430 miljonów
III-ej	„	680 „
IV-ej	„	839 „
V-ej	„	846 „
VI-ej	„	1.103 „
VII-ej	„	1.090 „
VIII-ej	„	1.430 „
IX-ej	„	837 „

Banki akcyjne grały najważniejszą rolę w akcji pożyczkowej. Chętnie otwierały one kredyty i prolongowały spłatę należności klijentom, zakupującym pożyczkę za ich pośrednictwem; obfitość gotówki znakomicie im to ułatwiała. Idąc za przykładem kas pożyczkowych, banki udzielały pożyczki pod zastaw obligacyj na wyjątkowo dogodnych warunkach — na 5¼%. Wkłady, wnoszone do banków ze specjalnem przeznaczeniem na subskrypcję, były wyjątkowo wysoko oprocentowane — do 4½%.

Coprawda, banki lokowały tę kategorję wkładów natychmiast w bonach skarbowych z terminem płatności, odpowiadającym terminom wpłat subskrybcyjnych — i dyskontowanym po $4^{9}/_{16}\%$, co dawało im, obok gestu patrjotycznego, również nieznaczny zysk.

W przeddzień rozpoczęcia subskrypcji banki podbijały zazwyczaj, dla zachęcenia, kurs emitowanych poprzednio pożyczek. Gdy przed piątą pożyczką zaobserwowano znaczną podaż obligacyj pożyczkowych, mogących obniżyć poważnie ich kurs, grupa banków zobowiązała się do zakupienia wszelkiej, rzuconej na rynek, ilości obligacyj bez żadnego zniżenia kursu. I rzeczywiście, wahający się uprzednio kurs utrzymano w ciągu kilkunastu dni prawie na jednym poziomie.

Sumy pożyczek, subskrybowanych za pośrednictwem banków, były następujące:

I-ej	pożyczki	2.895	miljonów
II-ej	„	5.592	„
III-ej	„	7.391	„
IV-ej	„	6.165	„
V-ej	„	6.081	„
VI-ej	„	7.545	„
VII-ej	„	6.946	„
VIII-ej	„	8.206	„
IX-ej	„	5.349	„

W związku z ulgami kredytowemi, stosowanemi przez banki względem subskrybentów, notują fakt, że pewne miasta proponowały posiadaczom obligacyj miejskich, aby przyjmowali przy amortyzacji wylosowanych obligacyj, zamiast gotówki, obligacje pożyczek państwowych. Akcja ta nie miała jednak wielkiego powodzenia.

Sprzedaż zagranicę.

W początku 1915 roku około 40 miljonów marek bonów skarbowych rozlokowały Niemcy w Ameryce. Termin płatności bonów przypadał w styczniu

1916 r. i w tym też terminie były one wykupione. W kwietniu 1916 r. zaoferowano na rynku amerykańskim taką samą, jak poprzednio, sumę bonów, z których jednak tylko część była wykupiona w terminie (kwiecień 1917), resztę zaś zamieniono na bony 6%-we.

Z pożyczek państwowych tylko druga (w marcu 1915) była w większej ilości (około 120 miljonów) sprzedana zagranicą.

IV. BUDŻETY I PODATKI WOJENNE

Dochody 1913 roku. — Pokrycie wydatków wojennych. — Nowe podatki.—Jednorazowe podatki bezpośrednie.—Podatki pośrednie.

Dochody Niemiec, według normalnego budżetu ogólnopaństwowego z 1913 roku, wyrażały się w sumach następujących:

Poczta i telegraf			834,6	miljonów marek
Koleje			159,6	„ „
Różne dochody administracyjne i przemysłowe			107,2	„ „
Podatki i cła:				
Cła	679,2	mil.		
Tytoń i papierosy	53,6	„		
Cukier	193,6	„		
Sól	62,0	„		
Alkohol	193,2	„		
Ocet	0,8	„		
Wino	9,2	„		
Światło	14,8	„		
Zapałki	20,0	„		
Piwo	130,0	„		
Karty	2,0	„		
Stemple	254,4	„		
Spadkowy	46,4	„		
Różne	17,2	„	1.676,4	„ „
Wehrbeitrag			0,8	„ „
Wpływy od państw Rzeszy			51,6	„ „
Różne			382,8	„ „

Podatki w Niemczech były przed wojną ogólno-państwowe i krajowe. Według ustalonego podziału podatki bezpośrednie pobierane były na pokrycie budżetów kra-

jowych, zaś podatki pośrednie — na budżet ogólno-państwowy.

Pokrycie wydatków wojennych.

Wojenna polityka finansowa Niemiec opierała się na przeświadczeniu, że wojna będzie krótką i zwycięską. Dlatego nie chciano obciążać i dezorganizować życia gospodarczego nakładaniem przejściowych podatków dla pokrycia związanych z wojną wydatków; pokrywano je więc wyłącznie pożyczkami. Wierzono w zwycięski koniec wojny i łudzono się, że ściągnięta z przeciwników kontrybucja będzie najlepszem i dostatecznem pokryciem dla zaciągniętych w kraju zobowiązań.

Taki program rozwijał wyraźnie prezes dyrekcji Reichsbanku, p. Helfferich, w swych publicznych przemówieniach:

> „Rządy sprzymierzone, mówił, nie mają zamiaru nakładania podatków wojennych. Nie chcą one zwiększać i tak już ciężkiego brzemienia wojny przez wprowadzanie podatków, których budżet normalny bynajmniej nie wymaga. Utwierdza je w tem przekonaniu fakt, że najcięższe nawet podatki pokryć zdołałyby zaledwie drobną część wydatków wojennych — i mocne przeświadczenie, że przy zawarciu pokoju będziemy mogli przedstawić naszym przeciwnikom rachunek kosztów tej walki, która została nam narzuconą“ [1].

Zasadę pokrycia wydatków wojennych wyłącznie drogą pożyczek udało się utrzymać Niemcom do 1916 roku. Częściowo w 1915, a ostatecznie w 1916 r., oddzielono od budżetu normalnego wydatki na armję, marynarkę, kolonje i sądy wojskowe i zgrupowano je w budżecie nadzwyczajnym, pokrywanym wyłącznie z pożyczek.

---

[1] Ocenę tego poglądu daje Dr. H. Lüttke w swej pracy „Valuta und Weltwährung“: „Heute ist die falsche Taktik der Aufbringung der Kriegskosten allein durch Anleihen klar und deutlich als ein schwerer finanzwirtschaftlicher Fehler zu erkennen, der sich auf die einseitige Einstellung aller Massnahmen der Regierung, auf einen erfolgreichen Ausgang der Krieges begründete“.

Uchwalone przez parlament kredyty wojenne wynosiły:

Ustawa z sierpnia	1914 r.	5	miljardów marek
grudnia	„	5	„ „
marca	1915 r.	10	„ „
sierpnia	„	10	„ „
grudnia	„	10	„ „
czerwca	1916 r.	12	„ „
października	„	12	„ „
lutego	1917 r.	15	„ „
grudnia	„	15	„ „
marca	1918 r.	15	„ „
lipca	„	15	„ „

ogółem 139 miljardów. Sumie tej odpowiada wojenne zewnętrzne zadłużenie Niemiec: dziewięć pożyczek wojennych — 96 miljardów i krótkoterminowe bony skarbowe — 45 miljardów marek.

Uwolnione od ciężarów wojennych budżety zwyczajne przedstawiały się w czasie wojny w cyfrach następujących:

	Dochody	Wydatki zwykłe	Procenty poż. wojen.
Rok 1913/14	3.580 mil.	3.337 mil.	243 mil.
14/15	3.405	3.150	255
15/16	3.323	2.050	1.273
16/17	3.659	1.350	2.309
17/18	4.941	1.369	3.572
18/19	7.332	1.418	5.914

Wydatki zwykłe wykazują poważne zmniejszenie w ciągu pierwszych trzech budżetów; objaśnia się to wzmiankowanem wyżej wydzieleniem do budżetu nadzwyczajnego wydatków na wojsko. Pozostawiając w budżecie zwyczajnym jedynie zwykłe wydatki czasów normalnych, nie można było nie objąć nim jednak opłaty procentów i amortyzacji pożyczek wojennych; przerzucenie i tych wydatków na budżet nadzwyczajny, a więc pokrywanie

nowemi pożyczkami, byłoby już absurdem. A pozycja procentów w budżecie zwyczajnym rosła przerażająco szybko: w r. 1917/18 była równą sumie wszystkich wydatków, wojennych i normalnych, budżetu z 1913/14 r., zaś w następnym roku podskoczyła jeszcze o 60%.

Uchwalony przed wojną „Wehrbeitrag“ zasilał dość poważnie kasę państwową w ciągu pierwszych 2-ch lat wojny: w r. 1914/15 dał 394 miljony, w 1915/16 — 328 miljonów. Lecz od roku 1916 przerwały się wpływy z tego źródła, podczas gdy wydatki rosły bezustannie. Na r. 1916/17 przewidywano już około pół miljarda marek deficytu.

Nowe podatki.

Nie mając innego wyjścia, musiał rząd zdecydować się na odstąpienie od dotychczasowej zasady i wprowadzenie podatków wojennych, chociażby dla pokrycia deficytu budżetu zwyczajnego. Powstał wtedy spór, czy na pokrycie tego deficytu państwo uciekać się winno wyłącznie do podatków pośrednich, czy też może sięgnąć i do podatków bezpośrednich, stanowiących dotychczas wyłączne źródło pokrycia dla budżetów poszczególnych krajów Rzeszy. Partje demokratyczne Reichstagu żądały nowych podatków bezpośrednich; przeciwko temu wystąpił „Bundesrat“, obstając energicznie za zachowaniem przywilejów rządów krajowych. Ulegając naciskowi Bundesratu, rząd ograniczył się do wprowadzenia narazie tylko jednorazowych podatków bezpośrednich, wprowadzając jednocześnie nowe, lub podwyższając stare podatki pośrednie.

Ogółem wprowadzono podczas wojny osiem nowych podatków, a mianowicie:

a) podatki jednorazowe:

podatek wojenny (Kriegssteuer) z r. 1916,
dodatkowy podatek wojenny z r. 1917,
nadzwyczajna danina wojenna z r. 1918,

b) podatki stałe:

podatek pocztowy i telegraficzny z r. 1916,
„ od obrotu z r. 1917,
„ węglowy z r. 1917,
„ od wina z r. 1918,
„ od wód mineralnych z r. 1918.

Kriegssteuer obejmował opodatkowanie:

Jednorazowe podatki bezpośrednie.

a) przyrostu majątku w czasie od 1-go stycznia 1914 do 31-go grudnia 1916 r.,
b) wszelkiego majątku, który w tymże okresie czasu nie wykazał zmniejszenia przynajmniej o 10%,
c) wojennych zysków spółek zarobkowych.

a) *Podatek od przyrostu majątku* wynosił:

dla pierwszych	10.000	przyrostu.	5%
dalszych	10.000	„	10%
„	10.000	„	15%
„	20.000	„	20%
„	50.000	„	25%
„	100.000	„	30%
„	200.000	„	35%
„	300.000	„	40%
„	400.000	„	45%
dla dalszego przyrostu		. . . . .	50%

Opodatkowaniu nie podlegał przyrost, mniejszy od 3000 marek, jak również ogólny majątek, wynoszący na 31-go grudnia 1916 r. mniej niż 10.000 marek. Jeśli ogólny majątek na ten dzień nie przekraczał 15.000 marek, to opodatkowaniu podlegała jedynie część powyżej 10.000 marek.

b) *Podatek od majątku* był wymierzany według zasady, że podczas wojny majątki powinni były się zmniejszyć

przynajmniej o 10%. Uważano, że majątki, które takiego zmniejszenia nie wykazały, czerpać musiały dochody z sytuacji wojennej, a więc mogły być pociągnięte do opłaty podatku wojennego.

Podatek ten wynosił jeden procent i był pobierany jedynie od tej części majątku, która przekraczała 90% majątku na 31-go grudnia 1913 r. Majątki poniżej 20.000 marek podatkowi temu nie podlegały.

Majątki, które nietylko się nie zmniejszyły, lecz wykazały przyrost podczas wojny, opłacały zarówno pierwszy, jak i drugi podatek. I tak np. od majątku, wynoszącego w 1916 r. 150.000 marek, zaś w r. 1913 — 100.000 marek, płacono:

od przyrostu pierwszych	10.000	500	marek
dalszych	10.000	1.000	„
„	10.000	1.500	„
„	20.000	4.000	„
od różnicy 100.000—90.000=10.000 marek 1%		100	„
	razem	7.100	marek

c) *Podatek od spółek zarobkowych* zabezpieczony był przez specjalny „Sicherungsgesetz“ z 24-go grudnia 1915 r. Prawo to zalecało wszystkim towarzystwom utworzenie specjalnej rezerwy na podatek w wysokości 50% zwiększonych zysków. Pod zwiększonemi zyskami rozumiano różnicę między normalnym zyskiem przedwojennym i zyskami, osiągniętemi w czasie wojny.

Spółki krajowe płaciły:

o ile zwiększony zysk nie przekraczał 2%	. . . . .	10%	zwiększonego zysku
gdy wynosił od 2 — 5%	. . . . .	15%	„ „
5 — 10%	. . . . .	20%	„ „
10 — 15%	. . . . .	25%	„ „
ponad 15%	. . . . .	30%	„ „

Spółki niemieckie zagraniczne płaciły według innej zasady, a mianowicie:

od zwiększonego zysku do	20.000	marek	10%
od 20 do	40.000	„	12%
„ 40 „	60.000	„	14%
ponad	500.000	„	45%

Termin opłaty podatku był dla osób prywatnych rozłożony na trzy raty, ostatnia — 1-go marca 1918 r.; spółki płaciły część po sporządzeniu próbnych bilansów i resztę po zatwierdzeniu przez udziałowców czy akcjonarjuszów bilansów ostatecznych. Za opłatę podatku przed terminem bonifikowano 5%, za opłatę po terminie pobierano tyleż.

Dla pokrycia deficytu 1917 roku uchwalono ustawą 9-go kwietnia tegoż roku *dodatkowy podatek wojenny* w wysokości 20% od pierwszego Kriegssteuer.

Ogólny wpływ z Kriegssteuer, wraz z 20%-ym dodatkiem, wynosił:

w roku 1916	45.5	miljonów marek
1917	4.841.6	„ „
1918	791.8	„ „
1919 (pierwsza połowa roku)	44.5	„ „
ogółem	5.723.4	miljony marek

Nadzwyczajna danina wojenna obejmowała dochody spółek zarobkowych i osób prywatnych. Stawki podatkowe wynosiły od 5% przy dochodzie 10.000 marek do 50% przy dochodzie ponad 200.000 marek.

Wpływy z daniny wynosiły:

w roku 1918	1.617.2	miljony marek
1919	961.4	„ „
razem	2.578.6	miljonów marek

Podatki pośrednie.

Podatek pocztowy i telegraficzny (Abgabe vom Post-u. Telegraphenverkehr) wprowadzony został z dniem 1-go sierpnia 1916 roku i wynosił:

od kart pocztowych i listów miejscowych $2^1/_2$ feniga
listów zamiejscowych . . . . . 5 „
pakietów . . . . . 2 — 20 „
listów wartościowych . . . . . 5 — 10 „
depesz za słowo 2 f., najmniej . . . . . 10 „
telefonów . . . . . 10% abonamentu

Podatek od obrotu (Umsatzsteuer) obejmował wszelkie tranzakcje towarowe, bez względu na to, czy kupno było dokonywane za gotówkę, czy na kredyt. Podatek wynosił 1 pro mille i był opłacany nie przez kasowanie stempla na rachunku, lecz drogą przelewania przez sprzedawcę opłaty w gotówce w ustalonych terminach do kas skarbowych.

Podatek węglowy (Kohlensteuer) wynosił 20% wartości węgla na kopalni. Od podatku wolnym był węgiel dla własnego użytku przedsiębiorstw kopalnianych.

Podatek od wina wprowadzony został ustawą z dnia 26-go lipca 1918 r. i wynosił 20% ceny wina. Obejmował wina krajowe i zagraniczne.

Podatek od wód mineralnych wprowadzony był tą samą, co i poprzedni podatek, ustawą. Wymierzany był od litra i wynosił od 5 do 20 fenigów za litr.

Ogółem nowe i podwyższone podatki pośrednie dały:

w roku 1916	650	miljonów marek
1917	805	„ „
1918	2.581	„ „
razem	4.036	miljonów marek

Municypalitet wrocławski obliczył ogólne ciężary podatkowe przeciętnego obywatela tego miasta za cały czas wojny. Wynosiły one:

w roku 1914	59,73	marki
1915	61,21	„
1916	83,40	„
1917	95,99	„
1918	116,89	„

V. POLITYKA PIENIĘŻNA W KRAJACH OKUPOWANYCH

Polska. — Litwa. — Ukraina. — Rumunja. — Belgja.

Przy zajmowaniu przez wojska niemieckie krajów obcych następowała zawsze dezorganizacja miejscowego obiegu pieniężnego, wywierająca fatalny wpływ na życie gospodarcze okupowanych krajów. Obok miejscowej jednostki monetarnej występowała, z chwilą wejścia wojsk niemieckich, marka niemiecka, jako uprzywilejowany znak płatniczy o przymusowym obiegu i relacji do starego pieniądza znacznie wyższej, niż wykazywał kurs wolnego rynku. Powstawały stąd najbardziej skomplikowane zastosowania prawa Greshama, głoszącego, że na rynku, na którym znajdują się jednocześnie w obiegu dwie waluty o przymusowej relacji wzajemnej, waluta lepsza zniknie z obiegu, wyparta przez walutę gorszą.

Niemcy początkowo nie doceniały niebezpieczeństwa, jakie groziło marce niemieckiej przez znaczne rozszerzenie terytorjum, na którem była ona prawnym znakiem płatniczym. Dopiero, gdy emisja banknotów przybierać poczęła zatrważające rozmiary i nasuwała obawy, że nawet i Darlehnskassenscheine mogą nie starczyć dla utrzymania statutowego pokrycia w $^1/_3$ części emisji — dopiero wtedy zrozumiano, że za wszelką cenę należy wycofać z krajów okupowanych te marki niemieckie, które się tam przedostały — i że należy przeciąć dalszy ich odpływ przez emitowanie pieniędzy miejscowych o lokalnym obiegu. „Jeżeli chodzi o deprecjację waluty, to niechaj ten los

spotka walutę kraju okupowanego, nie zaś walutę kraju okupującego" — pisał Lansburgh w „Die Bank" w początku wojny z okazji wprowadzenia marek niemieckich w Belgji.

W przeglądzie polityki pieniężnej Niemiec w krajach okupowanych najwięcej miejsca, rzecz prosta, udzielimy Polsce.

Polska.

Wkrótce po zajęciu Warszawy przez wojska niemieckie, dnia 8 sierpnia 1915 roku, władze okupacyjne ustanowiły kurs przymusowy waluty niemieckiej, oznaczając go na 166,67 marek za 100 rubli (1 m. = 60 kop). Był to kurs wyraźnie uprzywilejowany, gdyż nawet na rynku berlińskim ruble stały w tym czasie znacznie wyżej, około 190 marek za 100 rubli.

Nieuniknione konsekwencje tej różnicy pomiędzy kursem przymusowym a rzeczywistym, nie omieszkały się w krótkim czasie okazać: kupcy podnosić poczęli ceny towarów, by powetować straty na kursie, zaś dłużnicy skwapliwie spłacać zaczęli długi wekslowe w walucie markowej, narażając w ten sposób swych wierzycieli na poważne straty.

Zainteresowane sfery kupieckie i bankowe zwróciły się do władz okupacyjnych, wykazując niedogodności, wypływające z ustalenia niepràwidłowej relacji marki do waluty rosyjskiej — i zaproponowały ustalenie relacji zmiennej, regulowanej co tydzień na podstawie berlińskiego kursu rubla. Propozycja ta nie została uwzględniona; w tym czasie kurs rublowy na giełdzie berlińskiej począł się obniżać i nietylko zrównał się z kursem urzędowym, lecz spadł o kilka punktów niżej; wówczas (15-go listopada 1915 roku) okupanci ustalili nowy urzędowy kurs marek, znowu znacznie wyższy od kursu wolnego rynku, wynoszący $66^2/_3$ kop. za markę (100 rubli = 150 marek).

Po listopadzie kurs rubla ulegał coraz większym wahaniom: w dniu 3-go stycznia 1916 roku marka była notowana 66.10 kop.; spadając stopniowo, doszła w dniu 25-ym lutego do 51.85, poczem nagle podniosła się do 59.25 i trzymała się w przeciągu marca na poziomie 57 — 56 rubli za 100 marek. Rzecz prosta, że takie fluktuacje wprowadzić musiały do kalkulacji handlowych spekulację walutową; szczególniej przy towarach importowanych, kalkulowanych na podstawie marki niemieckiej, a sprzedawanych w walucie rublowej, kupcy musieli rezerwować się w cenach na wypadek niespodzianego spadku rubla. Warszawski Komitet Giełdowy, upatrując przyczynę zła w istnieniu przymusowego kursu, wystąpił w drugiej połowie marca o całkowite zniesienie urzędowej stałej relacji marki niemieckiej do rubla.

Tym razem władze okupacyjne zajęły przychylniejsze dla poruszonej sprawy stanowisko; następnego już dnia po złożeniu memorjału Komitet Giełdowy otrzymał zawiadomienie o mających się odbyć w najbliższym czasie w Berlinie naradach w sprawie kursu przymusowego oraz wezwanie o bliższe wyjaśnienie kilku wątpliwości, związanych z zasadniczem rozstrzygnięciem kwestji walutowej. W wyniku narad berlińskich, rozporządzeniem z dnia 13-go kwietnia 1916 roku zniesiono kurs przymusowy waluty niemieckiej i utrzymano obowiązek przyjmowania marek w relacji urzędowej jedynie dla kas skarbowych; co do osób prywatnych, to obowiązek ten dotyczył ich tylko przy zobowiązaniach odnośnie przedmiotów oraz świadczeń, których cena została oznaczona w walucie markowej. Kurs marek, obowiązujący dla kas publicznych, miał być ustanawiany przez Szefa Zarządu Cywilnego.

Ta zmiana frontu władz okupacyjnych, objaśniona oficjalnie jako życzenie uwzględnienia interesów gospodar-

czych okupowanego kraju, znajduje swe faktyczne tłomaczenie w mocno dojrzałej już wtedy potrzebie wycofania z polski banknotów niemieckich, których coraz większa ilość wciągana była do miejscowego obiegu pieniężnego. Rubel, którego wysoki kurs w Polsce „Gazeta Frankfurcka“ naiwnie objaśniała „niezrozumiałą wiarą ludności w powrót terorystycznych rządów rosyjskich“, był oszacowany przez kursy urzędowe zbyt nisko — nic więc dziwnego, że znikał z obrotu i chętnie był zastępowany przez markę niemiecką, którą ciągle w znacznych ilościach przywoziły wojska i urzędy niemieckie. Zagrażało to niebezpieczeństwem, że marka niemiecka w krótkim czasie staćby się mogła jedynym obiegowym znakiem płatniczym w całej okupowanej Polsce, co wywołaćby musiało nieodzownie poważne zwiększenie jej emisji.

Aby temu zapobiec, władze okupacyjne chętnie zgodziły się początkowo na pozostawienie rubla, jako jedynego w Polsce znaku płatniczego o przymusowym obiegu. W tym celu projektowano utworzenie „Kasy Pożyczkowej“, na wzór niemieckich „Darlehnskassen“; Kasa spełniać miała zadania kredytu krótkoterminowego, zabezpieczonego zastawami i, prócz tego, dostarczać miała miastom i gminom niezbędnych na opędzenie ich wydatków środków, wydając dla obu celów bony rublowe, zabezpieczone posiadanymi zastawami oraz majątkiem miast i gmin, w granicach udzielonego im kredytu. Kasa miała posiadać prawo bardzo szerokiego wydawania bonów, aż do 300 miljonów rubli. W związku z założeniem kasy poruszano myśl stworzenia „Banku Polskiego“, z kapitałem 10 miljonów rubli, dostarczonym w równych częściach przez instytucje kredytowe polskie i niemieckie; bank miał objąć zarząd kasy w dziedzinie kredytowej, pozostawiając jej niezależność w dziedzinie emisyjnej.

Projekt niemiecki posiadał poważne usterki, które wytknęły polskie sfery finansowe, wysuwając jednocześnie własną koncepcję instytucji emisyjnej. Winien nią być, według przedstawionego władzom okupacyjnym projektu, bank akcyjny z kapitałem 10 miljonów rubli i prawem emisji, ograniczonem początkowo sumą 30 miljonów. Na tle tego projektu konferowano z szefem zarządu cywilnego, Kriesem, i urządzono szereg narad z różnemi instytucjami polskiemi; z konferencyj tych wysunął się nowy projekt „Banku Krajowego", którego kapitał wynosić miał początkowo 10 miljonów rubli i który miał emitować noty do sumy 70 miljonów. Projekt ten przedstawiono w maju 1916 roku nieoficjalnie władzom okupacyjnym; jednak dopiero w połowie lipca, podczas pobytu w Warszawie wice-kanclerza Rzeszy, dra Helfficha, odbyła się konferencja władz niemieckich z przedstawicielami polskich organizacyj społecznych, w rezultacie której uznano projekt polski za niemożliwy do zaakceptowania.

W połowie sierpnia 1916 r. szef zarządu cywilnego przedstawił przedstawicielom organizacyj polskich projekt niemiecki „Kasy Pożyczkowej", opierający się w głównych zarysach na zasadach następujących: kasa miała być założona przez władze okupacyjne na rachunek Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego, jakkolwiek przy współudziale banków, które złożyć miały na ten cel 25 miljonów rubli. Zarząd instytucji byłby sprawowany wyłącznie przez urzędników, mianowanych przez władze; przedstawiciele banków mieliby jedynie głos doradczy. Kasa emitować miała „ruble polskie", niezależne od kursu rubli rosyjskich i posiadające stałą relację do marki niemieckiej: 1 rubel = 2 markom. Po zawarciu pokoju bilety kasowe na ruble polskie zostałyby zapłacone po marek 2 za rubel i wycofane z obiegu. Emisję biletów określono maksy-

czych okupowanego kraju, znajduje swe faktyczne tłomaczenie w mocno dojrzałej już wtedy potrzebie wycofania z polski banknotów niemieckich, których coraz większa ilość wciągana była do miejscowego obiegu pieniężnego. Rubel, którego wysoki kurs w Polsce „Gazeta Frankfurcka“ naiwnie objaśniała „niezrozumiałą wiarą ludności w powrót terorystycznych rządów rosyjskich“, był oszacowany przez kursy urzędowe zbyt nisko — nic więc dziwnego, że znikał z obrotu i chętnie był zastępowany przez markę niemiecką, którą ciągle w znacznych ilościach przywoziły wojska i urzędy niemieckie. Zagrażało to niebezpieczeństwem, że marka niemiecka w krótkim czasie stałby się mogła jedynym obiegowym znakiem płatniczym w całej okupowanej Polsce, co wywołałby musiało nieodzownie poważne zwiększenie jej emisji.

Aby temu zapobiec, władze okupacyjne chętnie zgodziły się początkowo na pozostawienie rubla, jako jedynego w Polsce znaku płatniczego o przymusowym obiegu. W tym celu projektowano utworzenie „Kasy Pożyczkowej“, na wzór niemieckich „Darlehnskassen“; Kasa spełniać miała zadania kredytu krótkoterminowego, zabezpieczonego zastawami i, prócz tego, dostarczać miała miastom i gminom niezbędnych na opędzenie ich wydatków środków, wydając dla obu celów bony rublowe, zabezpieczone posiadanymi zastawami oraz majątkiem miast i gmin, w granicach udzielonego im kredytu. Kasa miała posiadać prawo bardzo szerokiego wydawania bonów, aż do 300 miljonów rubli. W związku z założeniem kasy poruszano myśl stworzenia „Banku Polskiego“, z kapitałem 10 miljonów rubli, dostarczonym w równych częściach przez instytucje kredytowe polskie i niemieckie; bank miał objąć zarząd kasy w dziedzinie kredytowej, pozostawiając jej niezależność w dziedzinie emisyjnej.

Projekt niemiecki posiadał poważne usterki, które wytknęły polskie sfery finansowe, wysuwając jednocześnie własną koncepcję instytucji emisyjnej. Winien nią być, według przedstawionego władzom okupacyjnym projektu, bank akcyjny z kapitałem 10 miljonów rubli i prawem emisji, ograniczonem początkowo sumą 30 miljonów. Na tle tego projektu konferowano z szefem zarządu cywilnego, Kriesem, i urządzono szereg narad z różnemi instytucjami polskiemi; z konferencyj tych wysunął się nowy projekt „Banku Krajowego", którego kapitał wynosić miał początkowo 10 miljonów rubli i który miał emitować noty do sumy 70 miljonów. Projekt ten przedstawiono w maju 1916 roku nieoficjalnie władzom okupacyjnym; jednak dopiero w połowie lipca, podczas pobytu w Warszawie wice-kanclerza Rzeszy, dra Helfficha, odbyła się konferencja władz niemieckich z przedstawicielami polskich organizacyj społecznych, w rezultacie której uznano projekt polski za niemożliwy do zaakceptowania.

W połowie sierpnia 1916 r. szef zarządu cywilnego przedstawił przedstawicielom organizacyj polskich projekt niemiecki „Kasy Pożyczkowej", opierający się w głównych zarysach na zasadach następujących: kasa miała być założona przez władze okupacyjne na rachunek Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego, jakkolwiek przy współudziale banków, które złożyć miały na ten cel 25 miljonów rubli. Zarząd instytucji byłby sprawowany wyłącznie przez urzędników, mianowanych przez władze; przedstawiciele banków mieliby jedynie głos doradczy. Kasa emitować miała „ruble polskie", niezależne od kursu rubli rosyjskich i posiadające stałą relację do marki niemieckiej: 1 rubel = 2 markom. Po zawarciu pokoju bilety kasowe na ruble polskie zostałyby zapłacone po marek 2 za rubel i wycofane z obiegu. Emisję biletów określono maksy-

malnie na 500 miljonów rubli. Bilety Kasy Pożyczkowej miałyby w obrębie Generał-Gubernatorstwa obieg przymusowy na równi z markami.

Organizacje społeczne, którym projekt ten został przedstawiony, wypowiedziały się jednomyślnie przeciw niemu; z drugiej strony banki oznajmiły, że w organizacji Kasy Pożyczkowej przyjąć udziału nie mogą. By stworzyć jednak podstawę do dalszych petraktacyj z władzami, organizacje zmodyfikowały swój projekt „Banku Krajowego", starając się go zbliżyć nieco do projektu niemieckiego. Ze zmodyfikowanym planem wysłano do Berlina delegację w składzie pp. Stanisława Dzierzbickiego, Kazimierza Natansona, Andrzeja Rotwanda i Antoniego Wieniawskiego. Po naradach berlińskich w ministerjum spraw wewnętrznych w dn. 7 i 9 października 1916 roku pozornie przyszło do porozumienia co do najważniejszych punktów.

Najniespodziewaniej w połowie listopada szef zarządu cywilnego wezwał przedstawicieli organizacyj społecznych na naradę, na której przybyły z Berlina prezes Banku Rzeszy, Havenstein, oświadczył, iż wprowadzenie w życie projektu „Banku Krajowego" władze uznały ostatecznie za niemożliwe, że natomiast — wobec konieczności założenia instytucji emisyjnej — będzie powołana do życia „Kasa Pożyczkowa" typu niemieckiego.

Wkrótce po tem oświadczeniu władze okupacyjne przystąpiły do urzeczywistnienia własnego projektu: założenia „Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej", która zaczęła funkcjonować w kwietniu 1917 roku. Kasa otrzymała prawo emisji marek polskich, równych markom niemieckim, do wysokości miljarda marek. Kasa zarządzana być miała przez Generał-Gubernatorstwo Warszawskie; za noty Kasy, które miały być wycofane po upływie 2-ch lat po zawarciu pokoju, przyjęła gwarancję Rzesza Niemiecka. Jednocześnie rozporządzenie z dnia 14-go kwietnia po-

stanawiało, że z dniem 26-go kwietnia jedynym prawnym środkiem płatniczym w Generał-Gubernatorstwie Warszawskiem będzie marka polska.

Nowa waluta, której emisja dosięgła w końcu 1917 roku sumy marek 269.237.604.50, stopniowo tylko i wielce opornie przedostawała się do obiegu pieniężnego. Powiększenie na rynku ilości markowych znaków obiegowych spowodowało narazie obniżenie się kursu waluty markowej; rubel, którego kurs dosięgał w dniu 7-ym maja 1917 r. — mk. 2.51½, stał się pieniądzem „lepszym" i znikać począł z obiegu. Dopiero po zajęciu przez wojska mocarstw centralnych Galicji Wschodniej oraz Rygi i części Inflant, gdy znajdujące się w tych miejscowościach wielkie zapasy waluty rublowej zostały pociągnięte do Królestwa wysokim kursem na rynku warszawskim — rubel począł w Polsce spadać. W końcu września kurs doszedł do równi złotej mk. 216 za 100 rubli — i, spadając dalej, doszedł 31-go grudnia 1917 r. do mk. 177.75 za 100 rubli. W ciągu 1918 roku rubel spadał w dalszym ciągu, dochodząc do 113.50 w dniu 1-ym lipca, poczem podniósł się nieznacznie.

W dniu 12-ym września 1917 roku rządy Niemiec i Austrji wydały patent o ustanowieniu w Królestwie Polskiem władzy państwowej, której przekazano też zarząd finansami kraju. Samodzielność ta była jedynie pozorną; na rządzie regencyjnym ciążyła w dalszym ciągu polityka okupantów, bezwzględna i zdążająca do ruiny życia gospodarczego Polski. Kres rabunkowej gospodarce okupantów położył dopiero listopad 1918 roku, gdy władze niemieckie zostały z kraju usunięte.

W chwili zniesienia okupacji, emisja Kasy dosięgła sumy mk. 880.150.867.50 fen. Nowa ustawa Kasy ogłoszona została przez władze polskie w dniu 7-ym grudnia 1918 roku.

Litwa. W rejonie „Oberbefehlshaber Ost“ stworzoną została w Kownie „Kasa Pożyczkowa“ na wzór polskiej, z tą różnicą, że emitowała nie marki, lecz ruble. Suma emisji nie jest nam znaną.

Ukraina. Pod opieką niemiecką na Ukrainie powstał Państwowy Bank Ukrainy, który rozpoczął emisję znaków pieniężnych z dniem 23-go grudnia 1917 r. Za jednostkę pieniężną przyjętą była „griwna“ równa $^1/_2$ „karbowańca“ (rubla) ukraińskiego i podzielona na 100 „szagiw“.

Urzędowa relacja griwny do monet państw zaborczych była: 1 marka niemiecka = $1^1/_2$ griwny i 1 korona austryjacka = 80 szagiw.

W ciągu pierwszych miesięcy po zajęciu Ukrainy, zarówno marka, jak i korona notowane były na wolnym rynku poniżej urzędowego kursu. Dawał się odczuwać wogóle głód znaków obiegowych; stare ruble carskie, a za niemi i nowe griwny ukraińskie były przyjmowane przez ludność chętniej, niż obce i w nieznanym języku drukowane banknoty niemieckie i austryjackie. Lecz z biegiem czasu, zwłaszcza wobec stopniowego przesycenia rynku banknotami ukraińskiemi i nawiązania ściślejszego kontaktu handlowego z mocarstwami zaborczemi, waluty ich podniosły się powyżej urzędowego kursu. W końcu 1918 roku, gdy niemiecko-austryjackie wojska zmuszone były do opuszczenia okupowanego kraju, kurs marki niemieckiej notowany był na 2 griwny, zaś korony austryjackiej — na 1 griwnę.

Banknotów griwnych wydrukowano:

po	2	griwny	na sumę.	118	miljonów griwien
	10	„	„	540	„ „
	100	„	„	1.666	„ „
	500	„	„	3.200	„ „
	1000	„	„	3.400	„ „
	2000	„	„	2.000	„ „
			ogółem na . .	11.518	miljonów griwien

Nie wszystkie banknoty griwnowe były puszczone w obieg; w drukarni państwowej w Berlinie pozostało wydrukowanych pieniędzy ukraińskich na sumę 5.501.120.000 griwien.

Banknotów karbowańcowych wypuszczono:

po 10 karb.	na sumę	156.262.760	griwien
25 i 50	„	5.976.773.400	„
100	„	455.403.600	„
250	„	1.206.895.000	„
1000	„	4.137.822.000	„
	ogółem na	11.933.156.760	griwien

Drobne banknoty wypuszczono po 10, 20, 30, 40, 50 szagiw i po 5 griwien — ogółem na sumę 46.208.755 griwien.

Prócz tego wydrukowano 3,6%-we bony skarbowe po 50, 100, 200 i 1000 griwien na ogólną sumę 2 miljardów griwien. Bony te drukowane były w Berlinie i część tylko wprowadzono w obieg; w drukarni państwowej pozostało ich jeszcze na sumę 1.640.000.000 griwien.

Rumunja.

Rumunja wystąpiła czynnie w końcu sierpnia 1916 roku. Już 14-go listopada rząd rumuński zmuszony był do opuszczenia Bukaresztu i przeniósł się do Jass, dokąd również przeniesiono centralę „Narodowego Banku Rumunji“, pozostawiając w stolicy jedynie delegację z ograniczonemi zasobami kasowemi, coś w rodzaju polowego oddziału Banku. Dnia 23 — 26 grudnia nieprzyjaciel zajął Bukareszt, przyczem zaraz ustanowiony został urzędowy kurs marki niemieckiej, wyższy od kursu wolnego rynku: początkowo na 1.25 lei, wkrótce potem na 1.33 lei za markę.

Wobec wyjazdu władz centralnych „Narodowego Banku“ wraz z całym aparatem emisji banknotów, władze okupacyjne poleciły innemu bankowi rumuńskiemu, „Banca

Generala Romana“ [1], utworzenie specjalnego departamentu emisyjnego, który wkrótce począł wypuszczać banknoty w lejach na warunkach następujących:

Rządy czterech państw zaborczych: Niemiec, Austrji, Bułgarji i Turcji, deponowały w Reichsbanku w Berlinie sumy w markach niemieckich,—wzamian za co otrzymywały od departamentu emisyjnego „Banca Generala“ banknoty lejowe w stosunku 80 marek za 100 lei. Banknotami tymi przedstawiciele czterech państw płacili kupcom rumuńskim za zboże i za dostawy wojskowe.

Podczas dziesięciu miesięcy okupacji Rumunji aż do wymuszonego traktatu Bukareszteńskiego, oraz podczas ośmiomiesięcznej potem ewakuacji wojsk nieprzyjacielskich, „Banca Generala“ — na podstawie złożonego w Reichsbanku zabezpieczenia w markach niemieckich — wypuścił banknotów na przeszło 2 miljardy lei. W emisji tej nie liczono się bynajmniej z potrzebami rynku pieniężnego; wypuszczano tyle not, ile potrzeba było na opłacenie rekwirowanego zboża i towarów. Była to bezwzględna rabunkowa gospodarka, pozbawiająca podbity kraj płodów rolniczych i narzucająca mu wielki dług wewnętrzny, iluzorycznie gwarantowany markami niemieckiemi w Berlinie.

Z emitowanych 2.114 miljonów lei otrzymały: Niemcy — 1.380 miljonów, Austrja — 625, Bułgarja — 100 i Turcja — 9 miljonów lei. Była to faktycznie ukryta kontrybucja.

Jednocześnie władze okupacyjne troskliwie ochraniały wysoki kurs marki niemieckiej. Przywóz marek ponad 2000 na osobę był zabroniony; wojskowi i kupcy niemieccy, przybywający z Niemiec, obowiązani byli zmie-

---

[1] Był to faktycznie bank niemiecki, założony przez „Disconto Gesellschaft“ i Dom Bankowy Bleichrödera w 1897 roku, celem ogarnięcia zagranicznego handlu Rumunji.

niać posiadaną walutę markową w wojennych kantorach wymiany.

Pokój bukareszteński, zawierający szereg niesłychanie ciężkich dla Rumunji warunków gospodarczych, był anulowany przy zawieszeniu broni w listopadzie 1918 roku.

Belgja.

Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Belgji, ustalona została przymusowa relacja marki do franka, po 1 fr. 25 c. za markę; kurs ten, nie odpowiadający równi monetarnej marki, tembardziej nie odpowiadał stosunkowi tych dwuch walut, jaki, korzystnie dla waluty belgijskiej, kształtował się wówczas na rynkach wolnych.

Jeszcze w pierwszych dniach po ogłoszeniu wojny władze królewskie zaprowadziły w Belgji moratorjum dla należności wekslowych. Jak w innych krajach, tak również i w Belgji, weksle moratoryjne, stanowiące nieruchomą pozycję aktywu banków, przyjmował do dyskonta bank emisyjny, „Banque Nationiale de Belgique". Weksli tych zgromadziło się w portfelu Banku na blisko 400 miljonów franków.

Z chwilą okupacji i wprowadzenia marki niemieckiej, jako prawnego znaku płatniczego o uprzywilejowanym kursie, znacznie wyższym od kursu wolnego rynku, wystawcy weksli moratoryjnych pośpieszyli z wykupieniem swych zobowiązań w dogodnej dla nich walucie markowej. W ciągu 1915 roku niemal wszystkie weksle moratoryjne, płatne we frankach, były wykupione w walucie markowej — i gdy 6-go stycznia 1916 roku władze okupacyjne zniosły moratorjum, nie wywołało to już niemal żadnego ruchu w portfelu wekslowym Banku.

Jeszcze w dniu 5 listopada 1914 roku niemieckie władze okupacyjne odebrały „Banque Nationale de Belgique" prawo emisji banknotów, jakoby dla ukarania za wysłanie do Londynu złota Banku i za odmowę sprowadzenia z powrotem wysłanych do Anglji zapasowych banknotów i klisz

Generala Romana“ [1], utworzenie specjalnego departamentu emisyjnego, który wkrótce począł wypuszczać banknoty w lejach na warunkach następujących:

Rządy czterech państw zaborczych: Niemiec, Austrji, Bułgarji i Turcji, deponowały w Reichsbanku w Berlinie sumy w markach niemieckich,—wzamian za co otrzymywały od departamentu emisyjnego „Banca Generala“ banknoty lejowe w stosunku 80 marek za 100 lei. Banknotami tymi przedstawiciele czterech państw płacili kupcom rumuńskim za zboże i za dostawy wojskowe.

Podczas dziesięciu miesięcy okupacji Rumunji aż do wymuszonego traktatu Bukareszteńskiego, oraz podczas ośmiomiesięcznej potem ewakuacji wojsk nieprzyjacielskich, „Banca Generala“ — na podstawie złożonego w Reichsbanku zabezpieczenia w markach niemieckich — wypuścił banknotów na przeszło 2 miljardy lei. W emisji tej nie liczono się bynajmniej z potrzebami rynku pieniężnego; wypuszczano tyle not, ile potrzeba było na opłacenie rekwirowanego zboża i towarów. Była to bezwzględna rabunkowa gospodarka, pozbawiająca podbity kraj płodów rolniczych i narzucająca mu wielki dług wewnętrzny, iluzorycznie gwarantowany markami niemieckiemi w Berlinie.

Z emitowanych 2.114 miljonów lei otrzymały: Niemcy — 1.380 miljonów, Austrja — 625, Bułgarja — 100 i Turcja — 9 miljonów lei. Była to faktycznie ukryta kontrybucja.

Jednocześnie władze okupacyjne troskliwie ochraniały wysoki kurs marki niemieckiej. Przywóz marek ponad 2000 na osobę był zabroniony; wojskowi i kupcy niemieccy, przybywający z Niemiec, obowiązani byli zmie-

---

[1] Był to faktycznie bank niemiecki, założony przez „Disconto Gesellschaft“ i Dom Bankowy Bleichrödera w 1897 roku, celem ogarnięcia zagranicznego handlu Rumunji.

niać posiadaną walutę markową w wojennych kantorach wymiany.

Pokój bukareszteński, zawierający szereg niesłychanie ciężkich dla Rumunji warunków gospodarczych, był anulowany przy zawieszeniu broni w listopadzie 1918 roku.

Belgja.

Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Belgji, ustalona została przymusowa relacja marki do franka, po 1 fr. 25 c. za markę; kurs ten, nie odpowiadający równi monetarnej marki, tembardziej nie odpowiadał stosunkowi tych dwuch walut, jaki, korzystnie dla waluty belgijskiej, kształtował się wówczas na rynkach wolnych.

Jeszcze w pierwszych dniach po ogłoszeniu wojny władze królewskie zaprowadziły w Belgji moratorjum dla należności wekslowych. Jak w innych krajach, tak również i w Belgji, weksle moratoryjne, stanowiące nieruchomą pozycję aktywu banków, przyjmował do dyskonta bank emisyjny, „Banque Nationiale de Belgique". Weksli tych zgromadziło się w portfelu Banku na blisko 400 miljonów franków.

Z chwilą okupacji i wprowadzenia marki niemieckiej, jako prawnego znaku płatniczego o uprzywilejowanym kursie, znacznie wyższym od kursu wolnego rynku, wystawcy weksli moratoryjnych pośpieszyli z wykupieniem swych zobowiązań w dogodnej dla nich walucie markowej. W ciągu 1915 roku niemal wszystkie weksle moratoryjne, płatne we frankach, były wykupione w walucie markowej — i gdy 6-go stycznia 1916 roku władze okupacyjne zniosły moratorjum, nie wywołało to już niemal żadnego ruchu w portfelu wekslowym Banku.

Jeszcze w dniu 5 listopada 1914 roku niemieckie władze okupacyjne odebrały „Banque Nationale de Belgique" prawo emisji banknotów, jakoby dla ukarania za wysłanie do Londynu złota Banku i za odmowę sprowadzenia z powrotem wysłanych do Anglji zapasowych banknotów i klisz

do druku. Prawo emisji przekazane zostało 24-go grudnia (na propozycję banków belgijskich i za zgodą „Banque Nationale") — Bankowi „Société Générale de Belgique", który stworzył specjalny „departament emisyjny". „Société Générale" emitował noty we frankach; dla tych samych powodów, dla których weksle frankowe były pośpiesznie spłacane uprzywilejowaną co do kursu walutą markową, również i nowe banknoty frankowe nabywane były chętnie za noty niemieckie. Stąd nagromadzenie w skarbcu „Société Générale" znacznej ilości marek niemieckich, podczas gdy noty frankowe banku były tezauryzowane; na 31-go sierpnia znajdowało się w „Société Générale" 240 miljonów marek w notach niemieckich.

Od początku 1916 roku czynione były przez okupantów próby przetransportowania do Berlina marek niemieckich, nagromadzonych w obu wielkich bankach belgijskich: w „Banque Nationale"—z wykupu weksli moratoryjnych i w „Société Générale"—z tytułu emisji. Banki, jak mogły, broniły się przed apetytem władz niemieckich, lecz bez skutku: w początkach września 1916 roku 240 miljonów „Société Générale" były zabrane do Berlina, gdzie zostały wpłacone do Reichsbanku na oprocentowy rachunek banku belgijskiego. Aby nadać zaborowi charakter aktu legalnego, zmodyfikowany został statut emisyjny Banku w ten sposób, że dozwolonem zostało przechowywanie w innych bankach pokrycia emisji banku biletowego.

W końcu grudnia 1916 r. uczyniono zamach na kasę „Banque Nationale", skąd podjęto 189.500.000 marek niemieckich. W „Société Générale", niezależnie od pierwszej partji 240 miljonów, zabierano dalsze zapasy marek, jakie nagromadzały się w miarę emisji not frankowych; ogółem z zapasów tego Banku przetransportowano do Berlina 1.200 miljonów marek.

VI. OGÓLNA SYTUACJA POWOJENNA

Po rozejmie. — Reichsbank. — Kasy Pożyczkowe. — Banki akcyjne. — Dług wewnętrzny. — Sparprämienanleihe. — Długi zagraniczne. — Kursy.

W chwili podpisania rozejmu Niemcy znaj- Po rozejmie.
dowały się w sytuacji finansowej bardzo krytycznej.

Długi wewnętrzne wyrażały się w sumie 141 miljardów wobec 5 miljardów długów przedwojenych. Ilość banknotów w obiegu wynosiła (łącznie z notami kas pożyczkowych) 27 miljardów wobec 2 miljardów na dzień 23-go lipca 1914 roku, pokrycie w złocie wynosiło zaledwie 9% banknotów Reichsbanku wobec 60% w roku 1914. Budżet, nie obejmujący kosztów wojennych, przewidywał 14 miljardów wydatków, podczas gdy budżet przedwojenny wynosił 3½ miljarda, łącznie z wydatkami wojennemi.

Dr. Moriz Dub w swej pracy „Katastropenhausse und Geldentwertung" tak biada nad dolą Niemiec po wojnie:

„Ein verlorener Krieg mit einem Vernichtungsfrieden, der die Wirtschaft der ehemals geeinten Zentralmächte für Jahrzehnte in die Hörigkeit der siegreichen Feinde bringt, Zerstückelung des Staates und Verlust allerwichtigster Landesteile mit ergiebigsten Naturschätzen und grösstem indutriellen Reichtum, eine Wirtschaftskatastrophe, deren Abgründe vorerst nur geahnt und gar nicht abgemessen werden können, ökonomische und soziale Umwälzungen, die es überhaupt zweifelhaft erscheinen lassen, ob die gegenwärtigen Formen der kapitalistischen Gütererzeugung dauernd aufrecht erhalten werden können und ob das in Erwerbsun-

ternehmungen, Bergwerken, Fabriken, Banken veranlagte Kapital überhaupt noch eine halbwegs angemessene Rente abwerfen wird, heillose Zerrütung der Staatsfinanzen, drückendste, kaum die notdürftigste Lebenserhaltung freilassende Steuern, eine Schuldenlast, deren Summe an die durch sorgfältigste Berechnungen ermittelte Höhe des Nationalvermögens heranreicht, Stillstand grosser Teile der Industrie, furchtbarste Kohlennot, Lahmlegung des Eisenbahnverkehrs und als Krönung diese allerdüstersten Bildes ein Sturz der Währung, welcher die heimischen Zahlungsmittel auf den Weltmärkten fast zur völligen Werzlosigkeit herabdrückt".

Katastrofa wojenna spowodowała kryzys pieniężny, który rozpoczął się jeszcze przed 11-ym listopada, zaraz po przerwaniu frontu bułgarskiego. Od końca września 1918 roku zaczęło się gorączkowe wycofywanie wkładów z banków, kas oszczędnościowych, kooperatyw kredytowych [1].

Banki zwróciły się o pomoc do banku centralnego. Reichsbank, wierny zasadzie, której trzymał się od początku wojny, nie chciał dopuścić do ogłoszenia moratorjum bankowego. Spodziewał się zażegnać niepokój opinji, zaspakajając bez ograniczenia żądania kredytów ze strony banków i kas.

Lecz panika rosła. Zapotrzebowanie gotówki było tak znaczne, że nie wystarczały już prasy Reichsbanku — trzeba było uciec się do drukarń prywatnych; dla ulżenia Reichsbankowi, cztery prywatne banki emisyjne, szczególniej bawarski, otrzymały upoważnienie do zwiększenia emisji; miasta wypuszczały nowe pieniądze municypalne; rząd przyznał prawo przymusowego obiegu dla styczniowych kuponów pożyczek wojennych. Od 1-go października do 23-go listopada 1918 r. wypuszczono ogółem na

[1] „Die Bank" podaje, że wkłady w kasach oszczędnościowych i większych bankach berlińskich wynosiły w tym czasie około 50 miljardów marek.

5 miljardów marek nowych pieniędzy papierowych różnych typów. Tezauryzacja zaczęła się zmniejszać w sposób widoczny dopiero od stycznia 1919 r.

Giełda odbijała wiernie nastrój rynku pieniężnego. Październik przeszedł pod znakiem silnej bessy; w listopadzie było jeszcze gorzej. „Giełda berlińska nie miała w swej historji takiego miesiąca", pisano. Akcje przemysłów wojennych, wyśrubowane podczas czterech lat wojny, akcje przedsiębiorstw kolonjalnych i transportowych, uległy najbardziej gwałtownej zniżce. Dla uspokojenia rynku zamknięto w listopadzie giełdę berlińską na dni kilka; giełdy lokalne w Essen i Düsseldorfie pozostały zamknięte przez czas dłuższy.

Od chwili rozejmu banki utworzyły syndykat dla interwencji na giełdzie co do akcyj przedsiębiorstw, w których banki były bardziej zaangażowane. Reichsbank przyłączył się do syndykatu w celu podtrzymywania, za pośrednictwem banków, kursów pożyczek wojennych. Te bowiem obniżyły się na giełdzie stopniowo z 98 na 92; na wolnym rynku notowane były nawet niżej.

W roku 1919 podnoszono niejednokrotnie myśl umorzenia pożyczek wewnętrznych i zmniejszenia w ten sposób znacznej części brzemienia podatkowego. Przeciwko tej myśli gorąco występował Erzberger w swej pierwszej wielkiej mowie finansowej w lipcu 1919 roku, — podkreślając, że z losem pożyczek związane są najściślej interesy wielu banków, kas oszczędnościowych, towarzystw ubezpieczeniowych i niektórych spółek akcyjnych oraz towarzystw dobroczynnych, które ulokowały w pożyczkach wszystkie swe wolne fundusze.

Reichsbank.

Powojenna emisja Reichsbanku zwiększała się w miarę udzielania awansów rządowi przez dyskontowanie nowych serji bonów skarbowych. Ilość wypuszczonych banknotów wynosiła:

w dniu 30-ym grudnia	1918 r.	22.187	miljonów	marek
„ „	1919 r.	35.698	„	„
„ „	1920 r.	68.805	„	„
„ „	1921 r.	113.639 [1]	„	„

Jak wiadomo, prawo emisji Reichsbanku warunkowane było § 17-ym statutu, który wymagał posiadania przez Bank pokrycia przynajmniej w $^1/_3$ części emisji banknotów [2]. Pokrycie to w czasie wojny i po wojnie składało się głównie z not kas pożyczkowych; ilość tych not w skarbcach Reichsbanku stale wzrastała i wynosiła:

w końcu	1915 r.	1.255	miljonów	marek
	1916 r.	414	„	„
	1917 r.	1.304	„	„
	1918 r.	5.267	„	„
	1919 r.	10.990	„	„
	1920 r.	23.416	„	„

W roku 1921 jednak, wobec spłacania udzielonych przez Darlehnskassen pożyczek, ilość znajdujących się w obiegu not kas pożyczkowych zaczęła się zmniejszać; kasy po-

---

[1] Pokrycie kruszcowe wynosiło:

na 31.XII.18	złoto	2.262	mil. mk.	srebro	20	mil. mk.
„ 20	„	1.091	„	„	6	„
„ 21	„	995	„	„	12	„

[2] § 17-ty statutu Reichsbanku brzmi:
„Die Reichsbank ist verpflichtet, für den Betrag ihrer im Umlauf befindlichen Banknoten jederzeit mindestens ein Drittel in kursfähigen deutschen Gelde, Reichskassenscheinen oder in Gold, in Barren oder ausländischen Müuzen, das Pfund fein zu 1392 Mark gerechnet und den Rest in diskontierten Wechseln, welche eine Verfallzeit von höchstens drei Monaten haben und aus welchen in der Regel drei, mindestens aber zwei als zahlungsfähig bekannte Verpflichtete haften, oder Checks, aus welchen mindestens zwei als zahlungsfähig bekannte Verpflichtete haften, in ihren Kassen als Deckung bereitzuhalten".

częły zwracać Reichsbankowi otrzymane w swoim czasie na operacje kredytowe banknoty, wycofując wzamian swe własne noty. Dzięki temu podstawa emisji Reichsbanku poczęła się zwężać, a że dalszego drukowania banknotów niepodobna było przerwać, wyrzec się musiano utrzymania w dalszym ciągu statutowego w $^1/_3$ pokrycia. W pierwszej połowie 1921 roku § 17-ty statutu Reichsbanku został zawieszony — Reichsbank został zwolniony od wszelkich ograniczeń w dziedzinie emisyjnej.

Uchylony artykuł przewidywał w $^2/_3$ pokrycie przez krótkoterminowe weksle handlowe. Jako takie, sklasyfikowano nie dłuższe, niż trzymiesięczne, bony skarbowe, które stopniowo wypełniały coraz większą część portfelu Reichsbanku, rugując weksle handlowe. Suma bonów skarbowych, zdyskontowanych przez Reichsbank i zatrzymamanych w jego portfelu, wynosiła na 30-go czerwca 1921 r. 79.607.790.000 marek.

Reichsbank przez cały czas wojny i do obecnej chwili utrzymuje niezmiennie jednaką stopę dyskontową — 5%. Ważniejsze pozycje bilansu Reichsbanku na 15-go października 1921 robu były:

Złoto	1.023.633.000	marek
Srebro	14:932.000	„
Pokrycie papierowe.	3.193.609.000	„
Weksle zdyskontowane . . .	93.029.034.000	„
Banknoty	87.728.207.000	„
Wkłady	16.886.905.000	„

Kasy pożyczkowe.

Po rozejmie działalność kredytowa kas pożyczkowych zwiększyła się znacznie: w ciągu 4-ch miesięcy, od września 1918 do końca stycznia 1919 r., awanse kas podniosły się z $11^1/_2$ na 16 miljardów; w końcu 1919 roku podniosły się do 24 miljardów, rosnąc w 1920 roku w dalszym ciągu. Od roku 1921 zaczyna się odwrotna fala: znaczna ilość pożyczek została

spłacona taniemi powojennemi markami. Na 7-go lipca 1921 roku ogólna suma niespłaconych pożyczek wynosiła 22.3 miljardy marek.

Banki akcyjne. Wkłady w bankach akcyjnych rosły podczas wojny, a więcej jeszcze po wojnie, co łatwo objaśnia się inflacją banknotów.

Osiem największych banków berlińskich miało z końcem 1920 roku kapitałów własnych (bez rezerw) 1.740 miljonów, czysty zysk tych banków za rok 1920 wyniósł 715 miljonów, dywidendy wydzielono od 10 do 18%.

Dług wewnętrzny. Dług skonsolidowany Niemiec nieco się zmniejsza. Najwyższą sumę osiągnął on w końcu 1918 roku — 93.7 miljonów marek.

Zato dług ruchomy zwiększa się w zatrważający sposób:

w dniu 31-ym	grudnia	1920 r.	wynosił	169.6	miljonów marek
31-ym	marca	1921 r.	„	184.1	„ „
30-ym	kwietnia	„	„	189.6	„ „
31-ym	maja	„	„	199.1	„ „
30-ym	czerwca	„	„	219.2	„ „

Sparprämienanleihe. Dla skonsolidowania pewnej ilości długu ruchomego zrobiono w końcu 1919 r. próbę wypuszczenia premjowej pożyczki oszczędnościowej. Pożyczka miała zapewnione pewne przywileje podatkowe. Była ona bezprocentową; zato dwa razy do roku miały być wylosowywane 2500 tysiącmarkowych obligacji, wygrywających ogółem 25 miljonów marek. Prócz tego corocznie, w ciągu 80 lat, miały być losowania amortyzacyjne, przyczem każda druga wylosowana obligacja otrzymywała bonifikację od 100 do 4000 marek; do każdej zaś, bez wyjątku, wylosowanej obligacji dopłacano premje po 50 marek za każdy ubiegły rok. Spodziewano się otrzymać z pożyczki 5 miljardów; subskrypcja dała o jeden miljard mniej.

Długi zagraniczne Niemiec wypływały początkowo jedynie z wykonania traktatu pokojowego. Przez bank Mendelson & Co. w Amsterdamie pożyczyły Niemcy ogółem 250 miljonów złotych marek na pokrycie pierwszych spłat odszkodowań wojennych. Poza Mendelsonem w tranzakcji tej stali podobno bankierzy amerykańscy i angielscy. Warunki pożyczki nie były ogłaszane. **Długi zagraniczne.**

W lipcu 1921 roku Niemcy otrzymały w Ameryce kredyt w sumie 9 miljonów dolarów na zakupy zboża; jest to podobno część większej pożyczki — 50 lub 60 miljonów dolarów; kredyt jest krótkoterminowy. Również na zakupy aprowizacyjne otrzymały Niemcy kredyty: w Anglji— 3 miljony funtów, w Holandji — 20 miljonów guldenów i w Danji 20 miljonów koron.

Kursy marki na dzień 20-ty października 1921 r. przedstawiały się, jak następuje: **Kursy.**

Londyn — 655	przy	parytecie	20,43 marek za funt
N.-York — 0,6775	„	„	24 centów za markę
Amsterdam — 1,82	„	„	49,26 fl. za 100 marek.
Bern — 3.40	„	„	123 fr. za 100 m.
Sztokholm — 2,65	„	„	88,88 kor. za 100 m.

VII. BUDŻETY I PODATKI POWOJENNE

Budżet 1919/20. — Budżet 1920/21. — Budżet 1921/22.

Budżet 1919/20.

Budżet 1919/20 roku może być rozpatrywawany, jako pierwszy budżet pokojowy Niemiec. Składał się on, jak i poprzednie, z dwóch części:

z budżetu zwyczajnego — 15.309.735.000 marek
„ nadzwyczajnego — 42.749.966.000

Główne pozycje wydatków budżetu zwyczajnego były: opłata procentów i amortyzacja długu państwowego — 9 miljardów, emerytury wojskowe — 1.3 miljarda, deficyt państwowych przedsiębiorstw przemysłowych również 1.3 miljarda.

Główne pozycje budżetu nadzwyczajnego: świadczenia, wypływające z postanowień traktatu pokojowego — 17 miljardów, koszty demobilizacji i likwidacji wojny — 13 miljardów, aprowizacja — 4 miljardy, pomoc bezrobotnym — 1 miljard.

Na pokrycie budżetu zwyczajnego przewidywano z państwowych przedsiębiorstw przemysłowych — 2 miljardy, z podatków jednorazowych i stałych — 4.3 miljarda, deficyt (9 miljardów) zamierzano pokryć nowemi podatkami.

Na pokrycie wydatków budżetu nadzwyczajnego wykazano różnych dochodów zaledwie około miljarda; niedobór 41.896.051.000 marek zamierzano pokryć nowemi pożyczkami.

Główny ciężar podatków spadł po wojnie na Rzeszę, która z tego tytułu rościła pretensje do zarezerwowania

dla siebie najważaiejszych źródeł dochodowych. Reforma skarbowa, przeprowadzona w końcu 1919 i początku 1920 roku, zaspakajała pod tym względem żądania Rzeszy.

W okresie budżetowym 1919/20 roku uchwalono następujące, w chronologicznym porządku podane, podatki, stanowiące część t. zw. „wielkiego dzieła“ Erzbergera:

Podatek spadkowy w nowem brzmieniu z dnia 10-go września 1919 r. obejmuje rozciągnięcie podatku spadkowego i od darowizn na małżonków i dzieci oraz podnosi ogólnie stawki opłat. Wysokość podatku zależną jest od stopnia pokrewieństwa i od wysokości spadku. Ustalono sześć stopni pokrewieństwa przy następującej gradacji spadku:

dla pierwszych	20.000	spadku	4 — 15%	zależnie od stopnia
dalszych	30.000	„	5 — 20%	pokrewieństwa
„	50.000	„	6 — 25%	
„	50.000	„	8 — 30%	
„	50.000	„	10 — 35%	
„	100.000	„	12 — 40%	
„	200.000	„	15 — 45%	
„	250.000	„	20 — 50%	
„	250.000	„	25 — 55%	
„	500.000	„	30 — 60%	
	powyżej	. . . . .	35 — 70%	

Przy wyższych sumach dochodzą jeszcze dodatkowe opłaty, zwiększające sumę podatku, który jednak nie może w żadnym przypadku przekraczać 90% spadku. Z podatku tego oczekiwano dochodu 700—800 miljonów.

Podatek wojenny od przyrostu majątku (10-go września 1919 r.) opłacają majątki, które wykazały przyrost od początku wojny do 30-go czerwca 1919 r. przynajmniej o 5000 marek i które wynosiły na 30-go czerwca 1919 r. nie mniej, jak 10.000 marek. Podatek wynosił:

od pierwszych	10.000	przyrostu	10%
dalszych	10.000	„	15%
„	10.000	„	20%
„	20.000	„	30%
„	50.000	„	40%
„	75.000	„	50%
„	100.000	„	60%
„	100.000	„	80%
	powyżej		100%

Wszelki zatem przyrost majątku powyżej 375.000 marek miał być konfiskowany na rzecz państwa (np. od przyrostu 10 miljonów podatek wynosił 9.833.000 marek). Przewidywany dochód z tego źródła — 10 miljardów.

Nadzwyczajny podatek wojenny od zwiększonych zysków (20-go września 1919 r.) wynosić miał:

od pierwszych	10.000	5%
dalszych	10.000	10%
„	30.000	20%
„	50.000	30%
„	100.000	40%
„	100.000	50%
„	100.000	60%
	powyżej	70%

Podatek obliczano od różnicy pomiędzy dochodem w czasie pokoju i dochodem za ostatni rok przed wejściem w życie ustawy o podatku. Spółki płacić miały zasadniczo 80%, przyczem przewidziane były pewne zniżki, dochodzące do 50% sumy przypadającego podatku. Przewidywany dochód — $1\frac{1}{2}$ miljarda marek.

Podatek od obrotu towarowego, wprowadzony w czerwcu 1916 r., został ustawą z dnia 24-go grudnia 1919 roku podniesiony z 5 pro mille na $1\frac{1}{2}$%, zaś od towarów luksusowych na 15% (u wytwórcy), przyczem niektóre z nich opłacać miały drugie 15% w chwili, gdy przechodziły do rąk ostatecznego nabywcy. Wolne zawody, jak również

reklamy, rachunki hotelowe, opłacać miały 10%. Przewidywany dochód — 3 miljardy.

Podatek od tranzakcji majątkami (12-go września 1919 r.) został podniesiony z $^2/_3$% do 2-ch, 4-ch, a w pewnych wypadkach i do 6-ciu procent. Przewidywano wpływów 220 miljonów.

Podatek od zapałek (10-go września 1919 r.) podwojono; zamierzano osiągnąć 50 miljonów.

Podatek od kart do gry (10-go wseśnia 1919 r.) podnosi opłatę do jednej, dwóch lub trzech marek od talji, w zależności od ilości kart. Przewidywany wpływ—13 miljonów.

Podatek od tytoniu (12-go września 1919 r.) podnosi:

opłatę od cygar na 8 marek za tysiąc (przy cenie 8 fen za sztukę), do 1600 marek za tysiąc (przy cenie 3-ch marek za sztukę);

opłatę od papierosów na 10 marek za tysiąc (przy cenie 3-ch fen. za sztukę), do 300 marek za tysiąc (przy cenie 50-ciu fen. za sztukę);

opłatę za tytoń na 1 — 100 marek za kg.

Przewidywany wpływ — 450 miljonów.

Dalej idzie *Reichsnotopfer,* uchwalona 31-go grudnia 1919 r. Jest to danina majątkowa, obliczana od stanu majątku na dzień 31-szy grudnia 1919 r. w następującym stosunku:

od pierwszych	50.000	marek	majątku	10%
dalszych	50.000	„	„	12%
„	100.000	„	„	15%
„	200.000	„	„	20%
„	200.000	„	„	25%
„	200.000	„	„	30%
„	200.000	„	„	35%
„	500.000	„	„	40%
„	500.000	„	„	45%
„	1.000.000	„	„	50%
„	2.000.000	„	„	55%
„	2.000.000	„	„	60%
	powyżej		. . . . .	65%

Nie podlegał opodatkowaniu majątek do 5000, wspólny małżonków do 10.000 marek; przy rodzinie najmniej 4-osobowej maximum wolnego od podatku majątku podnosi się o 5000 marek na każde drugie dziecko. Przedsiębiorstwa przemysłowe opłacają daninę tylko od 80% swego majątku.

Danina obciążała przeważnie klasy posiadające; średnio około 20% majątku prywatnego miało być oddane rządowi. Aby ułatwić podatnikom opłatę daniny, dopuszczoną została spłata w ratach, po $6^1/_2\%$ od należnej sumy daniny rocznie; część rat przeznaczoną była na pokrycie procentów w wysokości 5%, reszta — na amortyzację sumy daniny, która ostatecznie pokrytą być miała w przeciągu 26-ciu lat. Spłata daniny od posiadłości ziemskich rozłożoną była nawet na dłuższy okres czasu, bo aż na 46 lat. Oplata dokonywana być mogła gotówką, obligacjami pożyczek wojennych lub walorami instytucji, któraby przejęła przed państwem odpowiedzialność za dług podatnika (Reichsvermögensbank). Ogółem z daniny oczekiwano wpływów od 40 do 50 miljardów.

Podatek pocztowy, telegraficzny i telefoniczny został podniesiony trzema ustawami z dnia 8-go września 1919 r.

Na zasadzie ustawy z dnia 27-go marca 1919 r. *Reichsbank,* tytułem podatku, miał zapłacić państwu okrągłą sumę 300 miljonów marek, prócz tego 80% (w poprzednim roku 75%) od przewyżki czystych dochodów z 1919 r. nad przeciętnym dochodem trzech lat przedwojennych.

Prawem z dnia 21-czerwca 1919 roku postanowiono pobierać *cła* w markach złotych. Wobec sprzeciwu władz okupacyjnych co do zastosowania tego prawa na granicy zachodniej, wykonanie ustawy zostało rozporządzeniem z dnia 8-grudnia 1919 r. zawieszone; po porozumieniu z Radą Najwyższą działanie prawa wznowiono z dniem 1-ym stycznia 1920 roku, jednak z pewnemi modyfikacjami względem granicy zachodniej.

Dług państwowy Niemiec na 31-go marca 1920 roku podniósł się o przeszło 40 miljardów w porównaniu ze stanem w dniu 31-ym marca 1919 r. — wyraził się ogółem w sumie 197 miljardów, z czego:

w pożyczkach skonsolidowanych	92 miljardy,
w długu płynnym	105 „
razem	197 miljardów.

Do tej sumy dochodziły długi poszczególnych krajów i miast w ogólnej sumie 62,5 miljarda — cały zatem dług publiczny Niemiec wynosił na początku 1920 roku 260 miljardów, czyli około 4500 marek na mieszkańca okrojonych przez traktat pokojowy Niemiec.

Budżet 1920|21.

Drugi budżet pokojowy Niemiec przedstawiony został przez ministra Wirtha na posiedzeniu Reichstagu w dniu 26-ym kwietnia 1920 roku. Podane przez niego wtedy cyfry preliminowały wydatki:

a) w budżecie zwyczajnym:		
stałe	23.792.778.091	
jednorazowe	4.159.001.004	27.950.779.095
b) w budżecie nadzwyczajnym:		11.621.850.000
c) deficyt przedsiebiostw przemysłowych (głównie dróg żelaznych)		12.870.649.630
ogółem wydatków		52.443.278.725

Na pokrycie tych wydatków przewidywanym był dochód:

z podatków bezpośrednich	13.810.000.000
z podatków pośrednich, ceł i monopolów	9.087.000.000
z innych źródeł.	2.153.487.982
z nowych podatków.	2.900.000.000
ogółem	27.950.487.982
deficyt zatem wynosił. . . .	24.492.790.743

Podając powyższe cyfry, minister zastrzegł się, że wydatki zwiększyć się mogą jeszcze o kilka miljardów; tak np. same dodatki do pensji urzędników, uchwalone już po przedstawieniu budżetu, wyniosły 2 miljardy marek.

„Frankfurter Zeitung“ w wydaniu z dnia 14-go maja 1920 r., uwzględniając budżet krajów i miast, oblicza ogólny ciężar wydatków na potrzeby państwa na sumę 75 do 80 miljardów i przewiduje ogólny deficyt w sumie 40 miljardów, który, pokryty pożyczkami, podniósłby dług publiczny Niemiec do sumy 300 miljardów marek.

Z nowych podatków, uchwalonych w 1920 r., wymienimy:

Podatek dochodowy, uchwalony 29-go marca 1920 roku, dotyczy wyłącznie osób fizycznych. Podatek opłaca się tylko od tej części dochodu, jaka powstaje po potrąceniu minimum dochodu, które wynosi zasadniczo1500 marek rocznie plus 500 do 700 marek na każdą osobę, będącą na utrzymaniu podatnika. Podatek wynosi 10% od pierwszego tysiąca marek dochodu, podlegającego opodatkowaniu, i podnosi się o 1%:

za każde następne	1000	m. aż do sumy.	15.000	marek
	2000	„ „	25.000	„
	3000	„ „	40.000	„
	5000	„ „	90.000	„
	10000	„ „	140.000	„
	20000	„ „	200.000	„

i t. d., dochodząc do 60% od dochodu powyżej 500.000 marek. Przewidywany wpływ: 8 do 10 miljardów, z czego — stosownie do zreformowanej ogólnej państwowej ustawy podatkowej — $^2/_3$ otrzymać miały kraje i gminy.

Podatek od stowarzyszeń (Körperschaftssteuer), uchwalony 30-go marca 1920 r., jest rozszerzeniem podatku dochodowego na osoby prawne. Podatek od stowarzyszeń oblicza się podwójnie: wynosi najpierw 10% od ogólnej sumy czystego dochodu, poczem oblicza się dodatek, któ-

rego wysokość zmienia się ze względną wysokością wypłacanych udziałowcom czy akcjonarjuszom zysków, a mianowicie:

gdy wypłacany zysk nie przekracza 3% od kapitału zakładowego — dodatek nie jest pobierany,

gdy wynosi 3 — 4%, dodatek opłaca się w wysokości 2% wypłaconego zysku,

gdy wynosi	4 — 6%	opłaca się	3%
	6 — 8%	„ „	4%
	8 — 10%	„ „	5%
	10 — 12%	„ „	6%
	12 — 14%	„ „	7%
	14 — 16%	„ „	8%
	16 — 18%	„ „	9%
	ponad 18%	„ „	10%

Przewidywany wpływ z tego źródła — 900 miljonów, z czego $^2/_3$ dla krajów i gmin.

Podatek dochodowy od kapitałów i rent (Kapitalertragsteuer), uchwalony w dniu 29-ym marca 1920 r., związany jest do pewnego stopnia z ogólnem podatkiem dochodowym (Einkommensteuer). Wynosi on zawsze 10% od dochodów od kapitałów i rent; dla osób, niezdolnych do pracy, lub starców ponad 60 lat, część Kapitalertragsteuer zalicza się na poczet opłaty Einkommensteuer. Przewidywany wpływ — 1.300 miljonów marek.

Budżet 1921|22.

Budżet na rok 1921/22, przedstawiony w lipcu 1921 r., został podzielony na trzy części: zwyczajny, nadzwyczajny i kontrybucyjny.

a) Budżet zwyczajny:

wydatki Rzeszy.	35.8	
wydatki krajów.	12.7	48.5 miljarda

b) Budżet nadzwyczajny:

zobowiązania, wpływające z traktatu pokojowego.	26.6	
niedobory przedsiębiorstw państwowych	19.0	
aprowizacja	8.0	
inne.	5.4	59.0 miljarda

c) Budżet kontrybucyjny:

rata roczna z tytuły odszkodowań — zł. m. .	2.0	
26% od eksportu, ocenionego na 5 miljardów złotych marek.	1.3	
	3.3 = 42	„

razem . . . 150 miljardów,

nie wliczając kosztów utrzymania armji okupacyjnej.

Na pokrycie tych wydatków przewidywane były dochody:

z podatków bezpośrednich — $40^1/_2$ miljarda,
z podatków pośrednich — 80 „

ogółem $120^1/_2$ miljarda, pozostawiając przeszło 34 miljardy marek deficytu.

Opracowane za rządów D-ra Wirtha i przedstawione parlamentowi w sierpniu 1921 roku nowe podatki obejmują:

Zmianę daniny majątkowej (Reichsnotopfer); zaprojektowane zostało mianowicie zamienienie jej na podatek stały, którego wymiar następowałby corocznie na zasadzie oceny majątku, rewidowanej co trzy lata. Na żądanie socjalistów do ustawy wprowadzone być miały modyfikacje, zmierzające do wyższego opodatkowania wartości realnych (fabryk, majątków i t. p.), niż wartości papierowych. Ze zmienionej daniny Dr. Wirth spodziewał się osiągnąć 7—8 miljardów marek rocznie.

Projekt *jednorazowej daniny od zysków powojennych* uzasadniano tem, że dotychczasowe ustawodawstwo nie uwzględniało zupełnie przyrostu majątku po dniu 31-ym grudnia 1919 r. Ten właśnie przyrost miał być przez projektowaną daninę uchwycony.

Według projektu ustawy daniną miał być obłożony przyrost majątku w czasie od 31.XII.19 do 30.VII 21 roku — w stosunku:

dla pierwszych	100.000	marek	przyrostu	5%
dalszych	200.000	„	„	10%
„	300.000	„	„	15%
„	400.000	„	„	20%
„	1.000.000	„	„	25%
	powyżej			30%

W zakresie podatków pośrednich wymienić musimy przedewszystkiem *podwyższenie podatku od węgla* z 20 na 30%, z prawem zniżenia tego podatku, na zasadzie rozporządzenia ministra skarbu, do 25%. Podwyższenie podatku węglowego miało, między innemi, na celu zwiększenie wartości wypłacanych w węglu odszkodowań wojennych; bowiem na zasadzie ostatniej konferencji finansowej w Paryżu, dostarczany Francji węgiel niemiecki obliczany miał być według cen wewnętrznego rynku niemieckiego, które to ceny utrzymywane były dotychczas na poziomie znacznie niższym, niż ceny węgla zagranicznego. Zwiększony podatek z tego źródła miał dać przeszło 9 miljardów marek.

Podatek *od obrotu towarowego* podniesiono z $1^1/_2$ na 3%. Towary luksusowe pozostały z niezmienionympodatkiem 15%. Przewidywany dochód — 21 od 25 miljardów.

Podatek *od piwa* w ostatecznej redakcji wyraził się w formie podatku progresywnego: od 41 marki za hektolitr przy produkcji ponad 2.000 hektolitrów do 50 marek przy produkcji ponad 100.000 hektolitrów.

Podatek *od zapałek* i *od wód mineralnych* został podwojony.

Podniesienie *podatku tytuniowego*, z którego rząd spodziewał się osiągnąć 2.700 miljonów, zostało przez Komisję Reichstagu odrzucone.

Niektóre *opłaty stemplowe* podniesione zostały ośmiokrotnie.

Cło przywozowe podniesiono: na niektóre owoce, na kawę niepaloną ze 130 na 200 marek za 100 kg., na herbatę z 220 na 350 marek za 100 kg., na ziarna kakaowe— podwojono.

Pozatem miały być pociągnięte do opłaty specjalnego podatku wszystkie walory, których wartość wzrosła wskutek spadku marki. Poruszono również myśl przeprowadzenia pożyczki przymusowej, któraby dotknęła kapitały obrotowe w bankach i przedsiębiorstwach.

Za czas od 1-go kwietnia do 30-go czerwca 1921 roku (pierwszy kwartał nowego roku budżetowego) wpływy z podatków wyniosły 17.263.151.609 marek; prócz tego: koleje przyniosły 5.696 miljonów, poczta i telegraf — 1.385 miljonów marek.

VIII. ODSZKODOWANIA

Suma odszkodowań. — Sposób spłaty. — Pierwszy miljard. — Utrzymanie armji okupacyjnej. — Marki niemieckie w Belgji. — Szacunek francuskiej pożyczki Belgji. — Układy w Wisbaden. — Konferencja w Cannes 1918 r.

Stosownie do art. 233 Traktatu Wersalskiego, wysokość odszkodowania, które Niemcy obowiązane będą zapłacić, miała być ustaloną przez Komisję Odszkodowań. Wnioski Komisji miały być ostatecznie zredagowane i zakomunikowane rządowi niemieckiemu najpóźniej do 1-go maja 1921 roku. Komisja miała ustalić sumę wypłat, określając ich terminy w taki sposób, by cały dług był uiszczony w terminie 30-tu lat, poczynając od dnia 1-go maja 1921 roku.

Suma odszkodowań.

Art. 235 przewidywał, że — do czasu ukończenia prac Komisji — Niemcy miały wypłacić równowartość 20 miljardów marek w złocie na rachunek należności z tytułu odszkodowań w ciągu lat 1919, 1920 i pierwszych czterech miesięcy 1921, w tylu ratach i w taki sposób (w złocie, towarach, okrętach, walorach lub też inaczej), jakie Komisja Odszkodowań ustali. Z tej sumy miały być pokryte przedewszystkiem koszty utrzymania armji okupacyjnej, jak również należność za środki żywności i surowce, któreby zostały Niemcom dostarczone. Suma ta jednak wpłaconą została tylko w drobnej części [1].

---

[1] Według obliczeń D-ra Erwina Respondek, podanych w lutym 1921 r. w jego książce „Die Reichsfinanzen", Niemcy wpłaciły na poczet pierwszych 20-tu miljardów:

Po szeregu konferencji w San Remo (19 — 26 kwietnia 1920 r.), w Hythe (15 i 19 czerwca 1920 r.), Boulogne (21 — 22 czerwca 1920 r.), Brukseli (2 — 3 lipca), w dniu 5-ym lipca 1920 roku rozpoczęto w Spa rokowania z Niemcami co do ustalenia takiego planu spłat odszkodowań, któryby odpowiadał zdolności płatniczej Niemiec. Układy te jednak, jak również i następne próby uzgodnienia poglądów Komisji i przedstawicieli Niemiec (w Brukseli — 16 — 22 grudnia 1920 r., w Paryżu 24 — 30 stycznia 1921 r., w Londynie 1 — 7 marca i 29 kwietnia do 5 maja 1921 r.), nie dały pomyślnego rezultatu. Najlepsza oferta niemiecka pokrywała zaledwie połowę najniższej propozycji aljantów.

Wobec tego Komisja opracowała sama plan spłaty odszkodowań i w dniu 31-ym maja 1921 roku przedsta-

---

Flota handlowa	7.310.302.824	
Wagony i materjał kolejowy	1.838.354.430	
Maszyny rolnicze	28.938.966	
Maszyny i materjały do budowy	1.165.614	
Zwierzęta	237.367.791	
Węgiel i koks	655.957.300	
Produkty chemiczne	228.376.212	10.300.463.137
Kopalnia w Saar	1.056.947.000	
Majątek państwowy w odstąpionych miejscowościach	4.481.552.938	
Wartość 5 mostów nad Renem	8.582.350	
Kabel podmorski	85.418.979	
Dobra pozostawione (Rücklassgüter)	2.497.790.000	8.130.291.267
Opłata za środki żywnościowe	2.249.311.746	
Koszty okupacji reńskich prowin.	450.000.000	
Komisje międzysojusznicze	40.152.300	2.739.644.046
		21.170.218.450

Według zaś obliczeń Komisji Odszkodowań:

Płatność w gotówce	99.334.000	zł. m.	
„ w naturze	1.681.355.000	„	
Kopalnia Saary i inne	2.754.105.000	„	4.534.794.000 zł. m.

wiła go w ostatecznej formie Niemcom. Ogólną sumę odszkodowań, ujętych w dziesięć kategorji, ustalono na 132 miljardy złotych marek. Suma ta, według Traktatu, winna być spłaconą w przeciągu 30 lat; do czasu całkowitej spłaty Niemcy winny płacić 5% od pozostającej do spłacenia sumy; średnia wysokość rocznej raty wraz z odsetkami wyniosłaby 8 do 9 miljardów marek[1].

[1] Według J. M. Keynes'a reklamacje państw wojujących wyraziły się w sumach następujących:

Francja	Fr. pap.	218.541.596.120
Anglja	Ł.	2.542.707.375
„	Fr. pap.	7.597.320.086
Włochy	Lirów	33.086 836 000
„	Fr.	37.926.130.395
„	Ł.	128.000.000
Japonja	Yen	832.774.000
Jugosławja	Din	8.696.091.000
„	Fr.	19.219 700.112
Rumunja	Fr. zł.	31.099.400.188
Czechosłowacja	Fr.	7.612.432.103
„	Kor.	7.063.117.135
Portugalja	Escudos	1.944.261
Grecja	Fr. zł.	4.992.788.739
Brazylja	Ł.	1.216.714
„	Fr.	598.405
Sjam	Mk. zł.	9.179.298
„	Fr.	1.163.821
Boliwja	Ł.	16.000
Peru	Ł.	56.236
„	Fr.	107.389
Haiti	Ł	80.000
„	Fr.	532.593
Kuba	Ł.	801.135
Liberja	Ł.	1.997.135
Polska	Fr. zł.	21.913.267.740
„	Mk. zł.	500.000.000
Komisja Europejska	Fr. zł.	1.834.000
„ Dunaju	Fr.	15.040
„ „	Lei	488.051

Sposób spłaty.

Ustaliwszy sumę odszkodowania, Komisja uznała jednak, że w obecnych warunkach spłata 8 miljardów złotych marek rocznie jest dla Niemiec niewykonalną. Uzależniono zatem wysokość sumy spłat rocznych od stanu pomyślności ekonomicznej Niemiec—i określono je: 1-mo, w stałej sumie 2-ch miljardów marek złotych rocznie i 2-do, w zmiennej sumie, wynoszącej 26% od wartości eksportu wyrobów niemieckich zagranicę.

Przed dniem 1-go listopada 1921 r. Niemcy miały wręczyć Komisji odszkodowań bony 5%-we na sumę 50 miljardów. Bony miały być 2-ch serji—A i B; bonów pierwszej serji miało być na sumę 12 miljardów, drugiej — 38 miljardów marek. Oprócz 2-ch serji bonów oprocentowanych, Niemcy miały wręczyć bony serji C, narazie nieoprocentowane, na pozostałą sumę odszkodowań, czyli 82 miljardy marek.

Z rocznych rat odszkodowań wojennych odliczać się ma suma 3-ch miljardów marek na opłatę procentów i amortyzację bonów serji A. i B. (suma ta w żadnym razie nie powinna przekraczać 2-ch miljardów plus 25% wartości eksportu, pozostawiając 1% dla serji C); bony spłacone już nie procentują, wskutek czego część sumy 3-ch miljardów, przeznaczona na amortyzację, stopniowo się powiększa. Gdyby suma spłat rocznych przekroczyła 3 miljardy, to cała nadwyżka, z dodaniem zarezerwowanego 1% od wartości wywozu, ma być przeznaczoną na opłatę procentów od bonów serji C. Jeśliby Komisja w toku spłat wywnioskowała, że bony serji A. i B. mają bezwzględnie zapewnioną opłatę procentów, to będzie mogła przenieść i serję C. do kategorji bonów oprocentowanych.

Finansista amerykański, Paul D. Cravath, oblicza, że wywóz Niemiec, wynoszący obecnie około 4-ch miljardów

złotych marek, może dosięgnąć, po upływie pięciu lat, sumy 12 miljardów. Niemcy zatem rozpoczełyby spłatę od sumy 3.400 miljonów i doprowadziłyby po pięciu latach do symy 5.120 miljonów rocznie. Spłata całego odszkodowania trwałaby wtedy nie 30 lat, lecz więcej, a mianowicie: bonów serji A. i B. — 37 lat, bonów serji C. — 54 lata.

Pierwszy miljard.

Pierwszy miljard z tytułu spłat 1921 roku miał być wpłacony do dnia 31-go sierpnia 1921 r. i w tym terminie wpłata rzeczywiście została dokonaną. Ten miljard marek złotych kosztował Niemcy podobno do 50 miljardów marek papierowych. Na pierwszy miljard złożyły się: 270 miljonów marek złotego zapasu Reichsbanku, 60 miljonów ze srebrnego zapasu; na sumę 15 miljonów marek zakupiono złotych monet na rynku wewnętrznym, a na pozostałą sumę nabyto odpowiednią ilość walut obcych.

Podział pierwszego miljarda między rządy sprzymierzone został ustalony na konferencji finansowej w dniach 9—13 sierpnia 1921 r. w ten sposób, że Belgja i Włochy miały otrzymać całkowity zwrot kosztów utrzymania swych oddziałów w armji okupacyjnej, resztę zaś otrzymać miała Anglja. Francji, na pokrycie kosztów okupacji, zaliczone być mają kopalnie zagłębia Saary, których wartość nie została jeszcze definitywnie ustalona.

Utrzymanie armji okupacyjnej.

Koszt utrzymania armji okupacyjnej, od chwili zawieszenia broni, po dzień 1-go maja 1921 roku wyniósł:

oddziałów	amerykańskich	Dol.	278.067.600
„	francuskich	Fr.	2.304.858.500
„	angielskich	Funt.	52.881.300
„	belgijskich	Fr.	378.731.400
„	włoskich	Fr. fr.	15.207.700

co czyni razem około 3-ch miljardów złotych marek.

Marki niemieckie w Belgji.

Minister Erzberger w grudniu 1919 roku zobowiązał się wypłacić Belgji za wypuszczone podczas okupacji niemieckiej marki po 1 fr. 23 c. za markę. Belgijski minister finansów zebrał tych marek na sumę 6-ciu miljardów — i przedstawił Niemcom do odpłaty. Wobec tak wielkiej sumy Niemcy starać się poczęły o zmianę pierwotnego układu i uzyskały zgodę Belgji na spłacenie $^2/_3$ części przedstawionej sumy, czyli 4-ch miljardów, po umówionym z Erzbergerem kursie, zaś pozostałe 2 miljardy zamienione być mają po kursie o połowę niższym.

Szacunek francuskiej pożyczki Belgji.

Na zasadzie traktatu pokojowego Niemcy pokryć muszą pożyczki, zaciągnięte podczas wojny przez Belgję u swych sojuszników; wśród pożyczek tych jest dług, należny Francji. w sumie półtrzecia miljarda franków. Przy omawianiu spłat zobowiązań belgijskich, które miały być pokryte z pierwszych rat odszkodowań wojennych, wyłoniła się kwestja, według jakiego kursu franki, pożyczone Belgji podczas wojny, mają być obecnie Francji zwrócone. W sprawie tej Francja, nie mogąc dojść do porozumienia ze swymi sojusznikami, zaproponowała zwrócenie się o decyzję do delegata amerykańskiego, Boyden, który podjął się roli superarbitra i zadecydował, że Niemcy mają pokryć dług Belgji według tego kursu franka, jaki był w listopadzie 1918 r.

Układy w Wiesbaden.

W dniu 6-ym października 1921 roku podpisany został w Wiesbaden między ministrami odbudowy, Loucherem i Rathenauem układ, dotyczący wypłaty odszkodowań wojennych w naturze.

Układ przewiduje stworzenie we Francji i w Niemczech dwóch organizacyj, z których pierwsza zbierać ma od poszkodowanych przez wojnę obywateli francuskich zgłoszenia na materjały, potrzebne dla odbudowy — i zbiorowe zamówienia ma przesyłać drugiej organizacji, niemieckiej, dla rozdziału zamówień przemysłowcom niemieckim. Do-

stawa materjałów w ciągu $4^1/_2$ lat, od 1-go października 1921 r. do 1-go maja 1926 roku, nie powinna przekroczyć sumy 7 miljardów marek złotych.

Za dostarczane materjały Francja nie będzie płaciła gotówką, lecz będzie strącała ich wartość z przypadającej jej części odszkodowań wojennych. Gdyby ilość materjałów, dostarczonych w ciągu roku, przewyższała przypadającą Francji za ten rok część niemieckich wypłat reparacyjnych, to nadwyżka zaliczać się ma na rachunek spłat następnego roku.

Cena dostarczanych materjałów, wraz z cłem i przewozem, nie powinna być wyższa, niż cena ich we Francji.

Jednocześnie podpisano w Wiesbaden cztery dopełniające układy odnośnie zwrotu materjałów kolejowych, przemysłowych, węgla i zwierząt, zabranych przez Niemców z Francji podczas wojny.

Według pierwszego z tych układów, zwrot zabranego mienia ma się skończyć z dniem 6-ym grudnia 1921 r. Po tym terminie Niemcy mają prawo zatrzymać w swem posiadaniu mienie, przez prawych właścicieli nie zażądane. Wzamian za to ustępstwo Niemcy zobowiązały się dostarczyć w ciągu 8-miu miesięcy 120.000 ton nowych lub używanych materjałów, wybranych przez Francję, ze składów powojennych państwa niemieckiego. Pozatem Niemcy uznają się za dłużnika Francji, z tytułu pozostawionego mienia, na sumę 158 miljonów złotych marek z 5% od 7-go grudnia 1921 r. Kapitał i procenty mają być spłacone w pięciu ratach rocznych do 1-go maja 1926 roku.

Co do materjałów kolejowych, Niemcy zobowiązały się wydać bezzwłocznie, prócz materjałów, przyznanych art. 238-ym traktatu pokojowego, dodatkowowo 6200 francuskich wagonów w stanie, nadającym się do użytku, i 4500 nowych wagonów francuskiego typu. Po dostarczeniu tych

wagonów, Niemcy będą pokwitowane z wykonania art. 238 traktatu.

Konferencja w Cannes 1922 roku.

Na konferencji w Cannes, która spowodowała dymisję Briand'a, udało się Niemcom przeprowadzić uchwałę sojuszników, mocą której Państwo Niemieckie zobowiązane było do przedstawienia w najkrótszym czasie planu wewnętrznych reform finansowych, które uzyskać winny sankcję sojuszników, a do czasu przedstawienia takiego planu zobowiązane były do wpłacania, na rachunek odszkodowań, sumę 31 miljonów marek złotych co 10 dni, począwszy od dnia 18-go stycznia 1922 roku.

FRANCJA

I. SYTUACJA PRZEDWOJENNA

Banque de France.—Banque de l'Algérie.—Zwykłe banki akcyjne.—Giełda.—Ostatni budżet przedwojenny.

Sytuacja finansowa Francji w przededniu wojny nie była zadawalniająca. Dług wewnętrzny był większy, niż w jakiemkolwiek innem państwie; sumy budżetów wzrastały z niepokojącą szybkością; podczas gdy trzeba było 35 lat (1875—1909) na to, aby budżet podniósł się z 3-ch do 4-ch miljardów—to wystarczyły cztery następne lata, by go podnieść z 4-ch do 5-ciu miljardów. Wpływy z podatków nie nadążały wzrostowi wydatków: gdy w roku 1871-ym podatki dały pokrycie 67,60% ogólnej sumy wydatków, to w roku 1910 dały tylko 57,30%, a w roku 1913 — 55,90%; pierwszy stanowczy krok ku reformie podatków został zrobiony dopiero na kilka tygodni przed rozpoczęciem wojny. Rynek pieniężny był częściowo wyczerpany emisjami papierów zagranicznych; renta 3½%-wa, która miała pokryć wydatki, niezbędne dla udoskonalenia pogotowia wojennego Francji, uchwalona została dopiero w lipcu 1914 roku. W tych warunkach, o finansowem przygotowaniu wojennem Francji nie mogło być mowy. Jedynym aktem przezorności pod tym względem były tajne umowy z Bankiem Francuskim i Bankiem Algierskim, zapewniające rządowi pewne sumy na pokrycie wydatków w pierwszych tygodniach mogącej wybuchnąć wojny. Faktycznie, główny ciężar początkowego finansowania wojny spadł na Bank Francuski, z którego historją i organizacją warto zapoznać się bliżej.

Banque de France. Pierwszą próbą stworzenia we Francji wielkiego banku emisyjnego była założona w roku 1776 przez bankiera genewskiego Penchaud „Caisse d'Escompte", w formie spółki komandytowej z kapitałem 15 miljonów franków. Zamknięta po 17-tu latach egzystencji, kasa odrodziła się w roku 1796 pod nazwą „Caisse des Comptes-Courants".

W roku 1800-ym, na skutek inicjatywy Pierwszego Konsula, grupa bankierów paryskich opracowała statut banku emisyjnego, który powstać miał z kapitałem 30 miljonów franków, podzielonym na 30 akcyj. Założyciele porozumieli się z „Caisse des Comptes-Courantes" co do przekształcenia Kasy na bank emisyjny; 18-go stycznia likwidacja Kasy była zdecydowana, zaś już 13-go lutego 1800 roku odbyło się organizacyjne zebranie Banku Francuskiego.

Początkowo Bank nie posiadał wyłącznego przywileju emisji. Równorzędnie z nim inne banki wypuszczały banknoty, zarówno w Paryżu, jak i w departamentach, — pod pewną, coprawda, kontrolą rządową, lecz nie licząc się bynajmniej ze zdrowemi potrzebami rynku pieniężnego. Dopiero lekki kryzys gospodarczy w 11-ym roku Republiki skłonił sfery decydujące do częściowej unifikacji pieniądza papierowego: w kwietniu 1803 roku Banque de France otrzymał wyłączny przywilej emitowania not w okręgu miasta Paryża.

Udzielając jednak ten przywilej Bankowi, rząd ograniczyć pragnął mogące stąd powstać zyski akcjonarjuszów i w tym celu postawił warunek, aby dywidenda roczna nie przekraczała 6%; pozostałość czystego zysku miała być lokowaną w rencie państwowej, od której procent mógł być wypłacany akcjonarjuszom już bez ograniczenia. Przy okazji rozszerzenia swej działalności emisyjnej, Bank podniósł kapitał zakładowy do 45 miljonów.

Przywilej emisyjny Banku został ustalony początkowo na lat 15; lecz już po upływie 3-ch lat widoczną się stała konieczność ściślejszego zespolenia interesów Banku z polityką rządu. W 1806 roku Bank otrzymał dalsze przywileje emisyjne, wzamian za co poddać się musiał nietylko kontroli, lecz i kierownictwu przedstawicieli rządu: prawo z dn. 22-go kwietnia 1806 r. i 18-go maja 1808 r. przedłużało termin przywileju emisyjnego Banku do 1843 r. i rozciągało go na wszystkie inne, poza Paryżem, miasta, w których Bank otworzyłby swe oddziały, — z drugiej jednak strony, rząd zastrzegł sobie prawo zezwalania lub odmawiania zgody na wypłatę dywidendy akcjonarjuszom oraz przejął bezpośrednie kierownictwo Bankiem, powierzając je gubernatorowi i dwum wice-gubernatorom, mianowanym przez głowę państwa.

Kapitał Banku został w r. 1807 ponownie podniesiony, tym razem do 90 miljonów; jednak w okresie czasu od 1814 do 1820 r. część akcji była wykupiona przez Bank, wskutek czego w r. 1828 kapitał został zmniejszony do 67.900.000 franków.

Na trzy lata przed upływem nowego terminu przywileju emisyjnego „Banque de France“, w dniu 30-ym czerwca 1840 roku, termin ten został ustawowo przedłużony o dalszych lat 24, t. j. do 31-go grudnia 1867 r. W tym okresie wydarzenia polityczne zmusiły rząd do korzystania z poważnego kredytu w Banku; gdy w r. 1848 Bank — dla zaspokojenia nowych żądań kredytowych rządu — zmuszony był do wypuszczenia większej ilości banknotów, któremi rynek i tak już był dostatecznie nasycony, rząd ogłosił 15-go maja 1848 r. przymusowy kurs dla banknotów, ograniczając przytem ich emisję do 350 miljonów. Z konieczności dekret o kursie przymusowym należało rozciągnąć również na banknoty innych banków emisyjnych, jakkolwiek te ostatnie nie miały takiego kredytu i zaufa-

nia u publiczności, jakiem cieszył się „Banque de France". Powstały stąd zamieszanie i pretensje, które doprowadziły do zawieszenia działalności prowincjonalnych banków emisyjnych i stopniowego wykupienia ich przez Bank Francuski; w związku z wykupem Bank powiększył swój kapitał o 23.350.000 fr., t. j. do sumy 91.250.000 franków. Jako kompensatę za rozszerzenie w ten sposób przywileju emisyjnego na całą Francję, Bank musiał zgodzić się na udzielenie państwu nowego awansu w sumie 150 miljonów franków.

W roku 1857-ym przywilej emisyjny Banku został znów przedłużony, tym razem do 31-go grudnia 1897 r. Jednocześnie kapitał Banku został podwojony i od tej chwili utrzymuje się już niezmiennie na sumie 182.500.000 fr.

W końcu wojny 1870—71 roku dług państwa względem Banku wyrażał się w cyfrze 1.530 miljonów franków. Prawo z dn. 21-go czerwca 1871 roku zobowiązało rząd do spłacania tego długu w ratach po 200 miljonów rocznie; spłaty te były z powodzeniem uskutecznione i z dniem 14-ym marca 1878 r. rząd oczyścił się całkowicie od zobowiązań dłużnych względem Banku.

Ostatni przed wojną termin przywileju emisyjnego upływał w 1897 roku. Już jednak na 6 lat przed tym terminem rozpoczęła się w parlamencie dyskusja nad sprawą, czy Bank ma pozostać bankiem prywatnym, czy też winien być przemianowany na Bank Państwa. Debaty zakończyły się dopiero w r. 1897, gdy — po świetnych przemówieniah Ribot, jako obrońcy dotychczasowego systemu oraz Pelletan i Viviani, jako zwolenników tezy etatystycznej, — przywilej Banku został przedłużony do 31-go grudnia 1920 roku.

W przeciwieństwie do innych banków centralnych, „Banque de France" w swej działalności emisyjnej nie był skrępowany żadnym względem na kruszcowe pokrycie

wypuszczonych not; granicę emisji, niezależną od ilości złota, przechowywanego w skarbcach Banku, określała ustawa parlamentarna. W okresie wojny fraucusko-pruskiej maksymalna suma emisji not oznaczoną została: 12-go sierpnia 1870 roku na 1.800 miljonów, zaś w dwa dni później na 2.409 miljonów franków. Wkrótce potem pożyczki, udzielone na likwidację zobowiązań wojennych, podniosły sumę emisji do 2.800 miljonów w dniu 14-ym grudnia 1871 r. i do 3.200 miljonów fr. w dniu 15-ym lipca 1872 roku. Dalszy wzrost emisji, wynikły już z normalnego rozwoju działalności kredytowej Banku, wyraził się w etapach następujących:

w r. 1884	podniesiono	granicę	emisji	do	3.500	milj. franków
1894	„	„	„		4.000	„ „
1897	„	„	„		5.000	„ „
1906	„	„	„		5.800	„ „
1911	„	„	„		6.800	„ „

Jakkolwiek rezerwy kruszcowe Banku Francuskiego nie wpływają na uprawnienia emisyjne Banku i sran tych rezerw jest pod względem formalnym ignorowany przez parlament określający maksimum emisji,—to jednak przewodnią linją polityki Banku w przeciągu wielu lat było utrzymanie rezerw kruszcowych wyższych, niż zapasy jakiegokolwiek innego banku emisyjnego. Coprawda, wysoką również była emisja Banku, ale zapasy kruszcowe pokrywały ją niekiedy w 80-ciu procentach. Wzajemny stosunek emisji i pokrycia w ciągu ostatnich kilku lat przed wojną wyrażał się w cyfrach następujących:

	pokrycie			
	złoto	srebro	razem	banknoty
w r. 1909	3.487 mil.	873	4.360	5.076
1910	3.263	824	4.087	5.197
1911	3.190	805	3.995	5.243
1912	3.195	670	3.865	5.322
1913	3.508	638	4.146	5.665

Rezerwy kruszcowe Banku Francuskiego odznaczają się znaczną zawartością srebra, dochodzącego niekiedy do $^1/_4$ ogólnej wartości rezerw metalowych. Tłomaczy się to tem, że Francja ma t. zw. „kulejącą walutę“ (élalon boiteux), faktycznie złotą, lecz dopuszczającą również srebro, jako prawny środek płatniczy w nieograniczonej sumie. Dzięki systemowi „kulejącej waluty“, Bank francuski miał prawo opłacania przedstawianych mu do wymiany not zarówno złotem, jak i srebrem, przez co wywierał pewien wpływ na wywóz złota za granicę: gdy bowiem żądano odeń złota na wywóz i przedstawiano odpowiednią ilość banknotów, wtedy Bank ściągał albo pewną premję za wymianę not na złoto albo płacił srebrem, zmuszając eksportera do szukania złota na wolnym rynku.

Za prawo emisji Bank płacił początkowo rządowi podatek, wynoszący 0.2 pro mille rocznie od banknotów, wypuszczonych do wysokości posiadanego pokrycia i 0.5 pro mille od banknotów, wypuszczonych ponad pokrycie. Od 1897 r., na zasadzie nowego układu, uzupełnionego w roku 1911, Bank zobowiązał się płacić od całej sumy emitowanych banknotów sumę, równą iloczynowi średniej sumy emisji przez $^1/_8$ część stopy dyskontowej Banku w ciągu każdego rocznego okresu działalności. Suma ta, która nigdy nie powinna być niższą od 2-ch miljonów, dała w ciągu 15-tu lat, od 1897 do 1921, ogółem blisko 96 miljonów franków, zaś za sam 1913 rok wyniosła 13.625.000 franków. Prócz powyższego podatku emisyjnego, Bank musiał udzielić rządowi bezprocentowy awans w sumie 200 miljonów franków, zwrotny w dniu wygaśnięcia przywileju Banku, t. j. 31-go grudnia 1920 roku.

Jakkolwiek akcje Banku znajdują się całkowicie w rękach prywatnych, to jednak rząd, jak wspomnieliśmy wyżej, ma zapewniony decydujący wpływ na jego kierownictwo. Akcjonarjusze wybierają ze swego grona 15 człon-

ków Rady i 3-ch t. zw. cenzorów, lecz gubernatora i dwóch jego zastępców, w których ręku spoczywa ogólny zarząd Bankiem, mianuje prezydent Republiki na przedstawienie ministra skarbu; w ten sam sposób mianowani są dyrektorzy oddziałów, z pośród trzech kandydatów, przedstawianych przez gubernatora Banku.

W zakresie zwykłych operacji bankowych Bank Francuski miał prawo dyskontowania weksli handlowych, nie dłuższych nad trzymiesięczne i opatrzonych trzema, a wyjątkowo dwoma podpisami. Prócz dyskonta, Bank wydawał awanse pod zastaw akcji i obligacji w sumach od 60 do 80% wartości akcji; wykaz walorów, pod które można było otrzymać w Banku Francuskim pożyczki, był publikowany i od czasu do czasu uzupełniany. Stopa dyskontowa Banku odznaczała się względną stałością, gdy bowiem w okresie od 1898 do 1913 roku notowano tylko 14 zmian stopy dyskontowej Banque de France, to w Banku Angielskim naliczono w tym samym czasie zmian 79, a w Banku Niemieckim — 62.

Bank Francuski kończy rok operacyjny 24-go grudnia, tygodniowe bilanse swe publikuje co czwartek. Ostatni pokojowy bilans Banku, z dnia 30-go lipca 1914 roku, zawierał następujące pozycje główne:

Aktywa:

Rezerwy kruszcowe	4.766.674.306 fr.
Weksle	2.444.204.158 „
Pożyczki pod zastaw pap. publicznych	743.772.955 „

Passywa:

Kapitał Banku	182.500.000 fr.
Banknoty	6.683.184.785 „
Rachunki bieżące	947.571.861 „

rok 1913 wyniosła 20%.

Banque de l'Algérie. Bank Algierski, równie jak i Bank Francuski, posiada charakter instytucji nawpół państwowej. Założony w roku 1851 z kapitałem 3-ch miljonów franków, Bank Algierski otrzymał od chwili założenia wyłączne prawo emitowania banknotów frankowych na obszarze Algieru. Przywilej emisji, udzielony początkowo na lat 20, był prolongowany w r. 1868, 1880, 1897 i 1900 i ostatecznie, równie jak przywilej „Banque de France", przedłużony do 31-go grudnia 1920 r. Suma emisji ustalaną była ustawami parlamentu francuskiego; w roku 1900 oznaczono ją na 150 miljonów, w r. 1907 podniesiono do 200 i w r. 1910 — do 300 miljonów franków. Za przywilej emisyjny Bank według ustawy z r. 1900 płacić miał państwu: za lata 1900—1905 po 200.000 franków rocznie, za lata 1906—1912 po 250.000 franków i za lata 1913 — 1920 po 300.000 franków rocznie; prócz tego Bank obowiązany był udzielić rządowi bezprocentowy awans w sumie 3-ch miljonów franków na utworzenie „Crédit Agricole en Algérie" i opłacać stempel od wszystkich banknotów, wypuszczonych ponad pokrycie, w stosunku 20 centymów za 1000 franków. Działalność Banku podlegała kontroli rządu; dyrektora Banku mianował, na przedstawienie ministra skarbu, prezydent republiki, wicedyrektora — minister skarbu. Kapitał podniesiony został w r. 1907 do 25 miljonów i na tej wysokości pozostaje dotychczas. Dywidenda za rok 1913 — 21%.

Zwykłe banki akcyjne. Napoleon I-szy w roku 1806 rzucił uwagę: „La France manque d'hommes qui sachent ce que c'est que la banque; c'est une race d'hommes á créer". Początkowo Banque de France, równie jak Bank of England w Anglji, nie dopuszczał konkurencji przedsiębiorstw finansowych o zbiorowym kapitale; wysunęły się wtedy na czołowe miejsca prywatne domy bankierskie, które, pod przewodnictwem Rotszyldów, two-

rzyły „haute finance"—oligarchję finansową Francji. Około 1830 roku pojawiła się, obok domów bankowych, pewna ilość „banques d'escompt", przeważnie w formie towarzystw komandytowych.

Rewolucja 1848 roku spowodowała krach bankowy; wszystkie niemal przedsiębiorstwa finansowe przerwały operacje, niektóre nawet całkowicie się zlikwidowały. Aby utrzymać ciągłość życia gospodarczego, rząd począł sam otwierać instytucje kredytowe, zasilając je początkowo w $^2/_3$-ich własnym kapitałem. Specjalnym dekretem powołany został w tym czasie do życia „Comptoir National d'Escompte", subwencjonowany przez rząd, z kapitałem 20 miljonów franków; w roku 1854 subwencja rządowa była cofnięta i bank został przekształcony na spółkę akcyjną p. n. „Comptoir d'Escompte"; w okresie największego rozkwitu, w r. 1860, kapitały własne banku wzrosły do 80 miljonów, prócz 20 miljonów franków rezerw. Jednak w roku 1889-ym „Comptoir d'Escompte" dał się wciągnąć w spekulacje miedzią, które doprowadziły go do bankructwa. Na jego miejsce powstał nowy bank pod starą nazwą „Comptoir National d'Escompte".

Po coup d'état Napoleona III-go zaczął się okres gorączkowej grynderki. Rozwijał ją znakomicie „Crédit Mobilier", stworzony w r. 1852 z kapitałem 60 miljonów franków. Zbyt wielki rozmach przedsiębiorstwa, które zakreśliło sobie program, niewykonalny siłami prywatnej instytucji finansowej, doprowadził „Crédit Mobilier" do całkowitego krachu w r. 1867.

Około 1860 roku powstawać poczęły pierwsze banki depozytowe: „Crédit Industriel et Commercial"—w r. 1859 z kapitałem 60 miljonów franków, wpłaconym początkowo w 25%, „Soc. Générale pour favoriser le développement du commerce et de l'industrie en France" —w r. 1864 z kap. 120 miljonów franków, „Crédit Lyonnais"—w r. 1863,

początkowo jako spółka z ogr. odp. z kapitałem 8 miljonów franków.

Przed ostatnią wojną „Société Générale", „Crédit Lyonnais" i „Comptoir National d'Escompte" stanowiły trzy główne potęgi francuskiego systemu bankowego. Siecią oddziałów filjalnych, sięgającą do 1½ tysiąca, obejmowały one całą Francję, wsysając temi oddziałami, jak ssawkami, kapitały wolne danego rejonu i przenosząc je do centrali, skąd znów rozchodziły się one do większych ośrodków przemysłowych, stale potrzebujących kredytu; znaczna ilość oddziałów zagranicą pozwalała na wyzyskanie konjunktur finansowych i poza granicami Francji. Kapitały własne i rezerwy tych trzech banków w końcu 1912 roku wynosiły 1.026 miljonów franków; wkłady klijentów przeszło 5 miljardów, portfel — 3.320 miljonów. Crédit Industriel, trzymający się tej samej linji działalności, co powyższe trzy banki, operował kapitałem własnym 25 miljonów franków (nominalnie 100 miljonów) i wkładami w sumie 214 miljonów.

Poza wspomnianemi potężnemi bankami depozytowemi, poważną grupę stanowiły t. zw. „banques d'affaires", przyjmujące udział w finansowaniu przedsiębiorstw, tworzeniu syndykatów, przeprowadzaniu emisji pożyczek i obligacji przemysłowych lub miejskich. Cztery główniejsze banki tej grupy przed wojną były: „Banque de Paris et des Pays-Bas", „Banque de l'Union Parisienne", „Crédit Mobilier Français" i „Banque Française pour le commerce et l'industrie".

Z banków prowincjonalnych wymienimy: „Crédit du Nord" (Lille), „Société Nancéienne" (Nancy), „Société Marseillaise" (Marseille), „Banque Privée" (Lyon, Marseille) i „Banque de Bordeaux" [1] (Bordeaux). Potężne

[1] Zlikwidowany przy powstaniu „Crédit Commercial de France".

wielkie banki paryskie nie dopuszczały banków prowincjonalnych do udziału w wielkich operacjach finansowych stolicy (emisje, kredyty rządowe); dla przeciwwagi im i dla uniezależnienia się, banki prowincjonalne stworzyły w roku 1905 własną stołeczną instytucję, „Société Centrale de Banques de Province", z siedzibą w Paryżu.

Giełda. Giełda paryska jest jedną z największych giełd świata. Charakterystyczną cechą jej układu jest podział na giełdę oficjalną, zwaną „parkietem" i giełdę nieoficjalną, zwaną „kulisami". Ostatniej nie należy utożsamiać z popularną u nas „czarną giełdą"; paryskie kulisy są tą samą giełdą, co i parkiet, tranzakcje odbywają się w tej samej sali, pośredniczą w nich otwarcie ludzie poważni i znani. Różnica polega na tem, że nie wszystkie papiery dostępują zaszczytu umieszczenia na liście notowań oficjalnych; tranzakcje więc temi papierami, które zaszczytu tego nie uzyskały, jakkolwiek otwarcie są na giełdzie prowadzone, stanowią przedmiot tranzakcji kulis i są notowane w liście nieoficjalnej, publikowanej jednak przez czasopisma fachowe, narówni z notowaniami oficjalnemi. Papiery, notowane w tranzakcjach parkietu, nie są spotykane w tranzakcjach kulis — i odwrotnie.

Tranzakcje giełdy oficjalnej prowadzone są pod kontrolą rządu i pod bezpośrednim nadzorem „La chambre syndicale des agents de change", wybieranej corocznie przez siedemdziesięciu agentów giełdowych, posiadających monopol zawierania tranzakcji parkietu. Izba syndykalna składa się z ośmiu członków i syndyka, którego osobisty autorytet musi być bardzo poważny.

Izba syndykalna decyduje o przyjęciu lub odrzuceniu zgłoszeń nowych walorów na giełdę oficjalną (papiery państwowe automatycznie, z chwilą emisji, winny być wprowadzone do cedułki giełdowej). W razie przychylnej decyzji, Izba posyła odnośne powiadomienie do mini-

sterstwa skarbu, pozostawiając mu kilka dni na ewentualne zakwestjonowanie decyzji Izby. O przyjęciu walorów zagranicznych winna Izba otrzymać wyraźną w każdym wypadku aprobatę ministra.

Ogólną wartość papierów, notowanych na giełdzie oficjalnej, oceniano na dzień 31-go grudnia 1913 roku na sumę: 66.810 miljonów franków walorów francuskich i na 81.445 miljonów franków walorów obcych. Wartość papierów, znajdujących się w posiadaniu kapitalistów francuskich oceniano, mniej więcej, na 90 miljardów w walorach francuskich i na 40 miljardów franków w walutach cudzoziemskich.

Dług Francji

Francja, jako państwo, nie miała przed wojną długów zagranicą. Dług wewnętrzny Francji był większy, niż jakiegokolwiek innego państwa. Wynosił on na głowę 851½ franka, podczas gdy idące zaraz za Francją pod względem stosunkowego zadłużenia Włochy były obciążone 434 lirami na głowę.

Na dzień 31-go grudnia 1913 r. ogólna suma wewnętrznego długu Francji wynosiła 33.637 miljonów franków, z czego 31.456 miljonów w pożyczkach skonsolidowanych.

Ostatni budżet przedwojenny.

Rok budżetowy Francji zaczyna się 1-go stycznia. Rzeczywiste wpływy i wydatki roczne od początku bieżącego stulecia wyrażały się w sumach następujących:

	wpływy	wydatki	przewyżka dochodów	deficyt
1900	3.814.9 mil.	3.746.9	67.9	
1	3.576.0	3.701.7		125.6
2	3.582.4	3.699.3		116.8
3	3.667.5	3.597.2	70.3	
4	3.739.0	3.638.5	100.5	
5	3.766.3	3.706.8	59.5	
6	3.837.0	3.852.0		15.0
7	3.968.3	3.880.2	88.1	
8	3.966.5	4.020.5		54.1

	wpływy	wydatki	przewyżka dochodów	deficyt
1909	4.140.9	4.186.0		45.1
10	4.273.8	4.321.9		48.0
11	4.689.0	4.547.9	141.1	
12	4.857.4	4.742.7	114.7	
13	5.066.9	5.091.7	24.7	

Budżet na rok 1914 opracowywano już w atmosferze przygotowań wojennych. Pierwszy projekt budżetu przedłożony został Izbie deputowanych 4-go listopada 1913 r. przez Ch. Dumont, ministra skarbu gabinetu Barthou. Wydatki przewidywano w sumie 5.373 miljonów, a więc o 681 miljonów więcej, niż preliminowano na rok 1913, dochody — 4.579 czyli o 102 miljony więcej, niż w preliminarzu roku poprzedniego; różnica między dochodami i wydatkami wynosiła 794 miljonów franków. Na pokrycie tego deficytu p. Dumont spodziewał się uzyskać 287 miljonów franków przez zwiększenie starych podatków i wprowadzenie nowych — zaś resztę proponował zaczerpnąć z dochodów nadzwyczajnych, a więc przedewszystkiem z salda t. zw. „compte provisionel“ (rezerwy z lat poprzednich) oraz z pożyczki wewnętrznej. Pożyczkę minister zamierzał zaciągnąć w formie renty 3%-wej na sumę 1.300 miljonów franków; prócz wyrównania deficytu, zamierzano nią pokryć również wydatki ekspedycji do Maroka oraz umożliwić szybsze wykonanie przedstawionego przez ministra wojny ogólnego planu zbrojeń. Komisja parlamentarna uznała sumę pożyczki za zbyt wielką i zaproponowała zmniejszenie jej do 900 miljonów—jednak na plenum Izby udało się p. Dumont przeprowadzić nieznaczną większością (291 głosów przeciw 270) uchwałę o emisji renty w proponowanej przez siebie pierwotnej wysokości. Było to jednak krótkie zwycięstwo; następnego zaraz dniu (2-go grudnia 1913 roku) przywódca partji radykalno-socjalistycznej, p. J. Caillaux, nie mogąc

już kwestjonować zasadniczej uchwały o pożyczce, wystąpił z niezwykle ostrą opozycją przeciw projektowi zwolnienia uchwalonej renty od opłaty podatku dochodowego. Pomimo energicznej obrony projektu rządowego przez ministra skarbu i prezydenta ministrów, zwolnienie od podatku zostało odrzucone większością 290 przeciw 265 głosom. Odrzucenie projektu ministerjalnego było przyjęte jako votum nieufności, z którego gabinet Barthou wyciągnął odpowiednie konsekwencje.

W nowym gabinecie Doumergue tekę skarbu objął M. J. Caillaux, który głównie przyczynił się do zwalenia poprzedniego gabinetu. Rzecz zrozumiała, iż pierwszym jego aktem było wycofanie projektu pożyczki swego poprzednika; dla pokrycia deficytu budżetowego i wydatków na wojsko zażądał nowy minister upoważnienia do wypuszczenia bonów skarbowych na sumę 800 miljonów franków, — zgodził się jednak łatwo na zaproponowane przez Komisję sejmową zmniejszenie tej sumy do 600 miljonów; zmniejszenie przeprowadzone zostało kosztem planu uzupełnienia pogotowia zbrojnego Francji.

Dyskusja nad zmienionym budżetem podjęta została w parlamencie w styczniu 1914 roku. Nowy minister finansów zmodyfikował bardzo poważnie projekt budżetu p. Dupont: przez obcięcie niektórych wydatków zmniejszył deficyt o 50 miljonów — do 744 miljonów franków; projektowane nowe podatki obniżył z 300 na 44 miljony. Wpływ z tych podatków doprowadzić miał deficyt do 700 miljonów; z rezerw, pozostałych z 1912 r., zaczerpnąć zamierzał 112 miljonów, ponieważ zaś tymczasowe podliczenia za rok 1913 wykazały już przewyżkę dochodów na 186 miljonów przy jednoczesnym zmniejszeniu wydatków o 233 miljony; przeto, po przeniesieniu i tych oszczędności na rachunek 1914 r., pozostawałoby w deficycie już tylko 168 miljonów, które minister pokryć za-

mierzał emisją krótkoterminowych obligacji skarbowych. Co do wydatków na reorganizację armji, odnowienie materjału wojennego i wydatków na flotę, p. Caillaux zgadzał się w zasadzie na preliminowanie tych wydatków w ogólnej sumie 1.830 miljonów fr. (1.410 — min. wojny i 420 miljonów — ministerstwo marynarki); lecz — nie uważając ich za pilne — zamierzał rozłożyć wydatkowanie preliminowanych sum na okres 5-ciu lat i pokrywać je przez pożyczki, wypuszczane w miarę potrzeby, według uznania rządu, na zasadzie ogólnego upoważnienia izb.

Modyfikacja budżetu spotkała się z ostrą krytyką przeciwników politycznych p. Caillaux. Posłowie J. Roche i A. Lefévre wykazywali bez trudu wyższość budżetu p. Dumont nad zreformowanym budżetem p. Caillaux. Podkreślano przy okazji, że rząd najzupełniej zbytecznie pozwalał wyczerpywać zasoby finansowe kraju na emisje we Francji pożyczek zagranicznych, emitowanych na dogodnych, coprawda, warunkach, lecz utrudniających powodzenie ewentualnej pożyczki francuskiej [1].

W połowie marca p. Caillaux podał się do dymisji z powodów, nie wypływających z zajmowanego przezeń stanowiska w rządzie; ministrem skarbu na jego miejsce mianowany został p. Renoult, dotychczasowy minister spraw wewnętrznych. Pod naciskiem tego ministra w końcu marca dyskusja nad budżetem została w Izbie Deputowanych zakończona i budżet, w formie przedstawionej przez p. Caillaux, został uchwalony. Niestety, wybory generalne, naznaczone na 20 kwietnia, uniemożliwiły prze-

[1] Od początku r. 1914 emitowano w Paryżu: pożyczkę serbską (175 miljonów), rosyjską kolejową — 665 miljonów, chińską przemysłową — 100 miljonów, grecką — 175 miljonów, turecką — 500 miljonów i t. d.; prócz tego banki zdyskontowały, pod presją ministra skarbu, bułgarskich bonów skarbowych na sumę 35 miljonów franków.

prowadzenie dyskusji nad budżetem w Senacie, który rozwiązał się 3-go kwietnia, pozostawiając budżet na rok 1914 niezałatwionym.

Nowe Izby zebrały się 1-go czerwca i stanęły odrazu wobec kryzysu gabinetowego, który trwał 10 dni i skończył się powołaniem p. Ribot do utworzenia rządu. Gabinet Ribot trwał jednak zaledwie jeden dzień i ustąpił rządowi Viviani'ego, w którym tekę ministra skarbu objął p. Noulens.

Pierwszym aktem finansowym gabinetu Viviani'ego był projekt pożyczki 3½%-wej dla pokrycia „wydatków nadzwyczajnych obrony narodowej i kosztów okupacji Maroka". Projekt był pośpiesznie przedyskutowany i zatwierdzony; ustawa z dnia 20-go czerwca upoważniła rząd do emisji pożyczki w sumie 805 miljonów franków. Dekrety ministra skarbu z dnia 24 i 25 czerwca określiły kurs pożyczki na 91 za 100 i terminy wpłat od 7-go lipca do 16-go listopada 1914 roku [1].

Niezatwierdzony dotychczas budżet został przedyskutowany w Senacie w pierwszych dniach lipca i uchwalony 7-go, zaś ratyfikowany przez obie izby 15-go lipca 1914 roku. Ogólną sumę wydatków ustalono ostatecznie na 5.191 miljonów, a więc o przeszło 100 miljonów więcej niż w pierwszym projekcie budżetu.

18-go lipca ogłoszona została ustawa, upoważniająca ministrów wojny i marynarki do czynienia wydatków na potrzeby obrony narodowej; ustawa pokrywała wydatki poczynione na ten cel w 1913 roku i nowe, przechodzące na rok 1914 — w ogólnej sumie 787 miljonów franków.

---

[1] Pożyczka udała się, subskrybowano ją chętnie, lecz przed dokonaniem ostatecznych płatności wybuchła wojna, wskutek czego w ostatnim terminie wpłat wpłacono zaledwie 515 miljonów franków.

II. RYNEK PIENIĘŻNY PODCZAS WOJNY

Moratorja.—Pierwsze awanse rządu.—Zawieszenie wymiany banknotów na złoto.—Działalność dyskontowa Banku Francuskiego.—Nowy minister skarbu.—Zamknięcie giełdy.—Przedłużenie moratorjum.—Dalsze awanse rządu.—Emisja banknotów.—Operacje walutowe i kursy.—Pożyczki państwowe zagranicą.—Rezerwy złote.—Zastaw akcji zagranicznych.—Odnowienie przywileju emisyjnego Banku Francuskiego.—Dochody Banku Francuskiego.

Okres najsilniejszego napięcia dyplomatycznego, poprzedzającego wybuch wojny, rozpoczął się w środę, 23-go lipca: rząd austryjacko-węgierski przesłał w tym dniu ultimatum Serbji, żądając odpowiedzi w przeciągu 48 godzin. Prezydent Republiki Francuskiej i prezydent Rady Ministrów byli wówczas w Rosji; czekały ich jeszcze umówione wizyty w Szwecji, Norwegji i Danji. W terminie ultimatum austryjackiego, 25-go lipca, rząd rosyjski powiadomił zainteresowane mocarstwa, że nie może pozostać obojętnym wobec grożącego Serbji niebezpieczeństwa i zażądał od Austrji przedłużenia terminu ultimatum celem przestudjowania przedłożonych przez nią warunków. Wobec nadchodzącej burzy wojennej podróż najwyższych dygnitarzy Francji została nagle przerwana; po krótkim pobycie w Stokholmie, p.p. Poincare i Viviani wyruszyli 27-go lipca do Paryża, gdzie w dwa dni później przewodniczyli już zebranej w Pałacu Elizejskim radzie ministrów. Dnia 1-go sierpnia Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji, a w odpowiedzi na to prezydent Francji podpisał tegoż dnia dekret o powszechnej mobi-

lizacji. Wieczorem poprzedniego dnia zamordowany został Jean Jaurés, wódz francuskiej partji socjalistycznej.

Wobec wypadków, tak pośpiesznem idących tempem, rząd francuski stanął prawie nieprzygotowany; musiał on jednocześnie przeprowadzić plan obrony terytorjalnej oraz regulować trudności natury finansowej i ekonomicznej, które natychmiast wysunęły się natarczywie na pierwszy plan, jakby dla podkreślenia, że dotychczas się niemi niewiele, niestety, zajmowano.

Moratorja. Już od 24-go lipca instytucje kredytowe były oblegane przez depozytarjuszów, pragnących wycofać swe wkłady. Banki uspokajały zalęknioną publiczność, wypłacając wszelkie wymówione sumy; aby jednak wytrzymać nacisk na swe rezerwy gotówkowe, banki powstrzymały wszelkie nowe awanse i zażądały bezwzględnie pokrycia krótkoterminowych pożyczek, udzielonych swym klijentom. Znaczna ilość tych pożyczek wynikała z operacji spekulacyjnych na giełdzie paryskiej; były one zazwyczaj zaciągane zaledwie na kilka dni i regulowane w stałych terminach likwidacji tranzakcji giełdowych, a więc 15-go lub ostatniego dnia każdego miesiąca. Zbliżał się dzień 31-szy lipca, w którym krótkotrwałe awanse winny były być częściowo spłacone, częściowo zaś, stosownie do zwyczaju, prolongowane. Tym razem jednak banki na kilka dni przed 31-szym uprzedziły, że żadnych prolongat udzielać nie zamierzają; groziło to bezwzględną klęską dla operujących akcjami drobnych i większych kapitalistów. Całkowita spłata awansów, obliczanych na kilkaset miljonów franków, wywołaćby musiała katastrofalny spadek walorów giełdowych.

Należało prędko myśleć o środkach zapobieżenia katastrofie. Rankiem, we wtorek 28-go lipca, syndyk agentów giełdowych, A. Rochet, udał się do ministra skarbu, aby

powiadomić go o sytuacji i prosić o zwołanie przedstawicieli poważniejszych banków celem obmyślenia środków dla powstrzymania masowej podaży akcji, którą musiałaby sprowadzić ówczesna postawa banków. Zebranie odbyło się zaraz następnego dnia, nie dało jednak dodatnich rezultatów; bankierzy upewniali, że są bezsilni, że — wobec wycofywania wkładów przez klijentelę — zmuszeni są dbać o utrzymanie, a nawet powiększenie, znacznie już osłabionych rezerw kasowych, że chyba tylko Bank Francuski podjąćby się mógł zaopatrzenia operatorów giełdowych w potrzebne fundusze. Dla wyjaśnienia, czy i o ile Bank Francuski mógłby ułatwić wyjście z sytuacji, wieczorem tegoż dnia zwołane zostało drugie zebranie, na którem przedstawiciel Banku oświadczył, że żadnej pomocy giełdzie dać nie może, gdyż wszystkie swe zasoby Bank zachowuje wyłącznie na potrzeby obrony kraju. Wobec tej postawy Banku Francuskiego, zebrani nie znaleźli innego wyjścia, jak tylko ustawową prolongatę zwyczajowego terminu likwidacji tranzakcji giełdowych. Minister skarbu przychylił się do opinji zebrania i odpowiedni dekret urzędowy został ogłoszony. Dekretem tym nabywcy akcji „na termin“ zwolnieni zostali od obowiązku wykupienia zamówionych akcji w zwykłym terminie; dzięki temu zapobieżono panicznej podaży akcyj i nie dopuszczono do zbyt znacznego obniżenia ich kursu, czem pozbawiono banki prawnej podstawy do żądania zwrotu gwarantowanych akcjami awansów.

Zaledwie załatwioną została sprawa giełdy, rząd zaatakowany został z dwóch innych stron: przez kupców i przemysłowców o moratorjum wekslowe, oraz przez banki o zwolnienie z obowiązku natychmiastowej wypłaty wszelkich wkładów à vista. Rada ministrów poddała się bez oporu żądaniom kupców i dekretem z dnia 31-go lipca uchwaliła przedłużenie terminów płatności wszelkich zo-

bowiązań handlowych na 30 dni [1]. Natomiast Rada odmówiła stanowczo żądaniom banków, uważając, że prawo z 24-go grudnia 1910 roku, na które powoływali się petenci, przewiduje jedynie moratorjum wekslowe, nie mówi zaś wcale o rozszerzeniu go na wkłady bankowe.

Jednak przedstawiciele banków nie dali za wygraną; ponowili swe ataki na posiedzeniu Rady ministrów następnego dnia w Pałacu Elizejskim; odmalowali całą grozę możliwej niewypłacalności największych banków, strąszyli załamaniem całego aparatu finansowego; na objekcje Rady, że ogłoszenie moratorjum bankowego byłoby niezgodne z prawem, odpowiadano, że objekcje te są czysto formalne, że nieprawny dekret rządu będzie ratyfikowany na pierwszem posiedzeniu parlamentu. Zmęczona naleganiami i zajęta najpoważniejszemi przygotowaniami wojennemi, Rada ustąpiła i ogłosiła dekret z dnia 1-go sierpnia, czyniący zadość życzeniom bankierów [2].

Pierwszy artykuł dekretu rozciągał na wkłady w ban-

---

[1] „Les délais dans lesquels doivent être faits les protêts et les autres actes destinés à conserver les recours pour toutes valeurs négociables souscrites antérieurement au 1-er août 1914, échues depuis cette date, ou venant à écheance avant le 15 août 1914, sont prorogés de trente jours francs".

[2] Zawieszenie wypłat przez banki objaśnić można tylko panicznym przestrachem hankierów. Faktycznych powodów do tego kroku nie było. W trzech najpotężniejszych bankach francuskich znajdowało się na 30-go maja 1914 r. wkładów:

w Crédit Lyonnais	2.471	mil. fr.
Société Générale	1.868	„
Comptoir National	1.631	„

razem 5.970 miljonów franków. Na wypadek masowego wycofywania wkładów przez klijentów, banki posiadały znaczne zapasy gotówkowe i poważny portfel krótkoterminowych weksli handlowych, z których przynajmniej 75 — 80% mogły zdyskontować w „Banque de France". Na dzień 30-go maja zapasy gotówkowe

kach te ulgi, które zapewniono dla weksli dekretem z dnia poprzedniego. Specjalne klauzule co do wkładów były następujące:

a) wszystkie wkłady poniżej lub równe 250 fr. były płatne bez ograniczenia;

b) właściciele wkładów powyżej 250 fr. mogli otrzymywać wspomniane minimum 250 fr. plus 5% pozostałej sumy wkładów;

c) właściciele fabryk lub zakładów handlowych mieli prawo otrzymywać sumy do tej wysokości, jaka była im potrzebną dla opłaty zatrudnionego przez nich personelu.

Trzeci dekret moratoryjny z dnia 5-go sierpnia rozciągał zastosowanie moratorjum wekslowego również do zobowiązań, płatnych 31-go lipca,—przedłużając o jeden dzień wstecz ulgi dekretu z dnia 31.VII.1914.

Wszystkie te akty rządu potwierdzone zostały przez parlament, który rozpoczął obrady w dniu 4-ym sierpnia i na pierwszem zaraz posiedzeniu uchwalił szereg ustaw, dających rządowi szerokie pełnomocnictwa w dziedzinie kredytowej i innych.

Pierwsze awanse rządu.

Przy największym długu ze wszystkich państw świata, Francja rozpoczęła wojnę z gotówką 430 miljonów franków, w której to sumie były już wpłaty na poczet emisji pożyczki z dnia 7-go lipca.

---

i dająca się zrealizować część portfelu powyżej wymienionych banków wynosiły:

w Crédit Lyonnais	1.590	mil. fr.
Société Générale	962	„
Comptoir National	1.202	„

razem 3.754 miljony franków, czyli 63% sumy wkładów. Przy takich rezerwach można było śmiało wypłacać wszelkie żądane sumy i zażegnać męską ręką obawy szerokiej publiczności o całość wkładów.

Zaraz z początkiem wojny minister skarbu, na zasadzie pełnomocnictw, udzielonych rządowi przez parlament, przedstawił prezydentowi republiki pierwszy dekret o kredytach wojennych na sumę 2.753.955.866 franków. Z jakich źródeł zamierzano pokryć te pierwsze wydatki wojenne?

W „Banque de France“ rząd korzystał stale z bezprocentowego kredytu na zasadzie konwencji:

z dn. 10-go czerwca	1857 r.	na sumę.	60	mil. fr.
29-go marca	1878	„	80	„
31-go października	1896	„	40	„
11-go listopada	1911	„	20	„

ogółem na 200 miljonów franków. Gwarancją kredytu był jeden bon skarbowy, płatny w dniu wygaśnięcia przywileju emisyjnego Banku Francuskiego, t. j. 31-go grudnia 1920 r. W dniu, w którym udzielony był ostatni z powyżej wymienionych drobnych awansów, 11-go listopada 1911 roku, zawarta została między ówczesnym ministrem finansów, Klotzem, i gubernatorem Banku, Pallain'em, umowa, która do dnia wybuchu wojny stanowiła tajemnicę stanu. Na zasadzie tej umowy Bank zobowiązał się udzielić rządowi pożyczkę w sumie 2.900.000.000 franków w chwili, w którejby rząd uznał za potrzebne ogłosić powszechną mobilizację.

Podobną konwencję zawarł p. Klotz z Bankiem Algierskim w dniu 30-ym listopada 1911 r. Bank ten pożyczyć miał rządowi, w chwili wybuchn wojny, 100 miljonów franków [1].

Z tych 2-ch awansów, ogółem 3-ch miljardów franków, rząd otrzymał pokrycie wydatków pierwszych tygodni wojny.

---

[1] Aby umożliwić Bankowi Algierskiemu wydanie 100-miljonowego awansu, rząd zgodził się 5-go sierpnia 1914 r. na podwyższenie emisji banknotów Banku z 300 do 400 mil. fr. Dn. 20 września emisję Banku podniesiono jeszcze o 50 miljonów.

Zawieszenie wymiany banknotów na złoto.

Prawo z dnia 29-go grudnia 1911 r. ograniczało emisję Banku Francuskiego do 6.800.000.000 fr. W przeddzień wojny Bank już był u granic tej sumy; dla uskutecznienia tedy wspomnianego awansu rządowi, jak również okazania pewnej pomocy kredytowej sferom przemysłowo-handlowym, konieczne było znaczne zwiększenie limitu emisji. Konieczność tę uwzględniało prawo z dnia 5-go sierpnia 1914 roku, które oznaczyło nową granicę emisji biletów Banku na 12 miljardów.

Między 6.800 miljonami i 12-tu miljardami różnica jest zbyt wielka, aby wpompowanie jej w obieg odbyć się mogło w sposób normalny. Obawiano się słusznie, że przeciążenie rynku banknotami wywoła atak na zapasy kruszcowe Banku i spowoduje masową tezauryzację złota i srebra. Aby uchronić zapasy Banku, konieczne było ogłoszenie przymusowego kursu banknotów i zwolnienie Banku od wymiany ich na złoto lub srebro. Odnośne prawo ukazało się tego samego dnia, w którym zostało zadecydowane podniesienie limitu emisji.

Zawieszenie wymiany banknotów wywołało „agio“ na monety złote; zaczęły one znikać z obiegu, a wkrótce potem ich śladem poszły i monety srebrne, powodując brak drobnych pieniędzy. Tę ewentualność Bank, na szczęście, przewidział i dawno już przygotował spory zapas drobnych not papierowych, 5-cio i 20-to frankowych, które w dniu 31-ym lipca puszczone zostały w obieg. W ciągu 10-ciu dni emisja probnych not dosięgła 600 miljonów franków. Niezależnie od tego, Bank bił drobne monety srebrne, które jednak natychmiast po puszczeniu w obieg znikały z rynku [1].

[1] Od kwietnia 1914 roku do maja 1920 roku Bank wybił monet srebrnych na 587.020.757 franków, podczas gdy za okres czasu od 1864 do 1914 roku wybito ich na sumę 544.920.000 franków. Mimo to wszystkie niemal nowo wybite monety znikły z obiegu.

Działalność dyskontowa Banku Francuskiego. Wycofywanie wkładów z banków zaczęło się, jak wspomnieliśmy wyżej, 24-go lipca. Banki paryskie, szczególniej te, które posiadały skromne zapasy gotówkowe, a względnie znaczny portfel wekslowy, rzuciły się do Banku Francuskiego z dyskontem swego portfelu.

W sobotę, 25-go lipca, suma weksli, zdyskontowanych przez Bank, wynosiła jeszcze 1.544 miljonów. W ciągu paru jednak dni następnych suma ta wzrastać poczęła z gwałtowną szybkością:

dn. 27-go	lipca	do 1.583	miljony franków
28-go	„	1.682	„
29-go	„	1.937	„
30-go	„	2.444	„
31-go	„	2.890	„
1-go	sierpnia	3.041	„

W związku z tak znacznem podniesieniem sumy portfelu wekslowego, emisja banknotów Banku wzrosła w ciągu tygodnia z 5.600 mil. do 6.700 miljonów franków, dochodząc niemal do maximum emisji (6.800 miljonów). Aby częściowo pohamować dalsze dyskonto, Bank podniósł 30-go lipca stopę dyskontową z 3-ch do 4½%, zaś w dwa dni później do 6%.

Ogłoszenie moratorjum na wkłady bankowe uspokoiło banki i powstrzymało dalsze redyskonto. Dzięki temu, Bank mógł obniżyć w dniu 20-ym sierpnia stopę dyskontową do 5%.

Wskutek ogłoszenia w dniu 31-ym lipca moratorjum wekslowego, cały portfel wekslowy Banku Francuskiego został jakby zamrożony, zamienił się w portfel depozytowy. Tak samo pozbawione zostały naturalnej płynności portfele wekslowe innych banków, znacznie, coprawda, zmniejszone silnem redyskontowaniem w ostatnich dniach lipca. Mając w ten sposób zagwożdżony kredyt wekslowy

w Banku Francuskim, banki powstrzymywały się od wszelkich nowych operacji dyskontowych, nie przyjmując nawet weksli, wystawionych po dniu 1-ym sierpnia, a więc niepodlegających żadnym ulgom moratoryjnym.

Aby ożywić rynek wekslowy i utrzymać normalne warunki kredytowe dla przemysłu i handlu, Bank Francuski zwiększył kredyty wekslowe banków, a gdy te ociągały się z korzystaniem z nich, Bank otworzył specjalny oddział miejski dla bezpośredniego dyskonta weksli przemysłowych i handlowych. Powiększyło to znacznie portfel Banku, który w dniu 1-ym października 1914 roku dosięgał maximum 4.476 miljonów franków. Po tym dniu suma dyskonta stopniowo poczęła się zmniejszać, gdyż banki, uspokojone i zabezpieczone wielką ilością gotówki, podjęły normalne operacje kredytowe.

Po bitwie pod Charleroi, 22 — 25-go sierpnia, gabinet francuski został częściowo zrekonstruowany. Dotychczasowy premjer, R. Viviani, utrzymał przewodnictwo gabinetu, jednak tekę sprawiedliwości objął A. Millerand, tekę wojny A. Briand, zaś sprawy skarbu objął Aleksander Ribot, znawca spraw finansowych, posłujący od 37-miu lat i piastujący tekę ministra skarbu już w r. 1895. Pozostając na stanowisku ministra skarbów do 1917 roku, p. Ribot jest głównie odpowiedzialny za kierunek francuskiej polityki finansowej podczas wojny.

Nowy minister skarbu.

Wkrótce po sformowaniu nowego gabinetu, 2-go września, rząd, wobec zbliżającego się nieprzyjaciela, musiał opuścić Paryż i przeniósł się do Bordeaux.

Wskutek wyjazdu z Paryża władz centralnych, a z niemi i zarządów większych instytucji finansowych, giełda paryska została zamknięta z rozkazu prefekta policji w dniu 3-im września, — przetrwała zatem o przeszło miesiąc dłużej, niż giełdy Lon-

Zamknięcie giełdy.

dynu, Nowego Yorku, Wiednia, Budapesztu, Petersburga i Berlina, zamknięte 31-go lipca lub 1-go sierpnia.

Otwarcie giełdy paryskiej nastąpiło w dniu 7-ym grudnia, początkowo wyłącznie dla tranzakcji ściśle gotówkowych. Przed otwarciem giełdy Bank Francuski zgodził się na udzielenie pomocy, której odmówił w końcu lipca: udzielił awansu dla likwidacji zobowiązań giełdowych do wysokości 40% wartości walorów, pod zbiorową gwarancją syndykatu agentów giełdowych.

Przedłużenie moratorjum.

Pierwsze dekrety moratoryjne prolongowały terminy płatności o 30 dni, czyli do końca sierpnia; w ciągu tego czasu sytuacja rynku pieniężnego nieco się poprawiła, jednak nie na tyle, by można było wrócić do normalnych rygorów płatniczych. Nowy zatem dekret z dnia 29-go sierpnia przedłużał moratorjum wekslowe i od wkładów bankowych do nieoznaczonego bliżej terminu, — wprowadzał jednak przytem pewne obostrzenia: dłużnicy wekslowi musieli płacić procenty od podlegających opiece moratorjum weksli w stosunku 5% rocznie, zaś banki zobowiązane były płacić 3% od wkładów, niewypłacanych w pełnej sumie na żądanie.

Minimalne sumy, jakie banki obowiązane były wypłacać depozytarjuszom, były w ciągu 1914 roku kilkakrotnie podnoszone, a mianowicie dekretami z miesiąca:

sierpnia	do	250 fr.	plus	20% reszty
września.	„	„	„	25% „
listopada	„	1000 fr.	„	40% „
grudnia	„	„	„	50% „

Od 1-go stycznia 1915 roku banki zrzekły się dalszego korzystania z dekretu moratoryjnego.

Moratorjum wekslowe również ulegało coraz większym ograniczeniom; po 1-ym grudnia 1914 r. posiadacz wekslu miał prawo wezwać dłużnika, aby sądownie dowiódł, że w rzeczy samej nie może uregulować zaległych zobowiązań.

Na 31-go grudnia 1914 roku główne pozycje bilansów trzech największych banków francuskich przedstawiały się w cyfrach następujących:

	Wkłady	Portfel	Kasa
Crédit Lyonnais	1.736	653	721
Société Générale	1.079	277	101
Comptoir National.	1.039	355	885
	3.854	1.285	1.707 mil. fr.

Przy zastosowaniu zatem ochrony moratorjum, suma wkładów w pięciomiesięcznym okresie wojny zmniejszyła się o przeszło dwa miljardy. Nie ulega wątpliwości, że gdyby nie uciekano się do ogłoszenia moratorjum, wkłady w pierwszych tygodniach wojny zmniejszyłyby się znaczniej — lecz prawdopodobnie powróciłyby do stanu przedwojennego już w miesiąc po zażegnaniu niebezpieczeństwa dla stolicy Francji.

Dalsze awanse rządu.

Pierwsze awanse rządu w Banku Francuskim i Banku Algierskim w sumie 3-ch miljardów franków zostały wyczerpane w ciągu $1^1/_2$ miesiąca; trzeba więc było szukać nowych źródeł pokrycia wciąż rosnących wydatków. Pożyczkę 7-go lipca likwidowano z trudem, o nowej więc emisji renty nie można było nawet myśleć; rozpoczęta we wrześniu sprzedaż bonów skarbowych szła początkowo nieco opornie. Jedyną w tych warunkach ucieczką rządu był Bank Francuski, na który też spadł ciężar finansowania wojny w pierwszym jej okresie.

Układ w Bordeaux z dnia 21-go września 1914 roku podnosił sumę kredytów wojennych rządu w Banku do 6 miljardów franków. Warunki nowych awansów były następujące: rząd płacić miał 1% w stosunku rocznym w czasie wojny i w ciągu roku po jej ukończeniu, poczem procent miał być podniesiony do 3% (różnica dwóch procent przeznaczoną być miała przedewszystkiem na pokrycie strat, powstać mogących z dyskontowania przez

Bank weksli moratoryjnych, ewentualna zaś reszta była przeznaczona na amortyzację długu państwa); gwarancją awansów miały być bony skarbowe, wznawiane co trzy miesiące; awanse winny być spłacone w możliwie najkrótszym czasie, jednak bez żadnego definitywnego terminu.

Nowy awans Banku pozwolił rządowi pokryć wydatki do chwili, gdy powodzenie emisji bonów krótkoterminowych zostało już zapewnione. Nawet wtedy jednak nietylko nie udało się rządowi spłacić pobranych już awansów, lecz przeciwnie, od czasu do czasu rząd zwracać się musiał do Banku o podwyższenie kredytów, zwłaszcza przed nowemi subskrypcjami pożyczek wewnętrznych. Odnośne konwencje podnosiły awanse rządu, jak następuje:

konwencja z dn.	4-go maja	1915 r.	do	9	miljardów
	13-go lutego	1917 r.	„	12	„
	2-go października	„	„	15	„
	4-go kwietnia	1918 r.	„	18	„
	5-go czerwca	„	„	21	„

Emisja banknotów. Na pokrycie awansów rządu Bank nie miał innego środka, jak tylko emisję nowych banknotów. Nie będąc związanym żadnym statutowym hamulcem, prócz limitu, ustanawianego ustawą parlamentu, Bank nie miał pod tym względem żadnych trudności; skoro parlament uchwalał nowe kredyty rządowe bez należytego pokrycia, zgadzać się musiał na powiększenie emisji banknotów, które ten brak pokrycia musiały zastąpić. W ten sbosób bez wielkiej dyskusji uchwalone zostały nowe limity emisji:

w dn.	11-ym maja	1915 r.	na	15	miljardów
	15-ym marca	1916 r.	„	18	„
	15-ym lutego	1917 r.	„	21	„
	10-ym września	„	„	24	„
	7-ym lutego	1918 r.	„	27	„
	3-im maja	„	„	30	„
	5-ym września	„	„	33	„

Na dzień pierwszego powojennego zamknięcia książek Banku, t. j. 24-go grudnia 1918 roku, suma banknotów w obiegu wynosiła 30.249.612.230 franków.

Z porównania bilansów Banku Francuskiego na 30-go lipca 1914 r. i na 24-go grudnia 1918 r. wynika, że:

a) emisja banknotów za czas wojny wzrosła o 23 i pół miljarda,

b) awanse rządowe wzrosły z 200 miljonów do 20.876 miljonów franków,

c) suma płynnego dyskonta Banku zmniejszyła się z 1.373 mil. do 1.046 mil., za to wzrosła suma awansów pod zastaw papierów wartościowych z 744 miljonów do 1.202 mil. i powstał poważny portfel weksli moratoryjnych, przekraczający na 24-go grudnia 1918 r. miljard franków,

d) wolne zapasy kruszcowe Banku zmniejszyły się z 4.766 mil. do 3.759 mil. fr. (w złocie i srebrze).

Operacje walutowe i kursy.

Pierwsze niepowodzenia wojenne pozbawiły Francję niesłychanie ważnych ośrodków przemysłowych; mimo to jednak Francja utrzymała niezależność gospodarczą przez kilka miesięcy wojny. Miało to wpływ na kurs franka, który, od chwili rozpoczęcia kroków wojennych aż do pierwszych tygodni 1915 r., utrzymywał się powyżej parytetu; nie mógł mu dorównać funt szterlingów, wyjątkowo nisko notowany w sierpniu 1914 r., ani dolar, którego kurs w początku wojny nader gwałtownym ulegał wahaniom.

Lecz przeciągająca się wojna stopniowo wyczerpała zasoby gospodarcze Francji; dla utrzymania armji w należytej sprawności bojowej trzeba było uciec się do pomocy sojuszników, zwłaszcza zaś do Anglji, oraz do kre-

dytów w krajach neutralnych; przewyżka przywozu nad wywozem w 1915 r. dosięgła 5-ciu miljardów franków, i to przy niskiej przedwojennej ocenie towarów. Rzecz prosta, odbić się to musiało na rynku walutowym.

Już w lutym 1915 roku odwróciły się kursy na Hiszpanję i na New-York, wkrótce potem podniosły się powyżej parytetu i funty angielskie, zaś w pierwszej połowie maja podniosły się znacznie kursy franków szwajcarskich i walut skandynawskich; floreny holenderskie notowane były powyżej parytetu jeszcze w październiku 1914 roku.

Aby zapobiec zwyżce walut obcych, a w najgorszym razie uczynić ją mniej gwałtowną, Bank Francuski wystąpił w roli głównego dostawcy walut obcych dla potrzeb przemysłowych i dla rządu francuskiego; w ciągu roku 1915 Bank sprzedał walut obcych na blisko 800 miljonów, przyczyniając się znakomicie do złagodzenia spadku franka.

Prócz sprzedaży waluty obcej, Bank starał się zaspokoić dług walutowy drogą uzyskiwania dla banków i przemysłowców francuskich kredytów zagranicą. W r. 1915-ym Bank gwarantował poważny awans, otrzymany w Anglji przez jeden z poważniejszych banków paryskich i wyrobił przemysłowcom francuskim kredyt wekslowy u grupy banków angielskich do sumy 5 miljonów franków na przeciąg jednego roku; na rynku amerykańskim Bank gwarantował w 1915 roku awans dla jednego z przemysłowców na 2 miljony dolarów i doprowadził do skutku zbiorowy kredyt, udzielony przez 19 większych banków nowojorskich grupie banków francuskich w sumie 20 miljonów dolarów.

Rok 1916-ty pogłębił znacznie deficyt bilansu handlowego Francji: przy wwozie 19 — 20 miljardów, wywóz dał zaledwie 6 miljardów franków. Jednak kursy dewiz

podniosły się naogół nieznacznie: najwyższe kursy, notowane w kwietniu 1916 r., wykazały zwyżkę dolarów i funtów angielskich o 14,7% ponad parytet kruszcowy. Bank Francuski usilnie zakupywał waluty dla zaspokojenia potrzeb rynku; wobec 800 miljonów franków dewiz, sprzedanych w roku ubiegłym, Bank rozdał w roku 1916 walut obcych na przeszło 3 i pół miljarda franków.

Rok 1917-ty przeszedł pod znakiem przystąpienia Stanów Zjednoczonych do koalicji przeciw-niemieckiej. Jakkolwiek bilans handlowy Francji wykazał w r. 1917-ym większy jeszcze deficyt, niż w roku poprzednim, udało się go jednak pokryć przy pomocy kredytów, udzielonych przez Stany czy to bezpośrednio Francji, czy za pośrednictwem i gwarancją Anglji. Kursy walut obcych nietylko nie uległy dalszej zwyżce, lecz nawet nieco spadły: funty z 27 fr. 79 c. do 27 fr. 15½ c. (parytet 25 fr. 22 c.), zaś dolary z 5 fr. 83½ c. do 5 fr. 70 c. (parytet 5 fr. 18 c.).

W lipcu 1917 roku zaprowadzoną została we Francji Komisja Dewiz, która objęła kontrolę nad handlem i wywozem walut i walorów obcych. Przy kontroli tej umocniło się jeszcze przodujące stanowisko Banku Francuskiego, który, w charakterze głównego dostawcy walut dla przemysłu i banków, sprzedał w 1917 roku blisko 6 miljardów franków w dewizach obcych, otrzymanych w znacznej części za pośrednictwem rządu, z tytułu awansów, udzielanych skarbowi francuskiemu przez rządy amerykański i angielski.

Rok 1918-ty, ostatni rok wojny, zaznaczył się dalszą zniżką walut obcych; w końcu roku wykazywały one już bardzo nieznaczną premję: funty zaledwie 3%, zaś dolary 5%; waluty krajów neutralnych stały nieco wyżej, wykazując premję od 10 do 14%. Poprawę kursów na Londyn i New-York objaśnić należy dalszą wydatną pomocą Stanów Zjednoczonych.

Pożyczki państwowe zagranicą.

Niezależnie od pożyczek zagranicą, jakie udało się uzyskać drogą prywatnych zabiegów francuskich przemysłowców i banków, czynił również rząd bezpośrednio starania o kredyty zagraniczne dla częściowego pokrycia należności za sprowadzane materjały wojenne i produkty spożywcze. Pierwszą pożyczką państwową był krótkoterminowy kredyt, uzyskany w roku 1915 za pośrednictwem domu „Brown Brothers“ w Ameryce.

W październiku tegoż roku udało się Francji zaciągnąć w Stanach dużą pożyczkę, przeprowadzenie której uważano za wybitny sukces finansowy. Pożyczka ta zaciągniętą była do spółki z Anglją w ogólnej sumie 500 miljonów dolarów, z której połowę otrzymała Francja. Pożyczka była 5%-wa, kurs 98 za 100, płatna po 5-ciu latach t. j. 15-go października 1920 roku.

W 1916 roku rząd francuski zaciągnął, jako wznowienie kredytów z 1915 roku, nową pożyczkę u grupy banków amerykańskich (National City Bank of N. J., Guaranty Trust Company, T. P. Morgan & Co. i in.). Pożyczka wynosiła 100 miljonów dolarów, udzielona była na 5% i miała być spłacona w ciągu 3-ch lat.

Niezależnie od pożyczek, zaciąganych przez rząd, niektóre miasta francuskie (Paryż, Marsylja, Bordeaux i Lyon) probowały również z powodzeniem ratować swe finanse emisjami obligacji miejskich na rynkach zagranicznych.

Rezerwy złote.

Wszystkie wysiłki banków i rządu, zmierzające do łatania deficytu bilansu handlowego krótkoterminowemi pożyczkami zagranicznemi, oszczędzać miały, o ile możności, francuski skarb narodowy—rezerwy kruszcowe Banku Francuskiego. Rezerwy te w czasach pokoju były bardzo znaczne, dochodziły często aż do 80% emisji banknotów; w dniu 30-ym lipca 1914 r. wynosiły one 4.766 franków w złocie i sre-

brze; prócz tego, blisko 4 miljardy złota w monetach znajdowało się w obiegu wewnętrznym Francji.

Jakkolwiek zamiana banknotów na złoto została wstrzymana dekretem z dnia 5-go sierpnia, zrobiono to jednak dopiero wtedy, gdy już uczynionym został pewien wyłom w zapasie złotym Banku; prócz tego, próba zapobieżenia brakowi monet drobnych kosztowała Bank poważną ilość srebra. Nie wiemy, czy w ciągu pierwszych 5-ciu miesięcy wojny miał miejsce jaki wywóz złota zagranicę; wiadomo nam tylko, że na dzień 24-go grudnia 1914 r. zapasy kruszcowe Banku zmniejszyły się, w porównaniu z 30-ym lipca, o 250 miljonów franków. Wynosiły one na ten dzień:

w złocie	4.158.500.000 fr.
w srebrze	355.900.000 „
ogółem	4.514.400.000 fr.

W roku 1915-ym rozwinięto energiczną akcję celem ściągnięcia złotych monet z wewnętrznego obiegu do skarbców Banku. Na apel patryjotyczny, umiejętnie i energicznie poparty, odpwiedzieli francuzi szerokim gestem ofiarności, wnosząc do Banku w ciągu kilku tygodni 1.340 miljonów franków w złocie. Dla powstrzymania odpływu kruszczu zagranicę, wydał rząd 3-go lipca 1915 r. dekret, zabraniający wywozu złota z Francji i pozostawiający ten przywilej wyłącznie Bankowi Francuskiemu: 18-go listopada tegoż roku identyczne ograniczenie wydane zostało co do srebra. Dla uzyskania kredytów zagranicą rząd przeprowadził układy, które pociągnęły za sobą ulokowanie zagranicą pewnej części zapasów złotych Banku Francuskiego. Tę wątpliwej wartości zasługę położył p. Ribot, który, w charakterze ministra skarbu, zawarł z Anglją układ, na mocy którego rząd francuski otrzymać miał kredyt w Anglji na sumę, przewyższającą trzykrotnie wartość

złota, otrzymanego z Francji przez Bank Angielski. P. Ribot uważał tę umowę za pierwszorzędny sukces i był zachwycony uprzejmością Lloyd Georg'a i przychylnością Anglji w tej sprawie [1]. Pierwsze transporty złota, wartości 20 miljonów funtów, przesłane zostały przez Anglję na pokrycie zobowiązań francuskich w Ameryce w sumie 62 miljonów funtów.

Pomimo wywozu pewnej ilości złota do Anglji, zapasy kruszcowe Banku Francuskiego w ciągu 1915 roku zwiększyły się blisko o miljard, wyłącznie niemal dzięki zebraniu monet złotych z obiegu wewnętrznego. Na 24-go grudnia 1915 r. rezerwy Banku wynosiły:

w złocie	5.080 miljonów fr.
w srebrze	351 „
ogółem	5.431 miljonów fr.

Przewyższały one więc wszelkie sumy, jakie kiedykolwiek przedtem były w posiadaniu któregokolwiek z banków emisyjnych. Do sumy tej Bank już nigdy potem, aż do obecnych czasów, nie mógł powrócić.

Umowa, zawarta w 1915 roku przez p. Ribot, przyznawała Anglji 500 miljonów franków złota francuskiego, za co Francja uzyskać miała 1½ miljarda franków kredytów w Anglji. Kredyty te jednak okazały się niewystarczające do końca 1916 roku, trzeba więc było zgodzić się na bolesną operację przeniesienie do Anglji dalszych i je-

[1] W mowie swej w dniu 5-ym maja 1915 r. p. Ribot maluje przed Izbą w następujący sposób swój zachwyt nad życzliwością Anglji:

„Byłem w Londynie w ostatnich dniach. Spotkałem się ze strony rządu całego, a w szczególności ze strony p. Lloyd Georg'a, z usposobieniem przychylnem. Przyjemnie jest traktować z umysłem tak żywym, tak otwartym, jak umysł kanclerza. Traktowanie z nim nie krępuje i odznacza się cechami, które my potrafimy ocenić..."

szcze znaczniejszych sum w złocie, aby uzyskać poparcie i gwarancję rządu angielskiego w nowych zabiegach kredytowych Francji. W ciągu zaledwie trzech miesięcy (kwiecień, maj, czerwiec) 1916 r. Bank Francuski wysłał do Anglji około 50 miljonów franków w złocie, zaś od początku wojny do końca 1916 r. wysłano ogółem 1.057 miljonów franków.

Transporty te nie były definitywnie przeznaczone dla Anglji, były one traktowane jedynie jako zastaw, zwrotny w chwili wypłacenia przez Francję należnych Anglji lub gwarantowanych przez nią wierzytelności. To też sprawozdania Banku Francuskiego zaliczają znajdujące się w Anglji złoto do swych rezerw kruszcowych, nader przytem mglisto wspominając o tem, że złoto to jest zabezpieczeniem znacznie przewyższających jego wartość kredytów rządowych. Na 24-go grudnia 1916 r. rezerwy złote Banku wynosiły:

złoto w skarbcach Banku	3.489	miljonów fr.
złoto zagranicą (w Anglji i w in. krajach	1.593	„
srebro	297	„
ogółem. . . .	5.379	miljonów fr.

a zatem o 52 miljony mniej, niż na ten sam dzień roku poprzedniego. Faktyczne zmniejszenie rezerw, pozostających w wolnej dyspozycji Banku, przekraczało miljard franków.

W roku 1917 nastąpiły dalsze ekspedycje złota zagranicę: do Anglji wywieziono (częściowo bezzwrotnie, częściowo w formie zastawu) 435 miljonów, do krajów neutralnych — 20 miljonów franków. Wpłynęło zaś z rynku wewnętrznego 288 miljonów fr. w złocie. Na 24-go grudnia 1917 r. rezerwy Banku wynosiły:

złoto w skarbcach Banku	3.313	miljonów fr.
złoto zagranicą	2.037	„
srebro	247	„
ogółem	5.597	miljonów fr.

W rok później, a w półtora miesiąca po zawarciu rozejmu, stan rezerw Banku przedstawiał się nieco pomyślniej, a mianowicie:

złoto w skarbcach Banku	3.441	miljonów fr.
złoto zagranicą	2.037	„
srebro	318	„
ogółem . . .	5.796	miljonów fr.

Porównywując te cyfry z zapasami kruszcowemi Banku w początku wojny (4.141 miljonów fr. w złocie i 626 mil. w srebrze) i nie przyjmując pod uwagę złota, znajdującego się zagranicą, otrzymujemy zmniejszenie się rezerw złotych Banku o 700 mil. fr. i srebrnych o 306 mil. fr. Emisja banknotów za ten sam okres czasu wzrosła o $23^1/_2$ miljarda franków. Z rynku wewnętrznego ściągnięto podczas wojny monet złotych ogółem na sumę 2.404 miljonów franków.

Zastaw akcyj zagranicznych.

W celu oszczędzenia zapasów złota Banku Francuskiego, rząd nawiązał w lutym 1916 r. rokowania z Bankiem Angielskim w sprawie zastawu ew. sprzedaży na giełdzie londyńskiej walorów zagranicznych, znajdujących się w posiadaniu kapitalistów francuskich. Na zasadzie zawartego z Bankiem Angielskim układu, rząd zwrócił się do francuskich posiadaczy wybranych akcyj zagranicznych z żądaniem wypożyczenia posiadanych walorów; z chwilą otrzymania akcyj rząd wydawał właścicielowi skrypt, mający zapewniony obrót na paryskiej giełdzie walorów, oraz wypłacał tytułem awansu sumę, odpowiadającą $^1/_4$ części przeciętnego rocznego dochodu z akcji.

Edmund Théry w „L'Economiste Européen“ podaje następującą ocenę walorów „neutralnych“, znajdujących się w rękach francuskich i kwalifikujących się jako zastaw dla pożyczek zagranicznych:

Duńskie	439	miljonów fr.
Norweskie	688	„
Szwedzkie	847	„
Holenderskie	1.901	„
Szwajcarskie	1.035	„
Hiszpańskie	1.027	„
Uruguayskie	285	„
Brazylijskie	214	„
Argentyńskie	1.768	„
Quebec'u	28	„
Egipskie	2.134	„
razem	10 366	miljonów fr.

Wszystkie powyższe akcje znajdowały się na ogłoszonej przez rząd liście mobilizacyjnej; prócz tego, lista obejmowała akcje Kanału Suezkiego i akcje kolejowe hiszpańskie, za które rząd zamierzał ofiarować sumę 3.638 miljonów franków.

Odnowienie przywileju emisyjnego Banku Francuskiego.

W zakończeniu niniejszego rozdziału wspomnieć musimy o wznowieniu przywileju emisyjnego Banku Francuskiego, który kończył się z dniem 31-go grudnia 1920 roku.

Nawet w czasach normalnych, gdy zbliżał się koniec koncesji Banku, sprawa jej ew. przedłużenia wnoszoną była do parlamentu na 2—3 lata przed upływem terminu, aby Bank zawczasu był uprzedzony, czy ma kontynuować swą działalność, czy też ma się przygotowywać do likwidacji. Tembardziej w czasie wojny wydawało się wskazanem zapewnienie Bankowi spokojnej akcji, bez oglądania się na zbliżający się termin koncesji.

Już w połowie czerwca 1916 r. minister skarbu zwrócił się do Izb handlowych Francji z kwestjonarjuszem w sprawie warunków, na jakich należałoby odnowić koncesję Banku Francuskiego. Dnia 11-go grudnia 1917 roku minister Klotz przedstawił parlamentowi wniosek przedłużenia przywileju emisyjnego Banku na lat 25. Z okazji dys-

kusji nad przedłożonym wnioskiem partja socjalistyczna podkreśliła dla zasady korzyści, wypływające z upaństwowienia centralnej instytucji emisyjnej, stawiając przytem propozycję ograniczenia przywileju emisyjnego do 15-stu lat. Jednak Izba większością głosów uchwaliła na posiedzeniu 19-go grudnia 1918 r. wniosek w brzmieniu rządowem, t. j. przedłużyła przywilej emisyjny Banku do 1945 r., na warunkach, poważnie różnych od dotychczasowych.

Przedewszystkiem więc Bank ma płacić rządowi roczne wynagrodzenie, obliczane w sposób następujący:

a) gdy stopa dyskontowa wynosi $3^1/_2\%$ lub mniej, wówczas od iloczynu średniej sumy emisji przez stopę dyskontową Bank wypłaca rządowi 5%;

b) gdy stopa dyskontowa przekracza $3^1/_2\%$, wówczas od iloczynu średniej sumy emisji przez stopę dyskontową rząd otrzymuje $7^1/_2\%$;

c) gdy stopa dyskontowa przekracza 4%, stawka wyżej podana podnosi się do 10%;

d) gdy stopa dyskontowa przekracza $4^1/_2\%$, stawka powyższa podnosi się do $12^1/_2\%$.

Prócz wynagrodzenia, w ten sposób obliczonego, Bank płacić ma jeszcze opłatę wyrównawczą, wynoszącą zasadniczo 20% od iloczynu średniej stopy dyskontowej przez sumę emisji Banku, przyczem jednak:

1) od sumy opłaty wyrównawczej odlicza się wynagrodzenie, podane wyżej;

2) do obliczenia nie przyjmuje się rzeczywista suma iloczynu, lecz zmniejszona w sposób następujący:

a) suma iloczynu do 50 miljonów przyjmuje się w $^1/_4$ części,
b) „ „ od 50 — 75 mil. „ „ $^3/_8$ „
c) „ „ „ 75 — 100 „ „ „ $^4/_8$ „
d) „ „ „ 100 — 125 „ „ „ $^6/_8$ „
e) „ „ „ 125 — 150 „ „ „ $^7/_8$ „

Prócz tego, połowa procentów, otrzymanych przez Bank od państwa za udzielone rządowi awanse oraz 85% procentów, otrzymywanych przez Bank za dyskonto bonów skarbowych rządów obcych, winny być przelewane na specjalny rachunek amortyzacyjny, który przedewszystkiem pokrywałby straty, jakie Bank mógłby ponieść z tytułu dyskonta weksli moratoryjnych, a następnie przeznaczony byłby na amortyzację długu państwowego w Banku.

Dochody Banku Francuskiego.

Tak obostrzone warunki odnowienia przywileju emisyjnego znajdują swe usprawiedliwienie w wysokich dochodach Banku. Dochody te szczególnie rażąco wzrastały w chwilach depresji politycznej i gospodarczej Francji. I tak, w r. 1864, gdy Francja przechodziła ciężki kryzys ekonomiczny, dywidenda Banku Francuskiego podniosła się po raz pierwszy do 20%, zaś po przegranej wojnie z Niemcami, w roku 1871-ym, 1872-im i 1873-im, dywidenda netto dochodziła do 30%. Podobne zjawisko występowało i podczas wojny obecnej; dochody brutto Banku wynosiły:

za rok 1913	105.392.200	fr.
14	112.773.508	„
15	174.816.127	„
16	268.058.915	„
17	315.592.564	„
18	454.915.435	„

Z dochodów tych Bank wydzielił dywidendy: za rok 1913, 1914 i 1915 po 20%, za 1916, 1917 i 1918 po 24%.

W nowych warunkach umowy z rządem Bank płacić miał od nadwyżki dywidendy ponad 24% sumę podatku, równą nadwyżce.

III. POŻYCZKI WOJENNE

Pożyczka 7-go lipca. — Bons de la Défence Nationale. — Obligations de la Défence Nationale. — Pożyczka 1915 r. — Pożyczka 1916 r. — Obligacje 5-letnie. — Pożyczka 1917 r. — Pożyczka 1918 r.

Przedwojenny skonsolidowany dług Francji wynosił 31.456 miljonów franków (na 31.XII. 1913). Składał się on z renty dwóch typów: wiecznej i amortyzacyjnej; pierwsza była bezterminowa, druga mogła być spłacona po 100 w roku 1953. Obie renty od r. 1902 doprowadzone były do jednej stopy procentowej — 3%, obie były „wolne od wszystkich podatków obecnych i przyszłych". Kurs renty amortyzacyjnej był zawsze nieco wyższy od renty wiecznej: w ciągu r. 1913 najwyższy kurs pierwszej był 94, najniższy—88.25, podczas gdy najwyższy kurs renty wiecznej był 90.8, najniższy—83.45.

Pożyczka 7-go lipca.

Przy budżecie na r. 1914, uchwalonym w przededniu wojny, na pokrycie wydatków, związanych z odnowieniem pogotowia wojennego Francji, postanowiono wypuścić rentę amortyzacyjną $3^1/_2\%$-wą, płatną najpóźniej w 1959 r., na sumę 805 miljonów franków. Pożyczkę tę emitowano w dniu 7-ym lipca, kurs emisyjny oznaczono na 91, płatność — w 2-ch ratach.

Była to pierwsza renta francuska, która nie posiadała przywileju zwolnienia od wszelkich podatków; ostra walka parlamentarna, jaka się o to rozegrała, doprowadziła do upadku gabinetu Barthou w grudniu 1913 r.

Subskrypcja pożyczki zapowiadała się bardzo pomyślnie, cała suma była rozebrana w pierwszym dniu emisji. Nie była to jednak subskrypcja zdrowa; nabywali pożyczkę

głównie spekulanci, z zamiarem odprzedania jej drobnym kapitalistom, ostatecznym nabywcom renty, z chwilą, gdy kurs pożyczki nieco się podniesie.

Rachuby takie początkowo się potwierdzały; zaraz następnego po emisji dnia—8-go lipca—kurs pożyczki podniósł się z 91 do 91,25, 9-go lipca do 91,50, a w kilka dni później do 92. Niewielu spekulacyjnych nabywców ustąpiło przy tym kursie pożyczki, większość czekała kursów wyższych. Aliści w drugiej połowie miesiąca, wobec niepokojących wiadomości politycznych, kurs pożyczki zaczął się chwiać, obniżać i w dniu 25-ym lipca spadł niespodziewanie do 85. W tym samym czasie kursy starych rent 3%-wych spadły o 3.20—4.07 franków. Spekulujący nabywcy renty $3^1/_2\%$-wej, operujący przeważnie cudzemi kapitałami, wypożyczanemi na bardzo krótkie terminy, musieli albo pozbywać się renty z poważną stratą, albo starać się o prolongatę pożyczonych sum i oczekiwać poprawy kursu.

Jak wspomnieliśmy, pokrycie subskrybowanej pożyczki można było uskutecznić w 2-ch ratach. Rzecz prosta, iż ogromna większość subskrybentów skorzystała z tej ulgi i wpłaciła w dniu wypuszczenia pożyczki tylko pierwszą ratę. Aby ułatwić spłatę drugiej części rząd rozdrobnił dalszą płatność na trzy raty. Mimo to, na 1-go września 1914 r. wpłynęło na poczet należności za rentę zaledwie 387 miljonów nominalnie (po 91). Chcąc zachęcić drobnych kapitalistów do odkupywania renty, której kurs spadł już do 82, rząd opublikował oświadczenie, że renta $3\frac{1}{2}\%$-wa przyjmowaną będzie po kursie emisyjnym, t. j. po 91, przy emisjach nowych pożyczek lub obligacji krótkoterminowych, jakie rząd zamierzał w najkrótszym czasie wypuścić. Mimo to, na 1-go grudnia 1914 r. pokryto całkowicie ogółem renty na 515.722.373 fr. nomin., pozostawało zatem jeszcze blizko 300 miljonów do pokrycia. Wów-

czas minister skarbu, Ribot, zażądał, aby Bank Francuski udzielać począł pożyczki na dogodnych warunkach tym subskrybentom, którzyby pragnęli pokryć resztę należności za rentę; zmniejszyłoby to do wiosny 1915 r. sumę niepokrytych obligacji do 22-ch miljonów franków.

Bons de la Défence Nationale.

Prócz długu skonsolidowanego miała Francja przed wojną zmienną sumę długu płynnego, przeważnie w formie „Bons du Trésor“ — bonów skarbowych; suma tych bonów na 1-go sierpnia 1914 roku nie przekraczała 427 miljonów franków.

W ciągu pierwszych miesięcy wojny, rząd pokrywał wydatki wojenne przedewszystkiem awansami z Banku Francuskiego, które w krótkim bardzo czasie doszły do 6-ciu miljardów franków. Rząd rozumiał doskonale, że dalsze bezceremonjalne czerpanie z kas Banku sprowadzi poważny przesyt rynku pieniężnego banknotami, ze wszystkiemi niebezpiecznemi tego zjawiska następstwami. Trzeba więc było poszukać innych źródeł pokrycia wydatków.

Rząd miał do wyboru trzy drogi: a) zwiększyć znacznie podatki—co było tradycyjną polityką Anglji, b) apelować perjodycznie o większe pożyczki długo-terminowe—co było w ostatniej wojnie polityką Niemiec, lub c) pokrywać wydatki pożyczkami krótkoterminowemi. Ostatnia droga szła po linji najmniejszego oporu — tę też drogę wybrał początkowo rząd francuski. Trudno było zresztą postąpić inaczej; o zwiększeniu podatków niepodobna było myśleć wobec zajęcia przez niemców i zniszczenia najbardziej uprzemysłowionych okolic Francji, zaś emisje pożyczek długoterminowych fatalnie komplikowała niezlikwidowana pożyczka 7-go lipca.

Minister Ribot przystąpił energicznie do obmyślenia środków, mających zapewnić powodzenie emisjom pożyczek krótkoterminowych. Przed wojną bony skarbowe

znajdowały lokatę głównie w bankach, izbach handlowych i t. p.,—obecnie należało zachęcić do ich nabywania jaknajszerszą publiczność.

Przedewszystkiem tedy zmieniono suchą nazwę „Bons du Trésor“ na efektowniejszą „Bons de Défence Nationale“ — na Bony Obrony Narodowej. Bony wypuszczono pierwotnie w odcinkach po 100, 500 i 1000 franków (dekret z dnia 13-go września 1914); były one 5%-we, procent płatny z góry; terminy płatności trzy-, sześcio- lub dwunasto-miesięczne. Najważniejszem atoli udogodniem nowych bonów była możność zamiany ich w każdej chwili na gotówkę w Banku Francuskim lub w kasach skarbowych; udogodnienie to początkowo stosowano tylko do bonów trzy-miesięcznych; bony z terminem dłuższym mogły być lombardowane w Banku Francuskim w wartości 80%.

Emisja bonów walczyła początkowo ze znacznemi trudnościami technicznemi, wynikającemi przedewszystkiem z rozdziału centralnych instytucyj skarbowych (Paryż — Bordeaux), braku urzędników i różnorodności typów bonów w pierwszym okresie emisji. Trudności te, przy uproszczeniu planu emisji, zostały wkrótce usunięte.

Na 15-go grudnia 1914 r. sprzedano bonów na przeszło miljard franków; prócz tego na sumę 102 miljonów sprzedano bonów w Anglji i w Ameryce. Na 30-go czerwca 1915 r. sprzedano bonów już za 5.593.000.000 franków, na 31-go sierpnia za 6.970 miijonów, nie licząc blisko miljarda bonów, ulokowanych w tym czasie w Anglji i w Ameryce. Dalszy rozwój emisji bonów był już wtedy zapewniony.

W celu przyciągnięcia najdrobniejszych nawet oszczędności do lokaty w bonach, wypuszczono na zasadzie dekretu z dnia 20-sierpnia 1915 roku bony 5-cio i 20-sto frankowe.

W dalszym ciągu wojny emisja bonów wyrażała się w sumach następujących:

na 31-go	grudnia	1915 r.	wynosiła	6,3	miljardów fr.
„	„	1916 r.	„	12,6	„
„	„	1917 r.	„	19,5	„
„	„	1918 r.	„	22,3	„

W międzyczasie emisja dochodziła do 30 miljardów franków.

Obligations de la Défence Nationale.

Gdy powodzenie emisji bonów zostało zapewnione, minister skarbu zajął się przeprowadzeniem pożyczki długoterminowej. Obawiając się przejść odrazu do pożyczek typu renty, minister ograniczył się do znanych już publiczności francuskiej obligacji, których nazwę jedynie zamieniono na okolicznościowe „Obligacje Obrony Narodowej".

Obligacje wypuszczono na zasadzie prawa z dn. 10-go lutego 1915 r., w odcinkach po 100, 500 i 1000 franków, z terminem płatności 10-letnim. Kurs ustalono na 96.50, stopa procentowa—5%. Obligacje były wolne od podatków.

Subskrypcję przyjmowano w gotówce, w rencie $3\frac{1}{2}$%-wej i w bonach skarbowych. Bank Francuski udzielał pod zastaw obligacyj pożyczki w wysokości 80%.

W ciągu kilku miesięcy, do 30-go czerwca 1915 roku, subskrybowano nominalnie $2^1/_2$ miljarda, w sierpniu tegoż roku subskrypcja przekroczyła 3 miljardy, a na 31-go grudnia 1915 roku wynosiła 3,7 miljardów. Nigdy emisja obligacji nie przewyższała 4-ch miljardów franków [1].

Pożyczka 1915 roku.

Poprzez krótkoterminowe bony i dziesięcioletnie obligacje Obrony Narodowej przygotowywano grunt do typowych pożyczek długoterminowych. Minister Ribot stwierdził w mowie swej z dnia 5-go sierpnia 1915 roku, że wydatki wojenne

[1] Na 1-go lipca 1920 r. było jeszcze w obiegu obligacji 10-letnich na sumę 800 miljonów franków.

pierwszego roku wojny pokryte zostały w $^2/_5$ przez awanse Banku Francuskiego, zaś w $^3/_5$ przez krótkoterminowe emisje skarbu. Nieskonsolidowany dług Francji wynosił w końcu 1915 r. przeszło 10 miljardów franków; krótkie terminy bonów zmuszały rząd do ciągłych wysiłków w kierunku stworzenia rynku dla nowych emisji.

Początkowo emisji pożyczek długoterminowych stała na przeszkodzie błąkająca się po rynku pożyczka 7-go lipca 1914 r. Dopiero po zlikwidowaniu jej w 1915-ym r. rząd przystąpił w dniu 16-ym listopada tegoż roku do wypuszczenia pierwszej wojennej pożyczki długoterminowej pod nazwą „Emprunt de la Défence Nationale".

Termin subskrypcji oznaczono dwudziestodniowy: 25-go listopada do 15-go grudnia, stopa procentowa — 5%, kurs — 87.25 co się równa 5,73% przy kursie parytetowym; dla wpłacających ratami kurs był nieco wyższy — 88 franków, przyczem raty były następujące: 10 fr. przy subskrypcji, 26 fr. w dniu 15-ym stycznia 1916 r., 26 fr. — 15-go lutego i tyleż 15-go marca 1916 roku. Subskrypcję przyjmowano w gotówce, bonach i obligacjach Obrony Narodowej; rentę $3^1/_2$%-wą przyjmowano po 91 za sto bez ograniczenia sumy, zaś rentę 3%-wą przyjmowano tylko do wysokości $^1/_3$ części sumy subskrypcji.

Dla ułatwienia powodzenia pożyczki, zwolniono ją od podatków na równi z rentami 3%-wemi. Kasy oszczędnościowe, które, na zasadzie dekretu moratoryjnego, wypłacały swym klijentom po 50 franków co 15 dni, zobowiązane były do wypłacania połowy sumy wkładu, o ile wypłacona suma przeznaczoną była na subskrypcję pożyczki.

Sprzedano obligacji pożyczki na nominalną sumę 15.204.960.000 franków, efektywnie zaś wpłacono tylko 13.307.011.579 franków, z czego 6.285 miljonów gotówką i 7.023 mil. walorami skarbowemi, głównie bonami i obligacjami Obrony Narodowej.

Pożyczka 1916 roku. Blisko rok rząd powstrzymywał się od wypuszczenia drugiej pożyczki wojennej, ratując się awansami Banku i sprzedażą nowych emisyj bonów skarbowych. Dopiero we wrześniu 1916 roku ukazał się dekret o emisji nowej pożyczki 5%-wej, wolnej od podatków, jak i pożyczka poprzednia.

Termin subskrypcji oznaczono na 5-go do 29-go października, kurs walorów: 87.50 dla płacących całą sumę w chwili subskrypcji i 88.75 dla płacących ratami, przyczem w ostatnim przypadku wnosić należało: 15 fr. przy zapisie, 23 fr. 75 c. w dniu 16-ym grudnia 1916 roku i po 25 fr. 16-go lutego i 16-go kwietnia 1917 r. Wpłaty wolno było uskuteczniać w gotówce, bonach i obligacjach Obrony Narodowej oraz rencie 3½%-wej, przyjmowanej po 91 za sto nominalnych.

Subskrybowano nominalnie na sumę 11.513.978.000 fr., efektywnie wpłacono 10.082.453.000 fr., z czego 5.425.331.000 w gotówce i 4.657.122.000 fr. w walorach skarbu, głównie w bonach skarbowych.

Obligacje 5-letnie. Druga pożyczka dała o kilka miljardów franków mniej, niż pierwsza, obawiano się więc powtarzać nową próbę pożyczki zbyt rychło; korzystano przeto narazie z dalszych emisji bonów, uważanych za „le trésor de guerre de la France".

W lutym 1917 r. wypuszczono nowy typ 5%-wych obligacyj, typu pośredniego między bonami i dotychczasowemi obligacjami Obrony Narodowej. Nowe obligacje były 5-cioletnie, procent od nich potrącono z góry, przy zapisach. Obligacje te nie cieszyły się wielkiem powodzeniem.

Na 31-go lipca 1917 roku ogólna suma bonów i obligacyj skarbowych w obiegu wynosiła:

Bons de la Défence Nationale	19.619	mil. fr.
Obligations de la Défence Nationale 10-letnie	522	„
„ „ „ „ 5-letnie	182	„

Prócz tego, dług rządu w Banku Francuskim dosięgnął na 26-go października 1917 r. sumy 11.900 miljonów fr. Ogólna zatem suma płynnego długu Francji w drugiej połowie 1917 roku przenosiła 32 miljardy franków.

Pożyczka 1917 roku.

W listopadzie 1917 r. rząd widział się zmuszonym do zwrócenia się do publiczności z nowym apelem o pożyczkę długoterminową. Wypuszczono ją tym razem w innej nieco formie i na innych warunkach: przedewszystkiem ograniczono sumę zapisów do 10 miljardów, procent zniżono do 4%, lecz i kurs obniżono bardzo poważnie, do 68.60 za sto. Ograniczenie sumy pożyczki objaśniał rząd chęcią oszczędzania rynku, który już przy poprzednich dwóch pożyczkach dał 27 miljardów franków. Drobne subskrypcje, do 300 franków, miały być, przy repartycji pożyczki, całkowicie uwzględniane.

Termin subskrypcji ustalono na 26 listopada do 16 grudnia 1917 r., warunki wpłat: 1-mo) 12 fr. przy subskrypcji i 56.60 fr. jednorazowo przy repartycji, lub 2-do) 12 fr. przy subskrypcji, 20 fr. przy repartycji, 17.20 fr. w dniu 10-ym marca 1918 r. i 20 fr. w dniu 5-ym maja 1918 r., w ostatnim wypadku kurs wynosił 69.20 fr. za sto. Wpłaty przyjmowano w gotówce, bonach i obligacjach Obrony Narodowej oraz w rencie 3½%-wej.

Subskrybowano nominalnie 14.803.096.000 fr., efektywnie 10.171.202.000 fr., z czego 5.133.984.000 w gotówce i 5.037.218.000 w walorach skarbu.

Dla utrzymania kursu giełdowego tej pożyczki na należytym poziomie, utworzono przy jej emisji specjalny fundusz amortyzacyjny w sumie 360 miljonów franków.

Pożyczka 1918 roku.

Czwartą i ostatnią wojenną pożyczkę wewnętrzną emitował minister Klotz częściowo już w okresie rozejmu. Pożyczka ta, zwana „de la Libération“, wypuszczoną była w okresie od 20-go października do 24-go listopada 1918 r. Warunki emisji:

4%-wa, kurs — 70.80, dla wpłacających ratami — 71.70 fr. za sto.

Jakkolwiek warunki nowej pożyczki były gorsze, niż przy pożyczce ostatniej, jednak wypadki wojenne okresu subskrypcji wywarły wielki wpływ na jej powodzenie. Subskrybowano nominalnie 30.690.456.000, efektywnie wpłacono 21.743.885.000 fr., z czego jednak tylko 7.099.283.000 gotówką, zaś 14.644.602.000 fr. w walorach skarbu.

Nowością tej pożyczki było, że wpłaty subskrybcyjne dokonywane być mogły, prócz gotówki, bonów, obligacji i renty, również kuponami pożyczek, gwarantowanych przez państwo rosyjskie; kupony te przyjmowano do wysokości połowy sumy subskrybowanej. Pozatem, nowa pożyczka wolna była, jak i poprzednie, od podatków i nie mogła być konwertowana przed 1-szym stycznia 1944 r.

IV. BUDŻETY I PODATKI W CZASIE WOJNY

Budżet 1914 r. — Budżet 1915 r. — Budżet 1916 r. — Budżet 1917 r. — Budżet 1918 r. — Ogólne koszty wojny.

Budżet 1914 roku.

Budżet pokojowy 1914 roku zamykał się sumą 5.191 miljonów franków. Wybuch wojny zmusił rząd do przedstawienia parlamentowi szeregu ustaw o kredytach dodatkowych, których ogólna suma na rok 1914-ty przekroczyła 7 miljardów franków.

Skąd zaczerpnięto pokrycie na wydatki wojenne? Przedewszystkiem z „Banque de France“: na zasadzie umowy z dn. 11-go listopada 1911 r. otrzymano od Banku w pierwszych tygodniach wojny 2.900 miljonów franków i na zasadzie układu w Bordeaux z dn. 21-go września 1914 r. uzyskano dalsze 3.100 miljonów; od Banku Algierskiego otrzymano na podstawie konwencji z dn. 30-go listopada 1911 roku 100 miljonów — razem zatem od obu banków emisyjnych rząd otrzymał w 1914 roku 6.100 miljonów franków. Pozostały deficyt rząd pokrył emisją „Bons de la Défence Nationale“, których w 1914 r. wypuszczono na przeszło miljard franków.

Budżet 1915 roku.

Przed opuszczeniem Bordeaux w pierwszych dniach grudnia 1914 r. rząd postanowił zwołać Izby dla przedstawienia budżetu na rok 1915-ty. Minister Ribot nie orjentował się jeszcze, jakich wydatków wymagać będzie przeciągająca się wojna; aby więc nie tracić czasu na przygotowanie czysto teoretycznego budżetu na cały 1915 rok, ograniczył się do przedstawienia parlamentowi w dn. 22-im grudnia 1914 r. bud-

żetu na pierwsze sześć miesięcy 1915 r., zastrzegając się przytem, że żądane kredyty będą musiały być w miarę potrzeby uzupełniane. W końcu czerwca 1915 r. minister przedstawił plan budżetu już tylko na 3 następne miesiące; od tej chwili ustalił się w skarbowej wojennej praktyce francuskiej system 3-miesięcznych kredytów tymczasowych (crédits provisoires), dopełnianych później przez kredyty dodatkowe (crédits additionnels).

Żądane przez p. Ribot kredyty tymczasowe na rok 1915-ty wyraziły się w sumie 21.906.711.124 fr., a razem z kredytami dodatkowemi wyniosły 22.804 mil. fr. Główną pozycją wydatków stanowiły, rzecz prosta, wydatki wojenne (18,455 mil. fr.), poważną również sumę przedstawiały już w 1915 r. odsetki i amortyzacja długu państwowego (1.899 mil. fr.), reszta pokryć musiała zwyczajne wydatki cywilne oraz pożyczki, udzielane przez Francję słabszym finansowo sprzymierzeńcom [1].

Jak pokryto wydatki 1915 roku? Wpływy normalne, które w r. 1913 dały 4.640 mil., spadły już w r. 1914 do 3,985 mil., a w roku 1915 przyniosły o dalsze 100 miljonów franków mniej. Wyniszczona Francja nie mogła pokryć zwiększonych wydatków wojennych nowemi podatkami; nawet ogólny podatek dochodowy, uchwalony jeszcze w roku 1914, odłożonym być musiał do lepszych

---

[1] Minisetr Ribot w swej mowie z dn. 18-go marca 1915 roku podał następujące sumy awansów, już wydanych lub podlegających wydaniu aljantom:

Belgji	250	mil. fr.
Serbji	90	„
Grecji	20	„
Czarnogórzu	0,5	„

Awanse te rosły bardzo szybko: na 31-go sierpnia 1915 r. przekroczyły już 648 miljonów fr.

czasów[1]. Trzeba było zatem znów uciec się do pomocy Banku Francuskiego i emisji krótkoterminowych bonów skarbowych; na zasadzie układu z dnia 4-go maja 1915 r. rząd otrzymał z Banku Francuskiego dalsze 3 miljardy franków pożyczki; emisja „Bons de la Défence Nationale“ rozwijała się w ciągu 1915 roku wyjątkowo pomyślnie (około miljarda bonów udało się ulokować w Anglji i Ameryce); rozpoczęta w lutym 1915 r. emisja „Obligations de la Defénce Nationale“ dała do września tegoż roku przeszło 3 miljardy franków. Operacje kredytowe zagranicą umożliwiły szerokie korzystanie z rynku towarowego angielskiego i głównie amerykańskiego na zaspokojenie poważnej części potrzeb wojennych.

Budżet 1916 roku.

W ciągu pierwszych pięciu miesięcy wojny rząd francuski potrzebował przeciętnie po 1.340 miljonów franków miesięcznie; w pierwszem półroczu 1915 r. przeciętna ta wzrosła do 1.665 fr., w ciągu dalszych 3-ch miesięcy do 1.870 fr., zaś w ciągu ostatniego kwartału 1915 r. do 2.075 mil. franków. W roku 1916-ym wydatki wzrastały w dalszym ciągu: ogólna suma kredytów tymczasowych, uchwalonych dla 4-ch okresów budżetowych 1916 roku, wynosiła 32.314 miljonów fr., powiększonych o 631 miljonów franków kredytów dopełniających.

Wojna się przeciągała; coraz bardziej stawało się widoczne, że polityka awansów bankowych i bonów krótkoterminowych dobrą być może zaledwie na okres kilko-

[1] Ribot w grudniu 1914 r. potwierdza to w swej mowie budżetowej:

„Dans la situation actuelle, nous ne vous proposons, ni de créer de nouveaux impôts ni de relever les impôts existans... Nous sommes obligés, par la force même des choses, de vous demander d'ajourner l'application des dispositions de la dernière loi de finances concernant l'impôt sur le revenu...“

miesięczny, lecz gdy prowadzi się niesłychanie wytężoną walkę w ciągę paru lat, to choćby tylko dla pokrycia bieżących procentów od pożyczek wewnętrznych konieczne jest wprowadzenie nowych uciążliwych podatków. Ogólna suma normalnych dochodów w roku 1915-ym wyniosła 3.885 miljonów, podczas gdy same tylko procenty od pożyczek w preliminarzu budżetowym na r. 1916 wynosić miały 3.371 mil. franków. Niepodobna przecież było pokrywać nowemi emisjami procentów od starych pożyczek.

Z konieczności zatem w 1916-ym roku zdecydował się Ribot wprowadzić w życie prawo o podatku dochodowym i przedłożyć Izbie szereg nowych ustaw skarbowych. Powszechny podatek dochodowy (l'impôt général sur le revenu global) obowiązywać począł od dnia 1-go kwietnia 1916 roku, początkowo na następujących ogólnych zasadach: dochód do fr. 3000 był wolnym od podatku, przy dochodzie ponad to minimum podatek wynosił od 1 do 10%. Prócz powszechnego podatku dochodowego wprowadzonym został podatek od zysków wojennych, również progresywny, wynoszący do 50% od zysków ponad pół miljona franków. Cła zostały podwojone.

Nie od rzeczy będzie podkreślić, że we Francji w okresie od 1913 do 1916 roku wpływy z podatków bezpośrednich zmniejszyły się z 47 do 39% ogólnej sumy dochodów podatkowych, zaś wpływy z podatków pośrednich wzrosły z 52 do 60%; w tym samym czasie w Anglji miało miejsce zjawisko odwrotne: wpływy z podatków bezpośrednich wzrosły z 47 do 73%, zaś wpływy z podatków pośrednich spadły z 52 na 26%.

Zadłużenie rządu w Banku Francuskim wzrosło w ciągu 1916 roku o stosunkowo nieznaczną sumę — 2.400 miljonów franków. Pożyczka z 1915 roku dała rządowi nominalnie przeszło 15 miljardów, w czem efektywnych wpłat gotówką 6.285 miljonów franków.

Budżet 1917 roku.

Wciąż rosnące wydatki wojenne wymagały w r. 1917-ym pokrycia już w sumie 34.221 mil. franków, prócz tego preliminowano w budżecie na wydatki, nie związane z wojną, sumę 2.786 mil. i na procenty od pożyczek — 4.863 mil. franków.

Pierwszy plan reform podatkowych ministra Ribot nie stanął na wysokości zadania: reformy były połowiczne i nie dały znaczniejszych rezultatów. W końcu 1916 r. Skarbowa Komisja sejmowa wzięła na siebie inicjatywę opracowania, wspólnie z ministrem, programu reform fiskalnych, które znalazły wyraz w ustawach podatkowych z dn. 31-go grudnia 1916 r. W czerwcu 1917 roku nowy minister skarbu, Thierry, przedstawił Izbie program podatkowy, który miał zwiększyć dochody skarbu o 1.520 mil. franków; wobec jednak upadku gabinetu Painlevé i ustąpienia Thierry, projekt jego nie był przez Izbę rozpatrywany.

Z podliczeń, dokonanych w ministerstwie skarbu w połowie 1917 r., wynikało, że z ogólnej sumy wydatków Francji od początku wojny zaledwie 14,6% udało się pokryć normalnemi dochodami państwa; pozostałe zaś 85,4% musiały być pokryte operacjami kredytowemi [1]. Pożyczka 1916 r., realizowana w roku 1917-ym, dała no-

---

[1] Od chwili rozpoczęcia wojny do dnia 31-go grudnia 1917 roku wpłynęło do kas skarbowych:

Ze zwykłych źródeł dochodowych (podatki, monopole, cła i in.)	15.330	mil. fr.
Z awansów Banku Francuskiego	15.000	„
Wypuszczono bonów Obr. Narodowej	20.000	„
„ obligacji „ „	1.000	„
Trzy pożyczki długoterminowe	33.820	„
Kredyty zagraniczne	21.080	„
Różne dochody skarbu	218	„
ogółem	106.448	mil. fr.

minalnie 11½ miljarda, w czem efektywnych wpłat gotówką niespełna 5½ miljarda franków.

Zadłużenie zagraniczne Francji na 31-go grudnia 1917 r. przekraczało 21 miljardów [1], częściowo pokrywane wierzytelnościami Francji od słabszych finansowo sojuszników [2].

Budżet 1918 roku.

Przygotowaniami budżetu na rok 1918-ty kierował Klotz, który objął tekę skarbu w gabinecie Clemenceau. Nowy minister zerwał częściowo z praktyką swych poprzedników przedkładania Izbie tymczasowych kredytów na krótkie okresy czasu; utrzymał te prowizorja tylko dla wydatków wojennych, zaś

---

[1] Zadłużenie Francji składało się z sum następujących:

Awanse skarbu amerykańskiego	6.669	mil. fr.
Angielsko-francuska pożyczka w Ameryce	1.462,5	„
Awanse banków amerykańskich	570	„
Pożyczka w Ameryce dla m. Paryża	285	„
„ „ „ miast Bordeaux, Lyonu i Marsylji	205	„
Pożyczka w Ameryce z kwietnia 1917 roku	575	„
„ japońska	147,5	„
Bony skarbowe w skarbie angielskim	8.418,9	„
„ „ w Banku Angielskim	1.815,8	„
„ „ sprzed. prywatnie w Angji	252,2	„
Kredyt przemysłowy w Ameryce	285	„
Bony skarbowe w Japonji	77,4	„
Kredyty bankowe w Hiszpanji	104	„
„ „ Szwecji	78	„
„ „ Norwegji	89	„
„ „ Holandji	29,3	„
„ „ Argentynie	13,2	„
„ „ Szwajcarji	3,4	„
ogółem	21.080	mil. fr.

[2] Do 31-go grudnia 1917 roku Francja pożyczyła sprzymierzeńcom: w gotówce 6.422 mil. fr. i w materjałach — 1.911 miljonów; razem 8.333 miljonów franków.

dochody i wydatki zwyczajne zebrał w budżecie całorocznym przedwojennego typu.

Budżet zwyczajny Klotza przewidywał 6.542½ mil. fr. dochodu przy 7.809 mil. wydatków; deficyt 1.266 miljonów pokryty być miał przez nowe podatki. Wydatki wojenne wynosić miały około 47 miljardów franków.

W lutym 1918 roku minister Klotz zażądał dodatkowych kredytów, które podniosły wydatki budżetu zwyczajnego do 8.366 miljonów franków, z czego na same procenty i amortyzację pożyczek przypadało 5.244 mil. franków.

Ogólne koszty wojny.

Ogółem od dnia 1-go sierpnia 1914 roku do 31-go grudnia 1918 r. wydatki Francji wyniosły 160 miljardów franków, z czego podatki pokryły zaledwie 14%, zaś pożyczki 36%; pozostałe 51% pokryto awansami „Banque de France", bonami krótkoterminowemi i kredytami zagranicznemi.

V. STAN POWOJENNY

Po rozejmie. — Budżet 1919 r. — Budżet 1920 r. — Budżet 1921 r. — Budżet 1922 r.

Po rozejmie. Przypominamy sobie tę wielką chwilę niepokojącego oczekiwania, gdy rozpoczęte zostały pierwsze kroki rozejmowe—i ulgę, jaką odczuli wszyscy, zwycięzcy i zwyciężeni, na wieść, że rozejm ostatecznie został podpisany. Zdawało się, że stan niesłychanego nerwowego wysiłku, w jakim ludność Europy utrzymywaną była w ciągu przeszło 4-ch lat, zamieni się na upragniony i zasłużony wypoczynek, na spokojną, cichą odbudowę i naprawę szkód, intensywnie przez kilka lat wojny wzajemnie wyrządzanych.

Niestety — bardzo prędko wyjaśniło się, że, zamiast spodziewanej ciszy i odpoczynku, rozpoczyna się nowa i ciężka, jakkolwiek bezkrwawa, walka z fatalnemi następstwami wojny w postaci kompletnego wyczerpania gospodarczego i dezorganizacji społecznej oraz zacięty spór o to, na czyj kark spaść ma główny ciężar odbudowy i odszkodowań wojennych. Co do ostatniego punktu, nikt we Francji początkowo nie zdawał się wątpić, że ciężar odszkodowań przerzuconym będzie całkowicie na Niemcy. W czasie, gdy tajemniczy „czterej" opracowywali pierwsze zasady traktatu pokojowego, francuski minister skarbu zabawiał Izby dyskursami, nacechowanemi skrajnym optymizmem: „Le Boche paiera..."—oświadczał rozentuzjazmowanym i bijącym brawa parlamentarzystom—„la France s'est enrichie..." [1]. Wierzono wtedy, że

[1] „Journal Officiel" z dn. 6-go września 1919 r.

Niemcy zapłacą 375 miljardów franków złotych tytułem odszkodowań wojennych, że rocznie spłacać będą 24 miljardy, z czego na samą Francję przypaść miało 13 miljardów. Zlekka tylko przebąkiwano o konieczności pewnych wysiłków fiskalnych, wysiłków krótkotrwałych i umiarkowanych.

Budzono się z tego omamienia zwolna i ze zdziwieniem. Dziwiono się, że wydatki pierwszego roku po ukończeniu wojny przewyższać mają o 5½ miljarda wydatki roku 1917-go, gdy wojna wrzała w całej pełni; dziwiono się, że kurs franka, który w ciągu całej wojny trzymał się niewiele gorzej od funta angielskiego i w stosunku do swego imiennika szwajcarskiego jeszcze w dniu 31-ym stycznia 1919 r. wykazywał zaledwie 9.55% spadku, obniżać się po tej dacie począł z 90.45 fr. szw. za 100 fr. fr. do 87.85 na 28-go lutego, do 83.25 na 31-go marca, do 81.75 na 30-go kwietnia i do 80.75 na 31-go maja 1919 r. A już prawdziwemi rewolucjami dla Francji były przemówienia w senacie p. Ribot, który, czując się w znacznej części odpowiedzialnym za politykę finansową Francji podczas wojny, starał się rzucić nieco światła na finanse powojenne swego kraju. Wskazał on przedewszystkiem, że mimo najściślejszych oszczędności budżety pokojowe po wojnie nie będą mogły być mniejsze od 16—17 miljardów,—dowodził, że spłaty niemieckie, z konieczności rozłożone na długi szereg lat, nie będą mogły pokryć bieżących wydatków, jakie Francja ponosić będzie musiała na utrzymanie kalek i sierot wojennych. „W ciągu 12-stu lat, mówił Ribot, Francja wyłożyć musi za Niemcy 50 — 60 miljardów franków".

Budżet 1919 roku.

Budżet Francji na rok 1919 zamykał się w rubryce dochodów sumą 11.480 miljonów franków, zaś w rubryce wydatków sumą 49.132 miljonów franków.

Dochody składały się:

z podatków bezpośrednich	4.078	mil. fr.
„ pośrednich	4.946	„
z innych dochodów	2.456	„

Wydatki zaś dzieliły się:

na zwyczajne	5.273	mil. fr.
„ nadzwyczajne.	35.872	„
oraz procenty i amortyzacja pożyczek . .	7.987	„

Na pokrycie deficytu budżetowego nie emitowano w r. 1919 żadnej pożyczki ani nie wprowadzono żadnego nowego podatku. Wymęczona wojną Francja jak gdyby chciała pełną piersią odetchnąć podczas tego pierwszego roku pokoju. Deficyt pokrywano emisją bonów krótkoterminowych i awansami w Banque de France.

Na ostatni dzień grudnia 1919 roku dług Francji składał się z następujących pozycji:

wewnętrzny skonsolidowany . . .	109.348	mil. fr.
„ płynny	76.380	„
zewnętrzny.	33.630	„
ogółem	219.358	mil. fr.

Suma długu zewnętrznego obejmowała około 15 miljardów franków, należnych Stanom Zjednoczonym i 12½ miljarda należności Anglji. Obie te sumy przeliczone były na franki według przedwojennego parytetu; gdyby przyjąć rzeczywisty kurs franka w owym czasie, to pierwsza z podanych wyżej sum podniosłaby się do 31 miljardów, a druga do 20 miljardów franków.

Porównywując ówczesny dług Francji z długiem przedwojennym, widzimy, że w r. 1913-ym dług wynosił na głowę 851½ fr., co przy przeciętnym ówczesnym dochodzie 960 fr. równało się 88%; w końcu zaś 1919 r., przy przeciętnym dochodzie 3.200 fr., dług wynosił 5.773 fr., czyli

180%; gdyby przytem przeszacować zewnętrzny dług Francji w końcu 1919 roku, to stosunek powyższy długu do dochodu podniósłby się do 212%.

Traktat wersalski, ratyfikowany przez trzy wielkie mocarstwa, nabrał mocy obowiązującej w styczniu 1920 r. Referent budżetowy komisji parlamentarnej zadał sobie trud podliczenia, jaki był w tym momencie bilans wojenny Francji pod względem finansowym.

Od dnia 1-go sierpnia 1914 r. do końca grudnia 1919 r. normalne dochody i roczne ogólne wydatki Francji wyrażały się w cyfrach następujących:

	dochody	wydatki
1914 (5 mies.)	1.238 mil. fr.	6.589 mil. fr.
1915	4.113 „	22.804 „
1916	4.640 „	32.945 „
1917	5.811 „	41.679 „
1918	6.986 „	54.537 „
1919	10.176 „	49.029 „
ogółem	32.969 mil. fr.	207.583 mil. fr.

Z ogólnej zatem sumy wydatków 207½ miljarda franków pokryto dochodami z normalnych źródeł zaledwie 16%. Pozostała część wydatków była pokryta:

awansami Banku	13%
pożyczkami krótkoterminowemi	44%
„ skonsolidowanemi	27%

Budżet 1920 roku.

Dla większej, jakkolwiek zwodniczej, przejrzystości budżet na rok 1920-sty podzielono na 3 części:

a) budżet zwyczajny—obejmujący wydatki normalne, które pokrywać się winny dochodami zwyczajnemi,

b) budżet nadzwyczajny—obejmujący wydatki, stworzone przez wojnę, które powinny zniknąć wraz z jej ostateczną likwidacją — i

c) budżet specjalny—obejmujący wydatki na odszkodowania wojenne, które, według brzmienia traktatu pokojowego, winny być pokryte przez Niemcy.

Ogólna suma wydatków — 48.995.373.795 franków — rozkładała się, według powyższego planu, jak następuje:

a) zwykłe wydatki administracyjne	8.992	mil. fr.
procenty i amortyzacje pożyczek . . .	11.463	„
razem . . .	20.455	„
b) wydatki spowodowane przez wojnę . .	6.788	„
c) wydatki zwrotne	21.752	„

Na pokrycie wszystkich tych wydatków przewidywano następujące dochody:

z podatków bezpośrednich	8.415.231.474 fr.	(w tem z podatków od zysków wojennych—4.250 mil. fr.)
„ pośrednich. . .	7.426.213.300 „	
z innych źródeł dochodu . .	5.978.711.607 „	
ogółem	21.820.156.381 fr.	

Różnicę przeszło 27 miljardów pokryć zamierzano emisją pożyczki długoterminowej.

Wypuszczono w samej rzeczy nie jedną, lecz dwie pożyczki długoterminowe: pierwszą w lutym, drugą—w październiku 1920 roku.

Pierwsza, zwana „Zwycięstwa“, była nieco innego typu, niż dotychczasowe pożyczki wojenne. Wypuszczona po nominalnej cenie na 5% pożyczka ta miała wielką atrakcję przez to, że miała być wylosowywaną w ciągu 60 lat i spłacaną z nadwyżką 50%; szczęśliwi zatem właściciele obligacji, które wyszły przy pierwszem już ciągnieniu, otrzymywali z powrotem w ciągu niespełna roku cały włożony kapitał plus 55%. Subskrypcja nowej pożyczki przyniosła 15.940 mil. franków, z czego 6.990 mil. w go-

tówce, 8.188 w bonach i 688 mil. w obligacjach Obrony Narodowej, resztę w rencie 3½%-wej.

Druga, a od początku wojny z kolei szósta pożyczka, emitowaną była, jak i poprzednia, przez ministra François-Marsal po cenie nominalnej, lecz z procentem o jeden wyższym od pożyczki poprzedniej — i z pewnemi przywilejami co do wpłat w rencie niskoprocentowej. Subskrybowano drugiej pożyczki ogółem na sumę 27.888 mil. fr., z czego wpłacono 10.998 mil. gotówką, 3.999 mil. w bonach i obligacjach Obrony Narodowej, resztę w rencie 3½, 4 i 5%-wej.

Wysokoprocentowe pożyczki wojenne pogrążały coraz bardziej przedwojenne 3%-we renty francuskie, kurs renty wiecznej spadł w 1920 r. do 53, zaś renty amortyzacyjnej do 62.25, wobec 92.25 w roku 1914-ym.

Piętnastego października 1920 roku przypadał termin płatności pożyczki anglo-francuskiej, zaciągniętej w sumie 500 miljonów dolarów w 1915 roku. Pożyczka była spłacona w części (150 mil. dol.) złotem i kredytami krótkotrwałemi, uzyskanemi w Ameryce, zaś na 100 mil. dol. wypuszczono 9-go września 1920 roku nową pożyczkę na 8% (z kosztami 9.42%), płatną w ciągu 25-ciu lat.

Dla ułatwienia rządowi akcji kredytowej na odbudowę kraju, akcji, która była raczej awansem, zwrotnym z traktatowych odszkodowań niemieckich, stworzone zostało we Francji towarzystwo „Crédit National“, które wypuściło obligacje, gwarantowane przez rząd na zasadzie konwencji z dn. 11-go listopada 1919 r.

Obligacje Towarzystwa są 5%-we, po 500 franków każda; wypuszczone zostały w dwóch typach. Obligacje pierwszego typu wylosowywane są w ciągu lat 75-ciu i spłacane po 600 fr., przyczem na wylosowane obligacje przypada co kwartał szereg premji, a mianowicie: jedna na miljon franków, jedna na 500.000, pięć po 100.000 i dziesięć

po 50.000 franków. Obligacje drugiego typu są spłacane tylko po 500 franków i w tym samym okresie, co obligacje pierwszego typu, mają jednak osiem losowań rocznie, zamiast czterech; premje przy jednem losowaniu również wynoszą 2½ miljona franków. Obligacji każdego typu wypuszczono na 8 miljardów, łącznie na 16 miljardów franków.

Wszelkie ulgi moratoryjne, zapewnione aktami rządu w pierwszych dniach sierpnia 1914 roku, zostały cofnięte z dniem 1-ym stycznia 1920 r.; jedynie dla osób zdemobilizowanych i dla okręgów, zniszczonych przez nieprzyjaciela, ostateczny termin cofnięcia moratorjum przedłużono do 1-go lipca 1920 roku.

Według szczegółowych podliczeń ministerjum skarbu, dług Francji na 30-go września 1920 roku składał się z pozycji następujących:

a) dług wewnętrzny:

skonsolidowany	121.306 mil. fr.
płynny	81.257 „

b) dług zewnętrzny:

terminowy	49.796 mil. fr.
płynny	33.476 „

razem 285.836.001.459 franków. Same odsetki od tego długu wynosiły 11.912.999.621 franków rocznie, a więc przewyższały dwukrotnie wzięty cały pokojowy budżet Francji z 1914 roku.

Budżet 1921 roku.

Budżet na rok 1921 przedstawiony został Izbie deputowanych jeszcze przez ministra François-Marsal. Składał się on, jak i budżet roku poprzedniego, z trzech części:

a) budżetu zwyczajnego	22.327.409.302 fr.
b) budżetu nadzwyczajnego	5.498.730.565 „
c) budżetu specjalnego	16.539.000.000 „

Wydatki budżetu zwyczajnego miały być pokryte całkowicie z dochodów normalnych; wydatki budżetu nadzwyczajnego miały być pokryte przez wpływ z nadzwyczajnej daniny od zysków wojennych (2.628 mil. fr.), ze sprzedaży zapasów wojennych (200 mil. fr.) i z pożyczek (2.670 mil. fr.); wydatki budżetu specjalnego miały być pokryte z sum należnych od Niemiec, narazie zaś asygnowane również z pożyczek wewnętrznych.

Ogólna suma budżetu 1921 roku jest nieco niższa od budżetu roku poprzedniego. Na zmniejszenie to złożyły się budżety: nadzwyczajny i specjalny; natomiast budżet zwyczajny wykazuje wzrost z 21.761 mil. fr. w 1920 r. do 22.327 mil. w r. 1921-ym. Tłomaczy się to wzrostem ogólnych wydatków państwowych o blisko 2 miljardy.

W budżecie 1920 r. na opłatę procentów od pożyczek przewidywano 11.633 mil. fr., zaś w roku 1921-ym tylko 10.139 mil. Zmniejszenie wywołane zostało: 1-o) przyjęciem renty 4 i 5% na opłatę podatku od zysków wojennych, 2-o) spłatą części pożyczki angielsko-francuskiej w Ameryce, 3-o) zmniejszeniem procentów od obligacji, będących w posiadaniu rządu amerykańskiego i in.

Wykonanie budżetu 1921 roku przypadło w znacznej części ministrowi Doumer. Nowy minister spodziewał się zmniejszyć dług państwa w Banku i w związku z tem obniżyć obieg banknotów z 38 do 25 miljardów, zapewniał, że nowe pożyczki państwowe będą wypuszczane jedynie dla skonsolidowania długów płynnych, oczekiwał, że pokryje deficyt 1921 roku wyłącznie emisjami nowego typu 2-letnich bonów skarbowych [1].

Ostatnia konwencja rządu z Bankiem Francuskim, z dn.

[1] Bony te wypuszczone były w pierwszej połowie 1921 roku w odcinkach po 500 franków. Wypuszczone al peri, bony były oprocentowane w stosunku 6% i miały być wykupione przez rząd po upływie 2-ch lat.

24-go kwietnia 1919 roku, podniosła maximum awansów rządowych z 24-ch do 27 miljardów franków. Dodatkowy ten 3 miljardowy awans miał być krótkotrwały; rząd zobowiązał się spłacić go z pierwszej powojennej pożyczki wewnętrznej. Okazało się jednak, że pierwsza pożyczka 1920 r. musiała być całkowicie użytą na pokrycie innych, nie cierpiących zwłoki, wydatków państwowych; rząd zwrócił się przeto do Rady Banku o odroczenie terminu spłaty dodatkowego awansu do końca 1920 roku. Jak wiadomo, w końcu tego roku wypuszczoną była przez rząd druga pożyczka, która znów pokryć musiała inne, pilniejsze wydatki — i znów więc Rada Banku zgodzić się musiała na odroczenie płatności, tym razem do 31-go grudnia 1921 roku.

W sierpniu 1921 r. przedstawiciele mocarstw Ententy zebrali się celem podziału pierwszego miljarda marek w złocie, wpłaconych przez Niemcy na rachunek odszkodowań wojennych. Jako rezultat porozumienia zainteresowanych w podziale mocarstw, 13-go sierpnia zawarty został układ, który wywołał silne niezadowolenie w społeczeństwie francuskiem. Z wpłaconych przez Niemcy sum największą część otrzymać miała Belgja, resztę Włochy i Anglja, co zaś do Francji, to zalecono potrącić należną jej część z szacunku wartości przyjętego przez nią zagłębia węglowego Saary. Cała prasa francuska zaprotestowała przeciwko temu układowi; komisja finansowa Izby przeprowadziła na temat układu kilka ostrych dyskusyj [1]; rząd francuski starał się o uzyskanie w Londynie zgody na rewizję układu, krórego wykonanie chwilowo zostało zawieszone.

---

[1] Z okazji krytyki polityki finansowej rządu deputowany Auriol postawił rządowi szereg pytań co do zapłaty za amunicję, wysyłaną przez rząd francuski do Polski.

Przedstawiony przez ministra Doumer projekt budżetu na 1922 rok nie obejmuje wydatków zwrotnych, które wydzielono całkowicie z budżetu Francji, jak gdyby dla tem wyraźniejszego podkreślenia różnicy między wydatkami, które społeczeństwo francuskie traktuje, jako własne i na które musi szukać pokrycia, i temi wydatkami, które muszą być bezwzględnie pokryte przez odszkodowania niemieckie. **Budżet 1922 roku.**

Według projektu rządowego dochody obliczano na 25.019 miljonów, zaś wydatki na 24.932 mil. franków, przyczem wydatki zwyczajne wyrażać się miały w sumie 23.180 mil., zaś nadzwyczajne wynosić miały tylko 1.752 miljony. W porównaniu z budżetem roku poprzedniego oznaczałoby to zmniejszenie wydatków o blizko trzy miljardy franków. Oszczędności w wydatkach administracyjnych wynoszą nawet więcej, gdyż wspomniana różnica trzech miljardów otrzymuje się pomimo powiększenia procentów od długu państwowego o przeszło miljard i włączenia do projektu budżetu na rok 1922 wydatków na przyłączone do Francji b. prowincje niemieckie.

Można powiedzieć, że budżet Francji ustala się w sumie 25 miljardów franków. Mimo największych wysiłków rządu i koncepcji oszczędnościowych komisji sejmowej, poniżej tej sumy niepodobna w obecnej chwili zamknąć budżetu. Akurat połowę wszystkich wydatków stanowi opłata procentów od pożyczek państwowych (12.526 mil. franków w r. 1922); zatem bieżące wydatki administracyjne, nawet włączając 1.752 mil. fr. wydatków nadzwyczajnych, nie przewyższają 12½ miljarda franków. Jeśli porównamy tę cyfrę z sumą budżetu na rok 1914 (5.192 milj. fr.), zmniejszoną o sumę procentów od ówczesnych pożyczek państwowych (1.307 mil. fr.), to zobaczymy, że wydatki administracyjne 1922 r. są przeszło trzykrotnie wyższe od preliminowanych wydatków 1914 roku. Nawet

przyjmując pod uwagę spadek franka i przeliczając obie sumy wydatków administracyjnych (1914 i 1922 r.) na walutę obcą, np. dolarową, otrzymamy zwiększenie wydatków mniej więcej o 40% w porównaniu z budżetem przedwojennym.

Pokrycie wydatków 1922 r. osiągnąć zamierzano:

z podatków bezpośrednich	3.300	mil. fr.
„ pośrednich	16.120	„

prócz tego dochody nadzwyczajne miały dać:

podatek nadzwyczajny od zysków wojennych.	2.550	mil. fr.
sprzedaż zapasów wojennych	500	„
zwiększenie podatku od obrotu i inne „nowe źródła“	2.500	„

ogółem przewidywano dochodów 25.019 miljonów, a więc o 87 miljonów więcej od projektowanych wydatków.

Wspomiany wyżej układ z 13-go sierpnia 1921 r. wywołał gorzkie rozczarowanie Francji, która wciąż oblicza na przeszło 400 miljardów swe pretensje do Niemiec. Nie mogąc doczekać się poważniejszych spłat w gotówce, Francja była zmuszoną do asygnowania narazie z własnej szkatuły sum, niezbędnych na odbudowę zniszczonych prowincji i reparację szkód, wyrządzonych przez wojnę. Sumy te, według obliczenia komisji finansowej parlamentu, dosięgły do 1-go stycznia 1922 roku 80 miljardów franków. Dotychczas były one włączane do budżetu państwowego Francji, jednak w roku 1922 wyeliminowano te wydatki z budżetu zwykłego i stworzono dla nich specjalny budżet wydatków zwrotnych (Le budget des dépenses recourrables), który zamknięto na rok 1922 sumą fr. 7.158.620.742. Do budżetu tego wprowadzono emerytury wojenne, wydatki na odbudowę i wynagrodzenie za szkody materjalne, spowodowane przez wojnę

oraz procenty od obligacji „Crédit National". Minister Doumer obliczał, że w 1922 roku Francja otrzyma od Niemiec na pokrycie poczynionych już wydatków około 2.340 miljonów złotych marek. Jak wiadomo, spłaty niemieckie w roku bieżącym ulegają dalszym opóźnieniom i redukcjom.

Po upadku gabinetu Briand'a w czasie konferencji w Cannes, do władzy przyszedł gabinet Poincaré'go, w którym tekę skarbu objął Ch. de Lasteyrie, przedtem sprawozdawca jeneralny parlamentarnej komisji finansowej. Miejsce p. Lasteyrie w komisji objął deputowany o polskiem nazwisku, p. Bokanowski.

VI. SYSTEM PODATKOWY FRANCJI

Podatki pośrednie. — Podatek od obrotu. — Podatki bezpośrednie. — Podatek od spadków i darowizn. — Podatek gruntowy. — Podatek od zysków przemysłowych i handlowych. — Podatek od eksploatacji roli. — Podatek od dochodów z wolnych zawodów. — Podatek od pensji i emerytur. — Podatek dochodowy od kapitałów. — Ogólny podatek dochodowy.

Mówiąc o budżetach wojennych i powojennych, prawie nie wspomnieliśmy o zmianach i uzupełnieniach systemu podatkowego, aby nie nużyć zbytnio czytelnika i nie rozpraszać na drobne wzmianki materjału, który tutaj zestawiamy dla zobrazowania kompletnego systemu opodatkowania dzisiejszej Francji.

Podzielimy zasadniczo wszystkie podatki na pośrednie i bezpośrednie.

Podatki pośrednie.

Pierwsza grupa obejmuje:

1) podatki spożywcze
2) cła
3) monopole
4) opłaty stemplowe i rejestracyjne
5) podatek od obrotu.

1. *Podatki spożywcze* (Impôt de consommation) opierają się zasadniczo na ustawie 1816 r., dopełnianej następnie w latach 1900, 1903, 1916 i 1920. Obejmują one głównie:

wino
piwo i inne napoje
alkohol
cukier
sól
kawę
herbatę.

Do najwięcej obciążonych produktów należy alkohol (1000 fr. od hektolitra); prawo z dn. 30-go czerwca 1916 roku wprowadziło faktyczny monopol na alkohol używany dla celów przemysłowych i poważnie ograniczyło handel detaliczny alkoholem.

2. *Cła* (Droits de douane) francuskie posiadają wyraźny charakter protekcyjny (p. ustawy z dn. 11-go stycznia 1792 r. i 29-go marca 1910 r.). W zasadzie wszystkie towary przywozowe opłacają cło; wyjątki czynione są dla niektórych towarów na przeciąg czasu określony lub nieokreślony, na zasadzie porozumienia ministrów skarbu oraz przemysłu i handlu. Prawo z dn. 6-go maja 1916 r. upoważniało rząd do całkowitego zabraniania przywozu towarów, które nie były bezwzględnie potrzebne.

3. *Monopole* (Monopoles fiscaux) zaprowadzone są obecnie we Francji na następujące artykuły:

tytoń
zapałki
proch.

4. *Opłaty stemplowe i rejestracyjne* (Droits de timbre et d'enregistrement) były poważnie zmodyfikowane prawem z dn. 25-go czerwca 1920 roku.

Podatek od obrotu.

5. *Taxe sur le chiffre d'affaires* zasługuje na specjalną uwagę; poświęcimy mu przeto nieco więcej miejsca.

Do ostatniej wojny jedyną formą podatku od obrotu we Francji był stempel 10-centimowy od wszelkich pokwitowań na sumę ponad 10 franków (ustawa z dn. 23-go sierpnia 1871 r.).

Dopiero w końcu 1917 r., gdy usilnie poszukiwać zaczęto nowych źródeł dochodu, które poważniejszemi wpływami mogłyby zasilić wyczerpany skarb, zaprowadzono ustawą z dn. 31-go grudnia 1917 r. początkowo *podatek*

od płatności — „la taxe sur les paiements.“ Podatek ten obejmował:

a) wszelkie płatności prywatne, przewyższające 10 franków i wypływające z przyjętych zobowiązań, — oraz
b) wszelkie płatności handlowe, wypływające z detalicznej sprzedaży towarów, poczynając od sumy 150 fr.

Podatek był proporcjonalny i wynosił 0,2% od sumy płatności. Dla towarów luksusowych obowiązywała „taxe de luxe“, wynosząca 10% od sumy płatności.

Z podatku tego spodziewano się uzyskać 1.100 miljonów franków. W rzeczywistości wpływy okazały się znacznie niższe; zato obficie posypały się reklamacje i zarzuty ze strony korporacyj kupieckich i izb handlowych na niesprawiedliwie równomierne obciążenie różnych kategoryj handlu.

Wobec zbyt małych wpływów z nowego podatku, rząd zdecydował się zreformować go, uwzględniając przytem słuszne uwagi organizacyj handlowych. Dnia 25-go czerwca 1920 roku ogłoszoną została ustawa o *podatku od obrotu*— „taxe sur le chiffre d'aiffaires“ — obowiązującym dotychczas, którego główne zasady są następujące:

a) wszelkie dowody, stwierdzające płatność lub przelew sum, niezależnie od charakteru tranzakcyj, z której ta płatność lub przelew wynika, płacą:

0.25 fr. od sumy ponad 10 fr. . . . . do 100 fr.
0.50 „ „ „ 100 „ . . . . „ 1.000 „
1.00 „ „ „ 1.000 franków

b) od wszelkich tranzakcyj handlowych, czy to prowadzonych stale czy też okazyjnie, płaci się podatek wynoszący 1,1% od ogólnej sumy wszystkich dokonanych tranzakcyj. Wolne są od opłaty powyższego podatku: sprzedaż

chleba, sprzedaż produktów monopolizowanych przez państwo oraz tranzakcje, które z charakteru swego opłacać muszą jakiś inny podatek państwowy (operacje giełdowe, ubezpieczeniowe i inne) oraz sprzedaż dzienników, których cena nie przekracza 25 cent. za egzemplarz;

c) t. zw. „les établissements de luxe“ podzielone są na dwie grupy, przyczem wszystkie tranzakcje, dokonywane w zakładach:

pierwszej grupy — podlegają podatkowi 3%
drugiej „ „ „ 10%

d) tranzakcje sprzedaży:

win wyborowych — podlegają podatkowi . . . 15%
likierów „ „ . . . 25%

lecz tylko raz, albo u wytwórcy albo u detalicznego sprzedawcy;

e) tranzakcje eksportowe podatkowi nie podlegają; tranzakcje importowe podlegają podatkowi od obrotu na ogólnych zasadach.

Każdy handlujący przedstawić winien urzędowi skarbowemu wykaz dokonanych tranzakcyj oraz przesłać jednocześnie należną od tranzakcyj tych sumę podatku. Drobni kupcy, których obrót nie przekracza 4.000 fr. miesięcznie, mogą być zwolnieni od przedstawiania miesięcznych wykazów i opłacają ryczałtem naznaczoną przez urząd skarbowy sumę.

Podatki bezpośrednie.

Podatki bezpośrednie obejmują:

1) podatek od spadków i darowizn
2) „ gruntowy
3) „ od zysków przemysłowych i handlowych
4) „ „ eksploatacji roli
5) „ „ dochodów z wolnych zawodów
6) „ „ pensji, emerytur i t. p.
7) „ „ dochodów od kapitałów ruchomych
8) ogólny podatek dochodowy.

Podatek od spadków i darowizn.

L'impôt sur les successions, wprowadzony jeszcze za czasów Wielkiej Rewolucji, dopełniany i zmieniany był następnie ustawami z dn. 25-go lutego 1901 roku, 8-go kwietnia 1910 roku, 31-go grudnia 1917 r. i 25-go czerwca 1920 r. Rozpada się on na:

1. *Taxe successorale* — podatek, pobierany od całej sumy spadku, teoretycznie przed podziałem między sukcesorów. Zaprowadzony ustawą z dn. 31-go grudnia 1917 r. i zmodyfikowany 15-go czerwca 1920 r., podatek ten stosuje się tylko do spadków osób, które zostawiły nie więcej, jak troje dzieci. Podatek jest progresywny, zależny od sumy spadku i od ilości pozostawionych dzieci; dla przykładu podajemy najniższą i najwyższą stawkę podatkową.

a) najniższa stawka — przy sukcesji netto do 2000 fr. wynosi dla spadku po osobach:

bezdzietnych		3%
pozostawiających	1 dziecko	1%
„	2 dzieci	0,50%
„	3 „	0,25%

b) najwyższa stawka — przy sukcesji netto ponad 500.000 fr. wynosi dla spadku po osobach:

bezdzietnych		39%
pozostawiających	1 dziecko	21%
„	2 dzieci	12%
„	3 „	7,50%

2. *Les droits de mutation par décès* jest podatkiem, pobieranym indywidualnie od każdego ze spadkobierców. Jest on również progresywny i zależy od stopnia pokrewieństwa spadkobiercy ze zmarłym, jak również od sumy spadku.

a) najniższa stawka—dla spadkobierców w pierwszej linji zstępującej i przy sumie spadku do 2000 fr. wynosi 1%;

b) najwyższa stawka — dla krewnych poza 4-ym stopniem przy sumie spadku ponad 50 miljonów franków — 59%.

Gdy zmarły zostawia więcej, niż 4-ro dzieci, wówczas z ogólnej sumy spadku odlicza się, jako niepodlegające podatkowi, 10% sumy spadku na każde dziecko ponad czworo, nie więcej jednak jak 15.000 franków na dziecko. Gdy cała sukcesja nie przynosi 25.000 franków i gdy na jednego spadkobiercę przypada nie więcej, jak 10.000 franków, wówczas stosowane są dawniejsze, niższe stawki podatkowe.

Obydwa powyższe podatki sukcesyjne nie mogą łącznie odbierać spadkobiercom więcej, niż 80% sumy spadku. Gdy spadkobierca ma najmniej czworo dzieci żyjących, to za każde dziecko ponad troje ogólna suma obu podatków zmniejsza się o 10%, lecz pod warunkiem, by ogólna redukcja nie przekraczała połowy przynależnego podatku i aby zniżka, przypadająca na każde dziecko, nie przewyższała 2000 fr. W razie trudności płatniczych ze strony dziedziczącego, podatek może być spłacony w 2—10 ratach sześcio-miesięcznych.

3. Osoby, otrzymujące darowiznę, płacą tytułem podatku od $2^1/_2$—40% sumy darowizny, niezależnie od sumy, lecz w zależności od stopnia pokrewieństwa z denatorem.

Podatek gruntowy.

L'impôt foncier. Stary ten podatek został zmodyfikowany i dostosowany do dzisiejszych norm podatkowych dwiema ustawami: od realności zabudowanych (propriétés batiês) ustawą z dnia 8-go lipca 1890 r. i od realności niezabudowanych (proriétés non batiês) ustawą z dn. 29-go marca 1914 roku.

Szacunek przestrzeni zabudowanych dokonywa się co 10 lat przez organy administracyjne. Od szacunku odlicza się pewien procent (do 40% od zabudowań fabrycznych)

na koszty utrzymania zabudowanych ucząstków; od pozostałej części szacunku pobiera rząd podatek w wysokości 10%. Zabudowania wiejskie nie są przyjmowane pod uwagę; ziemia pod niemi uważana jest za gołą.

Podatek od realności niezabudowanych oblicza się od czystego dochodu z ziemi, ocenianego co 20 lat. Od sumy szacunku tego dochodu odlicza się 20% na koszty utrzymania, zaś reszta podlega podatkowi w wysokości 10%.

L'impôt sur les bénéfices industriels et commerciaux. Uprzednio przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe opłacały we Francji podatek tylko przez wykupywanie patentów, na zasadzie ustaw: z r. 1791, 1880 i 1905. Dopiero prawo z dnia 31-go lipca 1917 roku zmieniło formę podatku przemysłowo-handlowego.

Podatek od zysków przemysłowych i handlowych.

Na zasadzie nowego prawa wszystkie przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe obowiązane są przedstawiać co rok urzędowi skarbowemu deklarację, w której podane być winny dochody, osiągnięte przez kontrybuenta. Przedsiębiorstwa, nie obowiązane do składania publicznych sprawozdań, mogą przedstawiać tylko sumę obrotu towarowego, od którego zysk skalkuluje urząd skarbowy na podstawie ustalanej co trzy lata dla każdej branży skali dochodowej.

Podatek wynosi 8%, przyczem zyski poniżej 1.500 fr. płacą tylko ćwierć tego podatku, zaś zyski od 1.500 do 5.000 — płacą połowę (p. ustawa z dn. 25-go czerwca 1920 r.).

Drobni rzemieślnicy i rybacy o czystym dochodzie poniżej 1.500 fr., zwolnieni są od opłaty podatku.

Wielkie magazyny detalicznej sprzedaży, których obrót przekracza miljon, płacą dodatkowo podatek progresywny, zależny od sumy obrotu i wynoszący od 1—5%.

Podatek od eksploatacji roli.

L'impôt sur les bénéfices de l'exploitation agricole — został wprowadzony ustawą z dn. 31-go lipca 1917 r. i był zmodyfikowany przez prawo z dn. 25-go czerwca 1920 roku. Podatek ten, niezależnie od podatku gruntowego, opłacają właściciele lub dzierżawcy, których dochód przekracza 1.500 franków.

Ponieważ trudno było żądać od wieśniaków deklaracyj z podaniem rzeczywiście osiągniętego dochodu z roli, trzeba było uciec się do uproszczonego systemu określenia dochodowości. Artykuł 17 pierwotnego prawa podatkowego (z r. 1917) oceniał dochód z eksploatacji roli na połowę wartości eksploatowanych terenów. Okazało się jednak, że ocena ta jest zbyt nizką; otrzymane z tego podatku wpływy wyniosły w r. 1918 i 1919 niespełna 2 miljony franków. Wobec tego zmieniono w r. 1920-ym wymieniony paragraf w ten sposób, iż roczny dochód z eksploatacji roli uznano za równy pełnej wartości gruntu, przyjmowanej dla wyliczenia podatku gruntowego, pomnożonej przez spółczynnik, określany corocznie przez specjalną komisję, inną dla każdego rejonu, — przyczem spółczynnik ten nie może być mniejszy od 1 i większy od 3. Wyjątki są dopuszczalne dla miejscowości, zdewastowanych przez wojnę.

Podatek wynosi 6%, przyczem jednak dochód poniżej 1.500 franków nie przyjmuje się wcale pod uwagę, zaś dochód od 1.500 do 4.000 franków przyjmuje się tylko w połowie.

Podatek od dochodów z wolnych zawodów.

L'impôt sur les bénéfices des prefessions non commerciales, zaprowadzony ustawą z dn. 31-go lipca 1917 r., obejmuje wszystkie dochody, nie opłacające innych podatków dochodowych. Dochód oblicza się na zasadzie deklaracji kontrybuenta.

Podatek wynosi 6%, przyczem jednak dochodu do sumy 4—6.000 fr. (zależnie od miejscowości) nie przyjmuje się

pod uwagę, zaś od sumy między tem minimum i 8.000 franków płaci się połowę podatku.

Podatek od pensyj i emerytur.

L'impôt sur les traitements, salaires et pensions, wprowadzony ustawą z dn. 31-go lipca 1917 r., obejmuje wszystkie pensje, emerytury, dożywocia i t. p., o ile przewyższają minimum, które wynosi od 2 do 6.000 fr., zależnie od miejscowości. Deklaracje dla urzędów skarbowych wypełniają osoby lub urzędy, wypłacające pensje, emerytury lub t. p.

Stawka podatkowa wynosi 6%, przyczem część między wolnem minimum dochodu i sumą 8.000 fr. przyjmowaną jest do obliczenia w połowie.

Podatek dochodowy od kapitałów.

L'impôt sur le revenu des capitaux mobilières, créances, depôts et cautionnements, zaprowadzony ustawą z 29-go czerwca 1872 r., był dopełniany ustawami z 31-go lipca 1917 roku oraz z 25-go czerwca i 31-go lipca 1920 roku.

a) Dochody z akcyj i obligacyj francuskich, otrzymywane w formie dywidend, premji, tantjem i t. p., podlegają zasadniczo podatkowi w wysokości 10% od sumy dochodu, przyczem premje opodatkowane są w podwójnej wysokości. Wyjątek stanowią: renty francuskie (z wyjątkiem $3\frac{1}{2}$%-wej z 1914 roku) oraz bony i obligacje Obrony Narodowej; wolni są dalej od opłaty tego podatku spólnicy spółek komandytowych i firmowych, o ile spółki te opłacają podatek od zysków przemysłowych i handlowych, jak również niektóre typy kooperatyw; zwolnieni są nakoniec od podatku posiadacze niektórych walorów francuskich, o ile ogólny ich dochód roczny nie przewyższa 6.000 franków.

b) Dochody z akcyj i obligacyj zagranicznych opłacają podatek na zasadzie prawa z dn. 29-go marca 1914 roku. O ile chodzi o prywatne (t. j. nie państwowe) walory cudzoziemskie, to istnieje we Francji specjalna komisja rzą-

dowa — „des valeurs mobilièrs“ — która oznacza co trzy lata przybliżoną ilość akcyj, znajdujących się we Francji, tych przedsiębiorstw, które mają tam swego oficjalnego przedstawiciela, zatwierdzonego przez władze francuskie; podatek od dochodu, przypadającego na te akcje, wpłaca do urzędu skarbowego samo przedsiębiorstwo. Co zaś do papierów cudzoziemskich państwowych oraz tych przedsiębiorstw prywatnych, które nie mają we Francji swego oficjalnego przedstawiciela, to prawo przewiduje dwa wypadki: pierwszy—gdy dochód od waloru wypłacany jest we Francji, wówczas o wszelkich tego rodzaju wypłatach urząd skarbowy powiadomionym być musi przez bank, przez który wypłata jest dokonywaną; i drugi — gdy dochód od waloru wypłacany jest zagranicą, wówczas posiadacz waloru winien powiadomić skarb o sumie otrzymanego dochodu w osobistej deklaracji podatkowej. Podatek od dochodu od walorów cudzoziemskich wynosi 12% — jest więc nieco wyższy od podatku od walorów francuskich, a to z tego względu, że ostatnie podlegają innym jeszcze podatkom, od których niekiedy usuwają się walory cudzoziemskie.

c) Procenty od wierzytelności, wkładów i depozytów oraz emerytur — podlegają podatkowi w wysokości 10%. Wyjątek stanowią procenty od wkładów w kasach oszczędnościowych.

Ogólny podatek dochodowy.

Powyżej wymienione szczegółowe podatki od dochodu (impôts cédulaires) obejmują różnorodne rodzaje dochodu, nie przyjmując przytem pod uwagę, jaki jest ogólny dochód kontrybuenta z różnych źródeł zarobkowych. Podatki te dopełnione były przed samym wybuchem wojny nowym podatkiem—*l'impôt général sur le revenu*—który niezależnie od podatków szczegółowych objąć miał cały dochód kontrybuenta, niezależnie od jego źródła. Jakkolwiek wprowadzony zaled-

wie w 1916 roku, „l'impôt général", podlegał już licznym zmianom i uzupełnieniom.

Jest to podatek personalny (dochody spółek nie podlegają opłacie „l'impôt général"); odnosi się do wszystkich osób, mieszkających stale we Francji i których ogólny dochód przekracza 6.000 franków rocznie[1]. Przedstawiciele ciała dyplomatycznego i konsularnego zwolnieni są od podatku o tyle, o ile kraje ich stosują ten sam przywilej do przedstawicieli Francji.

Podatek wymierza się na podstawie deklaracyj kontrybuenta; w razie nieprzedstawienia deklaracji, podatek oblicza urząd skarbowy, przyjmuje jednak pod uwagę wyłącznie dochód brutto i jeszcze do tego dochodu dodaje 10%. Za utajenie części dochodu wymierzaną jest kara pieniężna, równa poczwórnemu podatkowi od utajonej części. Dochód z rent, zwolnionych od podatku, nie podlega, jak wskazaliśmy wyżej, podatkowi dochodowemu od kapitałów, jednak nie jest wolny od udziału w powszechnym podatku dochodowym.

Od ogólnej sumy netto dochodu kontrybuenta odlicza się:

a) na żonę	3.000 fr.
b) na każde dziecko	2.000 „
c) na każdą inną osobę, pozostającą na utrzymaniu kontrybuenta	1.500 „

Od pozostałej sumy odlicza się jeszcze 6.000 fr., jako minimum egzystencji dla opodatkowanego—i dopiero od reszty dochodu oblicza się podatek.

Obliczenie dokonywa się w ten sposób, że podlegający opodatkowaniu dochód rozbija się na części, które zali-

[1] Minimum to wynosiło pierwotnie 5.000 fr., na zasadzie prawa z dnia 30-go grudnia 1916 roku zostało zmniejszone do 3.000 fr., lecz ustawą z dnia 25-go czerwca 1920 roku podniesione było do 6.000 franków.

czane są do opłaty podatku tylko w pewnej proporcji, tem większej, im wyższą jest suma dochodu—a więc od sumy dochodu:

od	6	do	20.000	fr.	zalicza	się	do opłaty	podatku	tylko 4%
„	20	„	30.000	„	„	„	„	„	8%
„	30	„	40.000	„	„	„	„	„	9%
„	40	„	50.000	„	„	„	„	„	10%

i t. d. aż do sumy 550.000 franków; wszelki dochód ponad tę sumę przyjmuje się już w całości.

Od obliczonej w ten sposób części dochodu podatek wynosi ogólnie 50%. Faktycznie, dzięki podanej wyżej drabince, podatek wynosi od 2 do 49% od sumy rzeczywistego dochodu.

Przy podatku tym udzielane są ulgi ojcom rodzin w wypadku, gdy podlegająca opodatkowaniu suma dochodu nie przynosi 10.000 franków. Z drugiej jednak strony, kawalerowie oraz rozwiedzeni bezdzietni, o ile mają przeszło 30 lat, płacą stawki o 25% wyższe od normalnych, zaś żonaci, którzy po 2-ch latach pożycia małżeńskiego pozostają bezdzietni, płacą o 10% ponad normę.

Złożony nieco sposób obliczania podatku uniemożliwia szybkie zorjentowanie się w jego wysokości. Jako przykład więc podamy, że przy dochodzie:

100.000	fr.	podatek	wynosi	od	5.340	do	11.850	fr.
1.000.000	„	„	„	„	382.580	„	495.100	„
5.000.000	„	„	„	„	2.382.580	„	2.995.100	„

ANGLJA

I. STAN PRZEDWOJENNY

Bank Angielski. — Banki akcyjne. — Banki prywatne. — Wkłady w bankach angielskich. — Majątek Anglji. — Bilans handlowy i płatniczy. — Budżet normalny. — Dług.

Jeżeli, pisząc o finansach Niemiec i Francji, uważaliśmy za konieczne zapoznanie przedewszystkiem czytelnika z organizacją bankową tych krajów, to tembardziej niezbędnem to jest przy opisywaniu finansów Anglji, gdzie łączność polityki skarbowej z działalnością poważniejszych banków jest wyjątkowo ścisła.

Bank Angielski.

Zaczniemy, rzecz prosta, od „Bank of England", owej „old lady of Threadneedle Street", będącej uosobieniem konserwatyzmu i solidności angielskiej, będącej centrum i koroną systemu kredytowego Anglji.

Jeden z najstarszych banków emisyjnych [1], Bank Angielski założony został w roku 1694-ym na podstawie układu między rządem i grupą kapitalistów, która — wzamian za udzieloną rządowi pożyczkę w sumie 1.200.000 funtów — uzyskała prawo emitowania not do wysokości pożyczonej sumy. Za pierwszą pożyczką poszły wkrótce następne, udzielane na identycznych warunkach. W związku ze zwiększającą się sumą awansów dla rządu, zwiększał się i kapitał zakładowy Banku; wynosił on: 8.959.955/14/8 funtów w 1722-im roku, 9.800.000 — w 1742-im roku, 11.642.400 — w 1782-im roku i 14.553.000 — w 1816-ym roku; od tego czasu kapitał Banku pozostaje bez zmiany

[1] Najstarszym bankiem emisyjnym jest Królewski Bank Szwecji, założony w 1668-ym roku.

Początkowo Bank Angielski dzielił przywilej emitowania not z wielu innymi bankami. Już jednak w 1709-ym roku uzyskał Bank quasi monopol emisji, gdy uchwaloną została ustawa, zezwalająca na emitowanie not jedynie bankom prywatnym lub spółkom bankowym, złożonym najwyżej z 6-ciu osób; jedyny wyjątek przewidywała ustawa dla Banku Angielskiego. Ponieważ emitowanie not uważanem było wówczas za nieodłączny atrybut koncesji bankowej, przeto ustawa 1709-go roku zatrzymała wogóle powstanie większych spółek bankowych, mogących współzawodniczyć z Bankiem Angielskim. Dopiero w 1826-ym roku wznowiono wydawanie koncesyj bankowych spółkom z nieograniczoną ilością uczestników z prawem emisji not, lecz wyłącznie na prowincji, w promieniu najmniej 65-ciu mil ang. od stolicy. W kilka lat później (w r. 1833) poczęto udzielać koncesje na banki akcyjne i w stolicy, lecz już bez prawa wypuszczania banknotów.

W ciągu długiego swego istnienia Bank Angielski przechodził wszystkie niedomagania, jakim podlegały inne centralne banki emisyjne. Najkrytyczniejszym był okres wojen napoleońskich, gdy Bank zmuszony był zawiesić wymianę not na złoto na przeciąg 24-ch lat (1797 — 1821); cena złota w tym okresie podniosła się z 3 f. 17 s. $10^1/_2$ p. za uncję do 4 f. 5 s. w roku 1801-ym i do 4 f. 10 s. w 1810-ym roku; noty 1-funtowe (20-sto szylingowe) miały wówczas w złocie wartość zaledwie 14 szylingów i 2 pensów. Szereg późniejszych kryzysów, w r. 1825-ym, 1836-ym i 1839-ym, wykazał potrzebę reorganizacji Banku, która znalazła wyraz w t. zw. „Akcie Peel'a" z 1844-go roku. Opracowana wówczas konstytucja Banku oparła się na zasadach następujących:

Przedewszystkiem oddziela ona całkowicie operacje emisyjne Banku Angielskiego od zwykłych operacyj bankowych, — tworzy z jednej instytucji dwie, najzupełniej od

siebie niezależne: departament emisyjny (Issue Department) i departament bankowy (Banking Department).

Departament emisyjny ma prawo wypuszczenia not *bez pokrycia* na całą sumę długu państwowego w Banku, który to dług od szeregu lat stabilizowany jest na sumie 11.015.100 funtów; wszelkie emisje ponad sumę długu winny być w całości zabezpieczone złotem lub srebrem (srebrem w ilości nie przekraczającej $^1/_4$ części ogólnego pokrycia kruszcowego). Pewne odchylenie od tej zasady dopuszcza Akt Peel'a jedynie w wypadkach, gdyby który z pomniejszych banków emisyjnych, działających na zasadzie starych a niewygasłych jeszcze wówczas (w 1844 roku) koncesyj, zaprzestał wypuszczania not; Bank Angielski mógł wtedy przejąć prawa owego banku i emitować bez pokrycia kruszcowego noty do $^2/_3$ tej sumy, do jakiej uprawniony był dany bank. Najwyższa suma not, jaką Bank mógłby wypuścić bez pokrycia w złocie lub srebrze (na podstawie długu państwowego oraz przy całkowitem wyzyskaniu przejętego od wszystkich innych banków prawa emisji), wynosi 19.616.000 funtów; ponad tę ilość żaden banknot nie może być wypuszczony bez kruszcowego zabezpieczenia [1].

Akt Peel'a również ustanawia, że Bank może wypuszczać noty najmniej 5-funtowe; wszelkie więc płatności na sumy poniżej 5-ciu funtów muszą być z konieczności dokonywane w monecie brzęczącej. W ten sposób prawodawca chciał utrzymać znaczną ilość złota w obiegu pieniężnym, nie dopuszczając do gromadzenia go w skarbcach banku emisyjnego.

[1] Podczas kryzysów w latach 1847, 1857 i 1866, gdy zapasy gotówkowe Banku Angielskiego były na wyczerpaniu, parlament zawiesił ustawę Peel'a odnośnie obowiązkowego złotego pokrycia i upoważnił Bank do emitowania pewnej ilości not, pokrytych, zamiast złota, obligami rządowemi.

Banknoty Banku Angielskiego mają przymusowy obieg tylko w Anglji i Walji; nie mają go w Szkocji, Irlandji i kolonjach. W Szkocji prawo emisji posiada Bank Szkocki i osiem innych banków, w Irlandji — Bank Irlandzki. Zarówno w Szkocji, jak i w Irlandji, banknoty, emitowane ponad prawem ustaloną sumę, winny mieć całkowite złote pokrycie; w przeciwieństwie do Anglji właściwej są tam również w obiegu noty 1-funtowe.

Co do drugiej części Banku Angielskiego — *Departamentu bankowego* — to miał on być, według Aktu Peel'a, zwykłym bankiem, równorzędnym innym typowym spółkom bankowym. Życie zmieniło nieco zasadę aktu—Bank Angielski stał się „bankiem banków", zbiornikiem rezerw gotówkowych całego państwa. Operacje Banku ograniczają się do dyskonta weksli z 2-ma podpisami, pożyczek pod zastaw papierów publicznych oraz tranzakcyj metalami szlachetnemi. Wkłady prywatne i bankowe, reprezentujące zbiorową rezerwę gotówkową kraju, wyrażały się zawsze w imponującej sumie, dochodzącej przed wojną do 70 miljonów funtów; od wkładów tych Bank żadnych procentów nie płacił. Co czwartek Bank publikował stan swoich rachunków, oddzielnie Departamentu Emisyjnego i oddzielnie Bankowego; tygodniowe te sprawozdania rozpatrywane zawsze były z uwagą przez finansistów angielskich.

Kapitał zakładowy Banku (14.553.000 funtów) nie jest podzielony na akcje równej wielkości, lecz zapisany w księgach Banku w formie udziałów o dowolnej sumie. Każdy udział może być sprzedany, drogą zrobienia odpowiedniego zapisu w księgach Banku, w całości lub w dowolnej części, pod tym jednym warunkiem, by sprzedana lub pozostawiona część nie była mniejszą jak 100 funtów.

Kierownictwo Banku spoczywa w rękach dyrekcji, złożonej z 24-ch członków, oraz gubernatora i wice-guber-

natora; zarówno dyrekcja, jak i gubernatorzy są wybierani corocznie przez zgromadzenie akcjonarjuszów, bez żadnej ingerencji ze strony państwa. Właściwy tytuł Banku brzmi: „Gubernator i Towarzystwo Banku Angielskiego“ (The Governor and Company of the Bank of England). Do chwili całkowitego spłacenia długu państwowego Bank ma powierzony zarząd tym długiem.

Dla przykładu podajemy ostatni przedwojenny tygodniowy stan rachunków Banku Angielskiego, na 29-go lipca 1914-go roku:

a) Departament Emisyjny.

Banknoty	55,1 mil. f.	Dług państwa	11,0 mil. f.
		Inne zobowiązania rządowe	7,4 „
		Złoto i srebro	36,7 „
	55,1 mil. f.		55,1 mil. f.

b) Departament Bankowy.

Kapitał	14,5 mil. f.	Portfel	47,3 mil. f.
Rezerwy	3,5 „	Obligi rządowe krótkoterminowe	11,0 „
Wkłady publiczne	12,7 „	Banknoty	25,4 „
Wkłady prywatne i bankowe	54,4 „	Złoto i srebro	1,5 „
	85,1 mil. f.		85,1 mil. f.

Banki akcyjne.

Obok Banku Angielskiego wybitną rolę w systemacie kredytowym Anglji grają wielkie banki akcyjne— „joint-stock banks“ Rozporządzając kapitałami własnemi i cudzemi większemi, niż banki kontynentalne, akcyjne banki angielskie odznaczały się przed wojną słabą zywotnością w operacjach kredytowych. Funduszami swemi zasilały one przedewszystkiem prywatne domy dyskontowe, pozatem udzielały pożyczki pod zastaw papierów wartościowych i prowadziły ożywione operacje z zagranicą.

Wskutek częstych fuzyj ilość banków akcyjnych w Zjed-

noczonem Królestwie stale się zmniejsza. W roku 1913-ym banków akcyjnych było w Anglji 62 o $7^1/_2$ tysiącach oddziałów. Do najpoważniejszych należy zaliczyć:

Lloyds Bank — kapitał	8.984.000	funtów [1]
Barclay's Bank	8.820.000	„
London Joint City and Midland Bank	8.415.000	„
London County Westminster and Parr's Bank	6.831.000	„
National Provincial and Union Bank of England	5.477.000	„

Banki prywatne. Konserwatyzm kredytowy wielkich banków angielskich powołał do życia znaczną ilość pomniejszych przedsiębiorstw kredytowych, pośredniczących między tym zbiornikiem kapitału, jakim jest wielki bank depozytowy, i przeciętnym kupcem czy przemysłowcem, potrzebującym kredytu dla wzmocnienia swych środków obrotowych. Do pośredników takich należą: „accepting houses", „discount houses" i „bill-brokers".

W Anglji rozpowszechnioną jest sprzedaż towarów na podstawie weksli ciągnionych, polegających na tem, że sprzedawca wystawia na kupującego oblig, określający wysokość i termin płatności sumy, należnej za sprzedany towar. Oblig winien być przedstawiony nabywcy towaru, który napisem wpoprzek wekslu sumę i termin płatności akceptuje; z chwilą tą oblig nabiera siły prawnej i cech zobowiązania pieniężnego o obiegowym charakterze — i jako taki może być przedstawiony bankom do dyskonta. Aby go jednak zdyskontować, trzeba, żeby akceptant przedstawiał dostateczną dla banku dyskontującego rękojmię; w wypadkach, gdy rękojmi tej niema, weksel zostaje wzmacniany akceptem specjalnych domów handlowo-bankierskich, posiadających kredyt w bankach i akceptujących, w granicach tego kredytu, weksle, wystawione

[1] W 1914 roku.

przez znanych sobie kupców. Domy takie noszą nazwę *„accepting houses“*.

„Discount houses“—są to domy bankowe, dyskontujące weksle bezpośrednio od klijentów. Środki dla operacyj dyskontowych banki te albo przyciągają z rynku wyższem oprocentowaniem wkładów, niż w wielkich bankach akcyjnych, albo otrzymują je z banków depozytowych z tytułu redyskonta weksli.

Obok „discount houses“ zajmują się dyskontem również maklerzy wekslowi czyli *„bill-broker'zy“*, operujący mniejszemi kapitałami i pozostający na łasce i niełasce banków, od których otrzymują środki na bardzo krótkie terminy.

Wkłady w bankach angielskich.

Jak wiadomo, w Anglji rozpowszechnione są bardzo wypłaty czekowe. Przedsiębiorstwa i osoby prywatne operują minimalną ilością gotówki, lokując wszystkie wolne fundusze w bankach. Ztąd wysokie sumy wkładów w bankach depozytowych i ztąd wielka ich potęga finansowa.

Na 1-go stycznia 1913-go roku wkłady w bankach angielskich wynosiły:

Bank Angielski	67.119.000	funtów
Inne banki Anglji i Walji	762.857.000	„
Banki Szkocji	118.794.000	„
Banki Irlandji	66.900.000	„
Razem	1.015.670.000	funtów

Główne pozycje zbiorowe bilansów 44-ch banków akcyjnych Anglji i Wałji (prócz Banku Angielskiego) na dzień 1-go stycznia 1913-go roku wyrażały się w sumach następujących:

Kapitały i rezerwy	83.976.000	funtów
Wkłady	762.857.000	„
Akcepty	61.295.000	„
Kasa i r-ki w bankach	215.896.000	„
Papiery procentowe	127.213.000	„
Dyskonto i pożyczki	515.214.000	„

Rezerwy własne w złocie (w monetach) banków angielskich (prócz Banku Angielskiego) wynosiły na 30-go czerwca 1914-go roku 82.800.000 funtów.

Majątek Anglji. Ekonomista Giffen oceniał bogactwo Anglji w 1912-ym roku na 15 miljardów funtów, inwestycje zagraniczne—na 4 miljardy. Obliczano wtedy, że Anglja lokowała zagranicą rocznie około 160 miljonów funtów. Dochód z inwestycyj zagranicznych określano sumą 200 miljonów, z frachtów morskich — 14 miljonów funtów rocznie. Ogólny roczny dochód ludności obliczano na 2.250 miljonów funtów.

Nowe inwestycje w przemyśle rodzimym od roku 1910-go, w którym zapotrzebowanie nowego kapitału było wyjątkowo znaczne, wyrażały się w następujących sumach podwyżek kapitału zakładowego spółek akcyjnych:

w roku 1910-ym	267	miljonów	funtów
1911-ym	192	„	„
1912-ym	211	„	„
1013-ym	197	„	„

Bilans płatniczy. Bilans handlowy Anglji był zwykle pasywny. Bilans płatniczy wyrównywał się „eksportem niewidzialnym“ w postaci wynagrodzenia za transport, opłat asekuracyjnych, prowizyj bankowych i innych. Średni deficyt bilansu handlowego przed wojną wynosił 145 miljonów funtów rocznie.

Budżet. Rok fiskalny Anglji zaczyna się 1-go kwietnia. Dochody i wyd. za czas od 1905/6 do 1912/13 r. wynosiły:

1905/06	dochody	153.878.865	f.	wydatki	150.413.245 f.
1906/07	„	155.036.486	„	„	149.637.664 „
1907/08	„	156.537.690	„	„	151.812.094 „
1908/09	„	151.578.295	„	„	152.292.395 „
1909/10	„	131.696.456	„	„	157.944.611 „
1910/11	„	203.850.588	„	„	171.995.667 „
1911/12	„	185.090.286	„	„	178.545.100 „
1912/13	„	188.801.999	„	„	188.621.930 „

Szczegółowe dochody za okres od 1-go kwietnia 1913-go roku do 31-go marca 1914-go roku wynosiły:

Cła	35.450.000	funtów
Akcyza	39.590.000	„
Podatek dochodowy	47.249.000	„
Inne podatki, opłaty i dochody	75.953.897	„
Ogółem dochody	198.242.897	funtów
Ogółem wydatki	197.492.969	„
Przewyżka dochodów	749.928	funtów

Dług przedwojenny Anglji wynosił na dzień 31-go marca 1914 roku: Dług.

skonsolidowany	616	mil. funtów
płynny	90	„ „
Razem	706	mil. funtów

II. RYNEK PIENIĘŻNY PODCZAS WOJNY

Zamknięcie giełdy londyńskiej. — Trudności gotówkowe. — Środki zaradcze. — Pieniądze papierowe. — Sytuacja banków. — Rynek towarowy. — Kursy walut obcych. — Pożyczki zagraniczne. — Deponowanie akcyj zagranicznych. — Rezerwy złote.

Zamknięcie giełdy londyńskiej.

Niektórzy finansiści angielscy (Giffen, Schuster) przepowiadali, że wybuch wojny wywołać musi kompletną dezorganizację londyńskiego rynku pieniężnego. Obawy takie były teoretycznie całkowicie uzasadnione — wskutek bowiem względnej swobody w tranzakcjach towarowych i w tranzakcjach metalami szlachetnemi, dzięki ożywionym stosunkom z krajami zamorskiemi, Londyn przyciągał gros operacyj międzynarodowych; wszystkie poważniejsze banki świata miały tam swych korespondentów lub oddziały, przez które udzielić się mogły rynkowi londyńskiemu wstrząśnienia, wywołane przez wojnę w pierwszorzędnych centrach gospodarczych świata. Czuły aparat finansowy, sprawnie funkcjonujący w warunkach normalnych, mógł być poważnie nadwyrężony przez wybuch wojny, nawet gdyby Anglja w niej czynnego udziału nie przyjmowała.

Rzeczywistość zaprzeczyła trwożliwym przewidywaniom finansistów. Umiejętnie w porę przedsięwzięte środki zapobiegały dezorganizacji rynku; szczęśliwe warunki polityczne i naturalne oraz zręczna polityka finansowa pozwoliły Anglji przez cały czas wojny utrzymać się raczej w charakterze wierzyciela niż dłużnika w stosunkach międzynarodowych.

Pierwsze wstrząśnienie przedwojenne odczuła giełda londyńska, gdy 25-go lipca przyszły depesze o panice na giełdzie wiedeńskiej: konsole londyńskie spadły w tym dniu do 72¼. Szybko po sobie następujące wydarzenia paru następnych dni spowodowały ogólny spadek papierów wartościowych, zarówno państwowych jak prywatnych: wartość 387 walorów giełdowych spadła przeciętnie o 5%, w szczególności akcyj zamorskich przedsiębiorstw górniczych spadły o 15 a nawet 18%.

Podaż akcyj zwiększyła się jeszcze przez zamknięcie wszystkich giełd kontynentalnych, z wyjątkiem paryskiej. Poczęto się słusznie obawiać, że dalszy spadek akcyj zmusi banki do cofnięcia kredytów, zabezpieczonych papierami wartościowemi, co wywołaćby musiało masową realizację walorów i już katastrofalny dalszy ich spadek. Dla odwrócenia tego niebezpieczeństwa władze giełdowe, za przykładem kontynentu, zdecydowały się w dniu 30-ym lipca na zamknięcie giełdy, po raz pierwszy w historji londyńskiej „Stock Exchange". Wobec braku notowań banki straciły prawną podstawę do cofnięcia kredytów; do 80 miljonów funtów pożyczek pod zastaw papierów wartościowych zostało przez zamknięcie giełdy zablokowanych.

Trudności gotówkowe.

Jak pisaliśmy w poprzednim rozdziale, dyskonto weksli w Anglji odbywa się w znacznej mierze za pośrednictwem „discount-houses" i „bill-brokers". Ostatni znajdują się w wyjątkowej zależności od wielkich banków depozytowych, udzielających brokerom bardzo poważne sumy, jednak z prawem otrzymania ich zwrotu w każdej chwili lub za bardzo krótkiem wymówieniem; zazwyczaj około 100 miljonów funtów z kapitałów banków depozytowych znajdowało się w obrotach brokerów lub domów dyskontowych. Przewidując kryzys pieniężny, banki akcyjne w ciągu tygodnia przedwojen-

nego (27 lipca — 1 sierpnia) ściągać poczęły od „bill-brokerów“ wypożyczone im sumy. W poszukiwaniu gotówki brokerzy zwrócili się natychmiast do Banku Angielskiego, który początkowo dość liberalnie szafował kredytami, lecz gdy nacisk ze strony dyskonterów stawał się coraz silniejszym, Bank został zmuszony do podniesienia stopy dyskontowej: z 3 do 4% — we czwartek 30-go lipca i aż do 8% w piątek 31-go; w ciągu pięciu dni (od 27 do 31 lipca) Bank udzielił pożyczek na sumę 27 miljonów funtów. W sobotę, 1-go sierpnia, Bank podniósł stopę dyskontową do 10%; nie zmiejszyło to jednak podaży weksli—dzień, rozpoczęty z rezerwą gotówkową 17.420.000 funtów, Bank zakończył z 11-stu miljonami. Popołudniu tego dnia Bank zwrócił się do rządu z zawiadomieniem, że będzie musiał znacznie zmniejszyć rozmiar operacyj kredytowych, o ile nie otrzyma upoważnienia do wypuszczenia dodatkowej emisji not, zabezpieczonych papierami wartościowemi. Rząd tego samego dnia wyraził zgodę na dodatkową emisję not, lecz pod warunkiem, że udzielane z niej pożyczki oprocentowane będą nie niżej 10% w stosunku rocznym.

W większych trudnościach, niż dyskonterzy, znalazły się „accepting houses“, których zobowiązania wynosiły 300 do 350 miljonów funtów. Znaczna ilość weksli, przez nie akceptowanych, opiewała na zagranicę; weksle tej kategorji w normalnych czasach były punktualnie pokrywane drogą zwykłych przekazów bankowych lub przysyłką z zagranicy remes na Anglję. Wobec jednak powszechnego chaosu przedwojennego przekazy i przesyłki w większości wypadków chybiały terminu, narażając akceptantów angielskich na nieprzewidziane i rujnujące płatności. Jeden z domów bankowych, operujących przeważnie wekslami zagranicznemi (Dereberg & Co.), 30-go lipca zbankrutował.

Środki zaradcze.

Pod naciskiem sfer zainteresowanych rząd przedstawił parlamentowi do zatwierdzenia bill, upoważniający króla do odraczania terminów płatności pieniężnych zobowiązań terminowych. Pierwsza moratoryjna proklamacja królewska (z dnia 2-go sierpnia) prolongowała na jeden miesiąc termin płatności weksli, wystawionych względnie akceptowanych przed dniem 4-ym sierpnia; druga, ogłoszona w dniu 6-ym sierpnia, rozciągała bill moratoryjny również na inne zobowiązania terminowe z nieznacznemi wyjątkami.

Jak wspomnieliśmy wyżej, wielkie banki depozytowe cofnęły częściowo kredyty wekslowe, przerzucając całkowicie na Bank Angielski troskę o utrzymanie płynności rynku dyskontowego. Bardziej jeszcze bezwzględnem było zachowanie się banków wobec zwiększonego, w tygodniu przedwojennym, wycofywania wkładów przez klijentelę. Jak wiadomo, obieg pieniężny Anglji składa się z wyjątkowo wielkiej ilości monet brzęczących, gdyż tylko sumy od 5 funtów mogą być wypłacane w notach bankowych; zazwyczaj więc banki rozporządzały znacznemi ilościami złota i srebra dla wypłat klijentom, potrzebującym znaków drobniejszych. Gdy banki zauważyły, że zwiększone wycofywanie wkładów, przedewszystkiem drobnych, nieproporcjonalnie szybko zmniejsza ich zapasy kruszcowe, poczęły ograniczać wypłaty w monecie brzęczącej do 10% wypłacanych sum, wydając resztę w notach bankowych. Wówczas publiczność, potrzebująca drobnych pieniędzy, tworzyć zaczęła nieskończone ogonki przed okienkami Banku Angielskiego, który, zgodnie ze swym statutem, wszystkie przedkładane noty wymieniał na złoto. Wypadkowi posiadacze kruszcowych pieniędzy, widząc trudności w wymianie banknotów, zatrzymywali posiadane złoto, powodując dalszy brak drobnych i dalszy nacisk na kasy Banku. Rezultat małostkowej polityki

banków był opłakany: Bank Angielski stracił w ciągu 10 dni 12 i pół miljona funtów w złocie.

Dla obmyślenia i przygotowania środków, mających zapobiec dalszej dezorganizacji rynku, władze skarbowe angielskie uciekły się do bardzo radykalnego środka: zarządziły zamknięcie banków na przeciąg pięciu dni. Dnia 2-go sierpnia przypadała niedziela, zaś następnego, jako w pierwszy poniedziałek sierpniowy, miało miejsce zwyczajowe święto bankowe. Władze rozciągnęły to święto i na trzy następne dni, na 4-go, 5-go i 6-go sierpnia.

Gdy 7-go sierpnia banki zostały otwarte, wszystko już było przygotowane dla przeciwdziałania niedomaganiom rynku pieniężnego. Przedewszystkiem ogłoszono pierwszy i drugi akt moratoryjny, z 2-go i 6-go sierpnia. Dalej, zawieszono akt Peel'a, normujący działalność emisyjną banków centralnych: dnia 6-go sierpnia Bank Angielski oraz emisyjne banki szkockie i irlandzkie otrzymały prawo nieograniczonej emisji not bez obowiązkowego złotego pokrycia; tem samem wymiana not na złoto przestała być obowiązującą dla banków emisyjnych. Jednocześnie parlament upoważnił rząd do wypuszczenia biletów skarbowych w nieograniczonej sumie, w odcinkach 1-funtowych i 10-szylingowych.

Jakkolwiek Bank Angielski nie skorzystał z prawa emitowania not bez kruszcowego pokrycia, to jednak możność skorzystania w każdej chwili z przyznanego mu prawa znacznie ułatwiła Bankowi akcję przywrócenia rynkowi pieniężnemu możliwej elastyczności. Z dniem wznowienia operacyj bankowych (7-go sierpnia) Bank zniżył stawki dyskontowe do 6-ciu, a następnego dnia do 5%. Gdy mimo to banki ociągały się ze wznowieniem operacyj dyskontowych, przerażone zablokowaniem znacznej części swych funduszów w wekslach moratoryjnych, Bank — po porozumieniu z rządem — zdecydo-

wał się przyjąć na siebie ciężar unieruchomionego portfelu wekslowego i ogłosił, że przyjmować będzie do redyskonta pierwszorzędne weksle moratoryjne, zdejmując z banków solidarną za nie odpowiedzialność i pozostawiając sobie prawo regresu wyłącznie do akceptantów. Termin płatności zdyskontowanych na tych warunkach weksli mógł być dowolnie odraczany aż do upływu jednego roku po ukończeniu wojny, przyczem Bank pobierał procenty za prolongatę w wysokości o 2% ponad zwykłe stawki dyskontowe. Straty, jakieby z akcji tej wypłynąć mogły dla Banku Angielskiego, przyjął na siebie rząd[1]. Banki skwapliwie skorzystały z prawa redyskonta weksli moratoryjnych; zwolnioną gotówkę lokowały bądź w $3^5/_8$%-wych bonach skarbowych, bądź normalnych operacjach dyskontowych, których stopa obniżyła się do $3^1/_2$ a nawet $2^1/_2$%.

Pieniądze papierowe.

Zawieszenie aktu Peel'a było stworzeniem klapy bezpieczeństwa na wypadek, gdyby zawiodły inne środki, całkowicie obmyślane i przygotowane w ciągu paru dni przedłużonych świąt bankowych.

Pierwszorzędnym środkiem zaradczym miała być emisja pieniądza papierowego nowego typu, emitowanego nie przez bank, lecz przez skarb państwa, w sumie i z pokryciem narazie nieokreślonem. Pieniądze te nosić miały nazwę „Currency Notes" i miały być wypuszczone w odcinkach drobnych, po 10 szylingów i po 1 funcie. Według brzmienia „Currency and Bank Notes Act'u" z dnia 6-go sierpnia 1914 roku, bilety skarbowe (Currency Notes) miały być na żądanie wymieniane przez Bank Angielski na złoto, lecz przywilej ten nie był wydrukowany na biletach i nikt z szerszej publiczności o nim nie wiedział.

[1] Na dzień 27-go listopada 1914 r. suma zdyskontowanych przez Bank i gwarantowanych przez rząd weksli moratoryjnych wynosiła 125 miljonów funtów.

Idea „Currency Notes“ ma wiele wspólnego z emisją niemieckich „Darlehnskassenscheine“, słusznie przez finansistów angielskich nazwaną „bluff'em“ finansowym. I tu i tam chodziło o omamienie publiczności—przyczem jednak Niemcy posunęły się o tyle dalej, że nie zawahały się traktować bonów kas pożyczkowych jak pierwszorzędnej wartości walor, nadający Reichsbankowi, narówni ze złotem, prawo do trzykrotnie zwiększonej emisji banknotów. Przez stworzenie pieniądza papierowego nowego typu władze skarbowe angielskie i niemieckie pragnęły nie dopuścić do zbyt wielkiej emisji not przez banki centralne, aby łatwiej utrzymać pozory wysokiego procentowego zabezpieczenia kruszczowego i odwrócić uwagę od niebezpieczeństw utajonej w ten sposób inflancji pieniędzy papierowych.

„Currency Notes“ przeznaczone były przedewszystkiem na zaspokojenie głodu gotówkowego, wywołanego zwiększonem wycofywaniem wkładów z banków. Noty wydawane były bankom depozytowym, za pośrednictwem Banku Angielskiego, w stosunku 20% do sumy wkładów; za wydane noty Bank liczył 5% w stosunku rocznym, przyczem banki mogły zwracać otrzymane noty i ponownie je otrzymywać w dowolnych terminach. Zaraz pierwszego dnia po wypuszczeniu not banki podjęły około 13 miljonów funtów, króre w znacznej części zwróciły wkrótce po przeminięciu kryzysu; na 13-go września 1914 roku banki były winne skarbowi zaledwie 381.500 funtów w „Currency Notach“. Po nasyceniu rynku dostateczną ilością znaków obiegowych, dalsze emisje not wypuszczane były wyłącznie na zaspokojenie przejściowych potrzeb gotówkowych rządu.

Od chwili wypuszczenia pierwszej serji „Currency Notes“, wydzieloną została ze skarbca Banku Angielskiego pewna suma w złocie na pokrycie tej emisji. Przy nie-

wielkiej początkowo ilości not pokrycie złote wyrażało się w dość wysokim odsetku 61%; lecz ze zwiększeniem emisji stosunek pokrycia do ilości not w obiegu spadł w 1916-ym roku do 22%, a w 1917-ym—do 17%, a w 1918-ym wynosił zaledwie 8%. Wzrost emisji wykazują sumy następujące:

w połowie 1915 r.	było w obiegu	46.729.640	f.
1916	„ „	127.674.408	„
1917	„ „	168.541.536	„
1918	„ „	263.299.933	„
1919	„ „	338.787.087	„

Pokrycie zaś wynosiło:

	w połowie 1915 r.	1919 r.
w złocie	28.500.000 f.	28.500.000 f.
w obligacjach rządu . . .	9.585.828 „	323.326.735 „
saldo w Banku Angielskim	7.437.287 „	3.305.239 „

Emisja „Currency Notes“ nie zapobiegła zwiększeniu not Banku Angielskiego. Lecz zwiększenie to nie było zbyt groźne; Bank bowiem surowo przestrzegał, aby zasada kruszcowego pokrycia, pomimo uchylenia aktu Peel'a, była zawsze jaknajściślej stosowana; na wszelkie więc powiększenie emisji Bank zapewniał sobie odpowiednie pokrycie w złocie. Wzrost ilości not Banku Angielskiego wyrażał się w sumach następujących:

w połowie 1914 r.	było w obiegu	29.109.149	f.
1915	„ „	33.946.480	„
1916	„ „	35.708.966	„
1917	„ „	39.358.081	„
1918	„ „	53.615.662	„
1919	„ „	78.891.950	„

Równolegle ze zwiększeniem emisji not Banku Angielskiego wzrosła emisja banków szkockich i irlandzkich; suma not szkockich oraz irlandzkich wynosiła łącznie:

w połowie	1914 r.	16.028.514 f.
	1915	24.632.081 „
	1916	31.886.161 „
	1917	37.520.872 „
	1918	51.707.313 „
	1919	58.559.944 „

Poza Bankiem Angielskim we właściwej Anglji nieznaczne ilości not były wypuszczane przez nieliczne stare banki, które zachowały przywilej emisji z czasów pierwszej połowy ubiegłego stulecia. Suma emisji tych banków wynosiła:

w połowie	1914 r.	81.713 f.
	1919	167.000 „

Mimo znacznego zwiększenia emisji not bankowych oraz wprowadzenia „currency notes“, suma pieniędzy papierowych w Anglji pozostała do końca wojny zawsze daleko mniejszą, niż w innych równorzędnych wojujących krajach. Dla porównania podaję cyfry o emisji not (pod wszelkiemi postaciami) w różnych państwach na dzień 31-go grudnia 1913 r. i na tenże dzień 1918 roku; dla większej przejrzystości waluty krajów przeliczone zostały według parytetu na funty angielskie.

	grudzień 1913 r.	grudzień 1918 r.
Anglja	29.608.000 f.	393.331.000 f.
Niemcy	127.511.000 „	1.587.936.000 „
Francja	228.542.000 „	1.209.984.000 „
Stany Zjedn.	536.407.000 „	983.221.000 „
Włochy	111.303.000 „	554.864.000 „
Austrja	103.902.000 „	1.791.916.000 „
Belgja	42.696.000 „	128.420.000 „
Grecja	10.538.000 „	43.790.000 „
Rumunja	17.487.000 „	99.566.000 „
Japonja	43.699.000 „	117.240.000 „

Sytuacja banków.

Zwiększenie emisji not Banku Angielskiego objaśniano częściowo awansami, udzielanemi przez Bank rządowi, szczególniej w przededniu większych wpływów z pożyczek wojennych lub z podatków. Awanse te, zwane „Ways and Means Advances", dochodziły do 60 miljonów funtów i były jedną z poważniejszych przyczyn ekspansji kredytu bankowego.

Poza awansami w Banku Angielskim rząd korzystał z funduszów państwowych kas oszczędnościowych, których wkłady podczas wojny powiększyły się o blizko 86 miljonów, — wynosiły bowiem:

8 sierpnia 1914 r. . . . . 244.496.285 f.
zaś 2 sierpnia 1919 r. . . . . 329.842.736 „

Wywołane przez stan wojny nienormalne ożywienie życia gospodarczego, w połączeniu z wielką ilością znaków obiegowych i łatwością kredytu bankowego, wpłynęło na wybitne powiększenie sumy wkładów w bankach angielskich. W porównaniu z rokiem 1913-ym, ogólna suma wkładów we wszystkich bankach (za wyjątkiem Banku Angielskiego) wynosiła:

w końcu 1913 r. . . . . 1.070.681.000 f.
zaś w końcu 1919 r. . . . . 2.398.831.000 „

Zwiększone tak znacznie fundusze obrotowe banki lokowały przedewszystkiem w pożyczkach (on call) i w wekslach dyskontowych. Ogólna suma lokat pożyczkowo-dyskontowych wynosiła:

w końcu 1913 r. . . . . 883 miljony funtów
„ 1919 r. . . . . 1715 „ „

Zwrócić należy uwagę, że do weksli dyskontowych banki zaliczały również krótkoterminowe bony skarbowe, które w końcu wojny wypełniały, mniej więcej, szóstą część portfelu wekslowego banków (250 — 300 miljonów).

Pewna część awansów, stosunkowo niewielka, udzieloną była przez banki na cele subskrypcji pożyczek wojennych.

Przy zwiększonych znacznie wkładach banki musiały, rzecz naturalna, trzymać wielkie rezerwy w kasach lub w Banku Angielskim. Rezerwy te wynosiły:

w końcu 1913 r. . . . . 152 miljony funtów
„ 1919 r. . . . . 423 „ „

Na wielkie rezerwy bankowe zwrócił uwagę rząd w 1916 roku i zaofiarował bankom lokatę części tych rezerw w krótkoterminowych awansach rządowych. O awansach tych sprawozdania oficjalne żadnych nie podają szczegółów; wiadomo tylko ze źródeł prywatnych, że zaciągane one były za pośrednictwem Banku Angielskiego podobno na $4^1/_2{}^0/_0$ z wymówieniem 3-dniowem.

Ciekawym rysem bankowości angielskiej podczas wojny były częste wypadki łączenia się poszczególnych banków, ktore przeobraziły się w prawdziwą epidemję fuzyj bankowych w końcu 1917-go i w całym 1918-ym roku Stopniowe zmniejszanie się ilości banków akcyjnych było w Anglji zjawiskiem normalnem rownież przed wojną, lecz wtedy były to fuzje o tyle usprawiedliwione, że zawsze jakiś wielki bank akcyjny wchłaniał poprostu mniejsze i słabsze finansowo banki w miejscowościach, w których zamierzał rozwinąć intensywniejszą działalność depozytową lub kredytową. Tymczasem podczas wojny łączyć się poczęły wielkie, zasobne i do samodzielnego życia całkowicie zdolne instytucje: W grudniu 1917 roku połączył się „London & South Western Bank“, posiadający $38^1/_2$ miljona funtów wkładów, z „London & Provincial Bank“, operującym 36-ciu miljonami funtów wkładów; w tymże miesiącu połączyły się „Union of London & Smiths Bank“ (wkłady 62,818,000 f.) z „National Provincial Bank of England (wkłady 112.597.000 funtów).

W styczniu 1918 roku nastąpiła fuzja „Parr's Bank“ (wkłady 68.631.000 f.) z „London County & Westminster Bank“ (wkłady 142.268.000 f.) oraz „London Joint Stock Bank“ (wkłady 57.979.000 f.) z „London City & Midland Bank“ (wkłady 220.552.000 f.). Władze skarbowe były poważnie zaniepokojone tym procesem, obawiały się stworzenia przez banki wielkich trustów pieniężnych — i wyznaczyły w lutym 1918 roku specjalną komisję, której poleciły zbadanie przyczyn i niebezpieczeństw, mogących wypłynąć z tej ożywionej koncentracji banków; do czasu otrzymania raportu komisji wszelkie nowe fuzje zostały wstrzymane. Komisja nie znalazła wielkiego niebezpieczeństwa w procesie amalgamacyjnym, zaleciła jednak ogólnie kontrolę rządową nad wszelkiemi połączeniami banków ze względu na wielką rolę, jaką instytucje kredytowe odgrywają w życiu gospodarczem kraju. W rezultacie fuzyj, które miały miejsce do końca wojny, wysunęło się na czoło bankowości angielskiej pięć wielkich banków, zwanych „Big Five“, które na 31-go grudnia 1920 roku posiadały wkładów:

London Joint City & Midland Bank	371.841.968 f.
Lloyds Bank	345.028.984 „
Barclays Bank	327.778.370 „
London County Westminster & Parr's Bank	305.380 814 „
National Provincial & Union Bank of England	278.355.366 „

Miarą, jak bardzo pięć wspomnianych banków wysunęły się ponad szereg przeciętnych banków angielskich, jest fakt, że największy z pozostałych banków, „Bank of Liverpool & Martins“, miał na 31.XII. 20 wkładów już tylko na sumę 81.206.768 funtów.

Rynek towarowy.

Przywóz towarowy Anglji przewyższał przed wojną wywóz średnio o 140 miljonów funtów. Wywóz „niewidzialny“ — asekuracje, frachty, prowizje wszelkiego rodzaju i dochody z zamorskich inwestycyj—

wynosił około 350 miljonów, pokrywał więc przewyżkę przywozu towarowego i pozostawiał jeszcze około 200 miljonów funtów rocznie na dalsze inwestycje kapitału augielskiego za granicą.

Z chwilą rozpoczęcia wojny bilans handlowy Anglji kształtować się począł bardziej niekorzystnie. Zakupy artykułów spożywczych, surowców i wyrobów gotowych, dokonywane zagranicą po wzrastających cenach, głównie na potrzeby wojskowe Anglji i jej sprzymierzeńców, nie znajdywały odpowiedniego pokrycia w zwiększonym eksporcie. Handel zamorski w pierwszych miesiącach wojny był nieustannie utrudniany ruchliwością nieprzyjacielskich statków wojennych; koszty transportu i asekuracji rosły niesłychanie; odpadła znaczna część odbiorców w portach Morza Północnego i Bałtyku. Dezorganizacja rynków międzynarodowych i trudności komunikacji zamorskiej wywołały stagnację w angielskim przemyśle bawełnianym, który w $^3/_4$ pracował na eksport. Poważnie dotknięte zostały również inne dziedziny przemysłu i handlu, jak; rybołóstwo, węgiel, stal, linoleum, djamenty, pióra strusie, cukier, bawełna, wyroby wełniane, żegluga. Pomyślność przemysłowa, jaka przejawiła się w dalszych latach wojny, jako zrozumiały jej niezdrowy wynik, opierała się na zwiększonym zapotrzebowaniu rynku wewnętrznego i nie wpływała na korzystniejsze ukształtowanie się bilansu handlowego Anglji.

Sumy wwozu i wywozu towarowego za lata wojny wyrażały się w cyfrach następujących:

	wwóz	wywóz	przewyżka wwozu
1914 rok	696.635.113	526.195.523	170.435.590 f.
1915 „	851.893.350	483.930.629	367.962.721 „
1916 „	948.506.492	603.845.885	344.660.607 „
1917 „	1.064.164.678	596.757.207	467.407.471 „
1918 „	1.316.150.903	532.364.078	783.786.825 „

Cyfry wwozu w okresie od sierpnia 1914 do czerwca 1917 r. nie obejmują transportów, stanowiących tajemnicę wojskową.

Nietylko stosunek przywozu do wywozu układa się coraz niekorzystniej dla handlu angielskiego; ujemną również cechą handln w czasie wojny było to, że rynki importu i eksportu były różnorodne: że sprowadzać trzeba było z państw, pod względem kredytowym od Anglji mało lub wcale niezależnych, zaś wywozić można było, i ze względów wojskowych przedewszystkiem wywozić należało, do krajów, żyjących w czasie wojny kredytami angielskimi. Najpoważniejszym odbiorcą produktów angielskich podczas wojny była Francja, która wywiozła z Anglji:

w 1915 r.	na sumę	72.497.000	f.
1916 „	„	98.272.000	„
1917 „	„	118.206.000	„
1918 „	„	137.335.000	„

podczas gdy przywóz towarów francuskich do Anglji wyniósł:

w 1915 r.	35.449.000	funtów
1916 „	31.067.000	„
1917 „	28.473.000	„
1918 „	39.466.000	„

Natomiast ze Stanami Zjednoczonemi zachodził odwrotny stosunek; wywiozły one z Anglji:

w 1915 r.	na sumę	26.832.000	f.
1916 „	„	33.246.000	„
1917 „	„	33.721.000	„
1918 „	„	23.559.000	„

przywiozły zaś:

w 1915 r.	na	239.945.000	funtów
1916 „	„	295.829.000	„
1917 „	„	380.287.000	„
1918 „	„	522.078.000	„

W 1916-ym roku rząd powołał do życia specjalną komisję celem zbadania możliwości zwiększenia eksportu. Komisja złożyła w dniu 22-gim września 1916 r. raport, streszczający się w trzech punktach:

1) banki depozytowe nie mogą udzielać eksporterom długoterminowych kredytow, bowiem ich środki obrotowe składają się z wkładów, przeważnie płatnych na każde żądanie;
2) banki niemieckie niezmiernie ułatwiły przemysłowi niemieckiemu wielką przedwojenną ekspansję handlową przez udzielanie wysokich kredytów eksportowych;
3) należałoby więc stworzyć specjalną instytucję kredytową, która nie czerpałaby swych środków z wkładów, płatnych na każde żądanie, a która miałaby na celu finansowanie eksportu wzorem przedwojennej praktyki banków niemieckich.

W osiem miesięcy po wspomnianym raporcie powołaną została do życia instytucja, zwana „British Trade Corporation", której zadaniem miało być „okazywanie rady i pomocy finansowej angielskim przedsiębiorstwom przemysłowym i handlowym". Dnia 27-go czerwca 1917 roku ukazały się prospekty o utworzeniu Korporacji z kapitałem 10 miljonów funtów w miljonie akcji po 10 funtów. Działalność Korporacji do końca 1918 r. dała niewielkie rezultaty; po zawarciu pokoju ożywiła się nieco, jakkolwiek nie wywarła na eksport angielski tego wpływu, jaki przy założeniu spodziewała się osiągnąć.

Usiłowania zwiększenia eksportu angielskiego powodowane były wyłącznie dążeniom do wyrównania bilansu handlowego, nie oznaczały zaś bynajmniej przesycenia wewnętrznego rynku towarowego. Stagnacja, która w pierwszym okresie wojny dotknęła szereg gałęzi przemysłu,

wkrótce zniknęła; zaczął się natomiast rozkwit dochodowych „przemysłów wojennych". Brak fachowych sił roboczych, wyssanych częściowo przez wojskowe organizacje gospodarcze,—jak niemniej ograniczenia przywozowe, stowane do wszystkich towarów, które zaspokoić mogła produkcja krajowa, — spowodowały zanik konkurencji, który naturalną drogą wywołał zwyżkę cen towarowych, częściowo tylko usprawiedliwioną przez podrożenie surowców zagranicznych, przez wysokie podatki wojenne i zwiększone koszty robocizuy. Za cały okres wojny wzrost cen towarowych wyniósł w Anglji od 100 do 200%; poszczególne grupy towarów wykazały zwyżkę:

zboże i mięso	125%
inne pokarmy	126%
wyroby włókiennicze	207%
wyroby mineralne	186%
różne	153%

Przeciętny wzrost drożyzny za czas od I-go lipca 1914 roku do końca października 1918 roku wyraża się w stosunku 100 : 244.

Kursy walut obcych.

W pierwszych dniach wojny remesy angielskie były usilnie poszukiwane zagranicą dla spłacenia terminowych zobowiązań importerów towarów angielskich. W normalnych czasach zobowiązania takie pokrywane były częściowo tylko gotówką, przeważnie zaś nowemi akceptami za nowe transporty towarów. Wobec zamknięcia przez banki angielskie kredytów domom dyskontowym, te ostatnie powstrzymać się musiały od przyjmowania pokrycia terminowych zobowiązań w nowych akceptach. Wywołało to drożyznę remes na Londyn na wszystkich rynkach pieniężnych, za wyjątkiem Paryża i Szwajcarji; w osobliwych skokach podniósł się funt angielski w Stanach Zjednoczonych (w ciągu 6-ciu dni z 4.89 do 7 dol. za funt).

Wysoki kurs funta utrzymał się na rynkach zagranicznych aż do końca 1914 roku. Dopiero w 1915-ym roku zaczyna się nieznaczny stosunkowo spadek, zaś wyjątkowo dla Paryża wzrost kursu funta:

	New York	Amsterdam	Szwajcarja	Paryż
Parytet.	4.86 dol.	12.11 guld.	25.22 fr.	25.22 fr.
7 stycznia 1915 r. .	4.83 „	12.01 „	25.50 „	25.12 „
2 lipca „	4.77 „	11.93 „	25.75 „	26.82 „
31 grudnia „	4.74 „	11.83 „	24.90 „	27.73 „
30 czerwca 1916 r. .	4.76 „	11.48 „	25.22 „	28.13 „
29 grudnia „	4.76 „	11.68 „	24.15 „	27.80 „
29 czerwca 1917 r. .	4.76 „	11.54 „	22.95 „	27.39 „
28 grudnia „	4.76 „	10.95 „	20.79 „	27.21 „
28 czerwca 1918 r. .	4.76 „	9.37 „	18.85 „	27.15 „

Wahania były, jak widzimy, nieznaczne; dolar Stanów Zjednoczonych był wyjątkowo stabilizowany—i to mimo stałego znacznego pogarszania się bilansu płatniczego Anglji względem Stanów. Tak dobre rezultaty osiągnęła Anglja dzięki przezornej i szczęśliwej polityce finansowej, dzięki ofiarności własnego społeczeństwa, wydatnej pomocy kolonij i udziałowi w wojnie Stanów Zjednoczonych.

Pożyczki zagraniczne.

Do najdogodniejszych sposobów łatania chwilowego niedoboru bilansu płatniczego należą pożyczki zagraniczne. Do sposobu tego uciekać się próbowała Anglja od 1915 roku, gdy kursy na New York poczęły podnosić się w nader szybkim tempie: przy nominalnej wartości 4.86 dol. za funt, kurs w końcu sierpnia 1915 opadł do 4.59½, a w dniu 1-szym września do 4.47 dol. za funt. Dzięki wysiłkom Banku Angielskiego udało się w kilku następnych dniach września podnieść kurs o kilkanaście punktów, jednak w październiku spadł on ponownie.

W porozumieniu z Francją, rząd angielski poczynił

starania o uzyskanie w Stanach Zjednoczonych pożyczki w sumie 500 miljonów dolarów; z sumy tej 250 miljonów przypaść miało Anglji. Pożyczka wypuszczoną była w październiku 1915 r. w formie 5%-wych bondów po cenie emisyjnej 98 za 100; miała być spłaconą w październiku 1920 roku.

W sierpniu 1916 roku rząd angielski zaciągnął nową pożyczkę w Stanach; tym razem gwarantowaną ona była pakietem akcyj amerykańskich i neutralnych europejskich wartości rynkowej o 20% wyższej od sumy pożyczki. Pożyczka wypuszczoną była w formie 5%-wych bondów po 98 za 100 na sumę 250 miljonów dolarów. Spłata miała nastąpić najpóźniej w dniu 1-ym września 1918 roku.

W końcu października 1916 roku Anglja zaciągnęła w Stanach Zjednoczonych nową pożyczkę w sumie 300 miljonów dolarów, gwarantowaną również akcjami zagranicznemi. Połowa tej sumy wypuszczoną była w formie 3-letnich bondów 5½%-wych, emitowanych po 99¼, zaś druga połowa w 5-letnich bondach 5½%-wych wypuszczona była po 98½ za 100. Bondy obu typów zakupił potężny syndykat amerykański po cenie o 1½ punkta poniżej ceny emisyjnej.

W grudniu tegoż roku rząd angielski zaciągnął pożyczkę w Japonji, robiąc przytem wielką operację walutową. Japonja miała w tym czasie poważne sumy w bankach amerykańskich w walucie dolarowej. Anglja uzyskała od Japonji pożyczkę funtową w sumie 10 miljonów funtów, lecz otrzymała je w postaci dolarów, znajdujących się w Stanach Zjednoczonych na koncie rządu japońskiego. Pożyczka ta zaciągnięta była na 6% na przeciąg 3-lat.

W dniu 18-ym stycznia 1917 roku emitowaną była w Stanach nowa pożyczka angielska w sumie 250 miljonów dolarów. Warunki: 100 miljonów w jednorocznych

bondach 5½%-wych po 99.52 oraz 150 miljonów w dwuletnich bondach 5½%-wych po 99.07 za 100; cała emisja gwarantowaną była akcjami zagranicznemi. Była to ostatnia pożyczka, zaciągana przez Anglję na wolnym rynku Stanów.

Z chwilą przyjęcia przez Stany Zjednoczone czynnego udziału w wojnie europejskiej Anglja otrzymała szereg pożyczek bezpośrednio od rządu Stanów, z pominięciem dotychczasowej praktyki składania dodatkowej gwarancji w akcjach przedsiębiorstw amerykańskich lub neutralnych europejskich. Pierwszą pożyczkę na nowych warunkach otrzymała Anglja 25-go kwietnia 1917 roku w sumie 200 miljonów dolarów na 3%; szereg dalszych awansów podniósł sumę bezpośrednich zobowiązań rządu angielskiego wobec rządu Stanów Zjednoczonych do 955 miljonów dolarów na dzień 4-go sierpnia 1917 r. (3 lata wojny) i do 4.220 miljonów na 15-go listopada 1919 roku. Cała niemal suma awansów rządowych przeznaczoną była na opłacenie surówców i żywności amerykańskiej, sprowadzanych przez Anglję częściowo na potrzeby własne i w znacznej części dla wojsk sprzymierzonych.

Dnia 12-go stycznia 1918 roku opublikowanem zostało porozumienie, zawarte z Argentyną w przedmiocie pożyczki w sumie 40 miljonów funtów, zaciągniętej łącznie przez Anglję i Francję. Pożyczki: japońska i argentyńska oraz emisje na rynku Stanów Zjednoczonych wyczerpują akcję pożyczkową rządu angielskiego na rynkach zagranicznych.

Deponowanie akcyj zagranicznych.

Jak wspomniałem wyżej, pożyczki, zaciągane przez rząd angielski na rynku Stanów Zjednoczonych w 1916-ym roku, gwarantowane były depozytem akcyj amerykańskich i neutralnych europejskich. Akcje te były zakupywane lub wypożyczane od angielskich ich posiadaczy początkowo przez

Bank Angielski, później przez specjalny komitet, zwany „American Dollar Securities Committee".

Pierwotne podstawy akcji rządowej w sprawie zakupów lub wypożyczania papierów wartościowych były następujące: rząd sporządzał wykazy wybranych papierów dolarowych, proponując posiadaczom: a) sprzedaż ich według bieżącego kursu na giełdzie nowojorskiej, za gotówkę lub pięcioletnie 5%-we „Exchequer Bonds", albo b) wypożyczenie papierów na przeciąg 2-ch lat, przyczem wypożyczający otrzymywał wszystkie bieżące procenty i dywidendy oraz dodatkową prowizję w wysokości 5% nominalnej wartości akcji. Ktokolwiek odmówiłby wypożyczenia lub sprzedania rządowi wybranych papierów podlegał karze opłacania dodatkowego podatku 10%-wego od osiągnionego z zatrzymanych akcyj dochodu.

Zasady powyższe zmienione zostały w sierpniu 1916 r. Termin wypożyczania akcyj przedłużono z 2-ch do 5-ciu lat, przyczem rząd zastrzegał sobie prawo sprzedaży wypożyczonych akcyj, zobowiązując się jednak, że po upływie pięcioletniego terminu albo zapłaci właścicielowi akcji rynkową jej wartość w dniu zdeponowania, podwyższoną o 5%, albo zwróci taką ilość akcyj i tego samego typu, jakie były w swoim czasie zdeponowane. Karny podatek dochodowy w wysokości 10% pozostawiony był w mocy.

Z początkiem 1917 roku opublikowanym został akt, upoważniający rząd do sporządzenia szczegółowych wykazów akcyj, znajdujących się w posiadaniu prywatnych osób oraz instytucyj, jak również do rekwirowania wybranych akcyj.

Ze sprawozdania „American Dollar Securities Committee" przytaczam następujące dane o rezultatach akcji rządowej w sprawie nabycia lub wypożyczania papierów wartościowych:

Od początku wojny do dnia 31-go marca 1919 roku nabyto:

walorów w walucie	dolarowej	na sumę . .	921.332.705 dol.
„ „	funtowej	„ . .	31.923.465 f.
„ „	florenowej	„ . .	5.452.700 fl.

W tym samym czasie wypożyczono:

walorów w walucie	dolarowej	na sumę . .	501.450.260 dol.
„ „	funtowej	„ . .	304.505.353 f.
„ „	frankowej	„ . .	8.458.500 fr.
„ „	koronowej (skandyn.)	na sumę . .	8.152.100 kor.
„ „	florenowej	„ . .	4.374.600 fl.

W funtach sterlingów ogólna wartość akcyj kupionych wyraża się w sumie f. 216.644.396, zaś akcyj wypożyczonych w sumie f. 405.951.189.

Cyfry powyższe nie obejmują walorów zakupionych w 1915 roku przez Bank Angielski w sumie 233 miljonów dolarów oraz zdeponowanych przez „Canadian Pacific Railway Co." obligacyj tego towarzystwa na sumę 40 miljonów dolarów.

Rezerwy złote.

W szeregu środków, mających na celu wyrównanie bilansu płatniczego, ostatnim jest ekspedycja złota zagranicę. Zanim przejdę do opisania, czy i w jakim stopniu Anglja musiała się uciekać do tej ostateczności, podam nieco szczegółów o stanie rezerw złotych Anglji przed wojną.

Wielkie banki emisyjne, główne rezerwoary żółtego metalu, posiadały w przededniu wojny około 3.600.000.000 dolarów w złocie, z czego przypadało:

na skarb	Stanów Zjednoczonych	1.184	miljonów dolarów
„ Bank	Francuski	830	„ „
„ „	Rosyjski	800	„ „
„ Reichsbank	. . . . .	340	„ „
„ Bank	Austro-Węgierski	255	„ „
„ „	Angielski	190	„ „

Jak widzimy, rezerwy złote Banku Angielskiego były stosunkowo nieznaczne, co objaśnia się niewielką ilością not, będących w obiegu w Zjednoczonem Królestwie. Względnie wysoką zato była ilość monet złotych, znajdujących się w obiegu i w bankach, poza Bankiem Angielskim; wartość ich, według oceny „Committee on Currency and Foreign Exchanges after the War", wynosiła w dniu 30-tym Czerwca 1919 roku około 123 miljonów funtów t. j. 598 miljonów dolarów.

Ostatnie dni lipcowe i początek sierpnia 1914 roku pozbawiły Bank Angielski pewnej części rezerw wskutek zwiększonej wymiany banknotów; rubryka „Monety złote i bilon" w sprawozdaniach Banku wykazywała na dzień 22-go lipca 1914 r. — 38.564.410 f., na 29-go lipca — 36.671.405, zaś na 5-go sierpnia — 26.041.070 funtów. Dla powstrzymania dalszego osłabienia rezerw, bez uciekania się do kompromitującego zawieszenia wymiany not, wypuszczone zostały w początku sierpnia „Currency Notes" oraz wydane zostało prawo, zabraniające przetapiania monet złotych jak również sprzedaż ich powyżej nominalnej wartości.

Trudną byłoby, mimo wszystko, rzeczą probować utrzymać w czasie wojny walutę złotą z tak nikłemi rezerwami. Ułatwił to jednak fakt, że Anglja, z natury swych stosunków politycznych, kontrolowała zawsze $^2/_3$ części światowej produkcji złota. Z chwilą rozpoczęcia wojny (aż do 12-go września 1919 roku) Bank Angielski otrzymał przywilej wyłącznego nabywania całej produkcji złota, dobywanego w krajach, związanych z koroną angielską, po cenie przedwojennej 3 f. 17 s. 9 pensów za uncję. Jakkolwiek światowa produkcja złota podcza wojny dość znacznie się zmniejszyła [1], to jednak względny udział

[1] Wartość produkcji złota wynosiła:
w roku 1910 . . . . . 94 miljonów funtów
1911 . . . . . 95 „ „

Anglji w tej produkeji pozostał prawie bez zmiany, wynosząc: w 1913 r. — 65%, w 1914 — 62%, w 1917 i 1918 — znów 65%. Rozporządzając rocznie ilością złota wartości około 60 miljonów funtów, Bank Angielski znaczną część jego kierował do państw zaprzyjaźnionych i neutralnych według własnego uznania, pozostawiając pewną część we własnych skarbcach, jako zabezpieczenie zwiększonej emisji. Jak starano się przytem oszczędzać złota, wskazuje fakt, że do Indji pozwalano wwozić jedynie złoto, niezbędne na potrzeby rządu; gdy przed wojną Indje nabywały średnio do 12 miljonów funtów złota rocznie, to w czasie wojny nie udzielano im więcej jak 5 miljonów funtów. Poza przywozem złota z miejsc produkcji, starano się zwiększyć centralne rezerwy złote przez wywieranie dyskretnego nacisku na szeroką publiczność i banki, aby posiadane monety złote wpłacały do Banku Angielskiego. Dzięki kontroli produkcji i ofiarności społeczeństwa oraz uległości banków rezerwy złote Banku Angielskiego powiększyły się jak następuje:

5-go	sierpnia	1914 r.	26.041.070	funtów
4-go	„	1915 r.	61.207.775	„
2-go	„	1916 r.	52.910.195	„
1-go	„	1917 r.	49.845.650	„
31-go	lipca	1918 r.	66.562.730	„
30-go	„	1919 r.	86.231.285	„

---

w roku	1912	96	miljonów funtów
	1913	94	„ „
	1914	91	„ „
	1915	97	„ „
	1916	93	„ „
	1917	87	„ „
	1918	79	„ „

III. POŻYCZKI WOJENNE

Kredyty krótkoterminowe. — Treasury Bills. — Exchequer Bonds. — National War Bonds. — War Savings Certificates. — War Expenditure Certificates. — Ways & Means Advances. — Pożyczki długoterminowe.

Kredyty krótkoterminowe.

Kredyty krótkoterminowe zaciągane były podczas wojny przez władze skarbowe Anglji w dziesięciu różnych formach:

1. Treasury Bills 3-miesięczne
2. „ „ 6-miesięczne
3. „ „ 9-miesięczne
4. „ „ 12-miesięczne
5. Exchequer Bonds $3^1/_3$-letnie
6. „ „ $4^1/_2$-letnie
7. „ „ $5^1/_2$-letnie
8. National War Bonds
9. War Savings Certificates 5-letnie
10. War Expenditure Certificates 2-letnie

Treasury Bills.

„Treasury Bills"—są to bony skarbowe, wypuszczane za pośrednictwem Banku Angielskiego, zazwyczaj 3-miesięczne, czasem dłuższe, lecz nigdy nie przenoszące 12 miesięcy. Stopa procentowa bonów jest zmienna, zależna od stanu rynku pieniężnego. W dniu wypowiedzenia wojny było w obiegu bonów na sumę 15.500.000 funtów.

Od pierwszego miesiąca wojny Bank Angielski wypuszczać począł nowe serje bonów w terminach i sumach, podanych niżej. Stopa procentowa bonów nie była z góry oznaczona, lecz określała się drogą ofert ze strony banków. Bank Angielski publikował, że w tym i tym dniu

zamierza wypuścić określoną sumę bonów i żądał od banków przedstawienia ofert na ich zakup; zgłoszenia banków obejmowały sumę, jaką dany bank pragnął zakupić oraz procent, jaki przy danym stanie rynku pieniężnego uważałby za dostateczny. Bank Angielski uwzględniał oferty banków, poczynając od tych, które zaproponowały najwyższy procent; przeciętna suma, jaką banki płaciły przy poszczególnych emisjach za 100 funtów bonów nominalnej wartości, wskazana jest w ostatniej rubryce poniższej tabelki.

		Suma	Długość	Płacono za 100 f.
19-go	sierpnia 1914 r.	15 miljonów	6 mies.	96 f. 6 s. 11 p.
26-go	„ „	15 „	6 „	96 „ 4 „ 6 „
16-go	września „	7½ „	6 „	97 „ 1 „ 6 „
16-go	„ „	7½ „	12 „	96 „ 11 „ 9 „
7-go	października „	15 „	6 „	96 „ 10 „ 9 „
21-go	„ „	15 „	6 „	96 „ 5 „ 1 „
4-go	listopada „	15 „	6 „	96 „ 6 „ 5 „
23-go	lutego 1915 r.	10 „	6 „	98 „ 7 „ 9 „
23-go	„ „	10 „	12 „	97 „ 2 „ 11 „
30-go	marca „	15 „	6 „	97 „ 6 „ 1 „
6-go	kwietnia „	15 „	6 „	96 „ 17 „ 11 „
13-go	„ „	15 „	6 „	96 „ 5 „ 8 „

ogółem 155 miljonów funtów

Dnia 13-go kwietnia Skarb podał do wiadomości, że w przyszłości wypuszczać będzie bony nie z dyskontem, proponowanem przez banki, lecz według z góry przez siebie oznaczonej stopy procentowej. Bony nowych seryj wypuszczono w odcinkach po 1.000, 5.000 i 10.000 funtów, z terminami 3, 6, 9 i 12-miesięcznym. Stawki dyskontowe, zależne od stanu rynku pieniężnego, zmieniały się, jak następuje:

Data rozpoczęcia sprzedaży	bony			
	3-mies.	6-mies.	9-mies.	12-mies.
4-go kwietnia 1915 r.	2¾%	3⅝%	3¾%	3¾%
9-go sierpnia „	4½%	4½%	4½%	4½%

Data rozpoczęcia sprzedaży		bony 3-mies.	6-mies.	9-mies.	12-mies.
27-go października	1915 r.	4¾%	4⅞%	5%	5%
12-go listopada	„	5%	5%	5%	5%
24-go marca	1916 r.	4½%	4¾%	4¾%	5%
16-go czerwca	„	5%	5%	5%	5%
14-go lipca	„	5½%	5¾%	—	6%
27-go września	„	5½%	5½%	—	5½%

W dniu 30-tym września 1916 r. ogólna suma bonów na rynku wynosiła 1.041.488.000 funtów; w dniu 16-tym grudnia emisja bonów osiągnęła maximum za cały czas wojny w sumie 1.148.545.000 funtów, poczem spadła do 1.115.815.000 f. na 30-go grndnia 1916 roku.

W dniu 4-tym stycznia 1917 roku skarb zawiadomił o czasowem wstrzymaniu dalszej sprzedaży bonów, aby nie stwarzać konkurencji ogłoszonej w tym czasie trzeciej pożyczce długoterminowej. Dzięki temu zarządzeniu suma bonów w obiegu poczęła się szybko zmniejszać: po trzymiesięcznej przerwie w sprzedaży wynosiła już tylko 454.478.000 f. W początku kwietnia rząd polecił Bankowi wznowić sprzedaż bonów, przyczem stosowano jednocześnie przedwojenny system sprzedaży za pomocą ofert bankowych, oraz nowy, ze stawką procentową określoną z góry przez Bank Angielski. Według pierwszej zasady wypuszczono bonów:

3-go	kwietnia	1917 r.	na sumę	50	mil. f.
17-go	„	„	„	50	„
24-go	„	„	„	50	„
1-go	maja	„	„	20	„
8-go	„	„	„	20	„
15-go	„	„	„	25	„
22-go	„	„	„	20	„
29-go	„	„	„	30	„
5-gó	czerwca	„	„	40	„
12-go	„	„	„	25	„
19-go	„	„	„	25	„
			ogółem	355	mil. f.

po cenie: a) za 3-miesięczne od 98 f. 15 s. $8^1/_2$ p. do 98 f. 16 s. 4 p. za 100 f., b) za 6-miesięczne od 97 funt. 10 s. $6^1/_4$ p. do 97 f. 12 s. $4^1/_2$ p. za 100 funt. i c) za 12-miesięczne od 95 f. do 95 f. 2 s. $6^1/_4$ p. za 100 f.

Według drugiej zasady sprzedano pewną ilość bonów wyłącznie bankom i domom dyskontowym. Stawki procentowe tych bonów, nazwanych dla odróżnienia „Intermediate Treasury Bills", wynosiły: dla 3 i 6-miesięcznych $4^5/_8\%$, dla 12-miesięcznych $4^7/_8 - 4^{13}/_{16}\%$.

Począwszy od dnia 19-go czerwca 1917 roku sprzedawano bony już tylko za stawką procentową, określoną z góry; była ona zmienna i wahała się dla bonów 3 i 6 miesięcznych w granicach od $3^1/_2$ do $4^3/_4\%$.

Suma bonów wszystkich seryj wynosiła:

na 7-go	sierpnia	1915 r.	236.322.000 f.
5-go	„	1916 r.	856.557.000 „
4-go	„	1917 r.	757.977.000 „
3-go	„	1918 r.	1.055.027.000 „
2-go	„	1919 r.	749.678.000 „

Exchequer Bonds. „Exchequer Bonds" — są to bony skarbowe, różniące się od „Treasury Bills" znacznie dłuższym terminem płatności, wynoszącym od 3-ch do 5-ciu, a nawet do 10-ciu lat. Wypuszczane są przez ministra finansów na zasadzie upoważnienia parlamentu. Dla odróżnienia od Treasury Bills, bony długoterminowe nazywać będziemy „bondami".

Pierwszą emisję bondów wypuszczono w początku marca 1915 roku na sumę 50 miljonów na 3% z terminem płatności 5-letnim. Z emisji wpłynęło gotówką 47.942.345 f. Z dniem 16-ym grudnia 1915 roku rozpoczęto sprzedaż nowej seryj bondów, tym razem 5-procentowych, płatnych 1-go grudnia 1920 roku, w odcinkach po 100, 200, 500, 1000 i 5000 funtów, przyczem suma emisji bondów nie była ograniczona; od 10-go stycznia 1916 roku wy-

puszczać poczęto również mniejsze odcinki — po 5, 20 i 50 funtów. Z dniem 1-szym czerwca 1916 r. wypuszczono dalsze serje bondów, również z nieograniczoną sumą emisji; były one również 5%-we i miały dwojaki termin płatności: 5-go października 1919 lub 5-go października 1921 roku.

Od dnia 2-go października 1916 roku podniesiono stopę procentową bondów: nowe serje oprocentowane były w stosunku 6% i były płatne 16-go lutego 1920 roku. Podniesienie procentu wywołało szereg uwag i protestów, szczególniej ze strony posiadaczy $4^1/_2\%$ pożyczki długoterminowej. Częściowo pod wpływem tych protestów sprzedaż bondów 6%-wych została z dniem 1-szym stycznia 1917 r. zawieszona.

Przez blisko $3^1/_2$ miesiąca (okres emisji trzeciej pożyczki długoterminowej) sprzedaż bondów była wstrzymana. Wznowiono ją dopiero 13-go kwietnia 1917 roku, przyczem stopę procentową zniżono do 5%. Sprzedaż trwała do 27-go września 1917 roku; od tej daty emisja Exchequer Bonds została aż do końca wojny zawieszoną.

Ogółem wypuszczono:

3%-wych	Exchequer	Bonds	na sumę	47.942.345 f.
5%-wych	„	„	„	416.862.065 „
6%-wych	„	„	„	161.000.565 „

Dnia 22-go września 1917 roku premjer zakomunikował bankierom warunki emisji bondów nowego typu, zwanych „National War Bonds“. Różnica między bondami „Exchequer“ i „National War“ polegała głównie na nazwie, mającej poruszyć struny patrjotyczne i łatwiej zachęcić szeroką publiczność do nabywania bondów. Wypuszczono je w czterech serjach, w terminach: 2-go października 1917 r., 2-go kwietnia 1918, 1-go października 1918 i 1-go lutego 1919 r. Warunki emisji poszczególnych seryj były następujące:

National War Bonds.

I-sza serja:

5%-we	pł. 1.X.	1922 r.	cena wykupu	102	za 100
5%-we	„	1924 r.	„	103	„
5%-we	„	1927 r.	„	105	„
4%-we	„	1927 r.	„	100	„

II-ga serja:

5%-we	pł. 1.IV.	1923 r.	cena wykupu	102	za 100
5%-we	„	1925 r.	„	103	„
5%-we	„	1928 r.	„	105	„
4%-we	„	1928 r.	„	100	„

III-cia serja:

5%-we	pł. 1.IX	1923 r.	cena wykupu	102	za 100
5%-we	„	1925 r.	„	103	„
5%-we	„	1928 r.	„	105	„
4%-we	„	1928 r.	„	100	„

IV-ta serja:

5%-we	pł. 1.II.	1924 r.	cena wykupu	102	za 100
5%-we	„	1929 r.	„	105	„
4%-we	„	1929 r.	„	100	„

Bondy 4%-we wszystkich czterech seryj wypuszczone były na mniej dogodnych warunkach niż 5%-we, lecz zato nie podlegały podatkowi dochodowemu. Wszystkie bondy były sprzedane po 100 za 100, z wyjątkiem 4%-wych bondów III-ciej i IV-tej serji, sprzedawanych po 101½ za 100. Bondy były wypuszczane w odcinkach po 50, 100, 200, 500, 1000 i 5000 funtów.

„National War Bonds“ osiągnęły wyjątkowe powodzenie: ze sprzedaży bondów wszystkich seryj wpłynęło do skarbu 1.732.797.516 funtów. Akcji sprzedaży współdziałały banki, które—na zasadzie porozumienia ze skarbem—zniżyły stawki procentowe od wkładów, aby zachęcić przez to publiczność do lokaty oszczędności w wyżej oprocentowanych bondach.

„Treasury Bills“ i „Exchequer Bonds“ były starą i wypróbowaną formą kredytów przejściowych, przygotowujących w potrzebie grunt do emisji pożyczek długoterminowych. Wypuszczane przeważnie w dużych odcinkach, obliczone one były na osoby i instytucje, posiadające stale lub chwilowo poważniejsze rezerwy gotówkowe. Dla szerokich mas wprowadzono na rynek pieniężny w początku 1916 roku papier innego rodzaju, nazwany „War Savings Certificate“. Jak dalece uważać chciano certyfikaty oszczędnościowe za uprzywilejowany walor klas uboższych świadczą najzupełniej zbyteczne ograniczenia, jakie początkowo stosowano przy ich sprzedaży,—np. nabywać certyfikaty mogły wyłącznie osoby, których dochód roczny nie przekraczał trzystu funtów, pozatem obowiązywał przepis, że jedna osoba nie mogła być posiadaczem certyfikatów na sumę ponad 500 funtów.

War Savings Certificates.

Certyfikaty wypuszczane były na pięć lat, oprocentowane w stosunku 5 od sta, przyczem opiewały one na pewne okrągłe sumy, zaś przy sprzedaży potrącano z góry należny nabywcy procent. Pierwotnie wypuszczano wyłącznie certyfikaty 1-funtowe, które sprzedawano po 15 szyl. i 6 pensów; posiadacz 5-letniego certyfikatu mógł spieniężyć posiadany walor w każdej chwili, przyczem kasy skarbowe płaciły: przy sprzedaży waloru przed upływem roku—tylko cenę kupna t. j. 15 s. 6 p. za funt, po upływie roku—15 s. 9 p.—i za każdy dalszy miesiąc po za pierwszym rokiem o 1-go pensa na funcie więcej.

„War Savings Certificates“ sprzedawane były od 19-go lutego 1916 roku do końca wojny, jak również i po wojnie; jednak od czerwca 1920 roku zmienioną została nazwa na mniej wojenną — na „National Savings Certificates“. Stopniowo cofnięto ograniczenia, związane początkowo z emisją certyfikatów i zaczęto wypuszczać je w coraz

grubszych odcinkach, aż do 500 f., te ostatnie sprzedawano — po potrąceniu z góry procentu — po $387^1/_2$ funta.

W okresach rocznych, kończących się dniem zamknięcia angielskiego roku obrachunkowego, sprzedaż certyfikatów dała następujące wpływy:

do 31-go marca 1916 r.	1.250.000 f.
od 1.IV.16 do 31.III. 1917 r.	72.750.000 „
„ 1.IV.17 „ 31.III. 1918 r.	62.200.000 „
„ 1.IV.18 „ 31.III. 1919 r.	89.500.000 „
ogółem	225.700.000 f.

War Expenditure Certificates.

Również w 1916-ym roku (3-go czerwca) władze skarbowe zrobiły, za pośrednictwem Banku Angielskiego, próbę wypuszczenia pożyczki krótkoterminowej typu pośredniego między "Treasury Bills" i „Exchequer Bonds", a mianowicie „War Expenditure Certificates", płatnych w dwa lata po wypuszczeniu, nieoprocentowanych, lecz zato sprzedawanych początkowo po 90, a od 13-go lipca 1916 po 89 funtów za 100. Certyfikaty wypuszczone były w odcinkach po 1.000, 5.000 i 10.000 funtów, później również po 100 i 500 funtów.

Emisja „War Expenditure Certificates" nie dała poważniejszych rezultatów: ogółem sprzedano certyfikatów na sumę 29,878.500 f., z czego konwertowano przy subskrypcji pożyczek długoterminowych 6.317.500 funtów. Od 1-go stycznia 1917 roku emisję cyrtyfikatów tego typu przerwano.

Ways & Means Advances.

W chwilach, gdy zawodziły wpływy z pożyczek lub sprzedaży bonów różnych typów, rząd szukał pomocy w Banku Angielskim, skąd czerpał nieraz znaczne sumy i był za nie obciążany na koncie „Ways & Means Advances". Awanse te były bardzo ruchome, wzrastały znacznie przed nowemi subskrypcjami

pożyczek, zaś były całkowicie spłacane po ich zamknięciu. W odstępach rocznych suma awansów wynosiła:

5-go sierpnia	1916 r.	53.396.000 f.
4-go „	1917 r.	246.131.000 „
3-go „	1918 r.	323.414.000 „

w końcu 1918 roku podniosła się do 455.100.000 funtów.

Pożyczki długoterminowe.

Pożyczek długoterminowych w czasie wojny emitowano trzy:

I-szą — 17-go listopada 1914 roku
II-gą — 21-go czerwca 1915 „
III-cią — 11-go stycznia 1917 „

I-sza pożyczka wojenna.

Pierwsza pożyczka wojenna wypuszczona była na określoną z góry sumę 350 miljonów funtów. Suma ta pokryć miała wydatki do końca roku obrachunkowego t. j. do 31-go marca 1915 r. Procent od pierwszej pożyczki oznaczono na $3^1/_2\%$, cenę emisyjną— 95 za 100 nominalnych, termin spłaty — nie wcześniej, jak 1-go marca 1925 roku i nie później jak 1-go marca 1928 roku, opłata procentów 1-go marca i 1-go września. Warunki płatności: 2% przy zgłoszeniu subskrypcji, 3% — 7-go grudnia, 10% — 21-go grudnia 1914 r., dalej, po 10%: 7-go i 21-go stycznia, 4-go i 22-go lutego, 11-go i 25-go marca oraz 12-go i 26-go kwietnia 1915 r. Pożyczka mogła być nabywaną w odcinkach po 100, 200, 500 i 1.000 funtów; czas subskrypcji — ośmiodniowy, od 17-go do 24-go listopada.

Wpływy z subskrypcji wyniosły 331.798.408 f., w tem blisko 100 miljonów wniosły banki jeszcze przed oficjalnem wypuszczeniem pożyczki. Dla ułatwienia subskrypcji Bank Angielski przyjął zobowiązanie udzielania w ciągu trzech lat pożyczek subskrybentom pod zastaw obligacyj pożyczki na pełną sumę emisyjną; awanse te miały być oprocentowane o 1% poniżej zmiennej stawki dyskontowej Banku.

Słabe powodzenie pożyczki wśród szerszej publiczności objaśniano fałszywą zasadą emisji: $3\frac{1}{2}\%$ przy cenie emisyjnej 95 daje faktycznie przeszło 4% dla tych posiadaczy, którzy zatrzymają obligacje do terminu spłaty pożyczki. Uważano zaś, że gdyby pożyczka wypuszczoną była al pari na 4%, to cieszyłaby się lepszem powodzeniem i kosztowałaby państwo mniej. Kurs I-szej pożyczki w kwietniu 1915 roku spadł do $87\frac{1}{2}$ za 100.

II-ga pożyczka wojenna.

Inną zatem już zasadę przyjęto przy drugiej pożyczce, wypuszczonej w siedem miesięcy później. Suma pożyczki tym razem nie była z góry ustaloną, procent podniesiono do $4\frac{1}{2}\%$, zaś cenę emisyjną oznaczono 100 za 100. Termin spłaty był znacznie odleglejszy, bo choć pożyczka mogła być spłaconą już 1-go grudnia 1925 roku, to jednak ostateczny termin spłaty przypadał o dwadzieścia lat później. Procenty były płatne 1-go czerwca i 1-go grudnia. Raty subskrypcyjne były następujące: 5% przy zgłoszeniu, 10% — 20-go lipca, po 15% — 3-go, 17-go i 31-go sierpnia oraz po 10% — 14-go i 28-go września oraz 12-go i 26-go października 1915 r. Wpłacającym odrazu całą sumę bonifikowano $4\frac{1}{2}\%$ w stosunku rocznym. Pożyczka była wypuszczona w odcinkach po 100, 200, 500, 1000, 5000 i 10000 funtów. Mniej zamożnym subskrybentom kasy procentowe sprzedawały zamiast obligacyj t. zw. kwity pożyczkowe po 5 i 10 szylingów, oraz 1 i 5 pensów. Subskrybenci mieli zapewnienie rządu, że obligacje pożyczki przyjmowane będą na równi z gotówką przy wszelkich następnych pożyczkach wojennych.

Jednocześnie z wypuszczeniem prospektu o pożyczce rozwiniętą została ożywiona kampanja agitacyjna w prasie i zapomocą plakatów. Starano się tą drogą poruszyć przedewszystkiem kobiety, aby przez subskrybowanie najdrobniejszych sum okazały pomoc walczącym żołnierzom.

Z wpływów pożyczki oczekiwano miljard funtów. Subskrypcja dała znacznie mniej, bo tylko 592.479.544 funtów, w czem konwertowano I-ej $3\frac{1}{2}\%$-wej pożyczki na sumę 135.000.000 funtów po 95 oraz konsole $2\frac{1}{2}\%$-towe w sumie nominalnej 225.200.000 f. po 75 za 100. Około 200 miljonów funtów, czyli trzecią część pożyczki subskrybowały banki. Subskrypcje drobne (do 5 funtów) dały zaledwie 5.404.100 funtów.

III-cia pożyczka wojenna.

Dość nikłe rezultaty pierwszych dwóch pożyczek nie bardzo zachęcały do dalszych emisyj; powstrzymywano się też od nich w ciągu przeszło $1\frac{1}{2}$ roku. Jednak konieczność skonsolidowania wielkich sum długu płynnego, zaciągniętego w tym przeciągu czasu, oraz potrzeba stworzenia pewnej rezerwy kasowej na dalsze prowadzenie wojny skłoniły rząd do wypuszczenia w dniu 11-tym stycznia 1917 roku III-ciej pożyczki wojennej.

Pożyczka miała być wypuszczona jednocześnie w dwóch serjach: pierwsza była oprocentowana w stosunku 5%, cena emisyjna — 95 i podlegała podatkowi od dochodu, — druga była 4%-wa, wolna od podatku, cena emisyjna al pari. Termin wykupu: obligacji 5%-wych — najwcześniej 1-go czerwca 1929 r., najpóźniej w tym samym dniu 1947-go roku, obligacyj 4%-wych — najwcześniej 15-go października 1929-go, najpóźniej w tym samym dniu 1942-go roku. Procenty były płatne 1-go czerwca i 1-go grudnia, względnie 15 kwietnia i 15-go października. Raty subskrypcyjne dla obu seryj były następujące: przy zgłoszeniu — 5%, 2-go marca 1917 — 15%, 23-go marca — 15%, (dla 4%-wej — 20%), 18-go kwietnia oraz 9-go i 30-go maja — po 20%. Obie serje pożyczki były wypuszczone w odcinkach po 50, 100, 200, 500, 1000 i 5000 funtów. Posiadacze obligacyj pożyczki $4\frac{1}{2}\%$-wej oraz 5 i 6%-wych Exchequer Bonds mogli konwertować takowe na obliga-

cje nowej pożyczki według kursu 105 f. 5 s. 3 p. pożyczki 5%-wej lub 100 f. pożyczki 4%-wej za każde 100 f. pożyczki 4½%-wej lub takąż sumę Exchequer Bonds.

Od dnia rozpoczęcia subskrypcji władze rozpoczęły szeroką akcję popularyzacji pożyczki, znajdując chętną pomoc w prasie i bankach. Banki rozesłały wszystkim swym klijentom prospekty pożyczki z gorącem wezwaniem ministra skarbu; dla ułatwienia subskrypcji banki zobowiązały się wydawać awanse subskrybentom pożyczki, zarówno z pośród stałych swych klijentów jak i osobom obcym, o ile te ostatnie wogóle będą w możności wywiązania się z obowiązań we właściwym czasie (within a reasonable time). Dla osób, któreby nie mogły subskrybować pożyczki w zwykłych godzinach bankowych, banki otwierały biura wieczorem, obficie je przytem iluminując patrjotycznemi napisami świetlnymi. Dla osób niezamożnych wprowadzono drobne obligacje, do 5 funtów.

Pierwsze tymczasowe dane o rezultatach pożyczki podał minister skarbu w Izbie Gmin 19-go lutego 1917 r., wymieniając sumę 700 miljonów funtów, jako przypuszczalny wpływ „nowych pieniędzy“ (poza konwersją). Lecz już w tydzień później minister z zadowoleniem oświadczył Izbie, że pierwotny szacunek był podany zbyt nisko, bowiem faktyczny ogólny wpływ gotówki z pożyczki dosięgnął miljarda funtów. Ostateczne dane o subskrypcji ogłoszone były dopiero 2-go maja; wynika z nich, że:

za gotówkę sprzedano

serji 5%-wej	966.048.000 f. nom.
„ 4%-wej	22.658.000 „ „

konwertowano pożyczki 4%-wej oraz 5% i 6%-wych Exchequer Bonds

na serję 5%-wą	1.103.797.000 f. nom.
„ 4%-wą	28.726.000 „ „

ogółem subskrypcja wyniosła

serji 5%-wej	2.069.845.000 f.
„ 4%-wej	51.384.000 „
razem	2.121.229.000 f.

Powodzenie zatem pożyczki było nadzwyczajne. Zwrócić należy uwagę na niewielką sumę subskrypcji serji 4%-wej; skromny jej rezultat wskazuje, że na przeciętnego nabywcę pożyczki działają znacznie silniej wyższe stawki procentowe i niższa cena emisyjna, a więc wygody natychmiastowe, niż zwolnienie od podatku, którego ciężaru nie odczuwał on w całej pełni w momencie decyzji. W kilka miesięcy po zakończeniu subskrypcji, gdy widać było, że podatek dochodowy w najkrótszym czasie będzie musiał być znacznie podniesiony, serja 4%-wa pożyczki otrzymała na rynku wyższy kurs, niż obligacje 5%-we; za pierwszą płacono 101 funtów, podczas gdy drugą można było nabyć po 94½ za 100.

Przy pożyczce 1917 roku wprowadzono t. zw. „sinking fund“ czyli fundusz amortyzacyjny, przeznaczony głównie na skup na rynku obligacyj pożyczki w chwilach, w których kurs jej zbytnioby się obniżył. Fundusz ten tworzono przez odliczenia z wpływów subskrypcyjnych $^6/_8\%$, zmniejszone następnie do $^1/_8\%$.

IV. BUDŻETY I PODATKI WOJENNE

Dochody i wydatki. — Icome Tax. — Excess Profits Duty. — Pokrycie wydatków wojennych. — Koszt wojny. — Dług publiczny.

Dochody i wydatki. Normalne dochody i wydatki ostatniego przed wojną rocznego okresu obrachunkowego wyraziły się w sumach 197 ½ i 198,2 miljonów funtów. Zwiększone przez wydatki wojenne budżety 1914/15 — 1918/19 roku zamykały się następującemi sumami faktycznych dochodów i wydatków:

	dochody	wydatki	deficyt
rok 1914/15	226.694.080 f.	560.473.533 f.	333.779.453 f.
1915/16	336.766.825 „	1.559.158.377 „	1.222.391.552 „
1916/17	573.427.582 „	2.198.112.710 „	1.624.685.128 „
1917/18	707.234.565 „	2.696.221.405 „	1.988.986.840 „
1918/19	889.020.825 „	2.579.301.188 „	1.690.280 363 „

Budżety wojenne przedstawiane były Izbie Gmin w terminach następujących:

na 1914/15 r.	przez	Lloyd George'a	zasadniczy	4 maja 1914 r.
„	„	„	dodatkowy	17 listopada 1914 r.
1915/16 r.	„	Lloyd George'a	zasadniczy	4 maja 1915 r.
„	„	Mc Kenna	dodatkowy	21 września 1915 r.
1916/17 r.	„	Mc Kenna	kompletny	4 kwietnia 1916 r.
1917/18 r.	„	Bonar Law	„	2 maja 1917 r.
1918/19 r.	„	Austen Chamberlain	„	22 kwietnia 1918 r.

Średnia podwyżka rocznych dochodów państwa w czasach pokoju wynosiła 5 miljonów funtów; obliczone z tym

przyrostem normalne dochody dałyby na pięciolecie wojny 1.085 miljonów funtów; różnica między tą sumą a faktycznemi dochodami skarbu (2.733 mil. f.) wynosi 1.648 miljonów funtów i przedstawia dodatkowy fiskalny wysiłek narodu w czasie wojny. Różnica ta składa się przedewszystkiem z podwyższonego dodatku dochodowego (Income Tax i Super Tax) oraz z nowego podatku od zysków wojennych (Excess Profits Duty), pozatem z powiększonych wpływów z ceł, akcyzy i in.

Podatek dochodowy stanowił od wielu lat najpoważniejszą i najbardziej elastyczną pozycję do- **Income Tax.**
chodową budżetu angielskiego. Po raz pierwszy był on wprowadzony przez Pitt'a jeszcze w roku 1798, jako przejściowy podatek wojenny (War Tax) na pokrycie wojen napoleońskich. Po kongresie wiedeńskim podatek ten został zawieszony aż do roku 1842, w którym przywrócił go Peel celem pokrycia pokojowego deficytu budżetowego. Od tej pory dawny „War Tax", przemianowany na zwykły „Income Tax", przetrwał aż do dzisiejszych czasów, zmieniając tylko swą wysokość, zależnie od potrzeb finansowych państwa. I tak: z chwilą ponownego wprowadzenia podatku w 1842-gim roku wynosił on 7 pensów od funta czyli 2,92%, podczas wojny krymskiej podniesiony został do 16 pensów czyli 6,66%, od 1874 — 76 r. wynosił tylko 2 pensy czyli 0,83%, od 1877 — 78 r. — 3 pensy, później do 1900 roku wahał się od 5 do 7 pensów, w 1901 roku podniesionym był do 1 szylinga, poczem zmieniał się dalej, acz już w niewielkich granicach; w chwili rozpoczęcia wojny zasadnicza stawka wynosiła 1 sz. 2 pensy od funta czyli 5,84%.

Stawka zasadnicza podatku dochodowego zmniejsza się przy mniejszych dochodach i zwiększa przy większych. W chwili wybuchu wojny zasady obliczania podatku były następujące:

dochód do 160 funtów wolny był od podatku;

przy wyższym dochodzie

do 400	funtów	wolną	była	suma	. . . . .	160 f.
od 400—500	„	„	„	„	. . . . .	150 „
„ 500—600	„	„	„	„	. . . . .	120 „
„ 600—700	„	„	„	„	. . . . .	75 „

dochód ponad 700 funtów podlegał całkowicie opodatkowaniu.

O ile dochód nie przekraczał 3.000 f. rocznie, to był obciążony tylko zasadniczym Income Tax w stosunku 1 sz. 2 pensów od funta; przyczem, jeżeli dochód pochodził całkowicie z pracy, to stosowano doń niższą stawkę — 9 pensów od funta. O ile jednak dochód przekraczał 3.000 f. rocznie, to — niezależnie od tego, czy pochodził on z pracy czy z kapitałów—podlegał, prócz zasadniczego „Income Tax“, jeszcze opłacie dodatkowego podatku, zwanego „Super Tax“ i wynoszącego:

przy dochodzie

od 3.000—4.000	f.	7	p.	od 1	f.	od sumy ponad 3000 f.
„ 4.000—5.000	„	9	p.	„	„	
„ 5.000—6.000	„	13	p.	„	„	
„ 6.000—7.000	„	15	p.	„	„	
powyżej 7.000	„	16	p.	„	„	

W czasie wojny stawki zasadniczego podatku dochodowego (Income Tax), jak i podatku dopełniającego (Super Tax), były kilkakrotnie podnoszone. Ostatnie zmiany podniosły zasadniczą stawkę podatkową do 25% (5 szyl. od funta), przyczem wolny od podatku był jedynie dochód do 130 funtów. „Super Tax“ zaczynała się już od 2.500 f. ze znacznie podniesionemi progresywnemi odsetkami.

Dochód z „Income“ i „Super Tax“ dawał przed wojną

niespełna 30% dochodów z podatków i mniej niż 25% ogólnej sumy dochodów. W ostatnim roku wojny (1918/19) odsetek ten wzrósł do 37% względnie 33%. W cyfrach absolutnych wpływy z podatku dochodowego za cały czas wojny wynosiły:

w 1913/14	47.249.000	funtów
1914/15	69.399.000	„
1915/16	128.320.000	„
1916/17	205.033.000	„
1917/18	239.509.000	„
1918/19	291.186.000	„

Excess Profits Duty.

Drugiem potężnem źródłem dochodowem podczas wojny okazał się nieznany przedtem w Anglji podatek, zwany Excess Profits Duty. Jak nazwa wskazuje, był to podatek od „nadmiernych dochodów", popularnie u nas i gdzieindziej zwany podatkiem od zysków wojennych.

Sprawa opodatkowania dochodów, powstałych ze stanu wojny, była zadaniem stosunkowo łatwem i nader wdzięcznem w kraju, gdzie każde poważniejsze przedsiębiorstwo dba o porządne i przejrzyste księgowanie. Pierwszy bill o podatku wojennym wniósł minister Mc Kenna, przy dodatkowym preliminarzu budżetowym we wrześniu 1915 roku. Zasada podatku była prosta: 50%, od zwiększonego zysku przypaść miało skarbowi; pod zwiększonym zyskiem rozumiano różnicę wzwyż między zyskiem przedwojennym i osiąganym podczas wojny; farmerzy i zawody wyzwolone były zwolnione od podatku. Przypuszczalny dochód z tego źródła oceniał Mc Kenna na 60 miljonów funtów za pełny rok wojny; obliczenie to okazało się mocno niedocenionem.

Pierwotna stawka 50% była w czasie wojny dwukrotnie podnoszoną: po raz pierwszy do 60% w kwietniu 1916 r.

i do 80% w maju 1917 roku [1]. Wpływy z „Excess Profits Duty“ wyniosły:

do 31.III.	1916 roku	140.000	funtów
„	1917 „	139.920.000	„
„	1918 „	220.214.000	„
„	1919 „	285.028.000	„

Cyfry powyższe obejmują również niewielką sumę wpływów ze specjalnego podatku „Munitions Levy“, pobieranego od dochodów przedsiębiorstw, produkujących wyłącznie na potrzeby armji i pozostających pod kontrolą jej przedstawicieli.

Pierwotne założenie nowego podatku, aby zasekwestrować na rzecz państwa część zarobku, jaki niektóre przedsiębiorstwa czerpały z niezdrowych wojennych warunków gospodarczych, okazało się niemożliwem do zrealizowania. Natychmiast po wprowadzeniu podatku dotknięci przezeń przemysłowcy i kupcy podnieśli ceny swych produktów w takim stosunku, aby oczekiwany zysk ich nie ominął. Komitet, który badał ceny i zyski przedsiębiorstw włókienniczych w Yorkshire, zapisał w swoim raporcie: „W praktyce znajdujemy, że Excess Profits Duty dodawany jest przez fabrykantów do zasadniczych kosztów produkcji“. W ten sposób nowy podatek, dając niewątpliwie poważne dochody państwu, okazał się jedną z poważniejszych dźwigni drożyzny.

Pokrycie wydatków wojennych.

Sumując podane na początku niniejszego rozdziału wydatki roczne za okres od 1914/15 do 1918/19 roku otrzymamy sumę 9.593.267.213 f., obejmującą zarówno wydatki normalne jak i nadzwyczajne, wywołane przez wojnę. Aby ustalić wysokość wy-

[1] Stawka „Excess Profits Duty“ była zniżoną w kilka miesięcy po zawarciu rozejmu (30.IV. 1919 r.) do 40%, lecz została podniesioną ponownie do 60% w kwietniu 1920 r., jednak w roku 1921 podatek od zwiększonych zysków został całkowicie zniesiony.

datków „wojennych", odejmijmy przypuszczalną sumę wydatków normalnych—1.085 mil. f. (biorąc za podstawę preliminowaną według pokojowej stopy sumę wydatków na 1914/15 rok — 207 miljonów funtów, oraz podnosząc ją dla lat następnych o 5 miljonów funtów corocznie), poczem otrzymamy sumę $8^1/_2$ miljarda, jako przybliżony koszt wojny po dzień 31-szy marca 1919 roku.

Dla częściowego pokrycia tak wielkiej sumy wydatków wojennych, skarb starał się doprowadzić do maximum wysiłek podatkowy ludności — w rezultacie czego udało się uzyskać zwiększenie normalnych dochodów państwa, obliczone na początku niniejszego rozdziału na 1.648 mil. funtów. Na zwiększenie to złożyły się przedewszystkiem:

a) „Excess Profits Tax"—w sumie 645,3 mil. funtów i
b) zwiększony wpływ z „Income Tax" w sumie około 678 miljonów funtów.

Pozostałe podatki i inne źródła dochodów dały za cały czas wojny około 325 mil. funtów przewyżki ponad przypuszczalne dochody normalne.

Biorąc stosunek zwiększonych dochodów ze źródeł podatkowych i innych—1.648 mil. funtów do sumy kosztów wojny po dzień 31.III.19—$8^1/_2$ miljarda funtów, otrzymamy blizko 20% pokrycia wydatków wojennych przez podatki, ściągane w czasie wojny; pozostałe 80% pokryte zostało drogą pożyczek i obciążać już będzie, wraz z nowemi wydatkami, będącemi konsekwencją wojny, powojenne budżety pokojowe Anglji.

Podana wyżej suma $8^1/_2$ miljardów funtów przedstawia wysokość wydatków, dokonanych do 31.III.19 r.

Koszt wojny.

Faktyczny jednak koszt wojny jest znacznie wyższy, — obejmuje bowiem nietylko wydatki, już poczynione, lecz również wszelkie zobowiązania, wobec których stanął naród angielski po demobilizacji, podpisaniu pokoju i przejściu na normalną pracę pokojową

Pojęty w ten sposób koszt wojny obliczają na dzień 31-szy marca 1921 roku na 12 — 14 miljardów funtów.

Edgard Crammond w referacie, odczytanym przed „Institute of Bankers“ w dn. 7-ym czerwca 1920 roku, oblicza koszt wojny w formie rachunku strat i zysków, nie uwzględniając jednak przytem zobowiązań, zaciągniętych przez państwo wobec własnych obywateli w formie nieopłaconych jeszcze pożyczek i bonów różnych typów. Interesujące to obliczenie daje:

po stronie „Winien“

Pożyczki zagraniczne	1,3	miljarda funtów
Sprzedaż zagranicą walorów angielskich	1,0	„ „
Straty w towarach, statkach i in. poniesione podczas wojny	1,6	„ „
Skapitalizowane emerytury wojenne	1,3	„ „
razem	5,2	miljarda funtów

po stronie „Ma“

Wartość stworzonych podczas wojny warsztatów i urządzeń wojskowych	1,7 — 2,0 mil. f.
Pożyczki sojusznikom i kolonjom	
Odszkodowania wojenne	

przedstawiając stratę, jaką przyniosła Anglji wojna, w sumie około 3,5 miljarda funtów.

Obliczane w ten sam sposób straty wojenne dla Francji wyrażone są w sumie 5,5 miljarda, dla Niemiec 8,7 [1] i dla Włoszech — 1,9. Sumy te stanowią, mniej więcej, następujący odsetek bogactwa narodowego:

Anglji	12,7%
Francji	25%
Niemiec	26%

[1] Cyfra Niemiec jest przesadzona i obejmuje odszkodowania w pierwotnie proponowanej sumie.

Dług publiczny.

Przedwojenny dług Anglji wynosił 651 mil. funtów (31-go marca 1914 roku). W pięć lat później dług wzrósł, jak następuje:

wewnętrzny	6.070	miljonów funtów
zewnętrzny	1.365	„ „
razem . . .	7.435	miljonów funtów [1]

Należności Anglji od sojuszników i kolonji wynosiły około 1,8 miljardów funtów — lecz zaledwie połowa tych należności mogła być poważnie brana pod uwagę, jako przeciwstawienie ogólnej sumie zobowiązań Anglji.

---

[1] Na dzień podpisania rozejmu (11.XI.18) dług Anglji był nieco mniejszym, wynosił bowiem:

dług wewnętrzny	5.845.500.000	funtów
„ zewnętrzny.	1.274 000.000	„
razem	7.119.500.000	funtów

Należności Anglji od sprzymierzeńców wynosiły w tym czasie 1.465 miljonów funtów, a mianowicie:

od Rosji	568	mil. funtów
Francji.	425	„ „
Włoch	345	„ „
Innych	127	„ „

V. STAN POWOJENNY

Budżety powojenne. — Podatki. — Pożyczki. — Exchequer Bonds. — Emisja not i banki. — Sytuacja gospodarcza.

Rezultat wojny pod względem gospodarczym wyraził się dla Anglji następująco:

1) Dług publiczny wzrósł do rozmiarów 12-krotnie przewyższających dług przedwojenny[1]. Opłata procentów i amortyzacja długu wymaga rocznie sumy, przewyższającej przeszło dwukrotnie pełną sumę dochodów najpokaźniejszego budżetu przedwojennego.

2) Stosunek pieniężny Anglji do zagranicy wyraził się w nieznanem przedtem rozdwojeniu: względem krajów o walucie słabej uzyskała Anglja wybitną przewagę gospodarczą i polityczną, w stosunku zaś do krajów, które wojna finansowo wzmocniła, weszła w stan mniej lub więcej wyraźnej zależności.

3) Zmieniony po wojnie układ sił w stosunkach międzynarodowych skłonił Anglję do kształtowania swej polityki gospodarczej w sposób, niejednokrotnie przekreślający czołowe hasła dopiero co zakończonej wojny i przeczący w pewnych linjach starej tradycji handlowej Anglji.

Budżety powojenne.

Ostatni budżet wojenny 1918/19 roku zamknął się po stronie wydatków sumą 2.579.301.000 funtów. Rok następny, obciążony jeszcze dużemi ciężarami wojennemi w związku z okupacją i demobilizacją, pochłonął 1.665.773.000 funtów, czyli niewiele po-

[1] W porównaniu ze stanem na 31. III. 1920 — 7.829 miljonów funtów.

nad wydatki 1916-go roku. Dopiero rok 1920/21 wykazuje wyraźny rozbrat z wojenną stopą wydatkową, zamykając ogólną sumę wydatków w cyfrze 1.195.428.000 funtów.

Dochody za dwa powojenne okresy budżetowe dały:

w roku 1919/20

z podatków	998.960.000 f.
z likwidacji zapasów wojennych	75.832.000 „
z innych źródeł	264.779.000 „
razem	1.339.571.000 f.

w roku 1920/21

z podatków	1.031.725.000 f.
z likwidacji zapasów wojennych	287.940.000 „
z innych źródel	106.319.000 „
razem	1.425.984.000 f.

Likwidacja zapasów wojennych jest dochodem przejściowym; jak widać zaś, bez niego nietylko budżet 1919/20, lecz i 1920/21 roku zamknąłby się jeszcze deficytem.

Budżet na rok 1921/22-gi, przedstawiony Izbie Gmin 25-go kwietnia 1921 r., przewidywał dochody w sumie 1.216.650.000 funtów przy wydatkach 1.039.728.000 funtów, pozostawała zatem nadwyżka dochodów w sumie 176.922 funtów. Faktyczne wpływy i wydatki za 1921/22 r. wyraziły się w cyfrach:

dochody	1.124.879.873 f.
wydatki	1.079.187.000 „

Zmniejszenie sumy dochodów powstało wskutek niższych, niż przewidywano, wpływów z "Excess Profits Duty" (30.452.000 zamiast 120.000.000 f.) oraz z "Income Tax" (398.087.000 zamiast 410.500.000 f.).

Tymczasowy preliminarz budżetowy na rok 1922/23 przedstawiał się w kwietniu 1922 roku w następujących cyfrach:

Dochody zwyczajne	890	mil. f.
„ nadzwyczajne	50	„ „
razem	940	mil. f.
Wydatki	1.018½	mil. f.

Podatki. Po ukończeniu wojny zapanował w Anglji optymizm skarbowy, oparty, podobnie jak i we Francji, w pewnym stopniu na błędnej wierze, że wpływami z przewidywanych odszkodowań niemieckich uda się spłacić część długu publicznego. Wyrazem tego optymizmu było zniżenie stawki "Excess Profits Duty" w budżecie 1919/20 roku z 80 na 40%. Okazało się jednak, że mimo zmniejszenia wydatków wojennych o blisko miljard funtów, przewyższają jeszcze one normalne dochody o przeszło 50% i że na pokrycie różnicy, poważnie zmniejszonej wpływami ze sprzedaży statków wojennych, trzeba było uciec się do nowej pożyczki wewnętrznej. To też w budżecie 1920/21-go roku podniesiono stawkę "Excess Profits Duty" z 40 na 60% i wprowadzono pewne nowe podatki, między innemi "Corporation Profits Tax" w wysokości 5% od zysków towarzystw akcyjnych i spółek z ograniczoną odpowiedzialnością[1].

Jednocześnie rząd stosować począł zasadę skrajnej oszczędności, unikając wszelkich wydatków, które można było usunąć lub oddalić. Zaprowadzono specjalną komisję oszczędnościową, która zapoznawała się ze stanem personelu i planami gospodarczemi poszczególnych urzędów państwowych i przedstawiała propozycje redukcji związanych z niemi wydatków. Stosowane przez rząd

[1] W budżecie na rok 1921/22 „Excess Profits Duty" został uchylony, stosownie do zapowiedzi Chamberlain'a w Birmingham 3-go lutego 1921 roku. Suma 120 miljonów funtów z podatku od zysków wojennych, wstawiona do preliminarza budżetowego 1921/22 roku, oznaczała przewidywane wpływy z zaległych należności.

oszczędności powodowały niejednokrotnie konflikty i ostre zarzuty ze sfer przemysłowych; np. w swoim czasie rząd zobowiązał się subwencjonować budowę nowych domów, lecz później, ulegając prądom polityki oszczędnościowej, obietnicę przyznania na ten cel kredytów cofnął; wywołało to burzę ze strony przemysłowców budowlanych i dymisję ministra zdrowia, Addison'a, który jakoby oświadczył, że nie chce zasiadać w rządzie, który nie dotrzymuje zobowiązań.

Pożyczki.

Dla ściągnięcia z rynku większej ilości krótkoterminowych zobowiązań rządu, wypuszczoną została w dniu 13-ym czerwca 1919 roku czwarta pożyczka wewnętrzna, zwana „Pożyczką Zwycięstwa". Właściwie emitowano jednocześnie dwie pożyczki: pierwsza— *"Funding Loan"*, 4%-wa, po 80 za 100, z terminem płatności do 1990 roku i druga *"Victory Bonds"*, również 4%-wa, lecz wypuszczona po kursie 85 za 100 i spłacana drogą losowań corocznych, poczynając od 1-go września 1920 roku. Rząd zobowiązał się odliczać corocznie 4½% nominalnej sumy każdej pożyczki na opłatę procentów i amortyzację, przyczem "Victory Bonds" były corocznie wylosowywane i spłacane po 100, zaś "Eunding Loan" była stopniowo amortyzowana drogą skupu z rynku, według uznania urzędu skarbu.

Wpłaty na pożyczkę przyjmowane były w bonach skarbowych różnego typu: „Treasury Bills", „Exchequer Bonds" i „National War Bonds". Subskrypcję otwarto 13-go czerwca i zamknięto 12 lipca 1919 roku. W ciągu tego miesiąca rozwiniętą była usilina agitacja przez rząd, prasę i banki. Rezultat subskrypcji nie był świetny: przewyższał coprawda wpływy z pierwszej i drugiej pożyczki, lecz był znacznie skromniejszy od rezultatów trzeciej. Ścisłe dane dla pożyczki obu typów wyrażały się w cyfrach:

Funding Loan subskrybowano	408.573.000 funtów
Victory Bonds	358.951.000 „
ogółem . . .	767.524.000 funtów

Około 75% ogólnej sumy pożyczki wpłacono w gotówce, resztę w bonach skarbowych wspomnianych wyżej typów.

W dniu 26-tym kwietnia ogłoszoną została subskrypcja 3½%-wej *„Conversion Loan"*, płatnej nie wcześniej jak w 1961-ym roku. Pożyczka ta miała zebrać i zamienić na dług długoterminowy część „National War Bonds", które były płatne w bliskich stosunkowo terminach, od 1-go października 1922 r. do 1-go września 1925 roku, w sumie 632 miljonów funtów. Aby skłonić posiadaczy bondów do zamiany ich na „Conversion Loan", skarb opracował nader ponętne warunki konwersji; płacono bowiem:

163 f.	Conversion Loan	za	100 f.	bondów pł.	1.X. 1922 r.
162 f.	„	„	„	„	1.IV. i 1.IX. 1923
161 f.	„	„	„	„	1.II i 1.X. 1924
160 f.	„	„	„	„	1.IV. i 1.IX. 1925

Tak wygodne warunki zamiany wywołały w kołach finansowych Anglji silne protesty. Okazało się jednak, że niewielu tylko posiadaczy bondów zgodziło się skorzystać z propozycji skarbu. Na 632 mil. funtów bondów tylko 163.328.133 funtów zamienionych zostało na 3½%-wą „Conversion Loan" — w nominalnej sumie 264.889.112 funtów.

„Treasury Bills" emitowane były po wojnie w poważnych sumach: początkowo wypuszczano je w nieograniczonej ilości, lecz z określoną z góry stawką procentową, później (od kwietnia 1921 roku) wrócono częściowo do systemu licytacji t. j. wypuszczania ściśle określonej sumy bondów i odstępowania jej bankom, ofiarującym najwyższy odsetek. Według pierwszego systemu sprzedawano bony dwu, trzy, sześcio i 12-miesięczne, przyczem stawka procentowa musiała być podniesioną z 3½%

do 4, 4½, 5, 5½, 6 i nawet 6½% (w kwietniu 1920 roku); zastosowanie drugiego systemu (wyłącznie do bonów 3-miesięcznych) zniżyło stawkę procentową do 5⅝, 5¼, 5 i 4⅞% w ciągu niespełna trzech miesięcy. Wartość „Treasury Bills", znajdujących się w obiegu na 31-go marca 1922 roku, wynosiła 882.219.000 funtów.

Exchequer Bonds.

Poza „Treasury Bills" pozostawała na rynku znaczna ilość „Exchequer Bonds" oraz wojennej ich odmiany „National War Bonds". Niewielka część tych ostatnich była konwertowa na „Coversion Loan" w 1921 r.; pozostawało jeszcze około 1.300 miljonów bondów, z których znaczna część płatną była w najbliższych terminach. Dla odsunięcia terminów płatności choćby o parę lat, skarb wypuścił w styczniu i lutym 1920 roku nowy typ bondów pod nazwą „Treasury Bonds", oprocentowanych w stosunku 5¾%, które sprzedawał za gotówkę oraz wymieniał na bondy starego typu, płatne w ciągu 1920 roku. Rezultat emisji był następujący:

konwertowano	3%-wych bondów	13.174.000 f.
„	5%-wych „	21.398.000 „
„	6%-wych „	64.424.000 „
sprzedano za gotówkę	„	67.215.784 „

Względne powodzenie emisji wysoko oprocentowanych bondów zachęciło skarb do wypuszczenia długoterminowych bondów (płatnych po 25 latach), oprocentowanych zasadniczo na 5% plus dodatek, zależny od konjunktury rynku pieniężnego. Pierwszy dodatek oznaczony został na 2%, bondy więc wyszły w świat oprocentowane w stosunku 7%. Subskrypcja bondów 25-letnich była po raz pierwszy otwarta (Serja A) 3-go maja 1920 roku, zamknięta zaś 30-go października i zaraz ponownie otwarta (Serja B — na tych samych warunkach) 1-go listopada, zaś ostatecznie zamknięta 30 kwietnia 1921 roku. Emisja

ta okazała się całkowicie chybioną; obie serje zdołały konwertować bondów zaledwie na sumę 23.581.168 funtów.

W dniu 11-ym czerwca 1921 roku zrobiono pomyślniejszą próbę konwersji 5%-wych bondów bliskich terminów na 5½%-we „Treasury Bonds“ z terminem płatności w 1929 roku. Za 97 f. w starych bondach subskrybenci otrzymywali 100 f. w bondach 5½%-wych. Do dnia 3-go sierpnia 1921 r. konwertowano starych bondów na sumę 89 miljonów funtów.

Na dzień 31-go marca 1922 roku suma niespłaconych bondów wszelkich typów wynosiła:

National War Bonds	1.201 mil. f.
5%-we Treasury Bonds	48 „
5½%-we „ „	380 „
15-letnie „ „	24 „
Exchequer Bonds	194 „

„*National Savings Certificates*“ (pięcioletnie) sprzedawane były podczas wojny pod nazwą „War Savings Certificates“. Cieszyły się one stale pewnem powodzeniem; jeszcze w 1921-ym roku sprzedawano średnio na 1 miljon certyfikatów tygodniowo. Dla uzyskania bardziej wydatnej pomocy w rozprzedaży certyfikatów na prowincji, skarb zapewnił lokalnym instytucjom komunalnym pożyczki w „Public Works Loan Board“ do wysokości 50% sprzedanych w danym okręgu certyfikatów.

Na 31-go marca 1922 roku suma certyfikatów w obiegu wynosiła 324 miljony funtów.

Dług publiczny Angji na dzień 31-go marca 1922 roku przedstawiał się, jak następuje:

Renta przedwojenna	332	mil. funtów
Pożyczka 3½%-wa	63	„
„ 4½%-wa	13	„
„ 4 i 5%-wa	1.943	„
do przeniesienia	2.351	mil. funtów

z przeniesienia	2.351	mil. funtów
Funding Loan	405	„
Victory Bonds	346	„
Conversion Loan	266	„
Bony skarbowe	882	„
Bondy różnych typów	1.847	„
Nat. Sav. Cert.	324	„
Inne zobowiązania	197	„
Dług zagraniczny	1.090	„
ogółem	7.708	mil. funtów[1]

Tenże dług wynosił na	31-go	marca	1921 r.	7.623	mil. f.
„	„	„	1920 r.	7.876	„
„	„	„	1919 r.	7.481	„

Emisja not i banki.

Emisja „Curency Notes“ spotkała się w początku wojny z poważnemi zarzutami. Godząc się później z istnieniem i wzrostem emisji tych not, ekonomiści angielscy wysunęli ponownie swe objekcje

[1] Nie mamy cyfry należności angielskich na 31-go marca 1922 roku. Na dzień zamknięcia rachunkowego roku poprzedniego (31-go marca 1921 r.) należności te wynosiły:

a) od kolonji:

Australja	90,0	mil. f.
Nowa-Zelandja	29,6	„
Kanada	13,8	„
Poł. Afryka	7,5	„
Inne	3,1	„
ogółem	144	mil. f.

b) od aljantów:

Rosji	561.4	
Francji	557,0	
Włoch	476,8	
Belgji	103,4	
Serbji	33,1	
Inne	66,2	
Relief Loans	16,7	
ogółem	1,803,6	mil. f.

po ukończeniu wojny. Władze skarbowe przyznały, że równoczesne istnienie w obiegu not dwojakiego typu (Banku Angielskiego oraz rządowych) uważają również za niepożądane i zapewniły, że dążyć będą do stopniowego wycofania „Curency Notes“ z obiegu. Wybrano jednak do tego drogę bardzo powolną: ustalono mianowicie zasadę, że maximum sumy not w obiegu w ciągu danego roku nie powinno przewyższać minimalnej sumy not, pozostającej w obiegu w ciągu roku poprzedniego. Takie ograniczenie dla roku 1920-go wyraziło się w sumie 320.600.000 f., dla roku 1921-go 317.555.200, zaś dla roku 1922-go w sumie 309.988.400 f. Na dzień 31-go marca 1922 r. suma not w obiegu wynosiła 300.351.000 f., zabezpieczenie składało się z niezmiennej od kilku lat ilości złota — 28¼ mil. funtów, pewnej dozy srebra oraz not Banku Angielskiego, głównie jednak z obligów rządowych.

Emisja not Banku Angielskiego nie przestawała wzrastać i po wojnie. Na dzień:

30-go lipca 1919 r.	wynosiła	104.681.285 f.
4-go sierpnia 1920 r.	„	139.979.460 „
25-go maja 1921 r.	„	144.990.915 „

W roku bieżącym nastąpiło pewne obniżenie emisji: na 31-go marca 1922 roku znajdowało się w obiegu not na sumę 122.718.940 f. Zabezpieczenie zwiększonej emisji składało się, poza przedwojenną sumą długu rządowego, całkowicie z monet i sztab złotych (na sumę 126.942.275 funtów); tak znakomita pozycja kruszczowa Banku objaśnia się częściowo tem, że w początku 1920 roku banki akcyjne oddały Bankowi Angielskiemu resztę swych rezerw złotych, ocenianych na 35—40 miljonów funtów. Po wojnie Bank przyjął prawo emisji not od tych banków prywatnych, które do ostatnich czasów to prawo utrzymały, od roku 1920-go Bank Angielski posiadł wyłączne prawo

emisji not na całym obszarze Anglji i Walji [1]. W Szkocji i Irlandji lokalne banki zatrzymały dotychczas prawo emisji.

Wielkie awanse, udzielone w czasie wojny rządowi, niepokoiły silnie władze Banku Angielskiego; gubernator Banku protestował publicznie przeciwko ciągłemu czerpaniu z Banku, jak z podręcznej kasy skarbowej. Sytuacja w r. 1922-im poprawiła się o tyle, że na 31-go marca wszystkie „wojenne“ awanse rządowe zostały spłacone.

Sytuację bankową znamionowało po wojnie dalsze łączenie się banków akcyjnych oraz pewien wzrost wkładów, wypływający ze zwiększonej emisji not Banku Angielskiego. W końcu 1921-go r. znajdujemy w Anglji właściwej zaledwie 20 banków akcyjnych (poza Bankiem Angielskim), w Szkocji—8, w Irlandji—9, prywatnych banków depozytowych pozostało zaledwie pięć [2]. Kapitały i rezerwy tych banków na dzień 31-go grudnia 1921 r. wyrażały się w cyfrach:

banki angielskie akcyjne . . .	129	mil. funtów
„ „ prywatne . .	3	„
„ szkockie	19	„
„ irlandzkie	13	„
ogółem	164	mil. funtów

wkłady klijentów wynosiły:

banki angielskie akcyjne . . .	1.975	mil. funtów
„ „ prywatne . .	48	„
„ szkockie	291	„
„ irlandzkie	213	„
ogółem	2.527	mil. funtów

[1] Jeszcze na dzień 31-go grudnia 1919 r. znajdowało się w obiegu not banków prywatnych na sumę 153.690 funtów.

[2] Banki akcyjne angielskie były następujące:

Barclays Bank — kapitał wpłacony.	15.592.372 f.
Lloyds Bank	14.372.956 „
do przeniesienia	29.965.328 f.

Zyski banków akcyjnych za rok 1921-szy wyniosły:

banki angielskie	13.740.616	funtów
banki szkockie	2.437.024	„
banki irlandzkie	1.632.968	„
razem	17.810.608	funtów

Najwyższa dywidenda bankowa nie przekraczała 20%.

z przeniesienia	29.965.328	f.
London Joint City & Midland Bank	10.860.853	„
National Provincial & Union Bank of England	9.309.416	„
London County Westminster & Parr's Bank	9.003.718	„
Bank of Liverpool & Martins	2.348.890	„
Manchester & Liverpool District	1.896.000	„
Williams Deacon's Bank	1.875.000	„
Manchester & County Bank	1.092.040	„
Baring Bros. & Co.	1.025.000	„
Lancashire & Yorkshire Bank	1.006.560	„
Glyn, Mills, Currie & Co.	1.000.000	„
Coutts & Co.	800.000	„
London Merchant Bank	750.000	„
Union Bank of Manchester	750.000	„
London & Liverpool Bank of Commerce	600.000	„
British Mutual Banking Co.	70.603	„
Guernsey Banking Co.	50.000	„
Equitable Bank	44.000	„
Isle of Man Banking Co.	30.000	„
razem: kapitał	72.477.408	f.
rezerwy	56.653.171	f.

Banki akcyjne szkockie:

Bank of Scotland	1.325.000	f.
Royal Bank of Scotland	2.000.000	„
Commercial Bank of Scotland	1.750.000	„
British Linen Bank	1.250.000	„
Clydesdale Bank	1.000.000	„
National Bank of Scotland	1.100.000	„
Union Bank of Scotland	1.000.000	„
North of Scotland Town and County Bank	652.000	„
razem: kapitał	10.077.000	f.
rezerwy	8.443.777	f.

Stopa dyskontowa Banku Angielskiego doszła do przedwojennego już niemal poziomu: zaraz po wojnie przekraczała 7%, w r. 1920 ustaloną była ściśle na 7%, dnia 28 kwietnia 1921 roku zniżoną została do 6½%, 23-go czerwca tegoż roku do 6%, 21-go lipca do 5½%, w lutym 1922 r. do 5%, w marcu do 4½%, w kwietniu do 4% i w czerwcu 1922 r. do 3½%.

Sytuacja gospodarcza.

Rada Najwyższa Konferencji Pokojowej ogłosiła deklarację o sytuacji gospodarczej świata, poczynającą się od słów następujących:

„Wojna, którą demokracje zachodniej Europy zmuszone były prowadzić dla obrony ich wolności i którą doprowadziły do zwycięskiego zakończenia, spowodowała dezorganizację stosunków gospodarczych w Europie. Dezorganizacja ta znajduje swój wyraz we wzroście cen, który jest w tej chwili źródłem powszechnego niezadowolenia, zarówno ludów wo-

---

Banki akcyjne irlandzkie:

Bank of Ireland	2.769.231 f.
National Bank	1.500.000 „
Northern Banking Co.	600.000 „
Provincial Bank of Ireland	540.000 „
Ulster Bank	500.000 „
Belfast Banking Co.	500.000 „
Hibernian Bank	500.000 „
Munster & Leinster Bank	400.000 „
Royal Bank of Ireland	300.000 „
razem: kapitał	7.609.231 f.
rezerwy	5.545.000 f.

Banki prywatne:

Baker, Duncombe & Co. — kap. i rezerwy	235.000 f.
B. W. Blydenstein & Co.	625.000 „
Child & Co.	576.738 „
Cox & Co.	1.250.000 „
Hoare & Co.	500.000 „
razem	3.186.738 f.

jujących, jak i neutralnych. Historja dowodzi, że wysokie ceny są nieuniknionym skutkiem wojny: podczas wojen napoleońskich ceny w Anglji wzrosły o 75% i powróciły do normalnego poziomu dopiero po 8-miu latach, po wojnie secesyjnej ceny w Ameryce wzrosły o 100% i powróciły do normy zaledwie po 12-tu latach. Jako rezultat ostatniej wojny, notujemy następujący wzrost ogólnych cen w handlu hurtowym, w porównaniu z 1913-ym rokiem:

w Stanach Zjednoczonych	120%
Anglji	170%
Francji	300%
Włoszech	300%
Belgji	300%

Wiele było powodów tego wzrostu, lecz wszystkie one były bezpośrednią lub pośrednią konsekwencją wojny. W ciągu blisko pięciu lat energja ludów była oderwana od pracy produkcyjnej do pracy destrukcyjnej, w ciągu blisko pięciu lat tworzenie nowych bogactw było zatrzymane i zapasy, nagromadzone przez minione pokolenia, były spożywane lub niszczone. Dla wyżywienia i wyekwipowania ludów, zaangażowanych w wojnie, rządy ich musiały zastawiać przyszłe bogactwa swych krajów w formie kredytów lub emisji pieniędzy papierowych. Nadmierna ilość znaków obiegowych, opartych na przyszłych bogactwach krajów, w porównaniu z ilością, konieczną dla potrzeb dnia dzisiejszego, powoduje głównie wzrost cen".

Wzrost cen w Anglji był zjawiskiem powszechnem do początku 1920 roku. Lecz od połowy tego roku zaczęła się odwrotna fala, niemniej gwałtowna i niebezpieczna; w ciągu dwóch ostatnich lat ceny spadły do połowy, stabilizując się nieco w końcu ubiegłego i w ciągu bieżącego roku. Etapy wzrostu i spadku cen ilustrują nam poniższe cyfry angielskiego „Index Number":

	zboże i mięso	manufaktura	ogólne
lipiec 1914	100	100	100
grudzień „	124	82	109
czerwiec 1918	220	294	238

	zboże i mięso	manufaktura	ogólne
grudzień 1918	226	293	236
czerwiec 1919	231	284	241
grudzień „	249	396	287
marzec 1920	261	484	325
czerwiec „	261	415	305
grudzień „	233	209	231
czerwiec 1921	203	158	188
marzec 1922	169	168	167

Przyczyny spadku cen były liczne: zwrot od pracy nieprodukcyjnej do pracy produkcyjnej (demobilizacja sił fachowych, przekazywanie przemysłom twórczym warsztatów przemysłów wojennych), zatrzymanie pożyczek aljantom i kolonjom, zmniejszone koszty produkcji, zniżone koszty frachtów i asekuracji — i inne. Poza ogólnemi przyczynami działały również przyczyny specjalne: np. spadek ceny srebra zmniejszył poważnie zapotrzebowanie na towary z Indji, co najmocniej odbiło się na angielskim przemyśle włókienniczym; pomimo spadku cen na surową bawełnę, Anglja musiała zmiejszyć jej wwóz wobec wybitnego zmniejszenia popytu na manufakturę; niektóre fabryki wyrobów włókienniczych wstrzymały chwilowo produkcję, inne zawiesiły pracę na dwa lub trzy dni w tygodniu.

Jak wzrost cen skłania kupców do gromadzenie zbędnych narazie towarów i pobudza produkcję, tak spadek cen ogranicza spożycie i wywołuje nadmierną ostrożność w produkcji, powodując zmniejszenie zarobków robotniczych oraz brak pracy. Od chwili przełomu w cenach towarowych, w ciągu dziesięciomiesięcznego tylko okresu, od października 1920 do czerwca 1921 roku, ilość bezrobotnych w Anglji wzrosła z 350.000 do 2.178.000.

Dla powstrzymania depresji gospodarczej, rząd i przemysłowcy rozwinęli usilną akcję w kierunku zwiększenia eksportu. Największą uwagę zwrócono na Stany Zjedno-

czone, względem których Anglja posiadała wysokie zobowiązania dłużne. Nie wypuszczano jednak z uwagi również krajów uboższych, stworzono nawet dla ostatnich (Polska, Finlandja, Łotwa, Estonja, Litwa, Czechy, Jugosławja, Rumunja) specjalne udogodnienia kredytowe, w których rząd, za pośrednictwem „Board of Trade", przyjmował na siebie część ryzyka, związanego z eksportem do krajów o nizkiej walucie. Poza tem, depresja gospodarcza skłoniła Anglję do gruntownej rewizji swego i sprzymierzeńców stosunku do Niemiec i do kwestji rosyjskiej.

W lipcu 1921 roku ukazała się niebieska księga o operacjach handlowych rządu angielskiego podczas i po wojnie. Ze sprawozdania tego wynika, że np. Ministerstwo Zaopatrywania otrzymało zysku handlowego 71 miljonów funtów, głównie na wełnie kolonjalnej, którą zakupywało do 30-go czerwca 1920 roku [1]; Ministerstwo Handlu wykazuje handlowych zysków 2 miljony; asekuracja od ryzyka wojennego dała 22 miljony; eksploatacja statków internowanych i zdobyczy wojennych przyniosła 2.480.000 funtów. Są jednak również i straty, które, według dotychczasowych obliczeń, przenoszą wykazane wyżej zyski, np. na zbożu stracono 104.810.517 f., na cukrze w ciągu 5-ciu lat zarobiono 6.057.799 f., by w ciągu następnych 12-tu miesięcy stracić 8.061.454 funtów.

---

[1] Dla likwidacji nagromadzonych zapasów wełny stworzono „British Australian Wool Realisation Association" z kapitałem 25 miljonów funtów.

STANY ZJEDNOCZONE

I. STAN PRZEDWOJENNY

Pierwociny systemu pieniężnego. — Dolary „Kontynentalne". — Zawieszenie emisji pieniędzy papierowych. — Bony skarbowe. — Emisja „Greenbacks". — Wady bimetalizmu. — Akt Shermana. — Certyfikaty złote i srebrne.

Pierwsze banki amerykańskie. — Free Banks. — National Banks. — State Banks. — Trust Companies. — Panika 1907 roku. — Akt 30-go maja 1908 roku. — Federal Reserve Act. — Obieg pieniężny. — Majątek i dochody. — Dług publiczny.

Pierwociny systemu pieniężnego.

Historja monetarna Stanów Zjednoczonych jest bardzo pouczająca. Ponieważ szczegóły jej mało są u nas znane, pozwalam sobie zająć nią znaczną stosunkowo część niniejszej pracy.

Pierwsi osadnicy Nowej Anglji przyjęli przedmioty, używane przez krajowców dla ozdoby, za środek wymiany w stosunkach handlowych z krajowcami i pomiędzy sobą. Najbardziej rozpowszechnionym tego rodzaju środkiem płatniczym były określonego rodzaju muszelki, białe i czarne; wartość ich była nader zmienna, wynosiła 4 do 8-miu muszelek białych względnie 2 do 4-ch czarnych za jednego pensa.

Poważniejszym i bardziej długotrwałym od muszelek środkiem płatniczym okazał się tytoń. Jeszcze w 1619-ym roku sejm stanu Virginia uchwalił w Jamestown prawo, regulujące obieg pieniężny: tytoń, jako środek płatniczy, podzielony był na dwa gatunki, przyczem wartość pierwszego gatunku określono na trzy szylingi za funt, zaś wartość drugiego — na 1½ szylinga. W roku 1642-im tytoń uznany został za wyłączny środek płatniczy stanu Virginia i zakazanem było zawierać kontrakty w jakiejkolwiek

innej walucie. Jednak zwiększająca się ilość plantacyj tytoniowych spowodowała duży spadek wartości rynkowej tytoniu, znacznie odbiegającej od ustawowej wartości nominalnej. Dla stabilizowania kursu uciekano się do różnych środków: zabroniono zakładania nowych plantacyj, niszczono część urodzaju, powstrzymywano zasiew na okres jednego roku; w 1683-im roku wybuchły na tle wahań kursowych t. zw. „bunty tytoniowe": ludność gromadami przebiegała kraj, niszcząc plantacje tytoniu, gdziekolwiek je spotkała. W roku 1727-ym wprowadzone zostały pieniądze papierowe, oparte na tytoniu, deponowanym w składach rządowych; kurs tych not podlegał, rzecz prosta, wszystkim fluktuacjom ceny tytoniu na rynku towarowym.

W połowie XVII-go stulecia środkiem płatniczym, nie posiadającym jednak charakteru wyłączności, były różnorodne towary, a więc: kule do muszkietów, pszenica, ryż, groch, ryba suszona, bydło i in. Obok walut towarowych wprowadzone były do obiegu pieniężnego monety złote i srebrne, obce i miejscowe.

Chaos pieniężny miał usunąć akt kongresu z roku 1792-go, który ustanawiał dolar, podzielony na 100 części, jako wyłączną podstawę pieniężną przy wszelkich rozrachunkach między obywatelami Stanów. Dopiero jednak po wojnie cywilnej akt ten kongresu mógł być bezwzględnie wprowadzony w życie.

Pierwsze pieniądze papierowe, opiewające na walutę kruszcową, wypuszczone były, jeszcze w okresie pełnej zależności politycznej od metropolji, przez kolonję Massachusetts w roku 1690-ym. Były to bilety kredytowe w funtach sterlingów, wypuszczone na pokrycie niecierpiących zwłoki wydatków nadzwyczajnych, głównie na opłatę zaległego żołdu dla wojsk, wracających z nieudanej wyprawy do Kanady.

Za przykładem Massachusetts poszły wkrótce inne ko-

lonje, wbrew protestom metropolji i zakazom gubernatorów. Emisja pieniędzy papierowych była przez pewien czas najdogodniejszą formą pokrycia niedoborów budżetowych; nieuregulowana żadną ustawą, niezabezpieczona odpowiednim zapasem kruszcowym, przybrała ona po pewnym czasie anormalnie wielkie rozmiary, co spowodowało zrozumiałą jej deprecjację względem pieniądza kruszcowego. Doszło do tego, że za funt sterlingów w złocie trzeba było płacić 2 funty papierowych; gorzej jeszcze było w ubogiej kolonji Rhode Island, która na 20.000 mieszkańców emitowała pieniędzy papierowych na sumę 400 tysięcy funtów.

Dolary „Kontynentalne".

Podjęcie walki o niepodległość otwiera nowy okres w historji pieniądza papierowego Stanów Zjednoczonych. Pozostawiając własnemu losowi wypuszczone dotychczas banknoty w walucie funtowej, kongres w 1775 roku upoważnił swe organy wykonawcze do emisji not w walucie dolarowej, odpowiadającej t. zw. „hiszpańskim dolarom". Początkowo emisję określono na sumę 2-ch miljonów dolarów; wkrótce potem jednak przystąpiono do dalszych emisyj; zrazu jednego, potem trzech, wreszcie dziewięciu miljonów, tak iż ogółem w okresie walk o niepodległość, przed faktycznem jej ogłoszeniem, emitowano not na sumę 15-tu miljonów dolarów. Po ogłoszeniu niepodległości druk not posunął się w znacznie przyśpieszonem tempie, dosięgnąwszy w r. 1779-ym niezwykle na owe czasy wysokiej sumy 242-ch miljonów dol.

Nieunikniona w tych warunkach deprecjacja not była źródłem nieustannych kłopotów władz i rozgoryczenia ludności. Jeszcze w r. 1777-ym, gdy ceny towarów rosnąć poczęły z przerażającą szybkością, władze probowały ingerować z nieuniknionym fatalnym rezultatem; w odpowiedzi na rządowe próby normowania cen kupcy przerzucili się do nielegalnej sprzedaży niektórych artykułów, zaś wielu

z nich zamknęło swe magazyny z niewyprzedanemi zapasami towarów, oczekując zmiany kursu rządowej polityki gospodarczej. Rząd, upatrując w stanowisku kupiectwa główną przyczynę drożyzny, wezwał społeczeństwo do walki ze „spekulantami", upoważniając obywateli i władze wojskowe do otwierania siłą i konfiskowania nagromadzonych w magazynach towarów. Fatalne skutki tego rozporządzenia nie dały długo na siebie czekać: rozwinęło się maruderstwo, powstało niesłychane rozdrażnienie między mieszkańcami miast i wsi, oskarżającymi się wzajemnie o powstrzymywanie dostaw artykułów pierwszej potrzeby względnie o magazynowanie potrzebnych dla wsi artykułów. Rozdrażnienie udzieliło się i władzom: Washington w swoim liście do Reed'a, prezydenta stanu Pennsylvania, zalecał w grudniu 1778-go roku najsurowsze kary na hurtowników, których uważał za zarazę społeczeństwa i największych nieprzyjaciół szczęścia Ameryki [1].

W rezultacie tych irytujących stosunków wybuchły zaburzenia w miastach, szczególniej poważne w Bostonie, który w październiku 1779 roku był w przededniu kompletnego wygłodzenia: w wojsku wybuchły rozruchy, na linji Pennsylwańskiej doszło do formalnego powstania. Kongres zarządził wówczas masową rekwizycję furażu i artykułów, potrzebnych dla wyżywienia i przyodziania armji. Niedość obmyślany radykalny ten środek okazał się fatalnym w skutkach; rekwirowano bowiem wszystkie artykuły, potrzebne dla wojska w ogólności — nie stworzono zaś aparatu rozdzielczego, któryby rekwirowanemi artykułami planowo zaopatrywał poszczególne oddziały.

[1] „It is much to be lamented that each state, long ere this, has not hunted them down as pests to society and the greatest enemies we have to the happiness of America. I would to God that some one of the more atrocicus in each state was hung in gibbets upon a gallows five times as high as the one prepared by Haman".

Wskutek tego towary psuły się w magazynach wojskowych jednych miejscowości, brakowało zaś ich w innych; znaczną przeszkodę w dysponowaniu towarami stanowiły również trudności transportowe. To też zdarzały się wypadki paradoksalne, jak w sierpniu 1780 roku, gdy Washington musiał powstrzymać marsz przybywającej mu na pomoc milicji, gdyż nie miał jej czem karmić; w tymże czasie wielu żołnierzy generała Green'a nie mogło opuścić namiotów z braku kompletnych ubrań.

Nie widząc możności podniesienia silnie zdeprecjonowanej waluty, kongres zdecydował się na zdewaluowanie wszystkich dotychczasowych emisyj papierowych do $^1/_{40}$-ej części wartości kruszcowego dolara. Jednocześnie wypuszczono nową emisję, która miała być utrzymaną na równi kruszcowej i mogła być nabywaną za noty starego typu według wspomnianej relacji 1:40. Historja uczy, że podobny eksperyment może być z powodzeniem przeprowadzony dopiero wtedy, gdy nowa emisja posiada dostateczny podkład kruszcowy, zabezpieczający wymianę not przy wszelkich odchyleniach kursu od równi kruszcowej. Takiego podkładu nowe noty nie posiadały, to też całkowicie wytłomaczonem było, że w niedługim czasie podzieliły one los swych poprzedniczek: wkrótce po wypuszczeniu spadły do połowy, potem do $^1/_3$-ej, a w kilka miesięcy później do $^1/_6$-ej części swej pierwotnej wartości. Przyśpieszało to jeszcze bardziej spadek starych not, które spadły do $^1/_{500}$-ej nominalnej wartości. Były one stopniowo wycofywane z obiegu; najdłużej trzymały się w odleglejszych południowych stanach, bo aż do czasu, gdy wartość ich spadła do $^1/_{1000}$-ej części pierwotnej wartości. Było wtedy w modzie przysłowie, określające całkowitą bezwartościowość not starych emisji: „not worth a continental" — „nie warte nawet kontynentalnego dolara". Aby wrócić zdeprecjonowane noty do kas państwowych,

kongres uchwalił 4-go sierpnia 1790 roku akt, na mocy którego posiadacze not „kontynentalnych“ mogli je zmieniać na obligacje 6%-wej pożyczki państwowej po kursie 100 dolarów papierowych za 1 dolar pożyczki, płatnej w terminie płatności w kruszcu lub notach pełnowartościowych. Z aktu tego skorzystało jednak niewielu, zamieniono zaledwie 7 miljonów dolarów.

Zawieszenie emisji pieniędzy papierowych.

Po smutnem doświadczeniu okresu walki o niepodległość nie można się dziwić, że w konstytucji Stanów Zjednoczonych wprowadzony został artykuł, zakazujący stanom emitowanie wszelkich biletów kredytowych o przymusowym obiegu.

Obrót pieniężny został stopniowo ograniczony do monet złotych i srebrnych, których bito po kilkaset tysięcy dolarów rocznie, w proporcjach mniej więcej równych. Np. w r. 1807-ym, w którym po raz pierwszy ilość bitej monety przekroczyła miljon, wybito monet srebrnych na sumę 597.448 i monet złotych na sumę 437.495 dolarów.

Bony skarbowe.

Zawieszenie emisji pieniędzy papierowych o przymusowym obiegu nie pozbawiało rządu prawa emitowania papierów procentowych dla zdobycia środków na przejściowe pokrycie wydatków bieżących lub na inwestycje państwowe. Pierwszą próbą zaciągnięcia w tej formie przez rząd pożyczki było wypuszczenie w roku 1812-ym bonów skarbowych (Treasury Notes), oprocentowanych w stosunku $5^2/_5\%$, na sumę 36.680.794 dolarów. W dwa lata po wypuszczeniu bonów, w związku z kryzysem pieniężnym 1814 roku, zgłoszony został przez członka kongresu Hall'a wniosek o przyznanie bonom przymusowego obiegu, wbrew postanowieniom konstytucji. Jakkolwiek wniosek Hall'a został odrzucony, zyskał on jednak poważną ilość głosów, bo 42 za przy 95 przeciw. Była to pierwsza próba powrotu do nieograniczonej emisji pieniądza papierowego.

W okresie paniki i kryzysu 1837 — 1843 roku rząd zmuszony był do wypuszczenia nowej serji bonów skarbowych w sumie 47 miljonów dolarów. Bony te były w części oprocentowane w tej samej wysokości co bony pierwszej serji i były płatne w krótkich terminach. Część ich jednak była zamaskowaną emisją zwykłego pieniądza papierowego, gdyż była wypuszczona na dłuższe terminy i jedynie dla utrzymania znamion papieru procentowego była oprocentowana w stosunku 0,1%.

Nowa serja bonów, o normalnem oprocentowaniu $5^2/_5$ i 6%, była wypuszczona w roku 1847-ym. Suma tej emisji wynosiła 26.122.100 dolarów.

Wszystkie emisje bonów skarbowych były spłacane przez rząd kruszcem w terminach, określonych w warunkach emisji.

Emisja not zw. „Greenbacks“ (zielone grzbiety)

Wojna cywilna (secesyjna), która wybuchła w 1861-ym roku, była dla finansowej gospodarki Stanów nowym okresem kosztownych i bolesnych doświadczeń. W sierpniu tego roku ówczesny minister skarbu, Chase, zwrócił się do banków N. Yorku, Bostonu i Filadelfji o pożyczkę w złocie w sumie 50-ciu miljonów dolarów, ofiarując, jako pokrycie, oprocentowane obligi rządowe na krótkie terminy. Za pierwszą pożyczką poszła druga i trzecia. Operacje te nie zdawały się początkowo być niebezpiecznemi dla banków, bowiem otrzymane od rządu obligi banki sprzedawały swojej klijentelji, otrzymując w zamian złoto i dopełniając w ten sposób uszczuplone chwilowo swe rezerwy kruszcowe. Wszystko szło dobrze do grudnia 1861-go roku, gdy ogłoszone w tym miesiącu sprawozdanie ministra skarbu, a więcej jeszcze groźba wojny z Anglją, wywołały niepokój wśród kapitalistów. Obawiano się, że w razie wojny rząd zmuszony będzie do emisji znacznej ilości pieniędzy papierowych i że

w związku z tem wartość wypuszczonych obligów może spaść poniżej równi kruszcowej. Obawy te osłabiły zaufanie do nielicznych banków, które znaczniejszą część swych rezerw zamieniły na obligi rządowe, spowodowały run na te banki i wywołały w rezultacie powszechny krach bankowy. W tych warunkach dalsze finansowanie wojny cywilnej drogą sprzedaży przez banki obligów skarbowych na wolnym rynku okazało się niemożliwem.

Trzeba było szukać innego środka pokrycia zwiększonych przez wojnę wydatków. Po długiej dyskusji i przykrych tarciach między władzami prawodawczemi, rządem i światem bankowym, zdecydowano się na sposób, osądzony już przez konstytucję Stanów, na wypuszczenie pieniędzy papierowych o przymusowym obiegu. Akt z dnia 7-go stycznia 1862-go roku upoważniał rząd do emisji biletów skarbowych w sumie 150 miljonów dolarów. Była to pierwsza emisja not zwanych „Legal-Tender Notes“, popularnie „Greenbacks“.

Już w pięć miesięcy później okazała się potrzeba dalszej emisji not. Dnia 7-go czerwca 1862-go roku otrzymał minister Chase upoważnienie do emitowania drugiej serji, również w sumie 150 miljonów dolarów.

Gdy kongres zebrał się na sesję jesienną, wyjaśniło się, że skarb niema środków na opłatę zaległego żołdu dla armji i floty. Po szeregu cierpkich uwag pod adresem ministra Chase, kongres uchwalił trzecią emisję „greenbacks“ na sumę 100 miljonów dolarów. W ten sposób w ciągu jednego 1862-go roku zadecydowane było wypuszczenie not na sumę 400 miljonów dolarów.

Niezależnie od „greenbacks“, mających charakter zwykłych not państwowych, wypuszczone były w czasie wojny bony skarbowe, o dość wysokiem oprocentowaniu, posiadające jednak na równi z „greenbacks“ przywilej przymusowego obiegu. Na zasadzie uchwały kongresu z dnia

3-go marca 1863-go roku rząd wypuścił trzy rodzaje bonów skarbowych: 5%-we jednoroczne w sumie 44.520.000 dolarów, 5%-we dwuletnie w sumie 166.480.000 dolarów i 6%-we trzyletnie w sumie 266.595.400 dolarów. Jednocześnie z uchwałą o emitowaniu powyższych bonów skarbowych ogłoszoną została ustawa, upoważniająca rząd do wypuszczenia 5%-wych obligacyj długoterminowych, płatnych nie wcześniej jak po 10-ciu i nie później jak po 40-tu latach.

Zrozumiałą jest rzeczą, że tak liczne emisje pieniędzy papierowych, nie posiadających należytego zabezpieczenia kruszcowego, wywołać musiały deprecjację not. Wartość złotego dolara, wyrażona w notach papierowych, wzrosła w styczniu 1863-go roku do 1.59, ulegając do końca wojny dość znacznym wahaniom. Drobne monety srebrne, których wartość kruszcowa była tylko o 7% niższą od ich wartości nominalnej, zniknęły z obiegu z chwilą, gdy noty spadły poniżej 7%. Jako monetę zdawkową zaczęto wówczas używać marki pocztowe, a później drobne noty centowe, wypuszczone przez rząd w sumie około 27 miljonów dolarów.

Na tle różnicy między ceną złota i kursem pieniędzy papierowych rozwinęła się spekulacja, podrywająca jeszcze bardziej powagę not państwowych i przeszkadzająca stabilizacji ich kursu. W celu ukrócenia tej spekulacji minister Chase skłonił kongres do uchwalenia t. zw. „anti-gold law“, którego treścią był zakaz sprzedaży złota i srebra z dostawą na termin (nie natychmiastową). Ustawa ta wywołała nieoczekiwany fatalny efekt: na drugi dzień po jej uchwaleniu cena złota podskoczyła do 208, następnego dnia do 230, a w ciągu dalszych kilku dni do 250 papierowych dolarów za 100 złotych. Dotknięty mocno tem niepowodzeniem minister Chase podał się do dymisji, zaś „anti-gold law“ zostało odwołane w 15 dni po uchwaleniu.

Z dziejów spekulacji złotem w tym okresie wspomnieć należy aferę Jay Gould'a, prezydenta kompanji kolejowej i śmiałego spekulanta. Za pośrednictwem kliki agentów skupił on znaczne ilości złota i srebra, płacąc wszelką żądaną cenę. Zakupione zapasy zatrzymał do chwili, gdy wskutek braku tych kruszców na rynku cena ich podniosła się znacznie ponad najwyższą cenę, płaconą przez Gould'a. Spekulanci kruszcem z dostawą na termin, nie mogąc zakupić na wolnym rynku sprzedanych uprzednio ilości złota, okazali się wtedy całkowicie w rękach Gould'a i jego kliki. Krytycznym dniem w tej aferze był dzień 24-go września 1869 roku, zwany „Czarnym Piątkiem" (Black Friday), w którym około 250 firm i osób, spekulujących w złocie i srebrze, poniosło kolosalne straty. Kongres wyłonił specjalną komisję dla zbadania tej afery i obmyślenia środków, zapobiegających podobnym spekulacjom na przyszłość.

Po ukończeniu wojny podjęto pracę nad stopniowem uzdrowieniem systemu pieniężnego Stanów. Zbyteczną dla obiegu część not postanowiono wycofać według normy po 10 miljonów dolarów co sześć miesięcy; w ciągu 21 miesięcy wycofano ogółem 44 miljony, sprowadzając ilość not w obiegu do 356 miljonów. Niestety, w 1870 i 1871 roku minister Boutwell był zmuszony do wypuszczenia części wycofanych przez swego poprzednika not; następca jego, Richardson, również nie zdołał pokryć wydatków bieżącemi dochodami i zwiększył ilość not w obiegu do sumy 382 miljonów dolarów.

Dopiero w 1875-ym roku, gdy tekę skarbu objął John Sherman, rozpoczęła się stała zmiana na lepsze. Sherman począł za pośrednictwem banków zakupywać złoto na rynku w ilości średnio po 5 miljonów miesięcznie. W ten sposób do końca 1878 roku zebrał on kapitał złoty w sumie $95^1/_2$ miljona dolarów i prócz tego z opłat celnych

około 20 miljonów. Na samą wieść o tem, że rząd gromadzi znaczne zapasy złota w celu wycofania not, cena ich poczęła się podnosić i różnica między notami i dolarami kruszcowemi stopniowo się zacierała. Gdy potem ogłoszono, że kasy skarbowe od dn. 1-go stycznia 1879-go r. wszelką przedstawioną ilość not wymieniać będą na złoto, kurs not całkowicie zrównał się z wartością dolara złotego. Banki, które dotychczas zmuszone były do utrzymywania w swych księgach podwójnych rachunków dolarowych: w złocie i w papierach, połączyły z dniem 1-szym stycznia 1879 roku oba rodzaje rachunków bez żadnego ze strony swych klijentów sprzeciwu.

W ten sposób Stany Zjednoczone zlikwidowały nieuniknione skutki inflacji not z czasów wojny. Opierając się na doświadczeniu polityki finansowej Shermana, przyjęto sumę 100 miljonów dolarów jako minimum zapasu kruszcowego, niezbędnego dla utrzymania kursu not na równi złotej.

Wady bimetalizmu.

Do roku 1873-go mennice Stanów Zjednoczonych przyjmowały od osób prywatnych złoto i srebro w nieograniczonej ilości, wydając wzamian złote lub srebrne dolary, według relacji 16 srebrnych dolarów za jeden złoty. Od roku 1873-go kongres, dążąc do oparcia systemu pieniężnego głównie na walucie złotej, zdemonetyzował srebro, to jest zdjął z mennic obowiązek przyjmowania od osób prywatnych srebra według stałego urzędowego kursu, niezależnie od jego ceny rynkowej.

Akt ten kongresu nie spotkał się z poważną opozycją ze strony potężnych wówczas „królów srebrnych“ (Stany Zjednoczone, dają jak wiadomo około 40% wszechświatowej produkcji srebra); cena srebra na rynku światowym względem złota wyrażała się w roku 1873-im w stosunku 15.93, a więc nieco nawet wyższym niż kurs urzę-

dowy mennicy Stanów. Jednak już w następnym roku stosunek ten zmienił się na niekorzyść srebra: w roku 1874-ym wyrażał się średnio w relacji 1:16.16, w roku 1875-ym spadł do 16.24, zaś w roku 1876-ym—do 17.75. Obawiając się dalszego spadku, "silver men" domagać się zaczęli odwołania uchwały kongresu z 1873-go roku. Odnośny wniosek zgłoszony został 26-go lipca 1876 r. przez członka kongesu Kelley'a, lecz jakkolwiek spotkał się z przychylnem przyjęciem znacznej części kongresu, nie uzyskał większości $^2/_3$ głosów, niezbędnej dla uchylenia raz przyjętej uchwały. Powtórną próbę odwołania ustawy z 1873-go roku podjęto w końcu 1877-go roku; tym razem wniosek uzyskał większość 164-ch głosów przeciwko 34.

Na szczęście całkowitej restytucji stanu z przed roku 1873-go przeszkodził senat. Pod jego wpływem utrzymaną została ustawa o demonetyzacji srebra; wzamian zato jednak uchwalony został akt, zobowiązujący rząd do zakupywania co miesiąc srebra na sumę od 2-ch do 4-ch miljonów dolarów i bicia zeń monet, nie oglądając się na potrzeby rynku pieniężnego. W ten sposób zaspokojone były żądania "silver men" przez stworzenie stałego poważnego popytu dla rosnącej produkcji srebra; jednak zysk, jaki przypadałby sprzedawcom srebra w razie powrotu do wolnego bicia srebrnych dolarów, zachowany został dla rządu, nabywającego ustawowo określoną ilość kruszcu po cenie rynkowej, stale już niższej od urzędowej relacji kruszcowej 1:16. Ówczesny prezydent Stanów Hayes próbował sprzeciwić się przyjęciu przez państwo zobowiązania do obowiązkowych zakupów srebra, jednak po powtórnem uchwaleniu przez izby akt stał się prawem z dniem 28-ym lutego 1878 roku.

Stosując się do uchwalonego prawa, rząd począł zakupywać srebro w najmniejszych dozwolonych ilościach,

t. j. średnio po 2 miljony dolarów miesięcznie. Zakupionego srebra rząd nie mógł magazynować, gdyż zabrakłoby mu środków na dalsze zakupy. Bito więc zeń dolary, których nominalna wartość była średnio o 25% wyższą od rynkowej wartości zawartego w nich metalu. Pozornie zatem operacja ta wydawała się nader dla państwa zyskowną. Jednak rynek niechętnie przyjmował wielkie i niedogodne w użyciu monety; przy pierwszej okazji zwracał je do kas rządowych. W ciągu r. 1879-go z 36-ciu miljonów nowowybitych srebrnych dolarów zaledwie 8 miljonów udało się wprowadzić do obiegu, reszta spoczywała bezużytecznie w skarbcach rządowych.

Sytuacja poprawiła się dzięki wyjątkowym urodzajom w latach 1879 i 1880-ym oraz dzięki powstałej stąd pomyślności w ciągu trzech lat następnych. Ożywienie obrotów w przemyśle i handlu wywołało zwiększone zapotrzebowanie środków wymiany; nagromadzone w skarbcach zapasy srebrnych dolarów znalazły chętnych odbiorców: nowe partje bitych monet były natychmiast rozchwytywane przez publiczność.

Reakcja rozpoczęła się w 1884-ym roku. Srebrne dolary poczęły wracać do kas państwowych; rynek nie mógł pochłonąć wielkiej ilości monet, które ciągle w wielkich partjach były wypuszczane. Niewiele pomogły ciekawe próby ministra Manninga z roku 1885 i 1886, mające na celu sztuczne stworzenie popytu na srebrne dolary. Dochody z ceł, które dotychczas w 75% wpływały w złocie, zasilając poważnie złote rezerwy skarbu, wpływać poczęły w znacznej części w srebrze.

Akt Shermana.

Upatrując główną przyczynę niepowodzenia aktu z 1878-go roku w tem, że zalecał on obowiązkowe bicie dolarów z całej ilości nabywanego przez skarb srebra, zamieniono go uchwałą kongresu z dnia 14-go lipca 1890 roku, zwaną aktem Sher-

mana. Akt ten zalecał rządowi nabywanie srebra po cenie rynkowej w ilości najmniej 4½ miljona uncji miesięcznie i upoważniał rząd do emitowania na ten wyłączny cel takiej ilości not państwowych, jaka okaże się potrzebną. W ten sposób obok "greenbacks" stworzono drugi rodzaj not o przymusowym obiegu, który w przeciwieństwie do not dotychczasowego typu, mógł być nawet w czasie pokoju emitowany w nieograniczonej sumie.

Akt Shermana pogorszył tylko zło aktu z roku 1878-go. Znosząc obowiązek bicia co miesiąc znacznej ilości dolarów srebrnych, nie powstrzymał on inflacji znaków wymiany, zmieniał tylko ich formę. Zamiast puszczać na rynek rocznie 24 miljony nowych monet srebrnych, skarb zmuszony był do emitowania znaczniejszej jeszcze sumy nowych pieniędzy papierowych.

W pierwszym roku po uchwaleniu aktu pomyślny urodzaj nie dał odczuć ujemnych jego skutków. Lecz już w 1892-im roku przesycenie rynku pieniędzmi papierowymi zaznaczyło się wyraźnie. Wszystkie niemal płatności poczęto regulować w notach, złoto coraz rzadziej używane było w obiegu. Jakkolwiek nie miało ono żadnej premji, gdyż skarb bez trudności wymieniał na złoto przedstawiane mu do wymiany noty, to jednak rosnąć zaczęła obawa, że ograniczone rezerwy złota nie wystarczą dla utrzymania na równi kruszcowej not, które, całkowicie niezależnie od pojemności rynku, skarb na podstawie aktu Shermana w coraz większych ilościach zmuszony był wypuszczać. Niepokój ogarnął ówczesnego ministra skarbu, Foster'a, gdy w ciągu 2-ch lat działania aktu, rezerwy skarbu w złocie spadły ze 185 miljonów na 124 miljony dolarów. Nie pomogły żadne wysiłki i eksperymenty, mające powstrzymać dalsze zmniejszenie się rezerw. Jedynie dzięki krótkoterminowej złotej pożyczce w bankach nowojorskich udało się Fosterowi do

chwili zmiany rządu w dniu 4-ym marca 1893 roku utrzymać skarbowe rezerwy złote powyżej minimum, oznaczonego ustawą, t. j. sumy 100 miljonów dol.; przewyżka ta jednak wynosiła zaledwie 982.410 dolarów.

Następca Fostera, Carlisle, widział zbliżające się bankructwo. Początkowo poszedł śladami swego poprzednika i pożyczkami od banków starał się utrzymać rezerwy złote na 100-miljonowym poziomie. Jednak gwałtowny spadek cen srebra na rynku światowym przyniósł nową falę niebezpieczeństwa: 26-go czerwca 1893 r. przyszła wiadomość, że mennice Indji przerwały wolne bicie srebra, wskutek czego cena kruszcu w ciągu trzech dni spadła z 82 na 67 centów za uncję. Przewidując dalszy spadek srebra, prezydent Cleveland zwołał natychmiast nadzwyczajną sesję kongresu, celem odwołania aktu Shermana; wskutek jednak umyślnego przedłużenia debat nad tą sprawą w senacie akt odwołanym został dopiero 30-go grudnia 1893 roku.

Odwołanie aktu nie mogło już powstrzymać dalszego obniżenia się rezerw złotych skarbu: z 99 miljonów w lipcu 1893 roku spadły one do 65-ciu miljonów w styczniu roku następnego. Minister skarbu uciec się musiał wtedy do środka, przewidzianego w akcie 1875 roku, który upoważniał ministra do emitowania bonów oprocentowanych w wypadku obniżenia się rezerw złotych skarbu poniżej 100 miljonów dolarów. Na zasadzie tego aktu wypuszczone zostały w styczniu 1894 roku dziesięcioletnie 5%-we bony na sumę 50 miljonów dolarów; podniosło to rezerwy złote skarbu do 107 miljonów. Wobec jednak dalszego obniżania się rezerw, które w sierpniu znów spadły do 52-ch miljonów, minister zarządzić musiał w listopadzie 1894 roku nową 50-miljonową emisję 5%-wych bonów, dzięki której udało się chwilowo podnieść stan rezerw do 105 miljonów.

Druga pożyczka miała, zarówno jak i pierwsza, jedynie bardzo krótkotrwały efekt. Suma rezerw po raz trzeci poczęła się szybko obniżać; fatalny wtedy skutek wywarła na publiczności wiadomość o formowaniu przez urzędników skarbu specjalnych list osób, które zgłaszały się do kas państwowych celem wymiany not na złoto. W ciągu 10-ciu tygodni po rozprzedaży bonów drugiej emisji (n. b. głównie między bankami, pragnącemi za wszelką cenę utrzymać normalny stan obiegu pieniężnego) skarb musiał wypłacić 80 miljonów dolarów złotem, z czego zagranicę wywieziono blizko 37 miljonów.

Niebezpieczeństwo niewypłacalności zawisło nad skarbem Stanów. Rezerwy były na wyczerpaniu; kasy skarbowe w Nowym Yorku zawiadomiły ministra, że najwyżej kilka dni jeszcze wytrzymać będą mogły, jeżeli wymiana iść będzie w dotychczasowem tempie. Prezydent wezwał kilku poważniejszych bankierów na poufną naradę celem obmyślenia środków ratunku.

Wobec tego, że atak na rezerwy złote skarbu nosił wyraźnie paniczny przejściowy charakter, mając przytem na uwadze nieobliczalne konsekwencje chaosu pieniężnego, jaki wytworzyłby się w razie zawieszenia wymiany not przez kasy skarbowe, banki postanowiły użyć wszelkich wpływów i środków dla ratowania sytuacji. Utworzonym został syndykat bankowy, który zobowiązał się zasilać skarb złotem w ilości, niezbędnej dla utrzymania nieprzerwanej wymiany not i podjął się doprowadzenia do minimum eksport złota zagranicę. Energiczna akcja banków zażegnała całkowicie niebezpieczeństwo i doprowadziła rezerwy kruszczowe skarbu do bezpiecznego stanu.

W roku 1895-ym nota prezydenta Clevelanda do Anglji w sprawie granic między Venezuellą i Brytańską Gwajaną wywołała obawę wojny i spowodowała nową panikę pieniężną. Rezerwy złote skarbu spadły znów bardzo

znacznie, bo niżej 50 miljonów dolarów. Lecz emisja 100 miljonów bonów 4%-wych szybko przywróciła stan rezerw do normalnego poziomu.

Certyfikaty złote i srebrne

Oprócz „greenbacks“ i not, wypuszczonych na zasadzie aktu Shermana, skarb Stanów wypuszcza t. zw. „Gold Certificates“ i „Silver Certificates“. Pod względem formalnym są to zaświadczenia skarbu, że dana suma złożoną została w złocie lub w srebrze i wypłaconą być może okazicielowi na każde żądanie. Faktycznie jednak są to typowe noty państwowe, które tem się tylko różnią od innych, że muszą mieć w skarbcu pełne kruszcowe pokrycie i że dzięki temu emisja ich może być nieograniczoną. Wspomnieć tu należy, że akt z dnia 14-go marca 1900 roku usuwa różnicę między dolarami złotemi i srebrnemi i zaleca skarbowi utrzymanie wszystkich typów monet, wybitych lub wypuszczonych przez rząd Stanów, na jednej równi złotej.

Historję pieniężną Stanów Zjednoczonych dopełnię krótkim szkicem rozwoju banków amerykańskich.

Pierwsze banki amerykańskie.

Pierwszym bankiem w Stanach Zjednoczonych był Bank Północno-Amerykański w Filadelfji (Bank of North America at Philadelphia), założony w 1781-ym roku przez Roberta Morris, „superintendenta finansów rewolucji“, z kapitałem 160 miljonów dolarów. Drugim bankiem był „Bank of Massachusetts“, trzecim „Bank of New York“,—oba ostatnie założone były w 1784-ym roku. Wszystkie trzy banki istnieją dotychczas, przyczem jednak tylko pierwszy z nich utrzymał niezmienioną pierwotną nazwę. Każdy z banków wypuszczał własne swe noty, co wówczas uważane było za nieodłączny przywilej koncesji bankowej.

W roku 1791-ym powstał oficjalny bank Stanów, znany w historji jako „Pierwszy Bank Stanów Zjednoczonych". Kapitał banku wynosił 10 miljonów dolarów, z czego 8 miljonów subskrybowały osoby prywatne, zaś 2 miljony zatrzymał dla siebie rząd. Bank posiadał, na równi z bankami prywatnemi, prawo emisji not, które były przyjmowane przez wszystkie urzędy skarbowe o tyle, o ile nie było trudności z zamianą ich w każdej chwili na złoto lub srebro. Bank rozwijał się nadzwyczaj pomyślnie i dzięki umiejętnemu kierownictwu wywierał zbawienny wpływ na uzdrowienie stosunków gospodarczych. Dalszemu jednak rozwojowi banku przeszkodziły wpływy polityczne; gdy władze banku zażądały od kongresu przedłużenia koncesji, które w Stanach wydawane były z określonym terminem, większość kongresu, ze względów czysto partyjnych, odmówiła odnowienia koncesji, wskutek czego bank został zlikwidowany w 1811-ym roku.

Druga wojna z Anglją wybuchła w roku 1812-ym, powodując nieuniknioną inflancję not i dezorganizując młody system pieniężny Stanów. Dla zaleczenia destrukcyjnych skutków wojny powołanym został do życia w roku 1816-ym „Drugi Bank Stanów Zjednoczonych" z kapitałem 35-ciu miljonów dolarów, w którym państwo partycypowało w piątej części. Kierownictwo banku od początku objęli ludzie, żądni łatwych zysków, którzy doprowadzili powierzoną sobie instytucję prawie do bankructwa. Dopiero zmiana na stanowisku prezydenta banku w roku 1819-ym zapewniła bankowi zdrowy rozwój i pomyślność aż do roku 1829-go. Objęcie w tym roku prezydentury republiki przez generała Jacksona stanowiło punkt zwrotny w rozwoju banku. Wciągnięty do akcji politycznej przez stronnictwo, przeciwne Jacksonowi, bank podzielił klęskę swych sprzymierzeńców i wskutek tego, znów ze względ-

dów partyjnych, nie uzyskał zgody kongresu na odnowienie koncesji, której termin upływał w roku 1836-ym Coprawda, udało się bankowi otrzymać inną koncesję na stan Pennsylvania, lecz wpływ jego poważnie zmalał wobec zmiany charakteru instytucji na ściśle prywatną i wobec cofnięcia z tego względu znacznych depozytów rządowych. Wciągnięty potem do spekulacyj grynderskich, bank doprowadzony został do kompletnego bankructwa w roku 1841-ym.

Obok banków rządowych mnożyły się i rozwijały banki prywatne, zarówno w wielkich centrach handlowych, jak i na prowincji. Wszystkie te banki wypuszczały noty, które miały wolny obieg w kraju i były przyjmowane narówni z notami rządowemi. Ponieważ jednak banki prowincjonalne były mniej znane i mniej zasobne w kapitały, przeto i noty ich były mniej chętnie przyjmowane, niż noty banków centralnych; różnica między jednemi i drugiemi wynosiła od 1 — 5 %, zależnie od odległości danego banku od centrów handlowych i związanych z tem trudności inkasowych. Z tego upośledzenia not banków prowincjonalnych postanowił skorzystać Suffolk Bank, założony w roku 1818-ym w Bostonie; zaczął on przyjmować noty prowincjonalne z minimalną różnicą od ceny nominalnej, przyciągając przez to wielką ich ilość i stając się jakgdyby nieoficjalnem miejscem clearing'u dla banków prowincjonalnych. Większość tych banków chętnie zgodziła się trzymać w Suffolk Bank'u stale pewne fundusze, dostateczne dla opłacenia swych not, przedstawianych bankowi do wymiany. Te zaś banki, które na zdeponowanie w Suffolk Bank'u znaczniejszych depozytów kruszcowych zgodzić się początkowo nie chciały, zostały do tego zmuszone, gdy bank począł umyślnie skupywać zewsząd większe ilości emitowanych przez nie not i przedstawił je w jednym dniu do wymiany na kruszec.

Wśród powstających dość licznie banków, na które koncesje udzielane były mniej z uwagi na solidność, a więcej na partyjną przynależność założycieli, zdarzały się od czasu do czasu bankructwa. Dla zabezpieczenia w tych wypadkach interesów depozytarjuszów i posiadaczy banknotów, stan Nowego Yorku wprowadził w 1829-ym roku system wzajemnej gwarancji wśród banków. Zasadą systemu było utworzenie specjalnego funduszu drogą składek rocznych, wnoszonych przez poszczególne banki w wysokości $^1/_2\%$ od ich kapitału zakładowego, aż dopóki fundusz ten nie dosięgnął 3% kapitałów wszystkich banków stanu. W wypadku upadłości któregokolwiek z banków, gdyby pozostałe po likwidacji aktywy okazały się niewystarczającemi na pokrycie zgłoszonych przez depozytarjuszów i posiadaczy not pretensji, miały być one w całości pokryte ze wspomnianego zbiorowego funduszu. Pierwszy wypadek odwołania się do funduszu rezerwowego zdarzył się w r. 1837-ym, przyczem zasada systemu wytrzymała całkowicie pierwszę praktycznę próbę. Lecz w kilka lat później (1840 — 1842) rozwinął się w Stanach kryzys finansowy, który doprowadził do bankructwa jedenaście banków stanu New York. Fundusz gwarancyjny nie zdołał wtedy pokryć niedoborów bilansowych wszystkich upadłych banków i trzeba było uciec się do pomocy rządu, który zaawansował połączonym bankom stanu potrzebną sumę.

Free Banks.

Wspomnieliśmy wyżej, iż banki powstawały dość licznie; nie oznacza to jednak bynajmniej, by uzyskanie koncesyj na otwarcie banku było rzeczą łatwą. Przeciwnie, aż do r. 1838-go potrzeba było specjalnej uchwały kongresu na każdą nową koncesję bankową, jak również na przedłużenie koncesji starej; uchwała taka zapadała początkowo zwykłą większością głosów, ostatnio zaś aż $^2/_3$-ma głosów, jak przy aktach pierwszorzędnego dla państwa znaczenia.

Od roku 1838-go zasada ta uległa gruntownej zmianie. Nowe prawo bankowe pozwalało na otwarcie banku każdemu, kto w przepisany sposób złożył o tem oświadczenie w odpowiednim urzędzie. W ten sposób, obok dawnych „banków koncesyjnych“ (charter banks), powstawać zaczęły „banki wolne“ (free banks), mające naogół te same przywileje; obok zwykłych operacji mogły one emitować własne noty w nieograniczonej ilości. Różnica polegała na tem, że — podczas gdy „charter banks“ emitowały noty bez żadnego oddzielnego dla tej operacji zabezpieczenia — „free banks“ obowiązane były nabyć państwowych lub prywatnych papierów procentowych za taką sumę, na jaką zamierzały emitować noty, i papiery te winny były złożyć do depozytu kas skarbowych. Tak pomyślana gwarancja okazała się jednak niedostateczną; zdarzyło się bowiem, że w dwa lata po ogłoszeniu ustawy 1838-go r. zbankrutował jeden z banków, na tej ustawie oparty, przyczem, po zrealizowaniu pozostawionych przez bank aktywów, okazało się, że, jakkolwiek bank posiadał nominalnie dostateczne pokrycie swych not w prywatnych papierach procentowych, to jednak, wskutek spadku wartości tych papierów, wystarczyły one na pokrycie zaledwie 68% not, emitowanych przez upadły bank. W okresie między 1839-ym i 1844-ym r. zbankrutowało ogółem 26 „wolnych banków“; realizacja pozostawionych przez nie papierów procentowych dała średnio 76% emisji not. Widocznem było, iż zabezpieczenie not papierami procentowemi przedsiębiorstw prywatnych nie daje należytej rękojmi ich pełnej wymiany; zmodyfikowano więc ustawę z 1838-go roku w tym sensie, że banki zobowiązane były deponować zabezpieczenie swej emisji wyłącznie w papierach procentowych państwowych. Modyfikacja ta okazała się dostateczną i przetrwała aż do wojny cywilnej.

National Banks.

Wojna domowa skłoniła rząd do szukania nowych źródeł dochodu. Ówczesny minister skarbu, Chase, opracował plan emisji takich bonów skarbowych, któreby znalazły stałych nabywców, zadawalniających się dochodami z kuponów i chętnie zamieniających stare bony w terminie ich płatności na bony nowoemitowane. Taką dogodną kategorję nabywców bonów stanowić miały banki, zmuszone do lokaty części swych środków obrotowych w papierach skarbowych przez specjalną ustawę, którą Chase przedstawił kongresowi w 1861-ym roku.

Zasadą ustawy było stworzenie systemu „banków narodowych", znajdujących się pod specjalną kontrolą rządu i podlegających pewnym specjalnym statutowym klauzulom, mającym zapewnić prawidłową działalność banków i możliwie zagwarantować interesy klijentów. Między innemi warunkami, minimum kapitału zakładowego „national banks" oznaczone było na 25 tysięcy dolarów, zaś stosunek rezerw kasowych do zobowiązań banków określony został na 15 do 25%. Najważniejszym jednak warunkiem nowej ustawy był przepis, iż „banki narodowe" mogą emitować noty nie inaczej, jak przy pełnem zabezpieczeniu ich rządowemi bonami skarbowemi. W ten sposób Chase zapewnił sobie popyt na bony, które stanowiły podstawową gwarancję emisji not wszystkich „banków narodowych". Przerzucając na skarb odpowiedzialność za zamianę not tych banków na złoto, Chase mógł zobowiązać banki do przyjmowania „al pari" not wszystkich bez wyjątku „banków narodowych"; przyczyniając się znakomicie do ujednostajnienia obiegu pieniężnego Stanów.

Aby zmusić banki, działające na zasadach niewygasłych jeszcze koncesyj, do przyjęcia normalnego statutu „national banks", kongres obciążył je bardzo wysokim podatkiem (10%) od sumy emitowanych przez nie not.

System „banków narodowych“ był wielokrotnie modyfikowany, w latach: 1874, 1875, 1882, 1886, 1887 i 1896-ym. Obecnie główne zasady normalnego statutu są następujące: minimalny kapitał dla miast o ludności poniżej 6.000 mieszkańców—50.000 dol., o ludności od 6—50.000 mieszkańców — 100.000 dol., zaś dla miast większych — minimum 200.000 dolarów. Każdy z banków winien zdeponować w kasie skarbowej najmniej ¼ część swego kapitału zakładowego (przy kapitale ponad 150.000 dol. przewidziane są pewne redukcje) w procentowanych bonach skarbowych; wzamian zato bank otrzymuje wydrukowane już noty ze swą firmą na sumę równą 90% zdeponowanej części kapitału. Bank przytem pokrywa koszt druku i przesyłki banknotów oraz płaci 1% podatku od sumy emisji. Gdy bony skarbowe były dawniej wysoko oprocentowane (do 7%), banki robiły doskonałe interesy na emisji not,—gdy jednak procent ten spadł do 3-ch, banki mniej chętnie korzystały z przysługującego im przywileju emisji.

System „banków narodowych“ przetrwał dotychczas. Na 30-go czerwca 1914 r. ilość ich wynosiła około 7453, kapitał zakładowy 1.778.095.306 dol., przeciętna dywidenda 11.39%, ogólna ilość emitowanych przez nie not przekraczała 750 miljonów dolarów:

Obok „national banks“ istniało w Stanach Zjednoczonych przed wojną 11.319 banków handlowych, działających na podstawie koncesyj poszczególnych Stanów i stąd zwanych „state banks“. **State Banks.**

Banki te, jakkolwiek nie pozbawione prawa emitowania not, skrępowane są wspomnianym wyżej 10%-wym podatkiem, — ograniczają się więc wyłącznie do działalności depozytowej i kredytowej. Są zato mniej skrępowane statutowo, niż „banki narodowe“: mogą powstawać z kapitałem znacznie mniejszym, mogą utrzymywać niższy

poziom rezerw kasowych i mają większą swobodę w lokowaniu powierzonych sobie sum.

Prócz „state banks“ i „national banks“ istnieje jeszcze w Stanch Zjednoczonych znaczna ilość t. zw. „private banks“ — banków prywatnych, przyjmujących wkłady i prowadzących operacje dyskontowe. Niektóre stany poddały banki prywatne dość surowemu nadzorowi władz skarbowych, w innych jednak stanach banki te traktowane są jak zwykłe domy handlowe, co ma dużo ujemnych stron i było już niejednokrotnie powodem poważnych nadużyć zaufania klijenteli, szczególniej emigrantów.

Trust Companies. Jest jeszcze w Stanach Zjednoczonych poważna ilość instytucyj finansowych, pracujących pod nazwą „trust companies“ — towarzystwa powiernicze. Pierwotnie nazwa ta obejmowała przedsiębiorstwa, które przyjmowały w depozyt papiery wartościowe i opiekowały się zdeponowanemi walorami, inkasując przypadające na te walory dywidendy i premje. Z biegiem czasu „trust companies“ poczęły wydawać pożyczki pod złożone walory, a stopniowo przekształciły się na typowe przedsiębiorstwa bankowe, otwierające nawet rachunki czekowe. W r. 1905-ym w samym New Yorku było 33 „trust companies“, które miały wkładów na sumę 1.008 miljonów dolarów, podczas gdy wszystkie „national banks“ New Yorku miały w tym samym czasie tylko 947 miljonów dolarów wkładów. Konkurencja między towarzystwami powierniczemi i zwykłemi bankami była bardzo silna: „trust companies“, nie będąc skrępowane żadnemi rygorami co do rezerw, trzymały wszystkie swe wolne fundusze na oprocentowanych rachunkach w bankach; każdy więc dolar przynosił im dochód, lecz zato w chwili kryzysu lub paniki były one całkowicie zależne od rezerw banków koncesjonowanych ew. banków narodowych. Niezdrowy ten stan trwał do roku 1907-go, w którym

zbankrutowało wielkie towarzystwo powiernicze Knickerbocker'a, które miało 17.000 rachunków czekowych. Po tem i inych jeszcze bankructwach, w które obfitował rok 1907-my, zaprowadzone zostały dla „trust companies" pewne obostrzenia prawne, zmuszające je, między innemi, do utrzymywania określonej przez prawo rezerwy kasowej.

Panika 1907-go r.

Kryzys pieniężny 1907-go roku daje ciekawą charakterystykę amerykańskich stosunków bankowych — zatrzymamy się więc na nim nieco dłużej.

W początku października 1907-go roku giełda nowojorska zdradzać poczęła pewne objawy niepokoju: podaż akcyj przemysłowych ponad zwykłą normę wywołała gwałtowny ich spadek. Sytuacja pogorszyła się, gdy dnia 16-go października wyjaśniło się, że szereg poważnych firm przemysłowych nie jest w stanie pokryć terminowych zobowiązań płatniczych; spowodowało to katastrofalny spadek pewnej kategorji akcyj, szczególniej przedsiębiorstw górniczych i wywołało bankructwo operującej niemi grupy spekulantów giełdowych. Spekulanci ci przyjmowali udział w zarządzie niektórych banków; wzbudziło to obawy, że i banki ucierpieć mogą wskutek trudności płatniczych związanych z niemi przedsiębiorstw przemysłowych — zaczęto więc wycofywać wkłady, z banków, podejrzanych o ściślejszy z upadłymi spekulantami kontakt. Dnia 21-go października 1907 roku „National Bank of Commerce" podczas clearing'u odmówił przyjęcia czeków, wystawionych na „Knickerbocker Trust Company", co spowodowało run na ten bank, który — po wypłaceniu w ciągu jednego dnia 8 miljonów dolarów — zmuszony był zawiesić dalsze wypłaty wkładów.

Po zamknięciu „Knickerbocker" panika rozszerzyła się na inne banki. W dniu 23-im października zaczął się run na „Trust Company of America", która jednak, wypła-

ciwszy przy pomocy banków w ciągu jednego dnia trzynaście miljonów dolarów, przetrwała szczęśliwie najkrytyczniejszy moment. Tego samego dnia jednak rozpoczął się run na „Lincoln Trust Company", który również szczęśliwie został zażegnany. Tymczasem na giełdzie akcje spadały z coraz większą gwałtownością; banki powstrzymały udzielanie kredytów; otrzymanie pożyczki na dłuższy termin był absolutną niemożliwością, procent od t. zw. „call money", t. j. pożyczek zwrotnych na każde żądanie, podniósł się do 90%.

Dnia 24-go października panika dosięgła kulminacyjnego punktu; bankierzy w celach samopocy stworzyli specjalny fundusz w sumie 25 miljonów dolarów, prócz tego rząd przedstawił do dyspozycji banków sumę 19 miljonów. Panika poczęła się uspakajać; dwa nowe runy tego dnia na towarzystwa powiernicze nie wywołały już groźnego efektu.

Kryzys październikowy poderwał na pewien czas zaufanie do pieniądza papierowego; powstało agio na złoto, wynoszące początkowo 1, 2 a później i 6 centów na dolarze. Na szczęście nadzwyczajnie obfity urodzaj pszenicy w Stanach pozwolił ściągnąć z Europy większą ilość złota i nasycić goniący za kruszcem rynek; w ciągu niespełna 2-ch miesięcy sprowadzono 107 miljonów dolarów w złocie. W międzyczasie przyjęte były przez rząd inne środki, sprowadzające stopniowe uspokojenie rynku i przywracające normalny obieg pieniężny[1].

[1] 17-go listopada Ministerstwo Skarbu wypuściło bony Kanału Panamskiego na sumę 50 miljonów oraz 3%-we certyfikaty skarbowe na sumę 100 miljonów dolarów. Emisje te miały na celu ściągnięcie z rynku części wolnej gotówki, wyciągniętej z banków w okresie minionej paniki. Stosownie do porozumienia z bankami, 75% zebranej tą drogą gotówki miało wpłynąć do banków dla zasilenia ich kapitału obrotowego.

Akt 30-go maja 1908 roku.

Panika październikowa wykazała nowe wady systemu emisyjnego Stanów. Instytucja „national banks“ uzdrowiła stosunki emisyjne o tyle, że nie było obawy, aby nota któregokolwiek z banków mogła nie być wymienioną na kruszec; pełną gwarancję not stanowiły bony skarbowe, zabezpieczone z kolei całym zapasem kruszcowym państwa. Kryzys październikowy wynikł nie na tle braku zaufania do banknotów, lecz z powodu braku dostatecznych zapasów kasowych (czy to w formie złota, srebra czy banknotów) w bankach, na które obruszył się run. Gdyby banki mogły w krytycznych dniach październikowych otrzymać do dyspozycji banknoty na kilkadziesiąt miljonów dolarów, kryzys w zarodku byłby zażegnany.

Ten brak elastyczności systemu emisyjnego miał usunąć akt, przygotowany w początku 1908-go roku przez członka kongresu Vreelanda i skombinowany z uchwalonym uprzednio przez senat bilem Aldricha, nazwany od nazwisk projektodawców „Aldrich-Vreeland Bill“ lub Aktem 30-go maja 1908-go roku.

Zasadą aktu było umożliwienie bankom emitowania w krytycznych momentach takiej ilości not, jaka okazałaby się potrzebną dla uspokojenia paniki. Noty te mogły być wypuszczone nie obowiązkowo na podkładzie bonów skarbowych, lecz równie dobrze za gwarancją w walorach przedsiębiorstw prywatnych (o ile walory te notowane były na giełdzie) oraz za gwarancją portfelu wekslowego banków. Żaden bank jednak nie miał prawa korzystać z tej ulgowej emisji indywidualnie—tylko zrzeszenia banków, zwane „national currency associations“ (narodowe związki obiegu pieniężnego), mogły emitować noty na podstawie aktu 30-go maja, za zbiorową odpowiedzialnością wszystkich połączonych w związek banków. Dodatkowa ta emisja miała mieć zawsze charakter

przejściowy i nie mogła przekraczać dla wszystkich „national currency associations“ sumy 500 miljonów dolarów.

Federal Reserve Act.

„Aldrich-Vreeland Bill“, przeprowadzony pośpiesznie w kilka miesięcy po kryzysie 1907 r., nie przesądzał sprawy zasadniczej reformy systemu emisji banknotów w Stanach Zjednoczonych. Nad reformą taką komisje kongresu pracowały przez czas dłuższy; rezultatem tych prac był „Federal Reserve Act“, uchwalony 23-go grudnia 1914 roku.

Zasady tego aktu, mającego „ustanowić federalne banki rezerwowe, zaprowadzić elastyczny obieg pieniężny, zapewnić bankom możność redyskonta weksli, stworzyć bardziej bezpośrednią kontrolę nad działalnością banków“, są następujące:

1) W dwunastu większych miastach Stanów Zjednoczonych (Boston, New York, Philadelphia, Cleveland, Richmond, Atlanta, Chicago, St. Louis, Minneapolis, Kansas City, Dallas i San Francisco) powstaje dwanaście banków okręgowych, zwanych „Federal Reserve Banks“.

2) Wszystkie „national banks“ obowiązane są subskrybować akcje tego „Federal Reserve Bank'u“, w okręgu którego się znajdują, na sumę równą 6% swego kapitału zakładowego i rezerwowego, razem wziętych; przyczem połowa subskrypcji winna być wpłacona obowiązkowo w złocie, zaś druga połowa pozostaje niewpłaconą aż do zapotrzebowania. „State Banks“ i „Trust Companies“ mogą przyłączyć się do federalnych banków rezerwowych według swego uznania. Nikt, prócz zrzeszonych w ten sposób banków, akcyj „Federal Reserve Bank'u“ nabywać nie może.

3) Kierownictwo banków okręgowych pozostaje w ręku zarządu, wybieranego w $^2/_3$-ich przez zrzeszone ban-

ki i w $^1/_3$-ciej mianowanego przez t. zw. „Federal Reserve Board“, czyli zwierzchni organ dla wszystkich banków okręgowych, składający się z 7 członków, mianowanych przez prezydenta Stanów.

4) Akcjonarjusze banków okręgowych otrzymywać mogą dywidendę z dochodów banków, nie przekraczającą jednak 6%. Nadwyżka dochodu ma być w połowie odliczaną na kapitał rezerwowy, dopóki tenże nie dosięgnie 40% kapitału zakładowego. Wszelka dalsza nadwyżka przechodzi na korzyść skarbu.

5) Banki okręgowe przyjmują wkłady wyłącznie od zrzeszonych banków okręgu i od władz rządowych; prywatnych wkładów banki okręgowe przyjmować nie mają prawa, aby nie stwarzać niedogodnej konkurencji dla swych akcjonarjuszów. Banki okręgowe mogą dyskontować weksle i inne zobowiązania dłużne, ale tylko o tyle, o ile zobowiązania te są żyrowane przez zrzeszone banki okręgu i o ile termin płatności nie jest dłuższy niż 90 dni; znów więc chodzi tu o uniknięcie konkurencji z bankami zrzeszonemi w operacjach kredytowych. Ograniczenia powyższe nie stosują się przy tranzakcjach z firmami lub bankami zagranicznemi; również żadnemi ograniczeniami banki okręgowe nie są skrępowane w operacjach papierami publicznemi oraz przy zakupie lub sprzedaży kruszcu.

6) „Federal Reserve Banks“ otrzymywać mogą przez „Federal Reserve Board“ banknoty do wysokości 250% wartości zapasu kruszcowego, posiadanego przez dany bank okręgowy. Otrzymanemi banknotami banki okręgowe płacą bankom zrzeszonym za przedstawiane do dyskonta weksle. W ten sposób „national banks“, obok własnej emisji not, mogą, w razie potrzeby, korzystać z not banków rezerwowych.

7) Banki okręgowe obowiązane są utrzymywać rezerwę kasową nie mniejszą, jak 35% ogólnej sumy uzyska

nych wkładów oraz posiadać zapasy złota nie mniejsze jak 40% ogólnej sumy wypuszczonych przez siebie not.

Obieg pieniężny.

Na 1-go lipca 1914 roku obieg pieniężny Stanów Zjednoczonych składał się z monet i znaków następujących:

Złote monety i sztaby w skarbcu, stanowiące zabezbieczenie „Greenbacks“ i „Treasury Notes“	252.962.971	dol.
Złote monety w obiegu	611.544.681	„
Srebrne monety w obiegu	87.231.501	„
Drobne monety	182.006.687	„
Certyfikaty złote, w całości zabezpieczone złotem w skarbcu państwa .	1.026.149.139	„
Certyfikaty srebrne, również w całości zabezpieczone	478.601.977	„
United States Notes („Greenbacks“)— noty Stanów Zjednoczonych.	346.681.016	„
Treasury Notes — noty St. Zjednocz., wypuszczone na zasadzie aktu 1890 roku	2.439.000	„
Banknoty „banków narodowych“. . .	750.671.899	„

Not banków federalnych na 1-go lipca 1914 roku nie było jeszcze w obiegu. Ilość „greenbacks“, która na zasadzie uchwały kongresu z 1864 r. nie powinna przekraczać 400 miljonów dolarów, utrzymuje się już od szeregu lat na sumie 346.681.016 dolarów. „Treasury Notes“ są wycofywane stopniowo z obiegu: w ciągu 20 lat ilość ich spadła ze 156 miljonów (w 1893 roku) do 2½ miljona (w 1914 r.).

Majątek i dochody.

Bogactwo Stanów Zjednoczonych oceniano w 1912 r. na fantastycznie ścisłą cyfrę — 187.739.071.090 dolarów. Inne źródła oceniały majątek Stanów w 1917 roku na 225 — 250 miljardów.

Dochód roczny określano na 50 miljardów. Materjały konferencji brukselskiej określały dochód roczny na głowę na 350 dol., zaś dochód państwa na głowę na 7 dol. czyli 2%.

Państwowego długu zagranicznego Stany nie miały i nie mają. Dług wewnętrzny wynosił na 1-go lipca 1914 roku 2.912.499.269 dolarów i składał się z pozycyj następujących: **Dług publiczny.**

Dług 2%-wy		730.882.130	dol.
„ 2 1/3%-wy (Postal Savings Bonds)		4.635.820	„
„ 3%-wy		113.945.460	„
„ 4%-wy		118.489.900	„
Dług bezprocentowy:			
banknoty	349.120.016		
certyfikaty złote	1.026.149.139		
certyfikaty srebrne	478.601.977		
inne	90.682.827	1.944.553.959	„
ogółem		2.912.499.269	dol.

Certyfikaty złote i srebrne są zabezpieczone złotym i srebrnym zapasem skarbowym.

W budżecie 1913/14 roku, w którym wydatki wynosiły 735.1 miljonów dolarów, na procenty i amortyzację pożyczek wewnętrznych wprowadzono pozycję 26,9 miljonów dolarów.

II. ŻYCZLIWA NEUTRALNOŚĆ STANÓW

Zależność finansowa od Europy. — Pierwsze objawy wojny. — Zamknięcie giełdy.—Rynek pieniężny.—Rynek towarowy.—Otwarcie giełdy pieniężnej.—Początek przewagi finansowej Stanów.—Pożyczki aljantom.

Zależność finansowa od Europy.

W latach, poprzedzających 1914 rok, stosunek kredytowy Stanów Zjednoczonych względem Europy wyrażał się w znacznych zobowiązaniach pieniężnych, wynikłych ze stałych inwestycyj kapitału europejskiego w amerykańskich kolejach, kopalniach i fabrykach, z należności za transport oraz z pożyczek, zaciąganych na krótkie terminy przez większe miasta Stanów Zjednoczonych.

Eksport towarów amerykańskich, w szczególności bawełny i pszenicy, również szeroko korzystał z kredytu w bankach europejskich. Eksporterzy, w chwili wysyłania towaru, wystawiali na swoich europejskich odbiorców t. zw. weksle ciągnione czyli zobowiązania płatnicze, które winne były być pokryte przez firmę, na którą były wystawione, w podanym na wekslu terminie, odpowiadającym zazwyczaj chwili przybycia towaru do europejskiego portu. Weksle te były jednocześnie z towarem wysyłane do Europy, dokąd przychodziły na kilka dni wcześniej; europejski importer akceptował przysłane mu weksle i stosownie do wskazówek swego amerykańskiego dostawcy składał je do banku; akceptowane weksle ciągnione, jako już formalne zobowiązania płatnicze, były przez bank europejski dyskontowane i przypadająca z dyskonta suma była przez bank przekazywaną amerykańskiemu dostawcy. Sam tylko eksport bawełny korzystał

w ten sposób z kredytów, dochodzących do 400 miljonów dolarów; znaczne również kredyty uzyskiwali eksporterzy pszenicy, miedzi, surowców i fabrykatów wszelkiego rodzaju.

Lokaty przemysłowe Europy, o których wspomnieliśmy wyżej, wyrażały się w daleko większych sumach: wynosiły według różnych obliczeń od 4.000.000.000 do 6.000.000.000 dolarów i pochodziły przeważnie z Anglji, Holandji i Niemiec. Powodowało to wielką zależność amerykańskiego rynku pieniężnego od stanu rynków europejskich; zawsze, gdy w centrach pieniężnych Europy odczuwać się dawał poważniejszy brak gotówki, pewna ilość akcyj amerykańskich wędrowała de Nowego Yorku dla odprzedaży. Płynęło stąd ciągłe niebezpieczeństwo dla równowagi bilansu płatniczego Stanów Zjednoczonych; niebezpieczeństwo to porównane być może z wekslem, podpisanym in blanco, który w każdej chwili i w dowolnej sumie może być przedstawiony do zapłaty.

Będąc, z tytułu wielkich inwestycyj przemysłowych, stałym dłużnikiem państw Europy, Stany Zjednoczone musiały zawsze więcej wywozić niż przywozić (w roku 1913-ym na 2.465 miljonów dolarów wywozu St. Zj. miały tylko 1.813 miljonów dolarów przywozu), gdy jednak zwiększony wywóz nie wyrównywał należycie bilansu płatniczego Stanów, wówczas kurs dolara w Europie spadał do takiego punktu, iż bankom amerykańskim opłacało się wysyłać raczej złoto dla pokrycia swych terminowych zobowiązań, niż nabywać zbyt drogie chwilowo dewizy europejskie. Gdy wiosną 1914 roku eksport towarowy Stanów zmniejszył się i jednocześnie odczuć się dawał zwiększony napływ z Europy akcyj amerykańskich, kurs funtów podniósł się do dol. 4.882 (parytet 4.866), powodując wywóz złota, który w ciągu maja, czerwca i lipca wyniósł blizko 90 miljonów dolarów.

Pierwsze objawy wojny.

Kapitaliści kontynentu europejskiego, a szczególniej państw centralnych, jakgdyby uprzedzeni o zbliżającym się konflikcie politycznym, jeszcze wiosną 1914 roku poczęli mobilizować swe rezerwy pieniężne. Dla Stanów Zjednoczonych możliwość wojny przez długi czas nie wydawała się realną. Naruszenie równowagi bilansu płatniczego, o którem wspomnieliśmy wyżej, wydawało się przejściowem: po wysłaniu większej ilości złota kursy wróciły do normalnego poziomu, stawki dyskontowe zostały zniżone; doskonały urodzaj bawełny, jak również wyjątkowo świetnie zapowiadający się urodzaj pszenicy, zdawały się zapewniać amerykańskiemu rynkowi pieniężnemu obfitość gotówki.

Dopiero w środę, 22-go lipca, gdy Austrja przesłała ultimatum Serbji, sytuacja wyraźnie zaczęła się pogarszać. Europa poczęła gorączkowo mobilizować swe aktywa — na wszystkie rynki europejskie rzucono wielką ilość akcyj, powodując gwałtowną ich zniżkę. Akcje amerykańskie były jedne z pierwszych, których się z pośpiechem wyzbywano; masowa podaż wywołała nieuniknioną zniżkę kursów akcyj na giełdzie nowojorskiej; w związku z tem kurs funta podniósł się do 4.883 dol., co wywołało nową falę odpływu złota.

27-go lipca europejskie rynki pieniężne objęte już były paniką, która natychmiast udzieliła się Ameryce. Jednocześnie z masową realizacją walorów amerykańskich, wierzyciele europejscy energicznie zaczęli żądać regulacji wszelkich bieżących zobowiązań, banki cofnęły zwykłe kredyty eksportowe. Funty tego dnia podskoczyły do 4.92, co dawało już znaczną premję przy wywozie złota, którego w ciągu dwóch tylko dni (27-go i 28-go) wywieziono na sumę 19 miljonów dolarów.

Gdy 28-go lipca Austrja wypowiedziała Serbji wojnę,

na giełdę nowojorską posypały się zlecenia sprzedaży akcyj na kolosalne sumy, powodując dalszy spadek kursów. Zatrwożeni tym spadkiem niektórzy amerykańscy posiadacze akcyj poddali się panice i rzucili również na rynek znaczne ilości papierów. Dnia 30-go lipca rynek amerykański był już jedynym rynkiem światowym, na którym można było jeszcze realizować walory giełdowe, to też zlecenia sprzedaży sypały się ze wszystkich stron, sprzedaży natychmiastowej i za wszelką cenę.

Sfery finansowe widziały wyraźnie niebezpieczeństwo, jakiem groziła Stanom Zjednoczonym ta niesłychana podaż walorów. Za przysyłane do realizacji akcje należało płacić, żądano regulacji natychmiastowej, gdyż tylko dla zdobycia gotówki decydowano się na sprzedaż akcyj po niepomiernie niskich kursach; płacić zaś nie można było eksportem towarów, który, wobec nadchodzącej burzy wojennej, zmniejszył się do minimum; równowartość przyjętych z Europy akcyj wypłacać należało złotem, którego zapasy zmniejszać się poczęły z przerażającą szybkością.

Zamknięcie giełdy.

Trzeba było myśleć o środkach, mogących zażegnać dalsze zmniejszanie zapasu kruszcowego, będącego podstawą zdrowego obiegu pieniężnego Stanów. Jedynem wyjściem, jakkolwiek radykalnem, ale zato pewnem, było zamknięcie giełdy nowojorskiej. Z zastosowaniem tego środka zwlekano do ostatniej chwili; ciągle jeszcze wierzono, że pojemność rynku amerykańskiego jest dość wielką, aby pochłonąć narzucone mu walory. Popołudniu 30-go lipca zdecydowano pozostawić giełdę otwartą, lecz zrana następnego dnia, po telegraficznem porozumieniu z Londynem, wyjaśniło się, że podaż akcyj przyjmuje katastrofalne rozmiary. Trzeba było zdecydować się na krok stanowczy; po krótkiej konferencji z bankami, zaledwie na cztery minuty przed zwykłą godziną otwarcia,

giełda nowojorska została zamknięta na czas nieokreślony. Inne giełdy amerykańskie poszły za jej przykładem.

Nie powstrzymało to, coprawda, wywozu złota na pokrycie tych zobowiązań, które już poprzednio zostały zaciągnięte. Trudność natychmiastowej ich regulacji doprowadziła do niebywale wysokich kursów dewiz obcych: kursy na Londyn doszły do 6.30, a nawet do 7 dolarów za funt.

Rynek pieniężny.

Z chwilą wybuchu wojny rozpoczęła się akcja łodzi podwodnych, która ze strony Niemiec prowadzona była w sposób niezwykle śmiały i bezwzględny. Transporty morskie narażone były na niebezpieczeństwo ataku nawet wtedy, gdy wychodziły z krajów neutralnych i kierowały się do neutralnych portów. W tych warunkach towarzystwa asekuracyjne cofnęły kontrakty z towarzystwami transportowemi i przy żadnej stawce nie godziły się na przyjęcie asekuracji od niebezpieczeństw wojennych. Spowodowało to kompletny zastój w transporcie, szczególniej tych towarów, które — ze względu na swą wysoką wartość — były wyjątkowo pożądanym objektem ataku ze strony łodzi podwodnych. Do towarów takich należało przedewszystkiem złoto, to też przewóz jego z Ameryki do portów europejskich był kompletnie uniemożliwiony. Niemiecki statek „Kronprinzessin Cecilie", który w pierwszych dniach wojny wyjechał z Ameryki z transportem złota około 12 miljonów dolarów, ledwie uciekł przed niebezpieczeństwem i zawinąć musiał z powrotem do bezpiecznego portu Stanów Zjednoczonych.

W ciężkich warunkach znaleźli się amerykanie, podróżujący po Europie z listami kredytowemi, które w normalnych warunkach dawały im możność spieniężenia czeków w dowolnym banku europejskim. Gdy wojna wybuchła, banki albo odmawiały przyjmowania czeków albo,

w najlepszym razie, płaciły za nie według wyjątkowo niskich kursów. Dla przyjścia z pomocą przebywającym w Europie rodakom kongres polecił wysłanie im specjalnego transportu złota; statek wojenny „Tennesee“ powiózł 2.750.000 dolarów w złocie do różnych ambasad Stanów Zjednoczonych w Europie.

Od pierwszych dni wojny gorączkowo szukano wyjścia z tej niewygodnej sytuacji, w jakiej postawiła banki Stanów Zjednoczonych niemożność wysłania złota na pokrycie najpilniejszych terminowych zobowiązań. Ponieważ najściślejsze związki kredytowe łączyły Stany z Anglją, tam więc przedewszystkiem zwrócono się o pomoc. Po pertraktacjach z Bankiem Angielskim ostatni zgodził się na otwarcie swego oddziału w Ottawie (w Kanadzie) z tem, że złoto, deponowane w tym amerykańskim oddziale, centrala banku zapisywać będzie na dobro rachunku swych amerykańskich korespondentów, którym ci ostatni będą mogli swobodnie dysponować. Otwarcie oddziału Banku Angielskiego w Ottawie oddało wielkie usługi bankom amerykańskim; chociaż przesyłka złota do Ottawy była również dość kosztowną i niedogodną, to jednak zażegnała ona niebezpieczny kryzys bankowy i przyczyniła się do znacznego okniżenia kursów walut obcych.

Silna flota angielska w krótkim czasie odzyskała zachwianą chwilową kontrolę oceanów; rozbójnicze napady łodzi podwodnych stały się rzadszemi, względna swoboda komunikacji morskiej została stopniowo zepewnioną. Już 14-go sierpnia 1914 roku na zwołanej w Waszyngtonie konferencji ustalono zasady asekuracji od niebezpieczeństw wojny, w której to asekuracji poważną część ryzyka przyjął na siebie rząd.

Wkrótce po wspomnianej konferencji asekuracyjnej odbyła się konferencja banków, na której uznano za konieczne przeprowadzenie wspólnej akcji dla podtrzymania

kredytu banków amerykańskich w Europie oraz utrzymania kursu dolara na możliwie wysokim poziomie. Zdecydowano utworzenie w Europie zbiorowej rezerwy złotej („The Gold Pool") wszystkich banków, która stanowiłaby dostateczne pokrycie dla bieżących potrzeb kredytowych w bankach europejskich; rezerwa ta wynosić miała 100 miljonów dol., wpłacanych przez zainteresowane banki w miarę potrzeby, przyczem pierwsze 25% subskrybowanej sumy wpłacone być miało 13-go października 1914 roku. Już jednak we wrześniu zasobniejsze w złoto banki nowojorskie wpłaciły tytułem awansu na rachunek funduszu rezerwowego 10 miljonów dolarów, które natychmiast wysłane zostały do Ottawy. Była to jedyna suma, która na rachunek zbiorowej rezerwy wysłaną była zagranicę, sama bowiem wiadomość o rozpoczętej akcji banków amerykańskich wywołała już dostateczny efekt i uczyniła zbyteczną dalszą wysyłkę złota. Wpłacone przez banki sumy zostały im zwrócone w 3-ch ratach: 10% już 28-go października, 10%—17-go listopada, zaś resztę—7 grudnia 1914 r. Coprawda, w tym samym czasie banki wysłały do Europy z polecenia swych klijentów około 66 miljon. dolarów w złocie.

Przemysł amerykański odczuł wpływ wojny w stopniu niewiele mniejszym, niż przemysł europejski. Wszyscy zwlekali z zakupami, nowe roboty budowlane zostały wstrzymane, zakupy maszyn i urządzeń technicznych poważnie się zmniejszyły. Fabryki ograniczyły produkcję, znaczna ilość robotników została wyrzucona na bruk. Detaliczni sprzedawcy, wobec zmniejszonych obrotów, nie byli w możności regulowania należności za otrzymany towar, hurtownicy z kolei zalegali z płatnościami fabrykantom, a wszyscy razem nie byli w stanie pokryć terminowych zobowiązań w bankach.

Banki znalazły się w krytycznej sytuacji: dłużnicy ocią-

gali się ze spłatą pożyczek, podczas gdy depozytarjusze wycofywali swe wkłady. W ciągu jednego tylko tygodnia od 1-go do 8-go sierpnia wkłady w bankach nowojorskich zmniejszyły się o 65 miljonów, w ciągu następnego tygodnia jeszcze o przeszło 70 miljonów; rezerwy gotówkowe banków spadły poniżej prawem przepisanego stosunku rezerw do sumy wkładów. W tym krytycznym momencie banki amerykańskie okazały się na wysokości zadania. Nietyiko nie kładły one wielkiego nacisku na spłatę zobowiązań, których termin już nadszedł, lecz śmiało udzielały nowych pożyczek, aby w ten sposób niedopuścić do poważniejszych zaburzeń na wewnętrznym rynku pieniężnym. W ciągu okresu od 1-go sierpnia do 12-go września suma awansów bankowych zwiększyła się o 107 miljonów dol. Stawki dyskontowe przytem nieznacznie tylko zostały podwyższone i były zniżone, gdy napięcie rynku we wrześniu nieco się zmniejszyło.

System pieniężny Stanów Zjednoczonych miał być częściowo zmodyfikowany aktem z dnia 23-go grudnia 1913-go roku o utworzeniu federalnej rezerwy i federalnych banków okręgowych. Niestety, akt ten w chwili wybuchu wojny nie był jeszcze wprowadzony w życie. Tymczasem wspomniane wycofywanie wkładów bankowych i rozszerzenie akcji kredytowej wywołało zwiększone zapotrzebowanie gotówki, które zaspokoić mogłaby łatwo zwiększona emisja banknotów. Brak centralnego banku emisyjnego, nieelastyczny pod względem emisji system „banków narodowych“ zmusił banki amerykańskie do powrotu do starego wypróbowania środka z roku 1861-go, do wypuszczenia przez Izbę Obrachunkową bankowych certyfikatów pożyczkowych—„Clearing-house loan certificates“. Certyfikaty wydawane były przez Izbę poszczególnym bankom, po złożeniu przez nie odpowiednich walorów lub weksli dyskontowych, na sumę, nie

przekraczającą 75% złożonej gwarancji. Certyfikaty służyły do pokrycia rozrachunków między bankami; w ten sposób bank, któremu w Izbie Rozrachunkowej przedstawiono do opłaty czeki jego klijentów, mógł wykupić je nie gotówką, lecz certyfikatem pożyczkowym. Pierwsze certyfikaty wypuszczono 3-go sierpnia, zaś ostatnie skasowano 28-go listopada 1914 roku; ogółem w ciągu niespełna 4-ch miesięcy było w obiegu certyfikatów na sumę 124.695.000 dolarów.

Jakkolwiek sposób emisji certyfikatów był dość uproszczony, miały one jednak tę niedogodność, że nie mogły być wprowadzone do obiegu pieniężnego poza Izbą Obrachunkową. Aby zwiększyć ilość zwykłych znaków obiegowych, banki postanowiły skorzystać z aktu Aldrich-Vreeland'a (Akt 30-go maja 1908 roku), którego ważność przedłużoną była do 30-go czerwca 1915 roku. Na zasadzie tego aktu, zmodyfikowanego jeszcze ustawą z dnia 4-go sierpnia 1914 roku, banki amerykańskie, połączone w t. zw. „narodowe zrzeszenia obiegu pieniężnego" (National currency associations), mogły wypuszczać banknoty, zabezpieczone papierami państwowemi i stanowemi, akcjami lub wekslami, do sumy 125% kapitałów zakładowych i zapasowych zrzeszonych banków. Od wypuszczonych banknotów opłacany miał być podatek państwowy w wysokości 3% rocznie za przeciąg pierwszych trzech miesięcy i po pół procent drożej za każdy następny miesiąc aż do maksymalnej stawki 6% w stosunku rocznym. Ogółem stworzono 44 zrzeszenia, obejmujące 2.102 banki z kapitałem 1.197.771.000 dolarów. Not wypuszczono: do 19-go sierpnia na 154 miljony, do końca października na 370 miljonów, do 1-go grudnia 1914 roku na 382 miljony dolarów. Od grudnia poczęto wycofywać Aldrich-Vreeland'owe noty; na 30-go czerwca 1915 roku już cała ich emisja była wycofana.

Z pośród towarów, które najmocniej odczuły nagłe zmniejszenie eksportu na rynki europejskie, na pierwszym miejscu postawić należy bawełnę, jeden z najpoważniejszych produktów wywozowych Ameryki. Europa normalnie przywoziła ze Stanów Zjednoczonych około 9 miljonów bel bawełny, co licząc po 10 centów za funt przedstawiało wartość eksportową 450 miljonów dolarów rocznie[1]. Zdarzyło się, że urodzaj w 1914 roku był nadzwyczajnie pomyślny: zebrano 16.134.930 bel bawełny; z poprzedniego roku pozostał zapas 2-ch miljonów bel, było więc ogółem do rozporządzenia przeszło 18 miljonów bel. Licząc na konsumcję wewnętrzną 6 miljonów, pozostawało na rynku 12 miljonów bel, które w normalnym czasie znalazłyby odbiorców w Europie. Tymczasem w ciągu sierpnia 1914 roku wywieziono zaledwie 21.210 bel wobec 257.168 bel w sierpniu roku poprzedniego. Wywołało to spadek cen bawełny z 10-ciu na 7½ centa za funt, co spowodowało bankructwo trzech wielkich firm bawełnianych i zamknięcie giełdy bawełnianej.

Rynek towarowy.

Przerażeni bawełniarze energicznie jęli bronić się przed ruiną. Widocznem było, że kryzys jest chwilowy, wywołany niespodziewanemi trudnościami transportowemi. Należało więc znaleźć tymczasowy sposób powstrzymania procudentów od panicznego rzucania na i tak już przeładowany rynek nowych mas bawełny,—zaś dla pośredników należało znaleźć kredyt, umożliwiający pokrycie najbardziej pilnych zobowiązań terminowych. Stworzono wtedy naprędce stowarzyszenie handlowe pod nazwą „Cotton Trading Corporation", które zakupywało po ustalonej cenie bawełnę od procentów, płacąc połowę gotówką, pożyczoną w 15-tu bankach nowojorskich za zbio-

[1] Głównym odbiorcą bawełny amerykańskiej były: Anglja, Niemcy, Francja i Belgja.

rową gwarancją członków stowarzyszenia, — zaś drugą połowę regulując 3-letniemi zobowiązaniami dłużnemi. Stowarzyszenie odprzedawało nabytą bawełnę syndykatowi bankowemu po 7½ centa za funt. W ten sposób stworzono rynek, regulujący nienormalną podaż bawełny, która była przeważnie magazynowana w oczekiwaniu ożywienia obrotu towarowego z Europą.

W listopadzie giełda bawełniana została otwarta przy cenie 7½ centa za funt. Wywóz bawełny ożywiał się stopniowo już od października i dosięgnął normy przedwojennej w styczniu 1915 roku. W tym miesiącu cena podniosła się do 9 centów, a w lutym już wróciła do 10 centów za funt bawełny.

Podobny proces przechodziły i inne gałęzie przemysłu Stanów Zjednoczonych. Wywóz żelaza i stali spadł w sierpniu i wrześniu 1914 roku do 50% sumy wywozu w tych samych miesiącach roku poprzedniego. Podobnie wpłynął wybuch wojny na wywóz nawozów sztucznych, wyrobów miedzianych, drewnianych i artykułów spożywczych. Ostatnia grupa najprędzej wróciła do normalnego stanu wywozu i prędko nawet przewyższyła przedwojenne cyfry; za produktami spożywczemi poszły niedługo wyroby żelazne i stalowe, a wkrótce i cały przemysł wywozowy Stanów począł się ożywiać; chwilową depresję przemysłową zastąpił szybko, świetny wprost rozwój, szczególniej widoczny w t. zw. przemysłach wojennych. Ilustracją tego przesilenia są oficjalne cyfry zewnętrznego obrotu towarowego Stanów w ciągu ostatnich miesięcy 1914 roku:

w sierpniu	przewyżka	przywozu	wyniosła.	19.400.396 dol.
wrześniu	„	wywozu	„	16.341.722 „
październiku	„	„	„	57.305.074 „
listopadzie	„	„	„	79.299.417 „
grudniu	„	„	„	131.863.077 „

Na 1-go stycznia 1915 roku deficyt bilansu płatniczego obliczano jeszcze na mniej więcej 450 miljonów dolarów.

Otwarcie giełdy pieniężnej.

Z ożywieniem wywozu w ostatnich miesiącach 1914 r. myśleć poczęto o wznowieniu operacyj na giełdach pieniężnych Stanów. Istniała, coprawda, w dalszym ciągu obawa, że podaż akcyj na giełdach amerykańskich będzie bardzo znaczną, lecz przypuszczano, że zwiększający się wywóz będzie w stanie stopniowo pokrywać należności, przypadające za zwrócone akcje. Już więc w sierpniu pozwolono na tranzakcje akcjami (umieszczonemi na specjalnej liście i zwanemi stąd „listed stocks"), lecz wyłącznie za gotówkę i po cenach nie niższych od cen w dniu 30-ym lipca; ograniczenia te stopniowo usuwano aż do dnia 15-go grudnia, w którym urzędowo otwarto giełdę, zamkniętą w ciągu 4½ miesięcy. Lecz dopiero z dniem 1-ym kwietnia 1915 roku przywrócono operacjom giełdowym całkowitą przedwojenną swobodę.

Z otwarciem giełdy wznowioną została przewidywana dalsza sprzedaż akcyj przedsiębiorstw amerykańskich przez europejskich ich posiadaczy. Sprzedaż ta jednak nie przybierała rozmiarów, mogących wywołać nowe zamieszanie na rynku pieniężnym. Od początku wojny do końca 1916 roku Stany Zjednoczone odkupiły swych akcyj na ogromną sumę około 2.200 miljonów dolarów, poprawiając swój bilans płatniczy, który i bez tego kształtował się nader korzystnie dla Stanów wskutek wzrastającego wciąż wywozu towarów.

Początek przewagi finansowej Stanów.

Rok 1915 otworzył erę pomyślności gospodarczej i niezależności finansowej Stanów. Następne lata niezależność tę wzmocniły i zamieniły na coraz wyraźniejszą przewagę Stanów nad patronizującą im niegdyś Europą. Cyfry handlu zagranicznego, które w roku 1913 dały przewyżkę wywozu

w sumie 652 miljonów, a w r. 1914 tylko 470 miljonów dolarów, ułożyły się w dalszych latach wojny w sposób następujący:

	wywóz	przywóz	przewyżka wywozu
rok 1915	2.768 mil. dol.	1.674	1.094
„ 1916	4.334 „	2.198	2.136
„ 1917	6.293 „	2.659	3.634

Ogółem zatem wymienione trzy lata wojny europejskiej dały w bilansie handlowym przewyżkę wywozu w sumie 6.864 miljonów dolarów.

Rola Stanów względem państw europejskich odwróciła się. Kursy walut obcych obniżyły się znacznie, kurs funta spadł w sierpniu 1915 do 4.55½ dol. (parytet 4.866). Nie wiele pomogło przysłanie do Ameryki złota w sumie około 50-ciu miljonów dolarów, kurs funta spadał w dalszym ciągu aż do 4.49 dol. za funt. Sytuacja stawała się krytyczną dla Anglji, jak również dla Francji, ściśle pod względem finansowym związanej w tym czasie z Anglją. Połączona angielsko-francuska komisja finansowa przybyła do Stanów, aby traktować o kredyty, które przy zastosowaniu odpowiedniej gwarancji zostały przyznane. Dzięki kredytom, jak również przesyłce od czasu do czasu poważniejszej ilości złota udało się Anglji utrzymać kurs funta w Nowym Jorku na poziomie 4.75 do 4.76 dol.

Pożyczki aljantom.

Z chwilą przywrócenia równowagi finansowej Stanów, państwa ententy czyniły próby wciągnięcia rynków pieniężnych Ameryki do swych operacyj kredytowych. Jeszcze w początku listopada 1914 r. Francja zaciągnęła w Nowym Jorku pierwszą pożyczkę wojenną w sumie 10 miljonów dolarów na przeciąg jednego roku. W początkach 1915 roku banki federalne zgodziły się na zdyskontowanie 6-miesięcznych

weksli ciągnionych, akceptowanych przez rosyjskich nabywców amerykańskich wyrobów. Latem tegoż roku bank Rotszyldów przeprowadził pożyczkę dla Francji w sumie 43 miljonów dolarów; pożyczka była zabezpieczona amerykańskiemi akcjami kolejowemi. Prócz tego, jeden z największych domów bankowych wypuścił w Nowym Jorku 20-miljonową pożyczkę, gwarantowaną przez Bank Francuski. Nieco później osiem banków londyńskich otrzymały na wspólną odpowiedzialność kredyt 6-miesięczny na 50 miljonów dolarów, wznowiony w terminie płatności na dalsze 6 miesięcy. Sprzedaż angielskich bonów skarbowych, która początkowo spotkała się ze sprzeciwem okręgowych banków federalnych, znalazła później w Stanach Zjednoczonych bardzo wdzięczny rynek.

Najpoważniejszą jednak operacją kredytową była 5%-wa pożyczka angielsko-francuska, udzielona w październiku 1915 r. na sumę pół miljarda dolarów. Pożyczka ta, za którą rządy Anglji i Francji przyjęły łączną odpowiedzialność, miała być albo spłaconą całkowicie po upływie 5-ciu lat, albo zamieniona na 4½%-wą pożyczkę długoterminową (od 15 do 25 lat). Syndykat banków różnych miast Stanów subskrybował całą pożyczkę po kursie 96¼, odstępując ją szerszej publiczności po 98 za 100 nominalnych.

W roku 1916-ym, jak również w 1917-ym, aż do chwili przystąpienia Stanów do koalicji przeciwniemieckiej, wypuszczone były na rynku amerykańskim następujące pożyczki obcych rządów lub municypalitetów:

5% angielska	na 250.000.000	dol.	po kursie . .	99
5½% „	150.000.000	„	„	99¼
5½% „	150 000.000	„	„	98½
5½% „	100.000.000	„	„	99,52
5½% „	150.000.000	„	„	99,07
5% francuska	94.500.000	„	„	98
5½% „	100.000.000	„	„	99

6% m. Paryża	50.000.000	dol. po kursie . .	98⅜
6% m. Bordeaux	20.000.000	„ „	98
6% m. Lyonu	20.000.000	„ „	98
6% m. Marsylji	20.000.000	„ „	98
5½% rosyjska	25.000.000	„ „	94,75
6% włoska	25.000.000	„ „	100
5% szwajcarska	5.000.000	„ „	97¼
6% norweska	1.500.000	„ „	100
6% „	5.000.000	„ „	101½
5% kanadyjska	20.000.000	„ „	99½
5% „	25.000.000	„ „	99,56
5% „	25 000.000	„ „	97,13
5% „	25.000.000	„ „	94,94
5% newfoundlandska	5.000.000	„ „	99,50
6% argentyńska	25.000.000	„ „	99
6% chińska	5.000.000	„ „	97½

Z chwilą przystąpienia Stanów Zjednoczonych do koalicji, rząd upoważniony został przez akt z dnia 24-go kwietnia 1917 roku do udzielania państwom sprzymierzonym bezpośrednio pożyczek na pokrycie czynionych w Ameryce przez państwa te zakupów. W dniu 25-go września 1917 roku pożyczki rządowe wynosiły już bardzo poważną sumę—2.426.400.000 dolarów.

III. WOJENNA POLITYKA STANÓW ZJEDNOCZONYCH

Budżety. — Podatki. — Pożyczki krótkoterminowe. — Pożyczki długoterminowe.—Pożyczki sprzymierzeńcom.—Dług publiczny.— Pomyślność podczas wojny. — Transportowa i przemysłowa kontrola rządu.

Stany Zjednoczone wypowiedziały wojnę Niemcom w dn. 6-ym kwietnia 1917 r. Fakt ten nie spowodował godnych odnotowania zaburzeń na rynku pieniężnym, który przeszedł już nieodzowny wstrząs w chwili wybuchu wielkiej wojny w 1914 roku i od tego czasu zdołał przystosować się do specjalnych warunków kredytowych okresu wojennego.

Budżety.

Skarbowy rok sprawozdawczy Stanów trwa od 1-go lipca do 30-go czerwca. Ostatni przedwojenny budżet 1913/14 roku zamykał się sumą 735 miljonów, przyczem po stronie dochodów najpoważniejsze pozycje stanowiły: cło — 292 miljony i spirytus — 159 mil. dolarów, zaś po stronie wydatków łączne koszty utrzymania armji lądowej i morskiej wynosiły przeszło 316 miljonów.

Dwa następne okresy sprawozdawcze zamknęły się sumami, nieznacznie odbiegającemi od sum budżetów przedwojennych. W roku 1914/15-ym wydatki wyniosły 761 miljonów (w tem armja i flota 318 mil.), zaś dochody — 698 mil. dolarów; deficyt, spowodowany znacznem obniżeniem dochodów celnych (z 292 do 210 mil.) i dochodów ze spirytusu (o 19 miljonów), częściowo tylko pokryty został zwiększonymi dochodami z innych podat-

ków pośrednich. W roku 1915/16-ym wydatki zostały zmniejszone do 742 miljonów, zaś dochody podniesione do 783 mil. dolarów; wydatki na armję i flotę wynosiły w tym okresie 323 miljony, zaś dochody: z ceł—213 miljonów, z podatków pośrednich—388 i z bezpośrednich—125 miljonów dolarów. Okres 1915/16 roku pokrył zatem znaczną część niedoboru roku poprzedniego.

Rok 1916/17-ty jest pierwszym skarbowym okresem sprawozdawczym, na który przypadł ciężar pokrycia czynnego wystąpienia wojennego Stanów. Ciężar ten jest jeszcze nieznaczny: łączne wydatki na armję i flotę nieznacznie przekraczają 700 miljonów dolarów, co czyni około 58% zwiększonych wydatków państwowych. Dochody wzrastają poważnie: dochód z ceł coprawda podnosi się zaledwie o niespełna 13 miljonów, lecz wzrasta znacznie podatek od spirytusu (o 28 miljonów więcej niż w budżecie 1913/14 roku), od tytoniu i inne podatki pośrednie; również rubryka podatków bezpośrednich dzięki reformie podatkowej z dn. 8-go września 1916 r. podnosi się do sumy 393-ch mil. dolarów.

Cała pełnia wydatków wojennych odzwierciadla się dopiero w budżecie 1917/18-go roku. Na ogólną sumę wydatków 9.052 miljonów dolarów, na armję i flotę przypadło 7.073 miljony czyli blizko 79%, nie licząc wydatków, spowodowanych przez wojnę i w innych dziedzinach życia państwowego. W okresie tym urywa się równowaga, jaką dotychczas mniej lub więcej skutecznie starano się utrzymać między dochodami i wydatkami państwa; na 9.052 miljonów wydatków udało się znaleźć pokrycie tylko w 46-ciu procentach, i to jedynie dzięki niezmiernie ciężkiemu opodatkowaniu dochodów; resztę trzeba było pokryć dochodami nadzwyczajnemi, wpływami ze sprzedaży bonów skarbowych i z emisji pożyczek długoterminowych (I-sza, II-ga i III-cia Liberty Loans).

Jeszcze cięższym był okres 1918/19-go roku. Wydatki na wojsko podskoczyły do 11.292 mil. dol., sumy 15-krotnie przewyższającej cały budżet Stanów z czasów pokoju. Normalne dochody pokryły zaledwie 30% ogólnej sumy wydatków, resztę pokryć znów musiano zwiększoną emisją bonów i nowemi pożyczkami (IV-ta Liberty Loan i Victory Liberty Loan).

Dla większej przejrzystości podajemy ogólne cyfry wydatków i dochodów państwowych za czas od 1913/14 roku do końca wojny. Eksploatacja poczty, nie wpływająca na stosunek obu stron budżetu, w podanych niżej cyfrach nie została uwzględniona:

	dochody	wydatki
Rok 1913/14	734.673.167	735.190.558
1914/15	697.910.828	760.634.334
1915/16	782.534.547	742.032.630
1916/17	1.124.324.795	1.201.060.504
1917/18	4.180.425.156	9.052.493.795
1918/19	4.654.380.899	15.474.377.917

Podatki.

Jak wspomnieliśmy wyżej, już r. 1914/15 wykazał poważne zmniejszenie dochodów, szczególniej w rubryce ceł. Dla pokrycia grożącego niedoboru należało wzmocnić przypływ z innych źródeł podatkowych; odnośne pełnomocnictwa otrzymał rząd w postaci „Emergency Revenue Act“, na zasadzie którego podwyższono niektóre kategorje podatków pośrednich i bezpośrednich.

Przygotowując się do czynnego wystąpienia w zatargu europejskim, rząd Stanów opracował plan reformy podatkowej, który został zapoczątkowany przez ogłoszony w dniu 8-ym września 1916 roku „War Revenue Act“. Tym razem podniesiono przedewszystkiem stawki podatku spadkowego i dochodowego oraz zaprowadzono

specjalny podatek od zysków wojennych, narazie tylko dla fabryk amunicji i materjałów wybuchowych.

W przeddzień przystąpienia Stanów do koalicji antyniemieckiej, w pierwszych dniach marca 1917 r., opublikowany został drugi „War Revenue Act", podnoszący ponownie stawki podatku spadkowego i rozciągający podatek od zysków wojennych na wszystkie dochody, przenoszące 8% od kapitału, względnie przenoszące 5.000 dolarów.

Gdy wzrastające w nieprzewidzianem tempie wydatki wojenne wymagać poczęły pokrycia, kilkakrotnie przewyższającego dochody przedwojenne, rząd był zmuszony do przeprowadzenia nowej, niezwykle ostrej reformy podatkowej. Ustawa, ogłoszona w dniu 3-cim października 1917 roku, wprowadziła nowe i podniosła stare obciążenia w stopniu bardzo dotkliwym, szczególniej dla klas posiadających. Spadki większe płacić musiały do 25% podatku skarbowego; dochody, nawet w wolnych zawodach, podlegały podwyższonemu do 67% podatkowi; podniesioną została „Corporation Tax" (z 4 do 6%), podatek od tytoniu i wina zwiększony w dwójnasób, od wódek w trójnasób, opłaty pocztowe podniesiono o 100%, bilety teatralne obciążono podatkiem 10%, wprowadzono specjalny podatek od tranzakcyj na przedmioty luksusowe, jak samochody, fortepiany, biżuterje, perfumy i t. p.

Dla przykładu podajemy stawki podatku dochodowego, składającego się z podatku zasadniczego, wynoszącego stale 2% i podatku dochodowego, zwiększającego się przy wzrastających sumach dochodów. Stawki te odnoszą się do dochodów osób pojedyńczych (nie obarczonych rodziną):

roczny dochód	do	1.000	dol.	wolny
od 1	—	3.000	„	2%
3	—	5.000	„	4%
5	—	7.500	„	5%

od 7.500	do 10.000	dol.	6%
10.000 —	12.500	„	7%
12.500 —	15.000	„	8%
15 —	20.000	„	9%
20 —	40.000	„	12%
40 —	60.000	„	16%
60 —	80.000	„	21%
80 —	100.000	„	26%
100 —	150.000	„	31%
150 —	200.000	„	35%
200 —	250.000	„	41%
250 —	300.000	„	46%
300 —	500.000	„	50%
500 —	750.000	„	54%
750.000 —	1.000.000	„	59%
1.000.000 —	1.500.000	„	65%
1.500.000 —	2.000.000	„	66%
ponad —	2.000.000	„	67%

Jeszcze znaczniejsze obciążenie przyniosł podatek od zysków wojennych, składający się z 2-ch podatków:

a) „War Profits Tax“ (podatek od zysków wojennych) — i
b) „Excess Profits Tax“ (podatek od zwiększonych zysków)

Wolnym od obu podatków był dochód do 3.000 dolarów. Przewyżka ponad to minimum, o ile przenosiła 8% od kapitału, podlegała przedewszystkiem opłacie podatku od zwiększonych zysków („Excess Profits Tax“), przyczem:

jeśli dochody nie przekraczały 20% — podatek wynosił 30%
przy dochodach ponad 20% — podatek wynosił 65%

Podatek od zysków wojennych („War Profits Tax“) pobierano w tym wypadku, gdy różnica między osiągniętym faktycznie zyskiem i normalnym dochodem przedsiębiorstwa, pomnożona przez spółczynnik $^4/_5$, przekraczała sumę podatku od zwiększonych zysków, obliczoną

według podanej wyżej skali. „War Profits Tax“ konfiskował całkowicie obliczoną w ten sposób różnicę.

Początkowo podatek od zysków wojennych pobierano według niższej skali.

Pożyczki krótkoterminowe.

Rzecz prosta, iż przy najsilniejszem obciążeniu podatkowem niemożliwem byłoby finansować tak kosztowną wojnę bez zaciągania pożyczek. Stany Zjednoczone były jednak w tych szczęśliwych warunkach, że, mając doskonale rozwinięty i przez wojnę nienaruszony przemysł, zgromadziły na własnym rynku pieniężnym dostateczne zasoby płynnej gotówki, aby zaspokoić całkowicie kredytowe potrzeby rządu, oszczędzając mu przykrości uciekania się do uciążliwych zobowiązań zagranicznych.

Jak w innych państwach, tak i w Stanach Zjednoczonych rząd przedewszystkiem urabiał sobie rynek przez szereg emisyj zobowiązań krótkoterminowych, aby potem, przy wypuszczeniu pożyczki długoterminowej, konwertować terminowe bony na obligacje pożyczkowe, ściągając jednocześnie możliwie wielką ilość gotówki, pozostającej na rynku w stanie wolnym.

Najprostszą formą pożyczek krótkoterminowych były: „War Savings“ „Thrift Stamps“ i „War Savings Certificates“. Zobowiązań tych wypuszczono:

w grudniu 1917 roku na sumę	10.236.451	dol.
w całym 1918 roku na sumę	961.677.420	„

z czego wycofano:

w całym 1918 roku	372.287.320	dol.

Poważniejszą bez porównania formą obligów krótkoterminowych były bony skarbowe amerykańskiego typu, zwane „Treasury Certificates of Indebtedness“. Były to obligi początkowo dwu lub trzymiesięczne, później nieco

dłuższe, oprocentowane w zależności od terminu płatności i stanu rynku pieniężnego.

Pierwsza serja bonów wypuszczoną była w pierwszej połowie 1917 r. (na podstawie aktu z dn. 24-go kwietnia 1917 roku) w sumach i na warunkach następujących:

25-go	kwietnia	1917	268.205.000 dol. na	3%
10-go	maja	. . . . .	200.000.000 „	3%
25-go	maja	. . . . .	200.000.000 „	3¼%
8-go	czerwca	. . . . .	200.000.000 „	3¼%

ogółem 868.205.000 dolarów, największa długość obligów 2 miesiące i 7 dni.

Druga serja wypuszczona była w drugiej połowie 1917 r.:

9-go	sierpnia	1917	300.000.000 dol. na	3½%
28-go	„	„	250.000.000 „ „	3½%
17-go	września	„	300.000.000 „ „	3½%
26-go	„	„	400.000.000 „ „	4%
18-go	października	„	385.197.000 „ „	4%
24-go	„	„	685.296.000 „ „	4%

ogółem 2.320.493.000 dolarów; największa długość obligów 3 miesiące i 6 dni.

Trzecia serja wypuszczoną została w 6-ciu emisjach:

24-go	stycznia	1918	400.000.000 dol. na	4%
8-go	lutego	„	500 000.000 „ „	4%
27-go	„	„	500.000.000 „ „	4½%
20-go	marca	„	543.032.500 „ „	4½%
10-go	kwietnia	„	551.226.500 „ „	4½%
22-go	„	„	517.826.500 „ „	4½%

ogółem 3.012.085.500 dolarów; największa długość obligów 3 miesiące.

Czwarta serja wypuszczoną była w siedmiu emisjach:

25-go	czerwca	1918	839.646.500
9-go	lipca	„	753.938.000
23-go	„	„	584.750.500
6-go	sierpnia	„	575.706.500

3-go września	1918	. . . . .	639.493.000
17-go „	„	. . . . .	625.216 500
1-go października	„	. . . . .	641.069.000

wszystkie na 4½% — ogółem 4.659.820.000 dolarów; największa długość obligów 4 miesiące.

Powyższe cztery serje bonów skarbowych odpowiadają czterem „pożyczkom wolności“ (Liberty Loans); były one zwykłym wstępem do pożyczek długoterminowych i wsiąkały w te pożyczki w wielkich ilościach.

Prócz tego jednak emitowane były bony innego typu, a mianowicie t. zw. „Loan Certificates“ — zobowiązania dłużne, traktowane nie jako próbne balony emisyj długoterminowych, lecz jako faktyczna pożyczka krótkoterminowa, mająca wyrównać chwilowy niedobór skarbu. Podczas wojny „Loan Certificates“ wypuszczane były na rachunek zwiększonych wpływów z podatku dochodowego i podatku od zysków wojennych. Do końca 1918 roku wypuszczono osiem serji bonów tego typu, a mianowicie:

30-go listopada	1917	. . . . .	691.872.000
2-go stycznia	1918	. . . . .	491.822.500
15-go lutego	„	. . . . .	74.100.000
15-go marca	„	. . . . .	110.962 000
15-go kwietnia	„	. . . . .	71.880.000
15-go maja	„	. . . . .	183.767.000
20-go sierpnia	„	. . . . .	157.552.500
7-go listopada	„	. . . . .	794.172.500

wszystkie na 4%, ostatnia 4½%; ogółem emitowano 2.576.128.500 dolarów w obligach, nie dłuższych nad 10 miesięcy i 25 dni.

Pożyczki długoterminowe.

Skarb Stanów wypuścił podczas wojny cztery pożyczki długoterminowe. Są to:

I-sza	„Liberty Loan“	
II-ga	„	„
III-cia	„	„
IV-ta	„	„

Pierwsza pożyczka wypuszczona była 15-go czerwca 1917 r. na $3^1/_2\%$, termin płatności pożyczki 15 czerwca 1947 roku. Emitowano ogółem na 1.989.455.550 dolarów, z czego:

w roku 1916/17 wpłynęło . . . . 1.466.335.095 dol.
1917/18 „ . . . . 523.112.200 „

Druga pożyczka była emitowana 15 listopada 1917 r. na 4%, termin płatności pożyczki był o 5 lat krótszy niż pierwszej (15 listopada 1942 r.). Wypuszczono obligacyj pożyczki na sumę 3.807.865.000 dol., a więc dwa razy większą, niż I-ej „Liberty Loan"; nieznaczna część pierwszej pożyczki (65.803.050 dolar.) była konwertowana na drugą. Cała suma subskrybcji była wpłacona w 1917/18 roku obrachunkowym.

Trzecią pożyczkę wypuszczono 9-go maja 1918 roku na $4^1/_4\%$; termin nowej pożyczki (15 września 1928 roku) był o piętnaście lat krótszy od terminu płatności pożyczki pierwszej. Emitowano ogółem 4.175.650.050 dol., zatem o kilkaset miljonów więcej niż poprzedniej pożyczki — przyczem

w roku 1917/18 wpłynęło . . . . 3.243.045.139 dol.
1918/19 „ . . . . 932.106.419 „

Z poprzednich pożyczek konwertowano: pierwszej — 473.089.200 dol., drugiej — 3.085.303.750 dol.; cztery piąte zatem ogólnej sumy emisji drugiej pożyczki zostało wlane w trzecią, dającą o $^1/_4\%$ więcej i spłacaną w terminie, o połowę krótszym.

Czwartą pożyczkę emitowano 24 października 1918 r. na ten sam procent, co poprzednią; termin płatności (1938 r.) o 10 lat dłuższy od terminu III-ej pożyczki. Emisja tym razem osiągnęła niezwykle wysoką cyfrę 6.964.576.000 dolarów, co jest tem znaczniejsze, że konwersje poprzednich pożyczek wyrażały się tym razem w bardzo nie-

wielkich sumach. Powodzenie pożyczki objaśnia się przedewszystkiem zawieszeniem broni, które miało miejsce w niewiele dni po rozpoczęciu subskrypcji.

Wszystkie cztery pożyczki podlegają opłacie podatku spadkowego. Co do podatku dochodowego, to pierwsza pożyczka całkowicie była od podatku tego zwolniona, zaś ostatnie trzy podlegają mu tylko częściowo.

Pożyczki sprzymierzeńcom.

Skarb Stanów Zjednoczonych pokrywać musiał nietylko własne wydatki wojenne. Silne ataki przypuszczano do niego również ze strony europejskich sprzymierzeńców, wyczerpanych dłużej prowadzoną wojną i gospodarczo uzależnionych od wzbogaconego przez wojnę przemysłu amerykańskiego. Jak już wspomniałem w rozdziale poprzednim, jeszcze przed przyjęciem przez Stany czynnego udziału w wojnie europejskiej mocarstwa sprzymierzone korzystały z kredytów amerykańskich, coprawda wyłącznie prywatnych i bankowych. Z chwilą wypowiedzenia wojny Niemcom, rząd Stanów Zjednoczonych upoważniony został przez akt z dnia 24-go kwietnia 1917 r. do finansowania zakupów rządów sprzymierzonych na rynku amerykańskim. Na podstawie tego aktu rząd zakupywał obligi państw obcych na sumy, które w trzech wojennych okresach obrachunkowych wyraziły się w cyfrach następujących:

w 1916/17-ym.	885.000.000	dol.
1917/18	4.739.434.750	„
1918/19	3.477.850.266	„

Najwięcej z kredytów amerykańskich korzystały: Anglja Francja i Włochy[1].

[1] Na dzień 15-go listopada 1920 roku kredyty, udzielone rządom obcym, wynosiły:

Anglja	4.277.000.000	dol.
Francja	3.047.974.777	„
do przeniesienia . . .	7.324 974.777	dol.

Dług publiczny.

Dług publiczny Stanów, przed wojną nieznacznie przewyższający jeden miljard dolarów, wzrastał od chwili wybuchu wojny w Europie w sposób następujący:

na 1-go lipca	1915	r. wynosił	3.058.136.873	dol.
„ „	1916	„	3.609.244.262	„
„ „	1917	„	5·717.770.279	„
„ „	1918	„	14.592.161.414	„
„ „	1919	„	27.390 970.113	„

Ogółem koszty wojny, obliczone na początek 1919 roku, wyniosły 24,61 miljardów dolarów, z czego jednak trzecia część przypada na pożyczki rządom sprzymierzonym. Pokrycie tych wydatków znalazł skarb Stanów w jednej czwartej części w podatkach wojennych, przeszło połowę w pożyczkach długoterminowych i niespełna jedną czwartą część w długu krótkoterminowym.

Pomyślność podczas wojny.

Sfinansowanie wojny całkowicie własnemi środkami, przy niezmiernie wydatnej pomocy udzielanej jednocześnie sprzymierzeńcom, było możliwe jedynie dzięki wyjątkowo pomyślnemu rozwojowi przemysłu amerykańskiego, opartego z kolei w znacznej części na zamówieniach wojennych. Stany były głównym dostawcą amunicji, materjałów wybuchowych, manufaktury, przedewszystkiem jednak środków żywnościo-

---

z przeniesienia	7.324.974.777	dol.
Włochy	1.666.260.180	„
Belgja	349.214.468	„
Rosja	187.729.750	„
Czechosłowacja	67.329.041	„
Grecja	48.236.629	„
Serbja	26.780.466	„
Rumunja	25.000.000	„
Kuba	10.000 000	„
Liberja	5.000.000	„
ogółem . . .	9.710.525.311	dol.

wych. Przewyżka wywozu nad przewozem, która zawsze cechowała bilans handlowy Stanów, wzrastała w czasie wojny w sposob następujący:

	przywóz	wywóz	
1914	1.894	2.365	mil. dol.
1915	1.674	2.768	„
1916	2.198	4.333	„
1917	2.659	6.290	„
1918	2.946	5.919	„

ogólna różnica w ciągu pięciu lat przekroczyła 10 miljardów dolarów.

Różnicę bilansu handlowego Europa pokrywała najchętniej pożyczkami, mniej chętnie odprzedażą obligacyj przemysłowych i kolejowych, wreszcie złotem. O sumie pożyczek, udzielonych państwom sprzymierzonym, pisaliśmy wyżej; ilość akcyj i obligacyj, zwróconych rynkowi amerykańskiemu, którą trudno ściślej określić, waha się między 4-ma i 5-ma miljardami; wpływ złota z Europy wyrażał się w cyfrach następujących:

	przywóz	wywóz	
1915	451.955.000	31.426.000	dol.
1916	685.990.000	155.793.000	„
1917	552.454.000	371.884.000	„
1918	62 043.000	41.069.000	„

przewyżka przywozu za całe cztery lata wynosi 1.152.270.000 dolarów.

Przewyżka ta odpowiadała wzrostowi ilości złota, znajdującego się w obiegu oraz przechowywanego w skarbcach bankowych i państwowych Stanów Zjednoczonych. Ilość ta wynosiła:

w roku 1915	1.985.539 172	dol.
1916	2.449.707.205	„
1917	3.019.146.563	„
1918	3.075.788.838	„

Rozkwit przemysłu, ożywienie handlu zwiększyły zapotrzebowanie kredytów, chętnie udzielanych przez banki. Wpływ znacznej ilości złota oraz liczne emisje państwowych papierów procentowych umożliwiły i powodowały wypuszczenie wielkiej ilości not bankowych, co poważnie ułatwiało udzielanie kredytów. Zwiększenie emisji znaków obiegowych odbywało się głównie przez federalne banki rezerwowe; emitowały one:

do 1-go lipca 1915 roku	84.260.500	dol.	w notach
1916 „	176.168.450	„	„
1917 „	547.407.960	„	„
1918 „	1.847.580.445	„	„

Pożyczki udzielane były na dogodnych warunkach: oficjalna stopa dyskontowa banków federalnych wynosiła

w roku 1916	3	do	4%
1917	3	„	4½%
1918	3½	„	4¾%

Wskutek łatwości kredytów i obfitości znaków obiegowych, wzrastała ilość wkładów w bankach amerykańskich. „Annual Report of the Comptroller of the Currency“ podaje następujące dane wzrostu wkładów w „bankach narodowych“:

na 12.IX. 1914	wkłady wynosiły	6.139	mil.	dol.
2.IX. 1915	„ „ . . .	6.762	„	„
12.IX. 1916	„ „	8.446	„	„
11.IX. 1917	„ „	9.975	„	„
31.VIII. 1918	„ „	10.493	„	„

Transportowa i przemysłowa kontrola rządu.

Wielkie ożywienie amerykańskich rynków towarowych doprowadziło wkrótce do najwyższego napięcia sprawność środków transportowych. Już w 1915-ym roku koleje nie były w stanie przewieźć, ani magazyny pomieścić towarów, przesyłanych głównie w jednym kierunku, ku portom wschodnim. Należało oczekiwać, że — w razie

czynnego przyłączenia się Stanów do koalicji—sprawność dróg żelaznych okaże się niedostateczną i że powstawać stąd mogą niezliczone konflikty między władzami wojskowemi i licznemi zarządami kolei prywatnych. Dla uniknięcia konfliktów, jak również dla podniesienia sprawności sieci kolejowej państwa, uchwalono w 1916-ym r. ustawę o przejęciu przez rząd, w razie wypowiedzenia wojny, całkowitego zarządu wszystkich dróg żelaznych Stanów Zjednoczonych. Zgodnie z powyższem prawem, w kwietniu 1917-go roku mianowany został rządowy kolejowy dyrektor generalny, obdarzony daleko sięgającemi pełnomocnictwami. Objął on zarząd nad wszystkiemi linjami kolejowemi, magazynami, urządzeniami stacyjnemi i t. p. Wszystkie linje poczęły być traktowane jako część jednej wielkiej sieci, tabor kolejowy przerzucano, według potrzeby, z jednej linji na drugą. Państwowy zarząd kolejami trwał do końca wojny i nawet później aż do 1-go marca 1920 roku; mimo znacznego podniesienia taryf osobowych i towarowych, gospodarka państwowa zakończyła się deficytem, wynoszącym średnio po 950 miljonów dolarów za każdy rok eksploatacji.

Prócz kontroli nad środkami przewozowemi, rząd objął z chwilą rozpoczęcia wojny kontrolę nad pewnemi działami produkcji. Szczególniej ścisły nadzór roztoczono nad produkcją i rozdziałami węgla, stali, żelaza, cukru, produktów naftowych i niektórych środków żywności.

Emisje prywatnych papierów procentowych poddane były kontroli komisji rządowej, „Capital Issue Comittee".

IV. OKRES POWOJENNY

Budżety powojennne. — Podatki. — Pożyczki. — Dług publiczny. — Pożyczki sprzymierzeńcom. — Złoto, emisja not, banki — Kryzys gospodarczy.

Wojna odwróciła stosunek finansowej zależności Stanów Zjednoczonych od Europy. Przed wojną Stany były stałym dłużnikiem Europy za inwestycje przemysłowe, frachty i inne należności, które bez trudu wyrównywały przewyżką swego wywozu; był to stosunek naturalny, nie naruszający równowagi gospodarczej zainteresowanych krajów. Podczas wojny Stany Zjednoczone spłaciły gros obcych inwestycyj przemysłowych, znikła więc potrzeba opłacania Europie związanych z niemi procentów; — natomiast państwa europejskie zaciągnąć musiały w Ameryce długi, znacznie przewyższające ich przedwojenne wierzytelności. Dla pokrycia tych długów, a przynajmniej bieżących procentów, Europa winnaby dążyć do ukształtowania bilansu handlowego z Ameryką w taki sposób, aby przewyżka wywozu możliwie dorównywała terminowym zobowiązaniom płatniczym. Lecz taki sposób wznowienia równowagi gospodarczej grozi niesłychanie ostrym kryzysem przemysłowi Stanów Zjednoczonych, niepomiernie rozdętemu wskutek głodu towarowego na rynkach europejskich w czasie wojny i w pierwszych chwilach okresu powojennego. Dla zapobieżenia zbyt gwałtownemu rozwojowi tego nieuniknionego kryzysu, polityka gospodarcza Stanów wysila się na mniej lub więcej udatne koncepcje ochronne.

Budżety powojenne. Budżety powojenne Stanów Zjednoczonych wykazują szybki powrót do równowagi. Pierwszy już budżet pokojowy roku 1919/20-go zamyka się przewyżką dochodów nad wydatkami, pozwalającą na pewne zmniejszenie długu publicznego.

Rzeczywiste wpływy wspomnianego okresu wyniosły:

cła	323.537.000 dol.
podatki od dochodu i od zysków wojennych	3.956.936.000 „
inne dochody	2 861.092.000 „
ogółem . . .	7.141.565 000 dol.

Wydatki:

armja i flota	1.736.258 000 dol.
procenty od pożyczek	1.024.024.000 „
inne wydatki	3.773.185.000 „
ogółem . . .	6.533.467.000 dol.

Operacje kredytowe prowadzone były przez rząd w roku 1919/20-ym na rozległą jeszcze skalę. Spłacono pożyczek krótkoterminowych na 17.036.444.000 dol., zaś wypuszczono nowych na 15.852.345.000 dolarów.

Preliminarz budżetowy na rok 1920/21-szy przewidywał wpływy w sumie 6.107 miljonów i wydatki w sumie 6.812 miljonów, deficyt zatem wynosić miał 705 mil. dolarów. Faktycznie dochody i wydatki wyraziły się w sumach następujących:

Wpływy:

cła	308.564.000 dol.
podatki od dochodów i zysków wojennych	3.206 046 000 „
inne dochody	2.110.323 000 „
ogółem . . .	5.624 933.000 dol.

Wydatki:

armja i flota	1.751 989 000 dol.
procenty od pożyczek	999.145.000 „
inne wydatki	2.364 794.000 „
ogółem . . .	5.115.928.000 dol.

Z przewyżki dochodów spłacono 422 miljony z sumy długu publicznego.

Na rok 1921/22-gi preliminowano budżet, w którym dochody i wydatki są o przeszło półtora miljarda niższe, niż w roku poprzednim. W dochodach poważnej redukcji uległa rubryka wpływów podatkowych, w wydatkach wybitnie zmniejszyły się koszty utrzymania siły zbrojnej. Sumy preliminarza są następujące:

Wpływy:

cła	275.000.000	dol.
podatki od dochodów i zysków wojennych	2.110.000 000	„
inne dochody	1.557.546.000	„
ogółem . . .	3.943.454.000	dol.

Wydatki:

armja i flota	867.941 000	dol.
procenty od pożyczek	975.000.000	„
zmniejszenie długu publicznego	387.942.000	„
inne wydatki	1.737.039.000	„
ogółem . . .	3.967.922.000	dol.

W dniu 5-ym grudnia 1921 roku, przy otwarciu zwyczajnej sesji Kongresu, przedstawił prezydent Harding projekt budżetu na rok 1922/23-ci. Ogólne sumy projektu wynosiły:

Wpływy:

cła	830.000.000	dol.
podatki od dochodów i zysków wojennych	1.715.000.000	„
inne dochody	793.183.000	„
ogółem . . .	3.338.183.000	dol.

Wydatki:

armja i flota	801.656 000	dol.
procenty od pożyczek	975.000.000	„
zmniejszenie długu publicznego	369.339.000	„
inne wydatki	1.359.760.000	„
ogółem . . .	3 505.755.000	dol.

Deficyt 1921/22-go i 1922/23-go roku pokryć zamierzano redukcją preliminowanych wydatków oraz sprzedażą demobilu marynarki.

Podatki. Z podanych zestawień budżetowych widocznem jest zmniejszanie się wpływów z podatku od dochodów i podatku od zysków wojennych. Stany Zjednoczone bowiem znalazły się w warunkach finansowych o tyle pomyślnych, że mogły zniżyć stawki podatkowe, wyśrubowane podczas wojny do bardzo wysokich odsetek. Obniżenie stawek było wskazanem również ze względu na rozwijający się kryzys gospodarczy. Zredukowano więc przedewszystkiem zasadniczy podatek dochodowy, pozostawiając tymczasowo bez zmiany podatek dodatkowy (additional tax), dalej obniżono podatek dochodowy od stowarzyszeń, zmniejszono stawki „Excess profits tax“ i złagodzono ciężar „War profits tax“.

Według materjałów, przedstawionych konferencji brukselskiej w 1921-ym roku, dochód przeciętny obywatela Stanów Zjednoczonych, który przed wojną wynosił 350 dolarów, podniósł się w roku 1920 do sumy 700 dolarów; podatki w tym samym czasie urosły nietylko absotutnie, ale i stosunkowo: przed wojną stanowiły 2% dochodu przeciętnego obywatela, zaś w roku 1920-ym — 9%.

Pożyczki. Prócz czterech „Liberty Loans“, wypuszczonych przez skarb w okresie walki orężnej, Stany Zjednoczone wypuściły w kilka miesięcy po zawieszeniu broni jeszcze piątą pożyczkę, zwaną „Victory Liberty Loan“. Przygotowaniem do tej pożyczki była sprzedaż krótkoterminowych bonów skarbowych, wypuszczanych w serjach i na sumy następujące:

5-go	grudnia	1918	wypuszczono	613.438.000 dol.
19-go	„	„	„	572.494.000 „
2-go	stycznia	1919	„	751.684.500 „
16-go	„	„	„	600.101 500 „

30-go stycznia	1919	wypuszczono	687.381.500 dol.
13-go lutego	„	„	620.578.500 „
27-go „	„	„	532.381.500 „
13-go marca	„	„	542.197.000 „
10-go kwietnia	„	„	646.025.000 „
1-go maja	„	„	591.308.000 „

ogółem na sumę 6.157.589.500 dolarów; wszystkie te bony były wypuszczone na $4\,^1/_2\%$; najwyższa długość terminu płatności — 5 miesięcy i 6 dni.

Po przygotowaniu w ten sposób rynku do przyjęcia nowej pożyczki długoterminowej, emitowano „Victory Liberty Loan“ w dniu 20-ym maja 1919 roku w 2-ch serjach: $3\,^3/_4\%$ i $4\,^3/_4\%$-wej; obie serje są płatne już 20-go maja 1923-go roku. Suma emisji netto dała 4.497.818.750 dolarów, przyczem serja $4^3/_4\%$-wa wyniosła około $^4/_5$ części ogólnej sumy emisji.

Stan wszystkich pięciu pożyczek długoterminowych przedstawiał się na dzień 30-go czerwca 1920 roku w cyfrach następujących:

Wypuszczono pożyczek ogółem na sumę 21.434 823.705 dol.

Z tej sumy:

wykupiono	1.845.405.950	
przyjęto w podatkach	6.216.300	
konwertowano	3.627.688.150	5.479.310.400 „
pozostało		15.955.513.300 dol.

przyczem reszta ta rozkłada się na poszczególne pożyczki w następujący sposób:

I-sza Liberty Loan		1.410.074.400 dol.
II-ga „ „		240.003.250 „
III-cia „ „		3.662.715.800 „
IV-ta „ „		6.394.854.500 „
Victory Liberty Loan		
serja $3^3/_4\%$.		818.395.650 „
„ $4^3/_4\%$.		3.427.969.700 „
ogółem jak wyżej . . .		15.955.513.300 dol.

Z pożyczek krótkoterminowych korzystano po wojnie we wszystkich formach, w jakich pożyczki te zaciągane były podczas wojny. Do końca 1920-go roku wypuszczono i spłacono bardzo nieznaczne ilości „War Savings Certificates", a mianowicie:

wypuszczono	w 1919 roku	. . . . .	160.307.295
	1920	. . . . .	43.891.004
spłacono	w 1919 roku	. . . . .	27.602 457
	1920	. . . . .	4 351.299

Wypuszczono również kilka seryj bonów skarbowych, niezależnie od emisji bonów, mających przygotować grunt dla emitowania w roku 1919-ym „Pożyczki Zwycięstwa". Serje te wypuszczone były pod nazwą „Loan Certificates 1920 i 1921-go roku", przyczem:

a) bonów, płatnych w 1920-ym roku:

wypuszczono	1-go sierpnia 1919	na sumę . .	533.801.500	na $4^1/_2\%$
	15-go „	„ . .	532.152.000	„
	2-go września	„ . .	537.841.500	„
	1-go grudnia	„ . .	162.178.500	$4^3/_4\%$
	1-go kwietnia 1920	„ . .	200.669.500	„
	15-go „	„ . .	83.903.000	5%
	15-go „	„ . .	170.633.500	$5^1/_4\%$
	17-go maja	„ . .	102.865.000	$5^1/_2\%$

b) bonów, płatnych w 1921-ym roku:

wypuszczono	15-go czerwca 1920	na sumę . .	176.604.000	na $5^3/_4\%$
	15-go lipca	„ . .	126.783.500	„
	16-go sierpnia	„ . .	157.654.500	6%

Kontynuowano też emisję typu „Loan Certificates", wypuszczonego w tym celu, aby chwilowo zastąpić wpływy, przewidywane z podatku od dochodów i z podatku od zysków wojennych („issued in anticipation of income and profits taxe"). Certyfikaty te wypuszczano do końca 1920 r. w serjach i na sumy następujące:

16-go stycznia 1919 r.	na sumę	. . . .	392.381.000	na $4^1/_2\%$
15-go marca	„	. . . .	407.918.500	„
3-go czerwca	„	. . . .	764.851.000	„
1-go lipca	„	. . . .	837.912.000	„
15-go lipca	„	. . . .	323.074.500	„
15-go września	„	. . . .	758.600 500	$4^1/_4\%$
1-go grudnia	„	. . . .	260.322.000	„
15-go grudnia	„	. . . .	728.130.000	$4^1/_2\%$
2-go stycznia 1920 r.	„	. . . .	703.026.000	$4^3/_4\%$
2-go lutego	„	. . . .	304.877.000	$4^1/_2\%$
15-go marca	„	. . . .	201.370.500	$4^3/_4\%$
15-go czerwca	„	. . . .	242.517 000	6%
15-go lipca	„	. . . .	74.278.000	$5^3/_4\%$
15-go września	„	. . . .	448.596.000	6%
15-go października	„	. . . .	124.252.500	$5^3/_4\%$

Prócz powyższych, wypuszczono szereg emisyj zwykłych bonów skarbowych, oprocentowanych od 2-ch do 6-ciu procent, z terminem najdłużej rocznym, na mniejsze lub większe sumy, stosownie do potrzeb skarbu. Praktyka wypuszczania bonów na pokrycie przejściowego niedoboru kasowego stosowaną była również w 1922-im roku [1].

Dług publiczny Stanów Zjednoczonych składa się wyłącznie z pożyczek wewnętrznych. Wynosił on: **Dług publiczny.**

na 1-go lipca	1919 roku	27.390.970.113	dol.
„	1920	25.952.456 406	„
30-go grudnia	1921	23.438.984.351	„

W ostatniej sumie dług oprocentowany wynosi 23.188.800.024 dol., resztę zaś stanowi dług bezprocentowy.

Stany Zjednoczone spodziewają się spłacić swe wewnętrzne pożyczki długo i krótkoterminowe do 1928-go r.

---

[1] Minister skarbu, Mellon, wypuścił w początku 1922 roku bony skarbowe na sumę 250 miljonów dolarów na $4^1/_2\%$.

Pożyczki sprzymierzeńcom.

Pożyczki, udzielone państwom sprzymierzonym, stanowią słaby punkt polityki finansowej Stanów. Cóż bowiem robić z dłużnikami, którzy nietylko nie regulują należności, ale którzy, mimo najlepszych chęci, nie są w stanie niekiedy opłacić nawet procentów od zaciągniętych długów.

Na dzień 31-go marca 1921 roku zaległe zobowiązania sprzymierzeńców wyrażały się w następujących sumach:

a) pożyczki rządowe:

Anglji	4.186.818.358	dol.
Francji	2.950.762.938	„
Włochom	1.648.034.051	„
Belgji	347.691.566	„
Rosji	187.729.750	„
Czechosłowacji	61.256.207	„
Serbji	26.175.139	„
Rumunji	23.205 820	„
ogółem	9.441.673.829	dol.

b) sprzedaż demobilu:

Francja	400.000.000	dol.
Polska	57.629.732	„
Belgja	27.588.581	„
Jugosławja	24 978 021	„
Czechosłowacja	20.621.995	„
Rumunja	12.922.675	„
Estonja	12.213.378	„
Litwa	4.159.492	„
Łotwa	2.521.869	„
Rosja	406.082	„
ogółem	563.041.825	dol

c) kredyty żywnościowe:

Polska	53.938.459	dol.
Finlandja	8.281.926	„
Czechosłowacja	6.428.089	„
Łotwa	2.610.418	„
do przeniesienia	71.258.912	dol.

z przeniesienia . . .	71.258.912	dol.
Estonja	1.785.768	„
Rosja	4.465.465	„
Litwa	822 136	„
ogółem . . .	78.332.261	dol.

razem wszystkie trzy grupy — 10.083.047.915 dolarów. Roczny procent od tej sumy wynosi, mniej więcej, 470 miljonów dolarów; zaległe procenty po dzień 31-go marca 1921 roku wyrażały się w sumie 875.620.000 dolarów, — zatem dług kapitalny wraz z procentami wynosił na podaną datę 10.958.667.915 dolarów. Gdyby procentów nie wpłacano przez dalszych 15 lat, to podniosłyby one po tym terminie sumę należności od państw sprzymierzonych do 18.459 miljonów dolarów. Rząd Stanów odbył już szereg konferencyj ze swymi europejskimi dłużnikami, nie zdołał jednak dojść z nimi do porozumienia. Ostatecznie w końcu 1921 roku specjalna ustawa powołała do życia komisję z 5-ciu osób, która, pod przewodnictwem ministra skarbu, opracować miała plan skonsolidowania należności zagranicznych, przesunięcia terminów ich płatności i ew. zmiany stopy procentowej; orzeczenia komisji podlegają aprobacie prezydenta, ograniczone są przytem warunkami następującemi: żadna część długu nie może być anulowaną, terminy płatności nie mogą być odleglejsze niż czerwiec 1947 roku i procent niższy od 4½%.

Prócz sum, należnych skarbowi Stanów, rządy państw sprzymierzonych mają zobowiązania w Ameryce z tytułu emisji swych pożyczek krótkoterminowych, zakupionych w swoim czasie przez banki amerykańskie. Według cyfr Thomasa W. Lamont z firmy Morgan et Co., New York, banki amerykańskie ulokowały od początku wojny w pożyczkach państw sprzymierzonych sumę 2.587 miljonów, z czego już 1.770 mil. dolarów zostało na dzień 31-go grudnia 1921 roku spłacone. Szczegółowy wykaz tych

lokat bankowych przedstawia się, według państw, jak następuje:

	ulokowano	spłacono
Anglja	1.420.818.000 dol.	1.027 231.000 dol.
Francja	805.000.000 „	611.965.000 „
Miasta francuskie	131.000.000 „	86.000.000 „
Belgja	109.270.000 „	9 525.000 „
Włochy	36.311.000 „	25.000.000 „
Rosja	85 000.000 „	10 000.000 „

Złoto, emisja not, banki.

Dopływ złota do skarbców bankowych Stanów Zjednoczonych trwał i zwiększał się po wojnie.

	przywieziono	wywieziono
w roku 1919	76.534.000 dol.	368 185 000 dol.
1920	417.068 000 „	322.091.000 „
1921	691.267.000 „	23.680.000 „

Przewyżka przywozu za podane trzechlecie wynosi przeszło 470 miljonów dolarów. Zapasy złota Stanów Zjednoczonych na 1-go lipca 1921 roku obliczano na 3.223.351.644 dolarów.

Emisja not bankowych zwiększała się przez czas niejaki i po wojnie. Ilość „Federal Reserve Notes“ podniosła się z 2.687 miljonów w 1919-ym roku do 3.406 miljonów w roku 1920-ym. Ogólna ilość znaków obiegowych na dzień 1-go lipca 1920-go r. wynosiła:

złoto	2 109.240 055 dol.
srebro	148.943.384 „
drobne monety	258.855.239 „
certyfikaty złote	584.723.645 „
certyfikaty srebrne	118.257 883 „
noty St. Zjednoczonych	346.681.016 „
„ banków narodowych	719.037.730 „
„ skarbowe (z r. 1890)	1.656.227 „
„ banków federalnych	3.405.877.120 „

Wkłady prywatne w bankach na ten sam dzień wynosiły:

w 18.195 State Banks	10.873.035.000 dol.
1 408 Loan et Trust Comp.	6.085.675.000 „

w 620	Mutual Savings Banks.	5.186.971.000 dol.
1.087	Stocks Savings Banks.	1.349.625.000 „
799	Private Banks.	169.573.000 „
6.314	Kasach pocztowych	157.276.322 „
8 019	National Banks (na 8 IX.20) .	13.595.900.000 „

Jednak, mimo bardzo znaczne wkłady w bankach, kredyty po wojnie były już trudniejsze do uzyskania. Stopa dyskontowa rezerwowych banków federalnych w ciągu 1919 roku wahała się w granicach od 4 do 4½%, zaś w 1920 roku już od 4¾ do 7%; były przytem momenty wyjątkowego braku gotówki, gdy (w końcu 1919 roku) procent od t. zw. „call money“ dochodził do 30% w stosunku rocznym.

W roku 1921-ym zaczęła się stopniowa deflacja not bankowych. Najbardziej miarodajne pod tym względem są cyfry banków federalnych, które w dniu 23-im grudnia 1920 roku posiadały w obiegu not na sumę 3.404.931.000 dolarów, zaś na 16-go listopada 1921 roku obniżyły emisję do 2.398.224.000, a więc o przeszło miljard dolarów; w tym samym czasie rezerwy złote banków federalnych wzrosły z 2.059.300.000 do 2.869.600.000 dolarów.

Kryzys gospodarczy.

Nie ulega wątpliwości, że z postępem odbudowy gospodarczej państw europejskich bilans handlowy Stanów Zjednoczonych kształtować się musi coraz mniej korzystnie. Skończył się okres wyjątkowego uprzywilejowania dla produkcji amerykańskiej; mogą przemysłowcy Stanów ograniczyć przez politykę ceł ochronnych konkurencję obcego przemysłu na rynkach własnych — lecz w Europie liczyć się z nią muszą coraz poważniej.

Ameryka posiada nadmiar towarów, który za wszelką cenę musi uruchomić. Jeden z najpoważniejszych produktów amerykańskiego eksportu, bawełna, miała w roku 1921-ym wyjątkowo słaby urodzaj, najmniejszy za okres

ostatnich 26-ciu lat — 8.203.000 bel; do tej ilości jednak doliczyć należy zapas z lat poprzednich, wynoszący 8.871.000 bel, co czyni razem przeszło 17 miljonów bel; przy wewnętrznem zużyciu rocznem, obliczanem na $10^1/_2$ miljona, pozostało, mimo wyjątkowo słabego urodzaju, $6^1/_2$ miljona bel w oczekiwaniu obcego odbiorcy.

Nic dziwnego, że dla wytrzymania konkurencji na rynkach obcych producenci amerykańscy dążą do możliwego obniżenia cen, przedewszystkiem przez zmniejszenie kosztów produkcji. Idąc po linji najmniejszego oporu, fabrykanci już kilkakrotnie obniżali płace robotników, coprawda znacznie wygórowane podczas wojny. Według danych „The United States Steel Corporation", płaca dzienna robotnika niewykwalifikowanego w fabrykach korporacji wynosiła:

przed wojną	. . . . .	2	dol. za 10 godzin pracy
w roku	1915 r.	3	„ „ „ „ „
w początku	1920 r.	5.06	„ „ „ „ „
od 16.V.	1921 r.	4.05	„ „ „ „ „
16.VI.	„	3.70	„ „ „ „ „
29.VIII.	„	3	„ „ „ „ „

Dzięki redukcji robocizny, obniżeniu innych kosztów produkcji i rezygnacji z wysokich zysków wojennych, ceny towarowe w Stanach Zjednoczonych w 1921-ym roku wykazują znaczną różnicę w porównaniu z rokiem poprzednim. Bawełna, której cena w roku 1913-ym wynosiła 12.7 centów za funt, osiągnęła w sierpniu 1920 roku 33.8 centów, zaś w czerwcu 1921 roku spadła do 11 centów; cena ta jednak była anormalnie niska, to też po kilku miesiącach podniosła się do 20 centów za funt. Zboże, którego bushel (3.63 dekalitrów) kosztował w sierpniu 1920 roku 2.47 dol., spadło w rok później do 1.23 dolara. Wełna spadła z 1.18 dol. za funt w 1919 roku do 87 cent. w 1920-ym roku i do 47 cent. w 1921-ym; skóry spadły z 28 do 14 centów za funt.

Tak znaczna redukcja cen wywołała bankructwo wielu firm, jak o tem mówią podane niżej cyfry upadłości w Stanach Zjednoczonych za pierwsze dziewięć miesięcy każdego roku:

1919 r.	4.856	upadłości
1920 r	5.383	„
1921 r.	13.507	„

Pod wpływem zaostrzającego się kryzysu przemysłowcy amerykańscy zażądali znacznego obniżenia podatków. Ustępując tym żądaniom, rząd skasował całkowicie niektóre podatki od stycznia 1922 roku (od transportu i zysków zwiększonych), inne zaś poważnie zredukował. Powstałe stąd zmniejszenie dochodów państwowych w pierwszym roku obliczane jest na 725 miljonów dolarów.

Rząd różnemi środkami starał się złagodzić kryzys. Przez przyjęcie odpowiednich zarządzeń celnych Ameryka podjęła walkę z „dumpingiem“ europejskim, przyczem, na protesty przedstawicieli swych byłych sprzymierzeńców, minister Hoover odpowiedział, że gdyby sprzymierzone państwa zechciały na ochronne zarządzenia amerykańskie odpowiedzieć represaljami względem przywozu ze Stanów Zjednoczonych, to spotkają się one ze strony amerykańskiej z bardzo energicznym odwetem.

Dla finansowania wywozu produktów amerykańskich powstała jeszcze w czasie wojny „War Finance Corporation“; operowała ona kapitałem rządowym i miała, prócz tego, prawo emitowania listów zastawnych do wysokości 75% wartości zabezpieczenia, przedstawionego przez eksporterów. Działalność tej instytucji nie odznaczała się należytą giętkością; wskutek trudnych warunków otrzymania kredytów zaledwie część poważniejszych eksporterów mogła z pomocy jej korzystać; mając prawo emitowania listów zastawnych do 3-ch miljardów dolarów, korporacja wypuściła do lutego 1919 roku zaledwie $1^1/_2$

miljarda. To też w pierwszej połowie 1920 roku przerwano działalność „War Finance Corporation“ — lecz w końcu tegoż roku powołano ją ponownie do życia, mimo „veto“ założonego przez prezydenta Wilsona.

Obok „War Finance Corporation“ powołaną została w początku 1921-go roku inna instytucja do finansowania eksportu pod nazwą „Foreign Trade Financing Corporation“. Kapitał zakładowy tej instytucji, stworzonej przez „Federal Reserve Board“, w akcjach, wypuszczonych po 105 za 100 nominalnych, subskrybowany był głównie przez banki i organizacje przemysłowe i handlowe, narazie w sumie 100 miljonów dolarów. „Foreign Trade Financing Corporation“ ma prawo, za aprobatą „Federal Reserve Board, wypuszczać własne banknoty i obligacje na sumę, dziesięciokrotnie przewyższającą wpłacony kapitał zakładowy. Instytucja posiada centralę w Nowym Yorku i ma prawo otwierać oddziały w Stanach Zjednoczonych i zagranicą.

W roku 1921-ym Kongres przeznaczył 250.000 dolarów na przeprowadzenie kampanji dla ożywienia handlu zagranicznego Stanów [1].

[1] Dane o handlu zagranicznym Stanów od 1910 do 1921 roku:

	wywóz	przywóz	przewyżka wywozu
1910	1.866 mil. dol.	1.563 mil. dol.	303 mil. dol.
1911	2.093 „	1.532 „	560 „
1912	2.399 „	1.818 „	581 „
1913	2.484 „	1.793 „	691 „
1914	2.114 „	1.789 „	324 „
1915	3.555 „	1.779 „	1.776 „
1916	5.483 „	2.392 „	3.091 „
1917	6.234 „	2.952 „	3.281 „
1918	6.149 „	3.031 „	3.117 „
1919	7.920 „	3.904 „	4 016 „
1920	8.228 „	5.278 „	2.950 „
1921	4.485 „	2.508 „	1.976 „

Biblioteka Polsk. Akad. Polit. im. F. D.

BIBLIOTEKA NAUKOWA WAP
472741
12